

Butlletí

DE LA SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS HISTÒRICS

Filial de l'Institut d'Estudis Catalans
XXXV, 2024

D'ESTUDIS HISTÒRICS
DE LA SOCIETAT CATALANA

Butlletí

Societat *C*atalana d'*E*studis *H*istòrics
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Institut
d'Estudis
Catalans

Butlletí

DE LA SOCIETAT CATALANA
D'ESTUDIS HISTÒRICS

DIRECTOR

Jaume Sobrequés i Callicó, Universitat Autònoma de Barcelona

EDITORA GENERAL

Mercè Morales Montoya, Societat Catalana d'Estudis Històrics

CONSELL DE REDACCIÓ

Jordi Catalan i Vidal, Universitat de Barcelona
Montserrat Duch i Plana, Universitat Rovira i Virgili
Lluís Duran i Solà, Centre d'Història Contemporània de Catalunya
Gaspar Feliu i Montfort, Universitat de Barcelona
Josep Maria Figueres i Artigues, Universitat Autònoma de Barcelona
Armand de Fluvià i Escorsa, Institució Catalana de Genealogia i Heràldica
Josep Guitart i Duran, Universitat Autònoma de Barcelona
J. Antoni Iglesias Fonseca, Universitat Autònoma de Barcelona
Santiago Izquierdo Ballester, Universitat Pompeu Fabra
Rosa Lluch i Bramon, Universitat de Barcelona
Jordi Maluquer de Motes i Bernet, Universitat Autònoma de Barcelona
Josep Lluís Martín i Berbois, Memorial Democràtic
Tünde Mikes Jani, Universitat de Girona
Joaquim Nadal i Farreras, Universitat de Girona
Alfred Pérez-Bastardas, Societat Catalana d'Estudis Històrics (IEC)
Marta Prevosti i Monclús, Societat Històrico-Arqueològica (IEC)
Josep Maria Roig Rosich, Universitat Rovira Virgili
Josep Maria Salrach Marés, Universitat Pompeu Fabra

CONSELL CIENTÍFIC

David Abulafia, University of Cambridge
Martí Aurell i Cardona, Université de Poitiers
Albert Balcells i González, Universitat Autònoma de Barcelona
Dolors Bramon i Planas, Universitat de Barcelona
Jordi Casassas i Ymbert, Universitat de Barcelona
Aymat Catafau, Universitat de Perpinyà
Martino Contu, Universitat degli Studi de Sassari, Sardenya
Paul Freedman, Yale University, EUA
Montserrat Galí Boadella, Universidad Autónoma de Puebla, Mèxic
Marc Mayer i Olivé, Universitat de Barcelona
Tomàs de Montagut i Estragués, Universitat Pompeu Fabra
José María Murià Rouret, Universidad de Guadalajara, Mèxic
Patrice Pujade, Universitat de Perpinyà
Paul Preston, London School of Economics
Antoni Riera i Melis, Universitat de Barcelona
Montserrat Santmartí i Roset, Universitat Rovira i Virgili
Sebastià Serra Busquets, Universitat de les Illes Balears
Antoni Simon i Tarrés, Universitat Autònoma de Barcelona
Josep M. Solé i Sabaté, Universitat Autònoma de Barcelona
Narcís Soler i Masferrer, Universitat de Girona
Ricard Soto i Company, Universitat de Barcelona
Maria Manuela de Bastos Tavares Ribeiro, Universidade de Coimbra
Josep M. Torras i Ribé, Universitat de Barcelona
Patricia Vega Jiménez, Universidad de Costa Rica

Butlletí

DE LA SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS HISTÒRICS

Filial de l'Institut d'Estudis Catalans
XXXV, 2024

Societat *C*atalana d'*E*studis *H*istòrics

FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

BARCELONA

<https://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH>

Redacció, subscripcions, administració:
Butlletí de la SCEH
Societat Catalana d'Estudis Històrics
Carrer del Carme, 47
08001 Barcelona
Tel.: 933 248 584
sceh@iec.cat
<https://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH>

Accessible també des de:
<https://publicacions.iec.cat>
<https://www.raco.cat/index.php/ButlletiSCEH>

Revista indexada a: *CARHUS Plus+*; *ISOC*, *DIALNET*, *OAIster*, *LATINDEX*,
RACO, *ERIH Plus*, *REBIUN*, *MIAR*

El Butlletí de la SCEH ha estat sotmès a la valoració de PI Reviewers.

© els autors dels treballs

Editat per la Societat Catalana d'Estudis Històrics,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Disseny de la coberta: Irene Sanz
Tiratge: 250 exemplars

Compost per Flor Edicions, SL
Carrer de Breda, 7-9. 08029 Barcelona

Imprès a Service Point FMI, SA
Carrer de Pau Casals, 161-163. 08820 El Prat de Llobregat

ISSN: 0213-6791
ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995
Dipòsit Legal: B.3081-2014

Els continguts del *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* estan subjectes —llevat que s'indiqui el contrari en el text o en el material gràfic— a una llicència Reconeixement - No comercial - Sense obres derivades 3.0 Espanya (by-nc-nd) de Creative Commons, el text complet de la qual es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>. Així doncs, s'autoritza el públic en general a reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada.

El *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* és una revista científica de periodicitat anual que publica treballs d'investigació originals i inèdits referents a la història de Catalunya des de l'antiguitat fins a l'època contemporània. Dedicada una atenció especial a l'anàlisi transversal d'unes mateixes temàtiques al llarg dels segles, amb l'objectiu de constatar-ne la continuïtat o discontinuïtat i els canvis, així com el possible llegat als temps presents. El *Butlletí* acull així mateix treballs científics de temàtica universal que tinguin un especial interès metodològic i puguin servir de referent per a treballs específics de l'àmbit dels Països Catalans. És una revista d'accés obert, revisada per especialistes i publicada anualment per l'IEC.

The *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* is a scientific journal published once a year with academic original and unpublished articles, on the history of Catalonia from antiquity right up to the modern day. It pays particular attention to a diachronic analysis of the same issues throughout the centuries in order to discern their possible continuation or lack thereof and changes, as well as their potential repercussions on today's society. The *Butlletí* also contains scientific studies of universal themes that are of particular methodological interest and can serve as a reference for specific works focusing on Catalan-speaking nations and regions. It is an open access, peer-reviewed journal published once a year by the IEC.

Le *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* est une revue scientifique de périodicité annuelle qui publie des travaux savants originaux et inédits concernant l'histoire de la Catalogne, de l'Antiquité à l'époque contemporaine. Elle prête une attention particulière à l'analyse transversale au long des siècles de thématiques données, afin d'en établir la continuité ou la discontinuité, ainsi que leurs éventuelles retombées à l'époque actuelle. Le *Butlletí* accueille également des travaux scientifiques de thématique généraliste susceptibles, par leur intérêt méthodologique remarquable, de s'ériger en référence pour des travaux spécifiques ayant pour cadre les pays catalans. C'est une revue de libre accès, révisée par des spécialistes et publiée annuellement par l'IEC.

ÍNDIX / CONTENTS

ARTICLES

- LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA I LA SEVA INCIDÈNCIA
A CATALUNYA
*THE DICTATORSHIP OF PRIMO DE RIVERA AND ITS IMPACT
ON CATALONIA* 15
Josep M. Roig Rosich
- EN RUTA CAP A LA TRANSICIÓ. L'AFEBLIMENT DEL RÈGIM DE FRANCO
TOWARDS THE TRANSITION. THE WEAKENING OF THE FRANCOIST REGIME 25
Ramon Cotarelo García
- LA TRANSICIÓ A CATALUNYA. LA RECUPERACIÓ DE L'AUTOGOVERN
THE TRANSITION IN CATALONIA. THE RECOVERY OF SELF-GOVERNMENT 57
Pere Ysàs
- MARÉCHALISME ET CORPORATISME DANS LA COLONIE FRANÇAISE
DE BARCELONE (JUN 1940 - NOVEMBRE 1942)
*PÉTAINISM AND CORPORATISM IN THE FRENCH COMMUNITY OF
BARCELONE (JUNE 1940 - NOVEMBER 1942)* 79
Guillaume Horn
- L'INTRANSIGENT. PERIÒDIC NACIONALISTA DE JOVENTUTS (1918-1922),
UNA PUBLICACIÓ DE TRANSICIÓ DEL SEPARATISME POLÍTIC*
*L'INTRANSIGENT. PERIÒDIC NACIONALISTA DE JOVENTUTS (1918-1922),
A PUBLICATION FROM CATALAN POLITICAL SEPARATISM'S TRANSITION* 125
Frederic J. Porta

LA CORONELA DE BARCELONA A LA GUERRA DE SUCCESSION:
CONTINUÏTATS SECULARS, PROBLEMÀTIQUES ESPECÍFIQUES
I DEBAT ENTORN DEL SERVEI MILITAR DELS GREMIS
*THE CORONELA OF BARCELONA IN THE WAR OF THE SPANISH SUCCESSION:
ANCIENT CONTINUITIES, SPECIFIC PROBLEMS AND DEBATE AROUND
THE MILITARY SERVICE OF THE GUILDS* 195
Víctor J. Jurado Riba

LA INFLUÈNCIA DELS PROPIETARIS DE TERRENYS EN LA CONFIGURACIÓ
DE L'EIXAMPLE DE BARCELONA: SANTA MADRONA (POBLE-SEC)
I L'AVINGUDA DEL PARAL·LEL
*THE INFLUENCE OF LANDOWNERS ON THE CONFIGURATION OF THE EIXAMPLE
OF BARCELONA: SANTA MADRONA (POBLE-SEC) AND PARAL·LEL AVENUE* 237
Dolors Domingo Rúbies

TESI DOCTORAL / DOCTORAL THESIS

RELACIONS ENTRE LA CORONA D'ARAGÓ I EL MAGREB AL SEGLE XIII.
UN ESTUDI POLÍTIC, MILITAR I ECONÒMIC DE L'EXPANSIÓ CATALANA
AL MAGREB EN TEMPS DEL REI JAUME I (1213-1276)
*RELATIONS BETWEEN THE CROWN OF ARAGON AND THE MAGHREB IN THE
XIII CENTURY. A POLITICAL, MILITARY, AND ECONOMIC STUDY ABOUT
CATALAN EXPANSION ON THE MAGHREB DURING THE REIGN OF KING
JAMES I OF ARAGON (1213-1276)* 283
Lluís Arroyo Amores

DOCUMENT HISTÒRIC / HISTORICAL DOCUMENT

CEN ANOS DE GALEUZCA: A PERIFERIA CONTRA O ERMO
A HUNDRED YEARS SINCE GALEUZKA: THE PERIPHERY OF THE PLATEAU 307
Xosé Estévez

RECENSIONS / REVIEWS

JOSEP M. FIGUERES (2023), *VALENTÍ ALMIRALL. QUAN TOT VA COMENÇAR* 345
Xavier Ferré Trill

SALVADOR ORTELLS MIRALLES, FRANCESC PÉREZ MORAGÓN (2022),
JOAN FUSTER. D'UN TEMPS, D'UN PAÍS (1922-1992) 348
Xavier Ferré Trill

AGUSTÍ BARRERA I PUIGVÍ, ROBERT SURROCA I TALLAFERRO (2024),
*PER CATALUNYA. PORTAVEU DEL FRONT NACIONAL DE CATALUNYA
A LA CLANDESTINITAT (1945-1947) I L'EXILI (1954-1959)* 354
Josep M. Figueres

EVOCACIONS / EVOCATIONS

JAUME TORRAS I ELIAS (1943-2024) 361
Joaquim Nadal i Farreras

JOAN B. CULLA I CLARÀ (1950-2023). *L'HISTORIADOR DEL PRESENT* 367
Francesc Marco-Palau

NÚRIA SALES I FOLCH (1933-2023). *SEMBLANÇA BIOGRÀFICA
I BIBLIOGRAFIA* 377
Sebastià Solé i Cot, Joan Pons Alzina

NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS /

AUTHOR GUIDELINES 405

MEMÒRIA D'ACTIVITATS DE LA SCEH 2023 /

2023 REPORT ON THE WORK OF THE SCEH 413

ARTICLES

LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA I LA SEVA INCIDÈNCIA A CATALUNYA*

THE DICTATORSHIP OF PRIMO DE RIVERA AND ITS IMPACT ON CATALONIA

JOSEP M. ROIG ROSICH**
Universitat Rovira i Virgili

Rebut 16 octubre 2023 - Acceptat 18 desembre 2023

RESUM: La Dictadura de Primo de Rivera es pot interpretar com un intent regeneracionista de posar fi a la corrupció del règim de la Restauració, però va finalitzar sent una veritable dictadura militar, populista, nacionalista i corporativista. Es va caracteritzar també per un anticatalanisme radical, dur, opressor, al qual un sector de Catalunya va reaccionar inicialment de manera violenta i, posteriorment, amb una reafirmació cultural i lingüística destacable.

PARAULES CLAU: Dictadura, Primo de Rivera, Catalunya, anticatalanisme.

ABSTRACT: The Dictatorship of Primo de Rivera can be interpreted as a regenerationist attempt to end the corruption of the Restoration regime, but resulted in being a veritable military, populist, nationalist and corporatist dictatorship. It was also characterised by a radical, harsh, oppressive anti-Catalanism, to which a sector of Catalonia reacted initially in a violent way and, later, with an outstanding cultural and linguistic reaffirmation.

KEYWORDS: Dictatorship. Primo de Rivera, Catalonia, anti-Catalanism.

(*) Article redactat amb motiu de la sessió inaugural del curs 2023-2024 de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, que tingué lloc el 16 d'octubre de 2023 a l'Institut d'Estudis Catalans, en el marc del simposi *Commemoració del Centenari de la Dictadura de Primo de Rivera*, en el qual varen participar Carles Boix, Oriol Sabaté Domingo i Josep M. Roig Rosich.

(**) jmroigr@gmail.com

I. CARACTERITZACIÓ DE LA DICTADURA

Retòricament, ens podem preguntar: el pronunciament de 1923 significa la fi del segle XIX i l'inici del segle XX? O fou el final de la Dictadura el 1930 el que marca el començament del segle XX? Sigui com sigui, fou una etapa de transició important.

D'una banda, el setembre de 1923 feia 37 anys exactes que no hi havia hagut cap pronunciament militar. L'últim havia estat l'aixecament del general Manuel Villacampa del Castillo el 19 de setembre de 1886. Aquell cop d'estat, progressista i republicà, va fracassar.

Tot i que 37 anys no és un període històricament llarg, aparentment s'havia estroncat aquell intervencionisme de l'exèrcit tan freqüent al segle XIX, però això no vol dir que els militars haguessin deixat de tenir influència en els governs del règim de la Restauració borbònica, sinó que havien optat per un protagonisme més indirecte i per pressionar o estar presents al Govern d'una manera més discreta. I és que, malgrat tot, l'anticonstitucionalisme va continuar latent entre les altes esferes castrenses. A part d'això, tanmateix, la suspensió de garanties constitucionals fou la situació més habitual a Catalunya al llarg del segle XX.

Per altra banda, una altra dada que pot apuntar als antecedents de la Dictadura és que entre 1919 i 1923 hi va haver nou governs (els presidits per Romanones, Maura (2), Sánchez Toca, Allendesalazar (2), Dato, Sánchez Guerra i García Prieto) i nombrosíssimes crisis ministerials. La mitjana de temps per Govern estable, en aquest període, no arriba a cinc mesos. Aquesta fragilitat del poder deteriorava encara més la imatge i representativitat de totes les forces polítiques. El 13 de setembre de 1923 Miguel Primo de Rivera tornarà a intentar un pronunciament, aquesta vegada amb èxit.

El règim instaurat per Antonio Cánovas del Castillo per reintroduir els Borbons al poder, el 1923 estava desacreditat a ulls de tothom. Cap dels darrers governs no havia estat capaç de portar la regeneració sovint promesa i necessària per superar la corrupció, la incapacitat i la feblesa que caracteritzava la política espanyola. Així, la nit del 12 al 13 de setembre el general Primo de Rivera va publicar un *Manifiesto al País y al Ejército españoles*, que significava un veritable pronunciament militar, si bé tot mantenint el rei i la monarquia al seu lloc. En aquest *Manifiesto* expressava la seva voluntat d'acabar amb el terrorisme, el separatisme, els desordres públics i tots els mals que permetia la passivitat del Govern presidit aleshores per Manuel García Prieto i pels anteriors.

També en aquesta ocasió el gabinet no va saber reaccionar activament i va esperar que el Rei —de vacances a Sant Sebastià— cridés el general a Madrid, dos dies més tard, per nomenar-lo president d'un directori militar. La mateixa reacció de passivitat i d'expectació és la que va predominar en la majoria de la població.

El nou règim va tenir una transcendència més gran de la que a primer cop d'ull pot semblar: va implantar una dictadura repressora, va suprimir moltes de les llibertats anteriors, va generar un nacionalisme espanyol, radical i excloent, i va crear importants problemes econòmics. Les seves conseqüències tampoc foren insignificants: la caiguda de la monarquia i la proclamació de la Segona República a tot l'Estat.

Inicialment, aquesta primera dictadura va *qüestionar* les bases de l'Estat conservador de la Restauració i va pretendre ser un revulsiu intentant modernitzar estructures anteriors en proposar la implantació d'un model corporatiu nou.

La seva base doctrinal partia de les forces de dreta clàssiques, és a dir del tradicionalisme, el catolicisme social i el conservadorisme maurista. Alhora voldrà incloure regeneracionistes com alguns tebis demòcrates o els socialistes, o sigui els crítics del règim de la Restauració, els que l'acusaven de corrupció, oligarquia i caciquisme, tal com ho havia definit Joaquín Costa. Amb tot plegat Primo de Rivera liquidarà el parlamentarisme liberal i posarà el poder en mans dels militars, però també de civils antiliberals (Ramiro de Maeztu, Calvo Sotelo, Maura Gamazo, Pemán, José Pemartín).

El plantejament voldrà ser el d'un «cirurgià de ferro» temporal que voldrà fer la «revolució des de dalt» maurista, és a dir un autoritarisme populista, paternalista, corporativista, nacionalista, que vindrà a posar fi a la vella oligarquia politicoeconòmica.

Tot això desembocarà en un conglomerat integrat per l'aristocràcia terratinent, la burgesia mercantil i industrial, l'exèrcit, l'Església... amb grans contradiccions internes, però amb uns elements comuns: perseguir l'anarquisme, buscar la pau social, frenar el separatisme i mantenir la corona —el rei— com a aglutinador.

Així, en el seu discurs podrà parlar de moralització de la vida pública, de la salvació del país, de pau als carrers, d'estat d'excepció breu, per retornar a la legalitat una vegada aconseguits aquests objectius. Això li va permetre el suport de sectors reaccionaris (Església, exèrcit, terratinents) i també d'alguns sectors liberals (industrials, comerciants, classe mitjana burgesa). Aquests sectors

entendran que han de cedir part del poder polític a canvi de mantenir el poder econòmic.¹

Si a més hi sumem la guerra del Marroc, les responsabilitats reials, la conjuntura econòmica, el context polític europeu... entendrem aquesta sortida il·legal però dins del mateix règim o sistema monàrquic. No serà una dictadura feixista (tot i que ho va pretendre): no voldrà fer un «Estat nou» (almenys al principi); no generarà un gran moviment de masses; el partit únic —la Unió Patriòtica— va ser un fracàs; Primo de Rivera no tindrà el carisma d'un *jefe*, ni tindrà una ideologia consolidada i va permetre un cert sindicalisme tou (UGT socialista, sindicats catòlics).

El 13 de setembre de 1923 es va criticar més l'etapa anterior que no pas el pronunciament militar. I és que inicialment la Dictadura, com hem dit, només venia a desmuntar les Corts, diputacions, ajuntaments, funcionariat... per *netejar* i després tornar al règim anterior. Però més endavant es voldrà consolidar (directori civil de 1925). Enfortirà i generalitzarà el sometent com una organització paramilitar; potenciarà la Unió Patriòtica cercant la mobilització de les masses; crearà l'Assemblea Nacional Consultiva, etc. Tot plegat per crear una base conservadora protofeixista que serà el precedent del nazifeixisme posterior que farà el que el general Primo de Rivera no va poder aconseguir. De fet, no va aconseguir gairebé cap dels seus propòsits, però va deixar la llavor.

El gest de Primo de Rivera no va constituir una gran sorpresa, en tot cas el que va sorprendre és que en fos ell el protagonista. Durant tot l'estiu de 1923 els rumors i el malestar d'alguns militars s'havia fet evident. La incapacitat del Govern de García Prieto de donar una resposta eficaç a la guerra del Marroc; les responsabilitats assumides pel rei; la corrupció política; el catalanisme creixent i la violència als carrers van crear un ambient favorable a eliminar la política d'alternança dels partits civils pròpia de la Restauració. El mateix Alfons XIII havia manifestat en més d'una ocasió el seu desig d'un govern autoritari en mans dels militars. I per dur a terme un cop d'estat hom pensava en el general Francisco Aguilera, qui va quedar descartat per una discussió violenta als passadissos del Congrés amb Sánchez Guerra, aleshores ministre de Justícia.

Amb el vistiplau, doncs, del rei i comptant amb el suport i la col·laboració de l'anomenat «Cuadrilátero» integrat pels generals José Cavalcanti, Leopoldo

1. Raúl MORODO, «El 18 Brumario espanyol. La dictadura de Primo de Rivera», *Triunfo*, núm. 572, 15 setembre 1973.

Saro, Federico Berenguer i Antonio Dabán (grup que feia un cert temps que conspirava contra el Govern liberal), va imposar el que, segons ell, era «una lletra a noranta dies», és a dir, un règim transitori que donaria pas novament a la legalitat una vegada resolts els principals problemes del país. Primo de Rivera va nomenar un primer directori militar integrat pels generals Adolfo Vallespinosa, Antonio Magaz, Francisco Gómez Jordana i Antonio Mayandía, entre altres.

El nou règim va ser conseqüent amb la seva denominació —dictadura militar—, de la qual no se n'amagava: va declarar l'estat de guerra durant més de dos anys, va prohibir els partits polítics, va suspendre molts drets i llibertats, va reprimir, exiliar, empresonar, multar i perseguir impunement tots els opositors polítics, sindicals i altres; va implantar una censura radical i arbitrària sobre la premsa, el telèfon i el telègraf; va governar de manera personal i autoritària, aspirant a arribar a controlar fins la vida privada dels ciutadans, i va militaritzar pràcticament tots els càrrecs públics.

Sota una aparença frívola, superficial, paternalista, que permetia manifestacions d'humor fàcils («Naipes, mujeres y botella / son el blasón del marqués de Estella»), hi havia un militar dur, opressor i cínic. Sovint s'han assenyalat les nombroses contradiccions del personatge, però probablement no eren fruit de la ingenuïtat o de la improvisació, sinó del fingiment o l'astúcia. Així, tal com hem apuntat, sota una aparença intranscendent podia aplicar mesures dictatorials: per frenar les aspiracions socials prometia corporacions mixtes; per aturar la radicalització de les classes populars, podia enaltir la nació i el nacionalisme espanyol, posant les bases del que després s'anomenaria nacionalcatolicisme (Pàtria i Déu) i així aconseguir el suport de l'Església i l'apropament d'un sector popular confús.

O també, per guanyar-se la voluntat d'un sector benestant català podia proposar pau als carrers i una major autonomia per a Catalunya. S'ha dit que va saber prometre a tothom allò que volia escoltar,² per després fer el que ell creia sense cap mirament. L'engany sobre la població i els dirigents polítics va ser gairebé total i això va comportar la passivitat davant la seva proposta de dictadura militar.

El control de la premsa, la creació d'un partit únic «apolític», la generalització del sometent, una aparença de modernització, l'aprofitament del descrèdit

2. Alejandro QUIROGA (2022), *Miguel Primo de Rivera. Dictadura, populismo y nación*, Barcelona, Ed. Crítica, p. 16.

JOSEP M. ROIG ROSICH

del règim anterior, la crítica al caciquisme i la corrupció, la lluita contra els enemics interns i externs..., tot ho va saber aprofitar per presentar-se com el salvador d'Espanya i el regenerador que necessitava i desitjava el país.

En un balanç final, s'hi pot afegir que va acabar amb la guerra del Marroc (amb l'ajut de França), que va portar la pau social (a un cost humà molt elevat), quan de fet ja ho havien iniciat els governadors civils de Barcelona Salvador Raventós, Francisco Barber i Manuel Portela Valladares. També es pot referir l'intent de millorar la situació de l'economia i l'atur invertint en obra pública, per bé que amb la depreciació internacional de la pesseta, i no gran cosa més.

En aquest terreny econòmic hi ha aspectes contradictoris: hi va haver un creixement econòmic, però els preus van pujar molt més que els sous, van augmentar molt els impostos i la creació de monopolis, com ara la Compañía Telefónica Nacional de España, l'exclusiva de la venda de tabac al nord d'Àfrica a Juan March, o la creació de Campsa. Moltes d'aquestes concessions amagaven una compra-venda de càrrecs i una corrupció nova i escandalosa (l'últim monopoli esmentat era conegut com «Cómo amontonan millones Primo, Sanjurjo y Anido»).

També va tenir una importància notable l'Exposició Internacional de 1929, hereva de la frustrada Exposició de les Indústries Elèctriques projectada per Puig i Cadafalch. Es va modernitzar les comunicacions, es va construir el metro i es va dotar la ciutat de nous equipaments (hospitals, hotels, etc.) i d'àrees lúdiques com el Poble Espanyol.

A partir de 1928, si no abans, Primo de Rivera va anar perdent pràcticament tots els suports que havia tingut inicialment. Començant pel rei i seguint amb un sector dels militars, l'Església, àmbits benestants, estudiants, premsa i gairebé la totalitat de la població a Catalunya, a poc a poc van anar deixant de confiar en ell. Però no va ser un parèntesi. Malgrat la seva curta durada, va posar les bases del feixisme espanyol, d'un nacionalisme excoent i d'un franquisme (amb homes i idees) molt més llarg, cruel i consistent.

2. LA DICTADURA I CATALUNYA

Si hem parlat de nacionalisme espanyolitzador excoent és obvi que una Catalunya amb perfil propi no cabia en aquests plans. De fet, el que Primo i els militars anomenaven «separatisme» fou un factor determinant en el seu pronunciament. És cert que els atemptats preocupaven molt l'Estat i la gent, però

a més de la problemàtica obrera —reprimida molt ràpidament—, la persecució de la llengua i de tot signe de catalanitat va ser un dels objectius preferents al llarg de tota la Dictadura. El fet d'identificar un «enemic intern» (nacionalistes catalans i anarquistes) va afavorir una cohesió interna entorn del dictador.

La resposta de Catalunya a aquesta repressió, primer va prendre formes violentes —atemptat de Garraf, complot de Prats de Molló— i després va evolucionar cap a una reafirmació cultural en àmbits que s'escapaven al dictador. Per la seva estada a Catalunya, Primo de Rivera sabia diferenciar perfectament entre separatisme (minoritari aleshores), regionalisme i autonomisme. Per això dies abans del cop podia prometre descentralització i fins i tot autonomia, i pocs dies després podia reprimir trets essencials com l'ús públic del català o de la senyera, i només es podrà parlar de «província» o «municipi», quedant arraconat el mot «regió». El mateix 13 de setembre deia que «Cataluña no tendrá que sentir nada de nuestro advenimiento al poder»,³ i el 14 insistirà: «He tomado tal amor a Cataluña que lo que más anhelo es servirla».⁴ Aquest «amor» inicialment serà correspost per bona part d'entitats catalanes com les cambres de Comerç i Navegació, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, el Foment del Treball, etc., com també per diverses personalitats polítiques i econòmiques de Barcelona que el van anar a visitar el dia 13 al matí per donar-li suport.

És incorrecte, tanmateix, generalitzar i afirmar que la Lliga va donar suport al pronunciament. Certament alguns, potser la majoria, ho van veure amb bons ulls, com ara Santiago Güell i López, baró de Güell, Ferran Fabra i Puig, marquès d'Alella, o el mateix Francesc Cambó, per citar uns noms, però d'altres es van mantenir més a l'expectativa. Cosa que no van fer els homes de la Federación Monárquica Autonomista (tot i girar a l'entorn de la Lliga) o els de la Unión Monárquica Nacional, que ho van rebre amb entusiasme. Altres sectors es van mantenir al marge amb indiferència desconfiada o crítica, com ara Acció Catalana, Estat Català o els republicans nacionalistes.

En una reunió els dies 8 i 9 de gener de 1924 es va trencar tota possible col·laboració o diàleg entre el directori i els sectors moderats de Catalunya. De fet, al cap de quatre mesos del cop, l'ambigüitat sobre la política governamental a

3. Citat per PUIG I CADAFALCH al seu article «La Mancomunitat de Catalunya i el dictador», publicat a *La Veu de Catalunya*, 27 de febrer de 1930. També a Manuel RUBIO CABEZA (1974), *Crónica de la Dictadura*, Barcelona, Ed. Nauta, p. 20.

4. *El Día Gráfico*, 14 de setembre de 1923.

JOSEP M. ROIG ROSICH

Catalunya havia desaparegut i l'anticatalanisme fou l'eix entorn del qual girava l'actuació a terres catalanes. D'una possible entesa amb els sectors econòmics dretans es va passar a un allunyament definitiu i a un increment de la repressió. El plantejament de Primo de Rivera va passar en pocs dies o setmanes d'un cert respecte a les regions a la creació d'un Estat fort, unitari i homogeni.

Ell mateix reconeixeria aquest canvi en una de les seves notes oficioses en dir que inicialment «Pensaba que el regionalismo histórico, sobre dar ocasión a eficaz, descentralizador y económico sistema administrativo, podía afirmar los lazos de unidad nacional en España. Y porque así pensaba, lo defendía sinceramente», però des del Govern se'n va adonar: «Y en ello está la razón del completo cambio de criterio, que reconstituir desde el poder la región, reforzar su personalidad, exaltar el orgullo diferenciativo entre unas y otras es contribuir a deshacer la gran obra de la unidad nacional, es iniciar la disgregación».⁵

Així va iniciar una escomesa contra la vertebració política, cultural i social de Catalunya. Una desarticulació que va anar des de la dissolució de la Mancomunitat a la persecució de la llengua en els àmbits públics; de la mediatització dels mitjans d'informació catalans al tancament de moltes entitats associatives populars, i amb una especial atenció a l'ensenyament primari per la seva llavor de futur, i a l'Església pel prestigi que podia donar al català en la seva utilització en les prèdiques o en l'ensenyament del catecisme. Una repressió que va anar des de l'anècdota (?) del tancament del camp del Futbol Club Barcelona al desterrament dels membres del Col·legi d'Advocats de Barcelona per negar-se a publicar la *Guia judicial* en castellà.⁶

En aquest intent de descatalanització i desvertebració cultural s'observa, una actuació rigorosa i ben planificada. Apuntem, breument, quines van ser les grans línies mestres:

- a) No reconèixer al català valor útil o significatiu (documentació oficial o pública).
- b) Prohibir-lo en institucions oficials o llocs públics (carrers).

5. Nota oficiosa de Miguel Primo de Rivera, *La Vanguardia*, 22 de març de 1925. També recollida sencera a M. PRIMO DE RIVERA (1929), *El pensamiento de Primo de Rivera. Sus notas, artículos y discursos*, Madrid, Imprenta Artística Sáez Hermanos, p. 102-105.

6. Veure-ho tot amb més detall a Josep M. ROIG (1992), *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- c) Prohibir-lo en els llocs en els quals el seu ús li pogués conferir prestigi (Església, Col·legi d'Advocats).
- d) Prohibir-lo també en tot el que pogués significar llavor de futur (escoles).
- e) Afavorir les dissensions o la divisió interna pel que fa a la seva incipient normalització (Rivalitat mossèn Alcover - Pompeu Fabra).
- f) Tolerar-lo en els llocs on la seva prohibició hauria pogut comportar greus enfrontaments, però travar o obstaculitzar el seu ús amb mesures indirectes (censura als diaris).
- g) Ambigüitat confusa amb els llibres (per considerar-los minoritaris).
- h) Reduir-lo a usos folklòrics, romàntics, sense valor de futur.

A partir d'això, el dictador va considerar els principals enemics del règim a Catalunya els polítics, els intel·lectuals, la major part del clergat i els sindicalistes. Aquesta desarticulació va anar acompanyada d'una espanyolització de l'espai públic amb manifestacions, adoctrinament i imposició de signes i símbols espanyols, o col·locació de militars en els principals càrrecs públics.

Tanmateix, també és cert que, com a reacció, tota aquesta política va afavorir un enfortiment de la consciència catalanista, que va saber aprofitar les esclertes del règim i es va manifestar en els intents de lluita violenta contra el dictador i el rei, en l'expansió del llibre en català, en el mecenatge cultural de Francesc Cambó o de Rafael Patxot, fins a arribar a una interessada solidaritat d'alguns intel·lectuals castellans.⁷

Tornant al marc de la Dictadura, apuntem unes breus conclusions: amb la seva actitud anticatalana, tant políticament com culturalment, la Dictadura va acabar prestigiant el catalanisme com una lluita o aspiració per a una major llibertat, va augmentar la cohesió social i política a Catalunya, i va potenciar una resposta creadora en el camp de la cultura. Per resumir, a Catalunya es va establir o generar una mena de dialèctica especial que consistia en el següent:

- Enfront dels militars → protagonisme de la societat civil
- Enfront de la Dictadura → democràcia
- Enfront de la monarquia → república
- Enfront del centralisme → autonomia o separatisme

7. J. M. ROIG, *op. cit.*, p. 563-630.

L'esclat democràtic de la Segona República no s'entendria sense aquest episodi dictatorial. No oblidem que qui va aconseguir democràticament el màxim prestigi i suport popular fou Francesc Macià, que era qui s'havia alçat en armes contra la dictadura i la monarquia.

BIBLIOGRAFIA

- BALCELLS, Albert (2013). *Puig i Cadafalch, president de Catalunya i la seva època*. Barcelona: Rafael Dalmau editor.
- BALCELLS, Albert [ed.] (2003). *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric i SABATER, Jordi (1996). *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Ed. Proa.
- DIVERSOS AUTORS (1984). Dossier «Catalunya i la dictadura de Primo de Rivera», *L'Avenç*, núm. 72 (juny).
- JARDÍ, Enric (1975). *Puig i Cadafalch, arquitecte, polític i historiador de l'art*. Barcelona: Ed. Ariel.
- PERUCHO, Artur (1930). *Catalunya sota la Dictadura*. Barcelona: Ed. Proa.
- PUIG I CADAVALCH, Josep (2003). *Memòries*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- QUIROGA, Alejandro (2022). *Miguel Primo de Rivera. Dictadura, populismo y nación*. Barcelona: Ed. Crítica.
- RIQUER, Borja de (2022). *Francesc Cambó. L'últim retrat*. Barcelona: Edicions 62.
- ROIG ROSICH, Josep M. (1992). *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

EN RUTA CAP A LA TRANSICIÓ. L'AFEBLIMENT DEL RÈGIM DE FRANCO*

TOWARDS THE TRANSITION. THE WEAKENING OF THE FRANCOIST REGIME

RAMON COTARELO GARCÍA**
Universitat Nacional a Distància (UNED)

Rebut 7 desembre 2023 - Acceptat 16 gener 2024

RESUM: El franquisme tardà, des de la Llei Orgànica de l'Estat de 1969 fins a la mort del dictador el 1975, són els de decadència de la dictadura, la recuperació de les forces de l'oposició i el desenvolupament econòmic. La justificació ideològica del règim s'havia enfonsat, però el seu aparell repressiu continuava intacte. Això explica la naturalesa de la Transició que va transformar una dictadura rígida en una aparença de democràcia formal.

PARAULES CLAU: Franquisme, dictadura, totalitarisme, autoritarisme, cultura política, Transició.

ABSTRACT: The late Francoism, between the Organic Law of the State (1969) and the dictator's death (1975) were the years of the decline of the dictatorship, the recovery of opposition forces and economic development. The ideological justification of the regime had collapsed, but its repressive apparatus remained intact. This explains the nature of the transition that would transform a rigid dictatorship into a semblance of formal democracy.

KEYWORDS: Francoism, dictatorship, totalitarianism, authoritarianism, political culture, transition.

(*) Article redactat amb motiu de la ponència al simposi *La Transició, entre la reforma i la ruptura democràtica*, que va tenir lloc el 13 i 14 de novembre de 2023, a l'Institut d'Estudis Catalans, organitzat per la Societat Catalana d'Estudis Històrics, filial de l'IEC, i el Centre d'Història Contemporània de Catalunya, del Departament de Justícia, Drets i Memòria de la Generalitat de Catalunya. Hi varen participar Jaume Sobrequés, Ramon Cotarelo, Xavier Arbós, Josep Maria Castellà, Pere Ysàs i Xose Núñez-Seixas.

(**) cotarelor@gmail.com

I. ELS PRIMERS VINT ANYS

Una cronologia convencional divideix la «lunga noite de pedra» (C. E. Ferreiro) del franquisme en tres etapes: el franquisme de guerra (1936-1939), el franquisme militar autàrquic (1939-1959) i el franquisme civil tou (1959-1975). Durant la tercera etapa, també coneguda com a «franquisme tardà», el règim va mostrar símptomes de debilitat, de lassitud, d'estovament que, tot plegat, es pot considerar com un afebliment, amb l'únic *caveat* que mencionarem més avall. D'ençà dels anys seixanta, la dictadura va ser més laxa, va «obrir la mà» en el control de diversos aspectes culturals, morals, econòmics i, en menor mesura, polítics.

Amb el desenvolupament dels anys seixanta, arran de l'aplicació de la política d'estabilització, la fi del somni de l'autarquia, la liberalització de l'economia i l'obertura a Europa i el món es van viure canvis importants en els costums socials. Dues vies fonamentals de la penetració de formes i modes exteriors van ser l'arribada massiva de turistes i les onades d'emigrants espanyols a Europa que, al mateix temps, van constituir les dues fonts principals de finançament del desenvolupament, les que van permetre l'acumulació de capital necessari per al *take off* del qual parlava W. W. Rostow al seu llibre sobre les etapes del creixement econòmic (Rostow, 1961). El 1951 es va crear per decret llei el Ministeri d'Informació i Turisme, que, a més del turisme, s'ocupava de la premsa, la ràdio, la televisió i el cine. Absorbia també la Delegació Nacional de Premsa, Propaganda i Ràdio, és a dir, els periòdics i ràdios de FET y de las JONS. Un autèntic ministeri de propaganda, com el que va crear Largo Caballero durant la Guerra Civil i que va ser efímer. El ministeri franquista s'encarregava de la censura, prevista a la Llei de premsa de 1938, obra de Ramón Serrano Suñer, l'ideòleg falangista i cunyat de Franco que va posar tots els mitjans de comunicació sota control de l'Estat. En vigor fins a 1966, va ser aplicada fil per randa pel ministre Gabriel Arias-Salgado, des de 1951 fins a 1962, quan va ser substituït per Manuel Fraga Iribarne. La censura era prèvia i el control dels periòdics, absolut. El Govern nomenava els directors a proposta de l'empresa. El criteri de la censura va ser el més tancat integrisme religiós, el nacionalcatolicisme a tot arreu.

Els vint primers anys després de la guerra foren un món clos, de fam i misèria, amb cartilles de racionament fins a l'any 1952, quan la població havia de fer contraban o anar al mercat negre per obtenir medicaments o queviures (Abella,

1978). Eren els anys de la por generalitzada (Eslava, 2008). Totes les relacions socials estaven regulades per l'autoritat eclesiàstica, que censurava els espectacles públics, els balls i danses populars i interferia en la llargada dels vestits i faldilles de les dones. L'educació era estrictament segregada i la càrrega major de la repressió, com sempre, afectava les noies. Per descomptat, l'estatus jurídic de la dona madura era una minoria permanent d'edat, sota tutela del pare, del marit o dels fills (Gallego Méndez, 1983).

No podem deixar d'assenyalar que, encara que l'Església creu en el perdó, la reconciliació i la pau, mai els va fer valer durant la Guerra Civil i la repressió de la postguerra (López Villaverde, 2009). El clergat no tan sols no va impedir els assassinats, sinó que va instigar matances sense procediment judicial durant la guerra i va continuar després col·laborant activament en la repressió, persecució, tortura i assassinat de civils per desenes de milers durant la postguerra. Si els primers es podrien arribar a entendre —mai a justificar— com a reacció visceral a les matances de capellans perpetrades per elements descontrolats republicans, els de la postguerra no tenen excusa possible. I mai no van penedir-se'n, llevat d'honroses excepcions. El mossèn saragossà Gumersindo de Estella, que assistí entre 1936 i 1942 a 1.700 assassinats i afusellaments sense judici, va deixar escrit al seu diari que «altres religiosos, fins i tot superiors meus, ho feien amb extraordinària alegria i no sols aprovaven el que passava, sinó que aplaudien i sovint donaven visques» (Junquera, 2014).

L'Església catòlica no ha demanat encara perdó per tanta barbàrie, ni ho farà perquè es considera amb dret a castigar qui posi en perill de paraula o obra la inqüestionable dominació catòlica d'Espanya. Ans al contrari, ha continuat honorant i celebrant la memòria dels seus màrtirs sense recordar-se de les altres víctimes del franquisme, per les quals no va fer res en quaranta anys de dictadura.

I si això és el que va fer la religió, no cal esmentar el que van fer l'exèrcit, la Falange i la Guàrdia Civil, en un país de derrotats, deixats a la mercè dels triomfadors, que no en van tenir cap. Tot el territori es va cobrir de fosses comunes (Cotarelo, 2011), dels *passeigs* de republicans, les *sacas* de les presons, les represàlies als petits poblats a tot Espanya. Els presos polítics van nodrir els batallons de treballadors forçosos en tota mena d'obres públiques i projectes sumptuaris, com el Valle de los Caídos. Va ser un genocidi planejat i el país va quedar reduït a una caserna, una presó i un cementiri. Les coses havien estat prou clares des de l'inici: el règim era una dictadura militar amb un partit polític únic, el Movimiento Nacional, i un partit militar també únic: l'exèrcit. Amb

el decret d'Unificació de 20 d'abril de 1937 es fusionaven els dos partits més importants del règim, la Falange i el Requetè i quedaven suprimits tots els altres partits sense cap excepció. El títol del decret publicat el 20 d'abril de 1937 ja ho diu tot: «Disponiendo que Falange Española y Requetés se integren, bajo la Jefatura de S. E. el Jefe del Estado, en una sola entidad política, de carácter nacional, que se denominará “Falange Española Tradicionalista de las JONS”, quedando disueltas las demás organizaciones y partidos políticos». El Decret era una meravella de l'ambigüitat pròpia de Franco, car deia que l'estrambòtic nom del partit seria «de moment» i es parlava d'un «moviment» que no seria una «cosa rígida ni estàtica, sinó subjecta, en cada cas, al treball de revisió i millora que la realitat aconselli».

Tanmateix, la massiva aflluència del turisme va provocar una obertura de les rígides normes de moralitat pública i un declivi de la força de l'Església. Els turistes, per la seva banda, també mostraven una imatge d'Espanya a l'exterior. Venien atrets pel famós lema «Spain is diferent» que s'ha associat sempre amb el ministre Fraga, encara que ja es feia servir des dels anys quaranta i cinquanta (Pack, 2006). Tanmateix, no interessava que fos tan diferent que recordés els foscos temps del feixisme. S'albirava una nova època. Quan Arias-Salgado desfermà una virulenta campanya des de tots els mitjans del règim contra els participants espanyols en el quart congrés del Moviment Europeu a Múnic, parlant del «Contuberni de Múnic», es van produir protestes a Europa. Aleshores, Franco decidí substituir Arias-Salgado per Manuel Fraga Iribarne, considerat un falangista (un *blau* com es deia llavors) i un franquista aperturista. Arias-Salgado morí d'un infart a casa seva al cap de pocs dies del seu comiat.

Al mateix temps, quan tornaven, els milers d'espanyols treballadors emigrats a països democràtics europeus, van difondre les seves experiències, cosa que va ajudar a revifar el somort moviment obrer a Espanya. Aquí cal fer una mínima digressió per recordar que la situació de Catalunya aleshores era molt diferent. No sols no hi havia emigració sinó que, ans al contrari, era un pol d'atracció d'immigració d'Espanya, amb conseqüències que encara es fan sentir. I el moviment obrer no estava tan rovellat com l'espanyol. La prova, la vaga de tramvies de Barcelona de 1951.

Als intercanvis amb l'exterior (també s'ha de comptar amb la implantació d'empreses estrangeres a Espanya), s'ha d'afegir una millora dels nivells d'informació social. La generalització dels televisors va ser causa i efecte d'aquests canvis socials. Tot i que la programació es reduïa a un canal i estava fèrriament

controlada per la dictadura, el mitjà es va veure com un símbol d'estatus, com la propietat d'un 600, prova de la prosperitat de les classes mitjanes, la creació i cura de les quals atribuïa a Franco l'ambaixador nord-americà Vernon Walters (Walters, 1978).

2. LA DICTADURA «MODERNITZADORA»

Als anys seixanta hi va haver qui parlà de «miracle espanyol», el desenvolupament i la modernització, la teoria política aleshores de moda que proposava fórmules per treure els països del subdesenvolupament. No és casualitat que fossin els franquistes *modernitzadors* els primers que van escriure llibres sobre el desenvolupament perquè la teoria el feia compatible amb l'autoritarisme (López Rodó, 1971; Fraga, 1975), com es demostrava als casos de Xile i la Xina. Era l'esperit dels temps que va donar un major pes al si del Govern dels ministres anomenats *tecnòcrates*, que eren sobretot, membres de l'Opus Dei. La prelatura es va imposar a una Falange feia temps desapareguda, els monàrquics i els militars, encara que al Govern sempre hi hauria tres ministres militars, corresponent als tres exèrcits.

Els tecnòcrates oferien unes condicions òptimes per als capitals en cerca d'inversió, de manera que es pot dir que el país passava de l'autarquia a una *heterarquia*. Les empreses exteriors entraven a Espanya atretes per una mà d'obra barata i disciplinada per uns sindicats oficials únics que tenien sota control la classe obrera. El país que havia donat una CNT de dos milions d'afiliats, celebrava ara l'1 de maig com a festivitat de Sant Josep obrer, amb una demostració gimnàstica dels treballadors en un camp de futbol, en la millor tradició dels grans esdeveniments esportius dels nazis i feixistes.

Era una economia de mercat dins d'una estructura politicojurídica autoritària, que havia deixat de ser de partit. Ja de ben aviat s'havia engegat un procés que els teòrics del règim anomenaven d'*institucionalització* o de *constitucionalització* (Fernández Carvajal, 2005) que, en realitat, era un intent de convertir la dictadura en quelcom diferent, si més no en la denominació. El franquisme de guerra es va veure amb orgull com un Estat totalitari anomenat «Estat nou» (Beneyto, 1939). Durant l'etapa militar autàrquica, el ministre de Justícia de Franco, Eduardo Aunós, en un «Projecte de constitució per a Espanya» va definir-la com un Estat autoritari-corporatiu i una «monarquia social, tradicional

i representativa», expressió que trobaria acomodament en la Llei orgànica de l'Estat (López Rodó, 1990). Amb aquest esperit d'institucionalització, el ministre comissari del Pla de Desenvolupament, López Rodó, començarà a parlar d'«estat de dret administratiu», doctrina que havia après del seu mestre Marcelo Gaetano (Lacasta Zabalza, 2014). I, ja en la hipèrbole de la tecnocràcia un altre ministre, aquest d'Obres Públiques, Gonzalo Fernández de la Mora, parlava de «l'Estat d'obres» (Fernández de la Mora, 1976). Aquest embolic definitori estava presidit per la fórmula que volia traduir l'essència de la dictadura: la democràcia orgànica que, des de Franco fins al citat Fernández de la Mora, ha significat tota mena de coses (Fernández Riquelme, s/d). Una forma d'estat de dret minvat atès que, a falta d'una constitució, no s'adreçava a ciutadans en plenitud dels seus drets polítics, sinó a administrats.

El vell partit Falange s'aniria aigualint amb el pas del temps fins a esdevenir una organització mig folklòrica, que actuava per organitzar aldarulls al carrer, en consonància amb la idea que en tenia el dictador, «com uns pinxos d'algarada» (Gil, 1981). El seu lloc ja l'ocupava aleshores l'esmentat Movimiento Nacional, una organització de boirosos contorns ideològics, però amb una estructura institucional que comptava amb un ministeri anomenat Secretaria General del Movimiento. El seu Consell Nacional (compost per una meitat de falangistes i la resta requetès, monàrquics i militars), presidit pel dictador, només tenia funcions assessores i cap altra transcendència que controlar la xarxa de poder territorial de la dictadura mitjançant els ajuntaments i les diputacions, i distribuir els privilegis i favors d'una corrupció generalitzada.

Aquesta estructura autoritària permetia actuar en un mercat intervingut i disciplinat al servei de les empreses, mitjançant els vincles amb les autoritats, en un exemple de capitalisme de privilegis. Concessions, llicències, monopolis, els negocis prosperaven i el país progressava, amb la condigna porció d'escàndols de corrupció, inherents a aquesta mena d'economia. Escàndols que varen donar lloc a baralles entre les anomenades «famílies polítiques» del règim, com el conegut «cas MATESA» el 1966, que va enfrontar els ministres de l'Opus (involucrat en l'estafa) amb les restes del falangisme en la persona del ministre Fraga Iribarne. Franco va resoldre el conflicte de salomònica manera destituint els ministres tecnòcrates implicats i els *blaus* com el mateix Fraga o José Solís el 1969. Tanmateix, el nou Govern, anomenat «monocolor», comptava amb una majoria de ministres de l'Opus. La prelatura va tutelar els últims anys de Franco.

La imatge que el règim va vendre és la d'una Espanya pròspera i pacificada sota la guia d'un *caudillo*, antany salvador de la Pàtria als camps de batalla i enguany benèvol governant. L'any 1964 es va commemorar el vint-i-cinquè aniversari del fi de la guerra, sota el lema oficial «25 anys de pau» que es podia llegir als macrocartells als carrers, amb la fotografia del general (anomenat «generalíssim») vestit de civil, a to amb els nous temps. En preparació d'aquest esdeveniment, el desembre de 1963 la dictadura va tenir un gest de gràcia i va passar la jurisdicció sobre els anomenats «delictes polítics» dels tribunals militars a un de civil, però especial, dedicat al mateix ofici, el Tribunal d'Ordre Públic. Aquell any també es va estrenar el documental *Franco, ese hombre*, de José Luis Sáenz de Heredia, cosí de José Antonio Primo de Rivera i cineasta oficial del franquisme. Una mena del que avui es diu *biopic*. I també Ruedo Ibérico va publicar a París un llibre que serà decisiu per a fixar la posició dels *altres*, els dissidents, els que eren a l'oposició, marginats del *mainstream* de l'opinió pública, *Nuestros primeros veinticinco años* (Rincón, 1964).

El procés d'autolegitimació es va completar amb la Llei orgànica de l'Estat, de 10 de gener de 1967, que, per primera vegada, estatuïa un president de Govern, diferent del cap d'Estat, encara que lleial al seu tarannà procrastinador, Franco no va nomenar cap president fins al juny de 1973, en què va designar l'almirall Carrero Blanco, assassinat sis mesos després per ETA. Amb referència expressa a les sis anteriors lleis fonamentals, algunes de les quals definien Espanya com una «monarquia», en l'article 1 declarava «l'Estat espanyol, constituït com a Regne, és la suprema institució de la comunitat nacional», una explicació que, si es considera fredament, no vol dir res. Una frase buida per tal d'evitar la definició de l'Estat espanyol com el que era aleshores: una dictadura que, com la de Primo de Rivera, va passar per les dues etapes d'un directori civil i un de militar, sense comptar la de guerra. La llei es va sotmetre a referèndum el 14 de desembre de 1966 amb els següents resultats: Sí: 18.130.612. No: 342.348. En blanc: 440.687. El procés «d'institucionalització del règim» arribava a la seva fi.

Com a conseqüència, passat l'any 1968, el 22 de juliol de 1969, Joan Carles de Borbó jura fidelitat als Principis del Movimiento Nacional i reconeix la legitimitat del 18 de juliol, o sigui, de la rebel·lió militar contra la II República. De 1969 a 1975 (amb un breu interludi el 1974), Joan Carles va ser una mena de rei *in pectore* o rei en expectativa de destí, com diuen al cos diplomàtic. No era un *pretendent* com els que aleshores pul·lulaven per Europa als trons de França, d'Itàlia, de Romania i, fins i tot, d'Espanya. Joan Carles era un rei perfecte,

nomenat per qui s'havia atorgat competència per fer-ho, un *generalíssim*. Cal recordar que els Principis Fonamentals que Juan Carlos va jurar eren «permanents i inalterables», segons la llei de 1958 (Ley de Principios Fundamentales del Movimiento), que havia estat promulgada directament per Franco en ús de la seva potestat legislativa. Tots els factors assenyalats quant als intercanvis i la generalització de la informació van fer brollar a la societat el mateix esperit de rebel·lia que s'havia escampat per tot Occident, arran de les lluites per la pau, els drets civils, contra la guerra de Vietnam. Va ser viscut en un primer moment com una reacció de la joventut amb el precedent dels esdeveniments de 1956, considerat el moment de la ruptura del jovent amb el règim, específicament amb el Movimiento Nacional, el partit únic. L'enfrontament entre estudiants de la Universitat Central a Madrid i falangistes, amb el resultat d'un falangista mort d'un tret que ningú va saber qui va disparar, va ser el punt d'inflexió de la generació de la postguerra. Els fills dels vencedors van començar a fer causa comuna amb els vençuts. Després arribaran les noves modes de l'estranger, la protesta i la contracultura i semblava com si la joventut espanyola s'incorporés per primera vegada al món que s'estava fent aleshores (López Aranguren, 1968).

Fins i tot el nacionalcatolicisme es va esquarterar amb l'aparició d'una oposició d'inspiració cristiana que es va manifestar de diverses formes, des de les més radicals fins a les més moderades. Entre les radicals, el Front d'Alliberament Popular era una organització d'esquerra, revolucionària, no marxista, però tampoc antimarxista, que es basava en les experiències dels moviments d'alliberament nacional de les antigues colònies amb un element pregonament cristià. La doctrina es trobava en dos llibres intel·ligents, originals i agosarats per a l'esquerra de l'època (i que han envellit prou malament, per cert) d'Ignacio Fernández de Castro, que van circular en aquells anys per cercles de l'oposició com a *best-sellers*. En el primer, publicat el 1961, *La demagògia dels fets*, es pretén fonamentar la voluntat revolucionària no en teories sinó en la comprovació empírica de la injustícia del capitalisme, és a dir, en els fets que ens interpel·len (Fernández de Castro, 1961). El segon, *Teoria sobre la revolució*, sortia del camp pràctic, empíric, per entrar en un altre de més doctrinal, amb l'intent de justificar una revolució nova, ni feixista ni marxista (Fernández de Castro, 1966).

En el catolicisme escindit moderat en el si del pluralisme de la societat, l'Església va esdevenir una de les bases de l'oposició estructural (Linz, 1974). Seria una qüestió interessant indagar fins on concretament arribaria l'oposició de l'Església, tema estudiat a fons per Guy Hermet (Hermet, 1985), però,

amb vista de l'evolució posterior del nacionalcatolicisme, resulta innecessari. L'Església catòlica continua sent una organització reaccionària identificada amb l'herència del franquisme, entre altres raons perquè, encara avui, continua gaudint tota mena de privilegis, tant fiscals com en l'àmbit educatiu, que va assolir arran del Concordat de 1953, a despit del caràcter tímidament aconfessional de la Constitució vigent.

D'importància també van ser les activitats dels cristians en el si de les lluites d'alliberament dels pobles colonials o subdesenvolupats. La teologia de l'alliberament havia de tenir repercussió a Espanya. En aquest ambient, es manifestà un vessant nacionalista entre el clergat basc i català. En el cas del primer, relacionada amb el nacionalisme de l'organització ETA, activa els anys seixanta i, sobretot, els setanta.

Era evident que la cotilla de la Llei de premsa de 1938 estava ofegant l'àmbit públic. La Llei de Premsa i Impremta de Fraga, de 1966, en suprimir la censura prèvia va possibilitar l'aparició de publicacions crítiques amb el règim, encara que sempre dins del marc dels principis del Movimiento Nacional. Això va donar lloc a una ampliació dels debats públics amb l'aparició de mitjans que frisaven permanentment amb la censura posterior i el possible segrest de la publicació.

L'esquerda que es va obrir amb aquesta esquivada liberalització va beneficiar sobretot el mercat editorial. La censura de llibres va desaparèixer pràcticament i un munt de noves editorials van traduir i publicar tota mena de títols, sense cap limitació ideològica. De sempre ha estat més tolerable per a les dictadures la difusió d'idees considerades sedicioses per mitjà dels llibres, atès que la lectura no és una ocupació gaire estesa.

Més cura es presta a la difusió per publicacions periòdiques i, per descomptat, per mitjans audiovisuals, que tenen un abast molt més gran. No cal dir que la Llei Fraga no va suposar cap alleugeriment de la censura sobre la ràdio i la televisió. Van aparèixer publicacions periòdiques més obertes, com *Cuadernos para el Diálogo*, *Cambio16* i fins i tot d'esquerres com *Triunfo*. La premsa diària hauria d'esperar una mica més. Els diaris *El País* i *Diario 16* neixen el 1976. El cine, refugiat en la seva condició d'art i, per tant, fruint d'un marge més gran d'expressió, va ser el mitjà que de forma més clara trenca amb la submissió ideològica al règim i adopta una actitud crítica: Bardem, Berlanga, Carlos Saura, Basilio Martín Patino, Víctor Erice, tots transmeten una imatge negativa d'Espanya. I encara no havien arribat les pel·lícules sobre la Guerra Civil, que es produiran després de la mort del dictador. També la música popular es va

incorporar als temps de protestes que es vivia a tot arreu. La nova cançó catalana, les obres de molts cantautors que es recitaven en concerts multitudinaris contribuïen, com el cine, a escalfar l'esperit d'oposició. Un exemple típic són els permanents conflictes amb la censura de la famosa cançó de Lluís Llach, «L'estaca», composta el 1968.

En consonància amb aquesta evolució, també van augmentar notablement la conflictivitat laboral i les protestes socials, singularment a través dels moviments veïnals. El monopoli dels sindicats del règim es va veure amenaçat per la reaparició de les organitzacions sindicals de la guerra, com ara la UGT i la CNT i, sobretot, per l'expansió d'un sindicat nou, Comissions Obreres, d'obediència comunista i que acabaria sent el més poderós, encara que il·legal, el que tenia una major força de convocatòria i de mobilització. Tots aquests fenòmens es donen en paral·lel a una pèrdua de la capacitat de legitimació de l'administració. L'era de la propaganda s'havia acabat.

Bona part de l'administració pública estava corcada per l'esperit d'oposició. Les universitats eren nius d'activitat antifranquista, fins i tot revolucionària. Brollaven organitzacions sindicals democràtiques que s'enfrontaven al sindicat oficial, el SEU, que va acabar per perdre el seu estatus de monopoli amb una llei d'associacions d'estudiants que, de fet, equivalia a reconèixer la llibertat sindical. Sovint, els estudiants tenien el suport d'un sector del professorat. En l'Església es manifestaven moviments de caràcter similar, sobretot, com ja hem esmentat, en la basca i la catalana. Com a mostres, la Caputxinada, de 1966, i la tancada d'intel·lectuals al monestir de Montserrat el 1970 per protestar pels judicis de Burgos. D'aquí va sortir també una més gran implicació del clergat basc i català en la lluita antifranquista. Davant aquestes protestes, el règim, molt en la seva línia nacionalcatòlica, va habilitar una presó especial per a capellans, l'anomenada «presó concordatària» de Zamora. En realitat, una secció de l'antiga presó de Zamora que es va aïllar per separar els religiosos dels presos comuns. El mot «concordatària» es refereix al fet que s'emparava en el mencionat Concordat amb la Santa Seu, de 1953.

Fins i tot la judicatura, pilar essencial de la dictadura, amb un fosc passat de repressió política, es va sentir interpel·lada pel clima d'oposició al franquisme i, el 1971, es va presentar a Madrid una associació anomenada Justícia Democràtica. Una presentació *sui generis*, car es va fer de forma anònima i clandestina, mitjançant filtracions a la premsa. Aquesta primera associació, acabada la dictadura, reapareixerà com a Jueces para la Democracia.

I, encara més inaudit, l'exèrcit, que no era un pilar del règim, sinó el règim mateix, es va veure afectat per l'onada d'antifranquisme. Fortament influït per l'exemple de l'anomenada «revolució dels clavells» a Portugal, un grup d'oficials es va reunir a Barcelona el desembre de 1974 per constituir la Unió Militar Democràtica. Com calia esperar, la reacció de la dictadura davant l'acció anti-franquista a l'exèrcit, va ser fulgurant i contundent. Detinguts els seus responsables i jutjats en un consell de guerra que va durar un dia, van ser condemnats a penes de presó i separació de l'exèrcit. Un exèrcit que havia assolit el poder mitjançant un cop d'estat sabia molt bé com prevenir-lo erradicant tota manifestació de descontentament. Això va quedar també clar quan els militars democràtics van ser amnistiats per la Llei d'amnistia, però no se'ls va permetre reintegrar-se a les forces armades. Només el 1986 es va aconseguir reintegrar els que els seus companys anomenaven despectivament els úmedos.

Al mateix temps, aquest episodi dels militars democràtics i la seva repressió ens permet matisar l'afebliment de la dictadura. És veritat que hi ha un visible estovament del que es podria anomenar l'aspecte superestructural, el de la ideologia, la comunicació, la propaganda. Però aquest afebliment no va afectar l'estructura repressiva del règim, que estava intacta. Que no actués amb la virulència i la barbàrie dels anys de l'etapa militar no volia dir que hagués desaparegut. Només es trobava inactiva. Però el cas és que la dictadura va morir afusellant. L'afusellament de dos membres d'ETA i tres del FRAP el setembre de 1975, dos mesos abans de la mort de Franco, va engegar un clamor general de protestes a Europa i arreu del món igual que les que s'havien produït amb l'execució per garrot de l'anarquista català Salvador Puig Antich i el mariner alemany i pres comú, Georg Michael Werzel, més conegut com a Heinz Chez, l'any anterior. Però res d'això no farà canviar el suport enfervorit dels beneficiaris de la dictadura a la persona de Franco. L'octubre de 1975, un mes abans de la mort del dictador, es van reunir més de 100.000 persones a la plaça d'Oriente de Madrid, per testimoniar el seu suport a Franco, com en els vells temps.

Els assistents a la concentració de la plaça d'Oriente són la mostra del que després es va anomenar el «franquisme sociològic», és a dir els que van anar a votar per convicció en el referèndum de 1966 i els seus descendents. Un sector de la població disposat a tornar a les armes només que albiri una amenaça als seus privilegis. La concentració de la plaça d'Oriente recordava la del desembre de 1946 al mateix lloc per a protestar contra la decisió de l'ONU d'excloure Espanya de l'organització. I es feia amb el mateix esperit d'«el món

contra nosaltres». Res no havia canviat per als que després es van anomenar «els nostàlgics del franquisme».

Aquesta popularitat de la dictadura a les seves acaballes no es podia explicar fàcilment parlant de la capacitat de mobilització de l'aparell de l'Estat, ja molt espatllada. L'obra de quaranta anys de dictadura havia de deixar empremta. Si la dictadura havia estat més o menys totalitària, feixista, nacionalcatòlica, militar, etc., era una qüestió per als debats acadèmics, però sense cap incidència a la realitat. La personalitat autoritària que Adorno i altres autors de l'escola crítica havien analitzat s'havia escampat a tot arreu a Espanya. L'any 1959, el del Pla d'Estabilització, va posar fi al vell somni de l'autarquia i Espanya va entrar de nou als mercats internacionals amb una política econòmica que tenia el suport del Banc Mundial i del Fons Monetari Internacional. Incidentalment, pot observar-se la ironia que aquesta política revestís les consideracions econòmiques de la planificació, fins aleshores el punt central de l'economia dels repudiats països comunistes.

3. LA CULTURA POLÍTICA DELS ESPANYOLS DURANT EL FRANQUISME TARDÀ

És interessant que en els últims anys de la dictadura i durant la Transició van aparèixer estudis sociològics sobre la cultura política dels espanyols. El model d'escala que s'aplicava era la distància entre la cultura política autoritària i la democràtica. La conclusió general, més o menys compartida, era que la cultura política dels espanyols era majoritàriament democràtica (López Pina, 1976; López Pintor, 1982, 1988; Morán, 1988; Julià, 1992). Hom explica aquesta circumstància per mor dels canvis econòmics, socials i culturals que hem assenyalat. La cultura política dels espanyols no era l'efecte de la Transició sinó, a l'inrevés, aquesta havia vingut de la mà d'una cultura política democràtica d'antuvi. A dir veritat, també hi havia posicions minoritàries que sostenien que la cultura política dels espanyols era autoritària (Rodríguez Ibáñez, 1987). De fet, la concentració de la plaça d'Oriente, un mes abans de la mort del dictador i el seu simbòlic comiat, podia entendre's com un desmentiment de les tesis de la cultura política democràtica i una prova que la gent diu una cosa, però sovint en fa una altra. La idea que la cultura política dels espanyols durant el franquisme tardà era democràtica podia ser un pensament il·lusori. A la vista de les eleccions i de l'evolució del sistema de partits ja en el segle XXI, hi ha un

dubte seriós sobre si es pot qualificar de democràtica la cultura política dels espanyols antany i enguany.

La sortida de l'embolic, paradoxalment, és una acceptació de la versemblança de les dues posicions antagòniques, és a dir: la cultura política era autoritària i democràtica al mateix temps, però en plans o nivells diferents. Des d'una perspectiva estructuralista, hom diria que es tractava d'una cultura estructuralment autoritària, l'estructura social, vital, produïda pels anys *forrenta*, com els anomenava l'humorista (Forges). Des d'una perspectiva psicoanalítica, un Allò (els anys *forrenta*), un Jo (la societat modernitzada) i un Superjò (la imatge d'una societat democràtica de dret). Efectivament, com hem dit, hi va haver un canvi notable de pautes i normes eticosocials amb el turisme, la «invasió de l'Espanya de Franco» (Pack, 2006) i els emigrants. Entre 1960 i 1973, 2.341.004 persones van sortir d'Espanya emigrades, la meitat com a emigrants permanents i l'altra meitat com a emigrants temporals (Tezanos, 1986). I a l'interior també es va mobilitzar més gent de les zones deprimides a les més desenvolupades que durant la guerra. Aquesta evolució dels temps i opinions dominants, producte del desenvolupament, la modernització, amb un PIB que creixia al 7%, quan la renda per càpita va passar de 3.562 pessetes el 1950 a 349.611 el 1970 (Graham, 1985: 98) i les aportacions exteriors, es feia en el marc ombrívol de la dictadura franquista que havia deixat el llegat del lligat i ben lligat. En un primer moment era com si el desprestigi de les institucions i el temor dels franquistes a les possibles represàlies o revenja dels vençuts de 1939 facilités la victòria de la cultura política democràtica, però, passat el temps del perill, l'Allò reafirmà el seu imperi estructural i l'autoritarisme, i tragué el cap amb la renovada fúria d'un superautoritarisme netament franquista que hom anomena «ultradreta» i que és l'oligarquia de la dictadura.

Tornant als aspectes institucionals, els últims anys de la dictadura d'ençà que, el 1969, el futur rei Joan Carles va jurar els Principis Fonamentals del Movimiento, el país es trobava en una situació de còmica bicefàlia. Comptava amb dos caps d'Estat, un actuant i a les acaballes i l'altre en espera, tot i ja ungit. El primer es trobava en temps de descompte, ningú se'l prenia seriosament. El règim es veia com una carcassa buida, que funcionava per la inèrcia de la constitució administrativa de López Rodó, però sense cap orientació política o programàtica. Era com si el país s'hagués declarat en compàs d'espera mentre arribava el que la premsa del règim anomenava el «fet biològic». El tràgic final dels afusellaments de 27 de setembre de 1975, posava un crespó negre a l'acte final del dictador.

La sensació que amb la mort de Franco es clausurava una època era aclaparadora. Malgrat els esforços per bastir unes exèquies amb tota la pompa i circumstància que l'ocasió demanava, la no-assistència de personalitats rellevants va ser clamorosa. Només el dictador xilè Augusto Pinochet, el rei Hussein de Jordània, el príncep Rainier de Mònaco, el vicepresident dels EUA, Nelson Rockefeller, i Imelda Marcos, dona del dictador filipí, Ferdinand Marcos, van acompanyar el Generalíssim a la seva última morada (Peñaranda, 2017). La dictadura moria com havia començat, afusellant i enmig del repudi internacional. L'oposició va viure la fi d'un malson, va veure's reivindicada per l'opinió pública internacional i va creure ingènuament que, encara que tot estava per fer, estava tot fet. No van recordar el «todo atado y bien atado». Potser per això no es va valorar l'abast de la concentració d'octubre de 1975, *remake* de la de 1946. Precisament durant les exèquies es va celebrar una missa *in corpore insepulto* a la plaça d'Oriente, davant una multitud, escena que es va repetir en arribar el fèretre al Valle de los Caídos, amb una altra multitud.

4. TOTALITARISME O AUTORITARISME

S'obre una nova època i cal acordar una visió del caràcter del franquisme. Va iniciar la proposta J. J. Linz, qui, fonamentant-se en una distinció d'Hannah Arendt, va dividir el franquisme en una etapa totalitària i una de posterior, autoritària, en el sentit que el règim s'havia mol·lificat amb el pas del temps (Linz, 1974). Altres autors, com Raúl Morodo, mantenen que el franquisme va néixer i va morir totalitari (Morodo, 1993). En el fons, un vell debat entre el radicalisme dels principis i les adaptacions als temps. Per a Morodo, el fet determinant era la prerrogativa legislativa de Franco, que era vitalícia; el totalitarisme vitalici. En teoria, correcte, però sense percebre els canvis subtils encara que pregons en les relacions socials i que alimentaven la teoria de l'autoritarisme. L'autoritarisme era una mena de totalitarisme tou i permet arribar a una caracterització final del règim franquista en la seva evolució, des del franquisme de guerra fins al franquisme tardà, passant pel franquisme totalitari autàrquic. Els sobresalts dels afusellaments es compten com a excepcions.

Aquesta evolució autoritària, envoltada en l'estructura totalitària preexistent (justificada, també per l'activitat de l'organització terrorista ETA) no era contrària a la modernització, que tenia un vessant reglamentista molt fort. D'aquesta

manera, va ser possible una mena de transsubstanciació d'una dictadura militar-totalitària-autoritària (i nacionalcatòlica) en una monarquia constitucional i un règim democràtic. Un poder constituït en virtut d'un poder constituent franquista que decideix suïcidar-se per renàixer com el fènix, autoconsiderant-se «poder constituent», és quelcom nou, probablement pervers jurídicament, però un encert total com a política entesa com a *realpolitik* maquiavèlica. Perquè, entre altres coses, en el peatge del canvi la monarquia era «lliure a bord», com a successora de la dictadura. Anava de polissona.

La prova d'aquesta *transsubstanciació* és que, temps després de l'aprovació de la Constitució de 1978, continuaven en vigor lleis orgàniques, essencials per al funcionament de l'estat de dret administratiu de López Rodó, a pesar de la clàusula derogatòria genèrica que afectava qualsevol aspecte de la Constitució. La metamorfosi d'un cos inorgànic en un d'orgànic, com la Galatea de Pigmalíó. La dictadura, el franquisme, els quaranta anys van ser un règim tirànic, il·legal, genocida i terrorista que va acabar instal·lant-se sobre la por de la gent fins a formular un ordenament jurídic que, en algunes de les seves normes, aconseguí sobreviure més enllà de l'entrada en vigor de la Constitució. Les dues lleis més importants del *take-off* del pla d'estabilització van ser la Llei de règim jurídic de l'administració de l'Estat, de 1957 i la Llei de procediment administratiu de 1958. Es van mantenir fins a 1997, quan van ser derogades per la Llei 6/1997, de 14 d'abril, d'organització i funcionament de l'administració general de l'Estat. Òbviament, si van estar en vigor va ser perquè no eren considerades inconstitucionals, tot el qual semblava donar la raó al seu artífex, Laureà López Rodó, aleshores secretari general tècnic del Ministeri de la Presidència, més tard comissari del Pla de Desenvolupament i, més tard encara ministre amb Franco, sempre amb Franco.

Els Principis del Movimiento que el rei havia jurat eren «imprescriptibles i inderogables», gairebé com el credo de Nicea, però tothom sabia que serien paper mullat a les 24 hores del «fet biològic». Tothom prenia posicions per al nou règim que s'albirava a l'horitzó, una monarquia que hauria d'adaptar-se als temps del segle xx per necessitats interiors i, sobretot, exteriors. Els cercles de l'oposició al règim, més dividits que els regnes de taifes, es bellugaven tractant d'organitzar-se en una clandestinitat que ja no era tan ferotgement perseguida com abans. El règim va donar senyals de moure's amb l'anomenat «esperit del 12 de febrer» (de 1974) en un discurs del nou president del Govern en substitució de l'assassinat Carrero Blanco, Carlos Arias Navarro, que, al seu torn, serà

qui anunciï per televisió, amb rostre desencaixat i compungit, la mort del Pare de la Pàtria. Aquest esperit inspiraria la legislació d'associacions polítiques, de desembre de 1974, esquifida esclatxa per la qual esperaven organitzar-se algunes organitzacions polítiques, les que acceptessin l'exigència de fidelitat als Principis del Movimiento Nacional. És a dir, es tractava d'una mena de llibertat restringida per a les diferents orientacions polítiques dins del Govern, les que s'anomenaven «famílies del règim». La resta continuaria en la clandestinitat, més o menys tolerada.

Espanya va continuar sent el país marginat, repudiat a Europa. En una època, la de la postguerra europea, en què es revifaven els contactes entre mandataris de tots els països i s'enfortien les xarxes internacionals en tots els àmbits, culturals, esportius, científics, econòmics, Franco mai no va sortir d'Espanya, en quaranta anys de mandat, mai va visitar cap cap d'Estat o de Govern. Només va trobar-se amb Hitler a Hendaia el 1940, a la frontera amb França, i a Bordighera, el 1941, a la de la França de Vichy amb la Itàlia de Mussolini. La seva desconfiança era malaltissa.

No hi havia cues per venir de visita al país en aquells anys. El president Eisenhower va ser el primer d'arribar, el 1959, per preparar el Pacte de Madrid i demanar bons tractes per als ciutadans evangèlics espanyols. És fama que, després de la reunió d'Hendaia, Hitler va dir que s'estimava més un mal de queixal que una entrevista amb Franco. No se sap si Eisenhower va tenir la mateixa impressió, però el següent president dels EUA a visitar la colònia, Nixon, va trigar fins a 1970 i Ford, el tercer, ho va fer el 1975, sis mesos abans del «fet biològic».

Quaranta anys de solitud, marginat del seu continent i dels països amb els quals va fer la seva història. Va haver-hi, sí, algunes visites de presidents i dictadors llatinoamericans o els seus consorts, de dignataris de països musulmans (reis, dictadors, presidents), d'alguns països asiàtics com ara el Japó o Filipines i, de vegades, dels pretendents de països de l'Europa oriental sota domini comunista. Cap cap d'Estat ni de Govern d'Europa Occidental acceptà visitar Espanya, tret de Konrad Adenauer el 1967 i de Charles de Gaulle el 1970, ambdós com a persones privades i poc abans de la seva mort (Eiroa, 2009).

Ningú no volia venir a Espanya, l'última dictadura feixista a Europa, i aquest rebuig es va mantenir fins al final. Ja s'ha esmentat l'absència de personalitats a les exèquies de Franco. Aquest rigorós aïllament oficial coexistia amb l'esclat del turisme, l'emigració, l'augment de les comunicacions, la pujada del

nivell de vida. Espanya esdevenia un país de *nouveaux riches*. Tot el que ens porta a insistir en la curiosa cultura política dicotòmica, autoritària de fons i democràtica de forma, que pot explicar la persistència del franquisme en l'extrema dreta. Vint anys després de la Guerra Civil, Espanya no existia per a Europa ni per a gran part del món. Els ministres de l'Opus van demanar l'ingrés del país en el Mercat Comú el 1962 i se'ls va fer saber educadament que Espanya hi ingressaria quan fos una democràcia i un estat de dret, el mateix motiu pel qual el país no ingressà en el Consell d'Europa fins al 1977 i també el mateix pel qual no va ser admès a l'ONU fins al 1955.

Espanya no formava part de l'estructura occidental de la defensa, l'OTAN, sinó d'una forma col·lateral i vergonyosa, a través del Pacte de Madrid, uns humiliants acords bilaterals amb els EUA que, a canvi de subministraments per a la defensa, comportaven importants concessions territorials (Whitaker, 1961). Un règim nacional-imperial no tan sols havia de suportar el permanent enclavament de Gibraltar, degut a un tractat a perpetuïtat, sinó que va cedir la sobirania nacional en les bases militars nord-americanes de Rota, Morón, Saragossa i Torrejón.

El Pacte de Madrid pel qual els EUA blanquejaven l'últim Estat feixista d'Europa, que havia estat condemnat com a tal per l'ONU el 1946, es va signar el 1953, el mateix any que també es va signar un Concordat amb la Santa Seu, en substitució de l'aleshores vigent, de 1861 (Montero y Gutiérrez, 1954). La transició tranquil·la que el suport nord-americà suposava, se sublimaria en la transsubstanciació que hem esmentat a través del Concordat de 1953. Es tracta d'un document gairebé miraculós, atès que aconsegueix travessar el filtre de la Constitució, sense trencar-lo ni tacar-lo, com el ventre de la Mare de Déu. En efecte, el 1979, a un any de la Constitució, es van signar uns acords amb la Santa Seu en matèries concretes que es presenten com una actualització del Concordat de 1953, incidentalment, declarat vigent (Cotarelo, 2015), malgrat la disposició genèrica de la Constitució que declara derogades totes les disposicions que li siguin contràries. El Concordat vigent de 1953, en proclamar «la unió sense confusió i la distinció sense separació» de l'Església i l'Estat, és contrari al principi constitucional de l'aconfessionalitat de l'Estat. L'Església ha prevalgut sobre l'Estat, com sempre a Espanya.

La sensació de ser el malalt d'Europa es va veure mitigada en la vida social pràctica des de la unció de Joan Carles com a successor de Franco a títol de «rei» (1969), que Manuel Vázquez Montalbán va sintetitzar en la cèlebre dita

«contra Franco vivíem més bé» (Vázquez Montalbán, 2004). Es van viure com una mena de «sexenni d'alliberament». L'avi no s'assabentava de res, però la responsabilitat continuava sent seva. La dictadura paternalista havia acabat per infantilitzar la població. En conseqüència, era com si la gent, per primera vegada, pogués gaudir de llibertat (dins d'un ordre) i sense responsabilitat. La frontera de la llibertat, la línia vermella, que es diu avui, era allò que el dictador anomenava «llibertinatge»; en concret, la pornografia i l'exhibició de nus, que no es toleraria fins al 1976, amb el que es va anomenar *destape*. Mentrestant, les activitats d'oposició es multiplicaven a tot arreu. Les universitats estaven mobilitzades, la conflictivitat laboral anava en augment, com els conflictes professionals. La repressió es mitigava. El procés de Burgos de 1970, un consell de guerra sumaríssim contra 16 militants d'ETA, va acabar amb una commutació de la pena de mort imposada a sis d'ells. Dos anys més tard, però, el Tribunal d'Ordre Públic va condemnar a presó tota la direcció del sindicat Comissions Obreres.

Els anys anteriors, els de l'emigració, el turisme, el desenvolupament, van esdevenir un tumultuós procés de creixement i acumulació sense límits, de grans negocis i booms, compatible amb el control encara rígid fins als últims anys seixanta de la censura nacionalcatòlica. L'àcida crítica al retard d'Espanya de *Bienvenido Mr. Marshall*, es converteix en el cine dels germans Ozores, Manolo Esteso, la cançó de Julio Iglesias i el triomf del «La, la, la», d'Eurovisió el 1968, en què Massiel va substituir qui havia de cantar-la, que era Joan Manuel Serrat i que havia demanat cantar part del tema en català. *Casus belli* a Espanya.

5. ELOGI DE LA TRAÏCIÓ

La dictadura *paternalista* s'exhibia amb cerimònia en una obra de propaganda que mostrava un respectable home gran, encara que ferm, vestit de civil, una grata figura avuncular, benigna i pròvida, com ja hem mencionat. Ni rastre de la vella imatge feréstega dels uniformes dels temps passats. El general Franco portava un barret de feltre, es feia retratar amb la seva dona, la seva filla i els nets o bé inaugurant carreteres i altres obres públiques en benefici de la Pàtria. O apadrinant algun nou avanç de la indústria nacional, com van ser el cotxe Biscúter, el sis-cents, símbol del desenvolupament espanyol i, més seriosament, la factoria Pegasus. S'estrenava l'esmentat film *Franco, ese hombre*, que havia dut el país des de la desgràcia de la guerra a un present de pau i prosperitat, que

permetia albirar un esdevenidor gloriós. Cada setmana es projectava en tots els cines amb un noticiari setmanal a la seva glorificació, el NO-DO, amb un lema que deia, «el món sencer a l'abast de tots els espanyols». Es tractava d'un curiós magazín de propaganda de la vida oficial o de vacances del general, els avenços d'Espanya a l'exterior, els de l'interior, la indústria, l'agricultura, alguna cosa de moda i cultura, esports i fi. Després, sessió doble de cinema amb dos films americans censurats i horriblement doblats. Avui dia la col·lecció dels NO-DO, que va des de 1948 fins a 1982 és el més important fons d'imatge gràfica de la dictadura.

Eren els temps del *desarrollismo*, de l'Institut de Desenvolupament i Reforma Agrària, per no anomenar-lo Institut de Reforma Agrària d'espirit republicà. Els temps de les colònies agràries, els poblats, la repoblació forestal, la concentració parcel·lària, els regadius, els pantans. Breu, el desenvolupament, dins els rígids límits de la moral nacionalcatòlica. Promoció d'un sindicalisme obrer vertical, unitari, oficial, fet d'Educació i Descans, competició esportiva nacional, universitats obreres i àmplia política d'habitatge protegit.

Hi ha un episodi molt significatiu en la política del franquisme, un intent de posar en pràctica la vella «revolució pendent» dels falangistes, ajornada gairebé vint anys. El projecte de les universitats laborals —una iniciativa de l'impenitent ministre falangista José Antonio Girón de Velasco—, finançades per les mutualitats laborals. Des de 1955 fins a 1989 va haver-n'hi vint-i-una, on més de mig milió d'alumnes van estudiar ensenyament secundari, formació professional i enginyeries tècniques. Tanmateix, Espanya continuava sent Espanya. L'educació estava segregada per sexes i només hi havia dues universitats per a noies. L'ensenyament no es va fer mixt fins al 1970 amb la Llei General d'Educació i Finançament de la Reforma Educativa.

Els sis anys des de la unció de Joan Carles el 1969 fins a la mort del dictador van presenciar els preparatius teòrics que després es presentaran com el resultat quasi mirífic de la conversió, la transsubstanciació d'una dictadura en una democràcia i un estat de dret, cosa que no va ser possible dins el projecte primitiu d'aconseguir la transformació de la legalitat. Calia una transformació de la legitimitat, cosa que no es podia aconseguir des d'un punt de vista purament jurídic i, per això uns dels primers tractadistes sobre la Llei per a la reforma política, Pablo Lucas Verdú, deixà clar que l'esmentada reforma és inconstitucional d'acord amb la legitimitat del règim aleshores vigent; és a dir, és una reforma anticonstitucional i, per tant, possible objecte del recurs de *contrafuero* de la llei

franquista (Lucas Verdú, 1978). La reforma era jurídicament impossible («lligat i ben lligat») però, al mateix temps, era imprescindible.

El problema ha estat resolt en l'obra de Yorgos Kaminis, que conté una comparació entre la Transició espanyola i la grega. Kaminis manté que, donada la naturalesa dels règims anteriors en ambdós casos (el Movimiento Nacional a Espanya i el dels coronels grecs a l'altre país), no hi havia cap possibilitat real de Transició pacífica amb canvis de legalitat, com deien els partidaris del «desenvolupament polític». Només podria fer-se mitjançant un canvi de legitimitat i aquest, per definició, seria sempre revolucionari. Tanmateix, com que la revolució és precisament la negació de la consciència jurídica anterior, el problema no té cap solució en termes estrictament legals. Arriba així Kaminis a la interessant conclusió que la Transició va ser possible perquè es va fer en frau de Constitució. Cosa diferent és que aquest frau fos o no convenient des d'un punt de vista polític o d'altra naturalesa; però, des de l'àmbit estrictament jurídic, la Transició es basa en un frau en tots dos casos, l'espanyol i el grec (Kaminis, 1993).

Els dos moments decisius d'aquest frau es produeixen a l'inici del període (1969) i a la seva fi, amb l'aprovació de la Constitució de 1978. El primer és el moment del perjuri i el segon, el de la traïdoria; tot plegat, prova que la monarquia no és legítima i que, per tant, la construcció constitucional és absurda, encara que no sigui més absurda del que sovint són les institucions espanyoles que, de vegades, semblen una novel·la picaresca, símbol del país.

Primer, el perjuri. Joan Carles va jurar lleialtat als Principis del Moviment, imprescriptibles i inderogables. Però jurava en fals, amb l'esperit de Julià l'Apòstata, sense cap intenció de complir el promès. La seva intenció era derogar els principis inderogables dins de la llei que els feia inderogables, sense infringir-la. Impossible fer-ho sense un perjuri que no es podia confessar.

Després, la traïció. La derogació del que era inderogable es va fer mitjançant la Constitució de 1978 que, paradoxalment, el rei no pot jurar perquè està vinculat per un jurament anterior i un perjuri no confessat. És un acte de traïdoria que Jeambart i Racaute consideren necessari per alliberar una societat ofegada per unes estructures ineptes (Jeambar; Racoute, 1990). Ve a ser com una actualització de la pràctica del boc expiatori: el rei carrega amb la culpa col·lectiva i l'expia en algun desert o un país del Golf pèrsic. Però, en qualsevol cas, es tracta d'un fenomen únic, el d'un rei que promulga i ordena una constitució per als seus súbdits que ell mateix no ha jurat. Un cas gairebé tan miraculós com la transsubstanciació.

Al capdavant, aquesta cerimònia de la traïció del monarca va ser solidàriament resposta i sostinguda per aquells a qui hauria de perjudicar més, l'oposició radical d'esquerra, sobretot la comunista que, fins aleshores, havia estat la més visible. En efecte, la Transició va ser producte de la «correlació de febleses» de què parlava Vázquez Montalbán, i d'una traïció compartida als dos vessants de la divisió entre reaccionaris i revolucionaris. Una visió ideològica de l'extrema esquerra és la dels que pensen que Carrillo, aleshores secretari general del PCE, és el principal responsable d'aquella traïció que, segons la seva opinió, va destruir les possibilitats d'establir un ordre revolucionari a Espanya. Antoni Domènech afegeix fins i tot que Carrillo va ser el principal responsable de la desaparició del PCE a causa de la seva política d'aliances (Domènech, 1987). Les visions ideològiques de l'esquerra mantenen sovint la convicció que la seva densitat doctrinal és universalment compartida (Díaz Salazar, 1989; Ortí, 1987) de manera que és com si tots els que hi tenen accés estiguessin obligats a observar una concepció del món tan radical i extrema com la de l'autor. Ideològica és també aquella versió, probablement la millor que hi ha, sobre «el que va poder ser i no va ser» de l'activitat de la Junta Democràtica, el primer organisme realment eficaç de l'oposició espanyola des de 1974. El punt crucial d'aquesta reflexió quasi nostàlgica és el possible restabliment de la República a Espanya. L'acceptació de la monarquia suposava la claudicació més gran als ulls d'aquesta esquerra, car, com a règim, responia a la voluntat de Franco: era allò que el Caudillo havia volgut i en efecte, només cal llegir algunes de les pàgines que Santiago Carrillo havia escrit o fet escriure sobre Joan Carles per fer-se una idea de fins a quin punt l'esquerra podia considerar la renúncia a la República, la bandera, l'himne, com una imperdonable claudicació. Per exemple, al Manifest-Programa del Partit Comunista d'Espanya, aprovat a la II Conferència Nacional d'aquest partit, el 1975, a la pàgina 131 es pot llegir un paràgraf irònicament premonitori, *a contrario sensu*: «La successió joancarlista, que pot venir imposada qualsevol dia des de l'actual poder, no resoldrà els problemes del país, augmentarà la confusió i la inestabilitat política i no impedirà el triomf de la llibertat».

En la línia habitual dels moviments revolucionaris, tots els dirigents comunistes van tancar files darrere les posicions *reconciliadores* del PCE. Marcelino Camacho, el dirigent comunista de CCOO argumentava que calia donar suport al Govern per preservar la democràcia (Gilmour, 1986). La visió ideològica de l'extrema esquerra presenta la Transició com un procés en què qui no va trair

directament es va acomodar d'una manera o altra i, en definitiva, es va vendre (Morán, 1991). És una interpretació tan ideològica com totes les anteriors perquè pressuposa una mena de disseny superior al qual un conjunt d'acovardits o pusil·lànimes, si no moralment miserables actors, es plega tenint més en compte els seus interessos personals que els d'un procés ideal que, pel que sembla, és al cap del crític.

El litúrgic discurs comunista de la impossibilitat de posar en pràctica els ideals era una perífrasi del que els dirigents només enuncien en privat, és a dir, que, en realitat, aquell ideari revolucionari era impossible a Occident. Només cal llegir els escrits de Jordi Solé Tura, ponent constitucional en representació dels comunistes, per adonar-se que l'autor té dues no-creences, una manifesta i una altra latent. Per la manifesta no creu que el comunisme es pugui establir a Occident per mitjans violents, no democràtics; per la latent, tampoc no creu que es pugui establir per mitjans democràtics (Solé Tura, 1974).

Tot i això, el millor exponent de la visió ideològica de l'esquerra comunista continua sent Santiago Carrillo, que s'hi integra de manera inextricable en la seva peripècia personal, fins al punt que arriba a pensar-se que, per al secretari general del PCE, la seva pròpia admissió en el cercle superior dels polítics de la democràcia és una referència simbòlica sobre el lloc que correspon al comunisme espanyol. Una lectura atenta de les seves obres, i molt especialment de l'última, que ve a ser com una mena de testament polític (Carrillo, 1993), demostra que el personatge tampoc no va estar convençut (almenys ja des dels últims anys de la vida de Franco) del triomf final del comunisme a Espanya. Potser encara alimentava una vaga esperança que algun dia el món sencer seria una societat comunista, però no es trobarà res en els seus últims escrits que provi que la victòria del seu partit i dels seus ideals fos una possibilitat real a Espanya. Ans al contrari, Carrillo sembla conformar-se amb la legalització per part de l'autoritat dels partits comunistes i que obtinguin un lloc en el mosaic de la realitat social. La missió dels comunistes no és ja, doncs, triomfar sinó *stand up and be counted*.

Pel que fa al passat, les memòries de Carrillo insisteixen una vegada i una altra i, fins i tot tenen a títol de glòria, que el Partit Comunista va ser el primer a recomanar una política de «reconciliació nacional». El *passat*, als ulls dels comunistes i de la majoria de la població espanyola, no es referia als anys de la dictadura, sinó que era vist com un bloc que comprenia la Guerra Civil i tots els anys posteriors. En certa manera, això va ser el resultat de l'actitud d'una dictadura

que sempre es va considerar, fins a l'últim moment, com el govern dels vencedors en aquella contesa. Per tant, no era difícil aconseguir la coincidència en l'ànim d'enterrar el record de la guerra. Això va permetre l'ambigüïtat d'aquesta coincidència entre personatges com Carrillo i Fraga, el primer dels quals va presentar Carrillo en una conferència del madrileny Club Siglo XXI, donant visibilitat a la *reconciliació* del passat, encara que, evidentment, entenien coses diferents per *passat*: Carrillo es referia fonamentalment a la Guerra Civil, però hauria saludat una política de depuració de responsabilitats durant la dictadura; Fraga, en canvi, estava obligat a veure la dictadura —del Govern del qual havia format part entre 1962 i 1969— com un sistema sense taca, però estava disposat a enterrar la guerra. Com que el passat abastava els dos períodes, l'ambigüïtat i el desig d'arribar a acords van fer la resta. En tots dos camps, però, hi va haver veus discrepants. A la dreta hi va haver qui va clamar contra la paradoxa que ara es reconegués el dret a incidir en la política nacional als que havien perdut la guerra (Utrera Molina, 1989). A l'esquerra també hi havia opinions en el sentit que no podien passar-se per alt les responsabilitats de la dictadura i que calia procedir a una *depuració* de les forces i els cossos de seguretat (anomenats repressius de l'Estat) o fins i tot a la seva *dissolució* (Ruiz; Romero, 1977).

No és estrany, doncs, que la Transició espanyola vingués acompanyada d'un joc de miralls, en què la traïció del rei va comptar amb el suport de l'esquerra parlamentària. Trenta anys després de la Constitució de 1978, el balanç que en va fer l'esquerra radical fou que la Transició va ser una derrota històrica del PCE (Areal, 2008).

6. L'ACCIÓ POLÍTICA DURANT EL FRANQUISME TARDÀ

Assimilada aquesta perspectiva tràgica de la tragicomèdia d'Espanya, el clima polític del franquisme tardà, suportat per un boom econòmic sense precedents, previ a la gran crisi general a causa del petroli, de 1974-1975, era d'una oberta permissivitat i una pràctica absència de la censura. Tothom donava per descomptat que Franco moriria al llit i la successió es faria d'acord amb les seves previsions. El que pogués passar després era matèria de les més variades i florides especulacions. Hi havia qui esperava una república, qui una monarquia constitucional, també hi havia qui confiava que el rei compliria el seu jurament i fins i tot qui proposava una lluita revolucionària antifeixista i patriòtica, una

revolució patriòtica, com la que propugnava l'extrema esquerra segons el model dels moviments d'alliberament nacionals.

La miríada de partits i grups de l'oposició es va organitzar en dues xarxes independents entre si, la Junta Democràtica d'Espanya, amb preponderància dels comunistes, el 1974, i la Plataforma de Convergència Democràtica, de predomini socialista, el 1975. Totes dues es van fusionar, un cop mort Franco, el 1976, com a Coordinació Democràtica (García Trevijano, 1977; Vidal Beneyto, 1978). Democràcia era la paraula i ruptura democràtica, la tàctica. En aquestes organitzacions no hi havia lloc per a propostes reformistes com les que feia temps proposaven diferents vessants de franquistes en contacte amb personalitats monàrquiques o de la dreta liberal.

Encara que l'esquerra, molt desunida, es feia notar al carrer gràcies als sindicats, el moviment popular, el veïnal, etc., els que no es movien eren els despatxos oficials, les institucions, els circuits professionals i de negocis. Això era més qüestió dels conservadors, el seu terreny de joc. És interessant seguir les activitats de diverses figures i organitzacions de la dreta per cercar formes d'organització, associacions, partits, per tal de controlar la situació quan Franco sucumbís al «fet biològic». Havien passat més de trenta anys d'ençà que totes les forces conservadores, monàrquiques, republicanes, van acceptar submisament la seva desaparició a conseqüència del Decret d'unificació de 1937, trenta anys acceptant que no hi hagués més partits que el Movimiento Nacional.

Amb l'entrada en vigor de la Llei orgànica de l'Estat el 1969, s'albirava un temps nou que, paradoxalment, havia de tornar a les velles pràctiques dels partits polítics. Els que havien defensat els interessos de la dreta abans de la guerra no existien. La Lliga Catalanista, el Partit Nacionalista Espanyol, Renovació Espanyola, el Partit Radical, Acció Popular no varen sobreviure a la guerra o ho van fer només per un breu període. Major taxa de supervivència en la clandestinitat mostraren alguns partits nacionalistes o d'esquerra, com el Partit Nacionalista Basc, l'Esquerra Republicana de Catalunya, la Unió Democràtica de Catalunya, el Partit Socialista Unificat de Catalunya, el Partit Socialista Obrer Espanyol i el Partit Comunista d'Espanya.

Durant l'efervescència política dels darrers anys de la dictadura, els cercles conservadors van tractar de reorganitzar-se mitjançant contactes professionals i privats de la societat civil o xarxes informals que, encara que molt més tolerades que les de l'esquerra, feien també servir la clandestinitat o activitats que estiguessin fora de l'abast de les autoritats. Entre 1970 i 1976 va estar activa

una xarxa informal d'intel·lectuals, alts funcionaris de l'administració de l'Estat, periodistes i polítics procedents del franquisme reformista (els que s'anomenaven *aperturistes*) i opositors catòlics i monàrquics de diferents legitimitats. El nucli principal es trobava al diari catòlic *Ya* (Linares, 2013) i a l'agència de notícies Colpisa. Es manifestaven fonamentalment a través d'articles de premsa que signaven amb el pseudònim col·lectiu de *Tàcit*, en honor de l'historiador romà.

Un cas molt adient a aquest respecte és també el de Manuel Fraga Iribarne, geni de la dreta espanyola revifada. En ser destituït el 1969 per l'assumpte MATESA, Fraga es va veure compensat amb l'ambaixada a Londres. Li recordava l'època en què va escriure el seu llibre sobre el Parlament britànic. Compartia el criteri del seu admirat Antonio Cánovas del Castillo que Espanya hauria d'imitar el Regne Unit quant al parlamentarisme i el bipartidisme. Preparava aleshores la seva tornada a la política de l'Espanya postfranquista i el procediment més adient que va trobar dins de l'estret marge que possibilitava la legislació espanyola el va fer decidir per la via d'una associació mercantil. El 1973 es va incorporar a una empresa anomenada Gabinet d'Orientació i Documentació Societat Anònima, GODSA. Era un centre que assessorava els grups polítics dels reformistes del franquisme.

D'aquest Gabinet va brollar una associació política, a l'empara de la Llei d'associacions polítiques que es va anomenar Reforma Democràtica. Aquesta associació, ja convertida en partit polític, es va presentar a les eleccions de 1977 dins de la Federació d'Aliança Popular composta per set antics càrrecs amb Franco, els anomenats «set magnífics», dels quals, tots menys un (Thomas de Carranza) van ser ministres de Franco (Magaldi, 2021). I van treure 16 diputats de 350 (4,5%). Set dels homes més poderosos del franquisme rebien un suport irrisori. Més tard, una segona tornada, com a Coalició Democràtica, encara va obtenir un suport més esquitit, de deu escons. Fraga va fer servir aquests 26 suports parlamentaris per entrar en la comissió constituent del Congrés i condicionar marcadament el contingut de la Constitució en un sentit favorable a una Espanya agrícola, semidesèrtica i caciquista.

En les dues primeres eleccions, de 1977 i 1979, la dreta es va refugiar sota la invenció d'un centre, improvisat aixopluc de corrents burgesos d'oposició al franquisme, liberals, monàrquics, democratacristians, federalistes, socialdemòcrates, que van ocupar alts càrrecs en l'administració de l'Estat. Una genèrica dinàmica interna de conflictivitat política el va fer esclatar ben aviat, a partir de 1980, però, va revertir sobre la vella estructura autoritària.

És fama que el conglomerat UCD estava corcat com una andròmina de fusta de l'avi. Les picabaralles contínues per assumptes personals, la falta de cohesió interna del partit, un sector del qual col·laborava *sotto voce* amb el PSOE i l'altre amb el PP, no permetia cap política unitària ni tan sols de coordinació. UCD era un desgavell. El punt del no-retorn es va tocar quan Andalusia es va sentir injustament tractada en el mapa autonòmic i va exigir un referèndum per assolir la condició d'autonomia de primer ordre, el 28 d'octubre de 1980. Quan la regió es va veure abocada al règim autonòmic de la via lenta de l'article 143 de la Constitució, es desvetllà de sobte una consciència nacional, amb mobilització popular, que exigia l'anomenada «via ràpida». Aquesta mobilització, inspirada en un greuge comparatiu respecte del País Basc i Catalunya, obligà el Govern d'UCD a posar en marxa un referèndum esperpèntic, i a demanar l'abstenció i, per fi, a falsejar el resultat amb una norma *ad hoc* que mitigués la irritació andalusa (Clavero Arévalo, 1983). A partir d'aquest moment, la dreta tradicional de Fraga substituirà el pandemonium de la Unió de Centre Democràtic.

Per explicar l'evolució de la UCD que, en principi, es veia com la guia que duria Espanya a la democràcia, però que va fracassar, s'ha fet servir el model de democràcia *consocional* d'Arendt Lijphart (Huneuus, 1985). De fet, aquest procés de transició va estar presidit per una política de consens que va possibilitar l'aprovació de la Constitució, cosa més visible ja que, en la ponència constitucional, l'aplicació del model consocional era obligada perquè no era possible la del model majoritari ja que, si bé la UCD disposava d'una majoria, no tenia l'absoluta, necessària en les votacions.

En teoria, el centre és una curiosa ideologia sense un referent polític tangible mentre no es formulin els extrems davant els quals s'explicita. Tampoc no té un espai definit, car és un concepte molt fosc, políticament parlant (Duverger, 1981). Per això aquest corrent té una difícil articulació com a partit i, fins i tot, de vegades sucumbeix a la temptació antipolítica de la tecnocràcia. En el fons, la visió centrista és la cristal·lització de la consciència que es manifesta el 1976, quan es produeix l'enfrontament entre el primer Govern de la monarquia, d'Arias Navarro, i les forces de l'esquerra, en especial el sindicat Comissions Obreres, i queda clar que els uns no tenen prou força per imposar les seves reivindicacions al poder, però el poder tampoc no pot restaurar la situació anterior a la mort de Franco, malgrat que incrementi la repressió. Un *impasse* (Cotarelo, 1986) o l'esmentada «correlació de febleses» de Vázquez Montalbán (Lupe, 2019).

Particular atenció mereix aquí el renaixement del que a l'inici es va anomenar *regionalisme*, després *nacionalisme* i, per fi, *independentisme* o *separatisme*, segons la posició que s'adopti. ETA apareix amb l'assassinat de l'inspector Melitón Manzanas i, des d'aleshores, condiciona la política espanyola anterior i posterior a la Transició. El nacionalisme català abandona un parell d'aventures armades i s'articula amb nova força en les estructures socials i professionals en què sempre ho ha fet. Els moviments nacionalistes prendran embranzida amb l'elaboració de la Constitució de 1978, raó per la qual no hi ha lloc per tractar-les en aquest treball, però no es pot oblidar que, dins les condicions repressives de la dictadura, es van fer presents en els seus últims moments, com sempre que a Espanya s'obria una esperança de canvi, com ho van fer amb el Pacte de Sant Sebastià.

Per fer-nos càrrec d'un episodi que representi l'essència d'aquest règim tan atípic com una farsa, una mena de tirania zombi, n'hi ha prou amb una prova temporal de transferència de poders del cap d'Estat l'estiu de 1974. Com si es tractés d'un assaig teatral general, previ a l'obertura i un assaig *in articulo mortis*, de sobte, el juliol de 1974, el moribund dictador va patir el primer atac de la malaltia que el duria a la tomba i va caldre hospitalitzar-lo. Tot seguit, el príncep va accedir a la condició oficial de cap de l'Estat, però de manera provisional, a l'espera de si Franco se'n sortia o no: no era més que una regència. La figura d'un rei regent (ja no d'un príncep) era còmica. Palesava un capteniment d'un ostatge sota l'atent esguard de les autoritats, encarregades de controlar-lo. Un pas en fals i, tornat Franco a la vida (com va passar al cap de tres mesos), el seu nomenament com a hereu podria volar. Franco va continuar exercint la *plenitudo potestatis* que sempre havia exercit, mentre Joan Carles es passejava pels jardins de la Zarzuela del braç de la princesa Sofia i preparava la transició-transsubstanciació d'acord amb Laureà López Rodó i Adolfo Suárez. Durant aquesta mena d'interregne reial es va produir un episodi que deixa clar que la posició d'Espanya en la vida internacional era inexistent. L'estiu de 1974, aprofitant la situació d'interinitat produïda a Espanya, el rei del Marroc va ordenar la invasió del Sàhara mitjançant l'anomenada Marxa Verda. Joan Carles va volar a correuita cap a Al-Aaiun, en uniforme de capità general, per assegurar a la guarnició que els exèrcits d'Espanya els protegirien. Uns mesos després, Espanya evacuà la posició sense combatre i l'entregà als marroquins tot reclamant un referèndum d'autodeterminació en el seu antic territori.

BIBLIOGRAFIA

- ABELLA, Rafael (1978). *Por el imperio hacia Dios. Crónica de una posguerra*. Barcelona: Planeta.
- AREAL, Bárbara (2008). «El PCE y la Transición: balance de una derrota histórica». *Izquierda Revolucionaria*.
<<https://www.izquierdarevolucionaria.net/index.php/historia-teoria/5208-el-pce-y-la-ransicion-balance-de-una-derrota-historica-i-parte>>.
- AREILZA, José María de (1977, 1983). *Diario de un ministro de la Monarquía*. Barcelona: Planeta.
- (1983). *Cuadernos de la Transición*. Barcelona: Planeta.
- ATTARD, Emilio (1983). *Vida y muerte de UCD*. Barcelona: Planeta.
- BENEYTO, J. (1939). *El Nuevo Estado español. El régimen nacional sindicalista ante la tradición y los demás sistemas totalitarios*. Madrid-Cadis: Biblioteca nueva.
- CAMACHO, Marcelino (1991). *Confieso que he vivido*. Madrid: Temas de Hoy.
- CARRILLO, Santiago (1993). *Memorias*. Barcelona: Planeta.
- CILLÁN APALATEGUI, Antonio (1970). *El léxico político de Franco*. Saragossa: Imprenta Tipo-Línea, S.A.
- CLAVERO ARÉVALO, Manuel (1983). *España, desde el centralismo a las autonomías*. Barcelona: Planeta.
- (1986). «Reflexiones sobre la transición democrática»: A: AADD. *Sistemas electorales y representación política en Latinoamérica*. Madrid: Fundación Friedrich Ebert.
- (1992). «La transición española». A: COTARELO, Ramón [comp.]. *Transición y consolidación democrática en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- (1993). «La transición democrática». A: DE BLAS, Andrés; COTARELO, Ramón, i TEZANOS, José Félix [comps.]. *La transición democrática española*. Madrid: Sistema, 1989, 2a edició.
- (1994). «Visiones de la transición». *Revista del Centro de Estudios Constitucionales*, núm. 18, Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, maig-agost.
- (2011). *Memoria del franquismo*. Madrid: Akal.
- (2014). *Rompiendo amarres. La izquierda entre dos siglos. Una visión personal*. Madrid: Akal.
- (2015). *La desnacionalización de España de la nación posible al Estado fallido*. València: Tirant Lo Blanch.

- DUVERGER, Maurice (1981). *Los partidos políticos*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- DÍAZ SALAZAR, Rafael (1991). «Transición política y revolución pasiva». A: TRÍAS VEJARANO, Juan. *Gramsci y la izquierda europea*. Madrid: Fundación de Investigaciones Marxistas.
- DÍAZ, Elías (1987). *La transición a la democracia*. Madrid: Eudema.
- DOMÈNECH, Antoni (1987). «El juego de la transición democrática». A: *Arbor*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- EIROA SAN FRANCISCO, M. (2009). *Política internacional y comunicación en España. Las cumbres de Franco con jefes de Estado (1939-1975)*. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores.
- ESLAVA GALÁN, Juan (2008). *Los años del miedo*. Barcelona: Planeta.
- FERNÁNDEZ CARVAJAL, Rodrigo (2005). «Voces para un diccionario de términos jurídicos». A: *Empresas políticas*. Múrcia: Sociedad de Estudios Políticos de la Región de Murcia.
- FERNÁNDEZ DE CASTRO, Ignacio (1961). *La demagogia de los hechos*. París: Ruedo Ibérico.
- (1966). *Teoría sobre la revolución*. Madrid: Taurus.
- FERNÁNDEZ DE LA MORA, Gonzalo (1976). *El Estado de obras*. Madrid: Doncel.
- FERNÁNDEZ RIQUELME, Sergio (s/d). «La democracia orgánica en España [1943-1967]: los teóricos y las ideas». Saragossa: Fundación Arbil.
<https://www.arbil.org/120demo.htm#_ftnref14>.
- FRAGA IRIBARNE, M. (1975). *El desarrollo político*. Barcelona: Bruguera.
- GALLEGO, F. (2008). *El mito de la transición. La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*. Barcelona: Crítica.
- GALLEGO MÉNDEZ, María Teresa (1983). *Mujer, Falange y franquismo*. Madrid: Tecnos.
- GARCÍA FERRANDO, Manuel (1982). *Regionalismo y autonomía en España, 1976/1979*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- GARCÍA TREVIJANO, Antonio (1977). *La alternativa democrática*. Barcelona: Plaza y Janés.
- GIL, Vicente (1981). *Cuarenta años junto a Franco*. Barcelona: Planeta.
- GILMOUR, David (1986). *La transformación de España*. Barcelona: Plaza & Janés, 1986.
- GISCARD D'ESTAING, Valéry (1989). *Le pouvoir et la vie*. Tom I. París: France Loisirs.

- HERMET, Guy (1985) [1980]. *Los católicos en la España franquista*. Madrid: CIS. 2 vols.
- HERNÁNDEZ, F.; MERCADÉ, F. [comps.] (1986). *Estructuras sociales y cuestión nacional en España*. Barcelona: Ariel.
- HUNEEUS, Carlos (1985). *La Unión de Centro Democrático y la transición a la democracia en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- JEAMBAR, D.; RECAUTE, Y. (1990). *Elogio de la traición*. Barcelona: Gedisa.
- JIMÉNEZ BLANCO, Jossé, et al. (1977). *La conciencia regional en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- JULIÁ, Santos (1992). «Sociedad y política». A: TUÑÓN DE LARA, Manuel, et al., *Historia de España*. Vol. X. *Transición y democracia*. Barcelona: Labor.
- JUNQUERA, Natalia (2014). «Una plaza para el cura que presencié 1400 fusilamientos». *El País*. Madrid, 2-IV-2014.
- KAMINIS, Yorgos (1993). *La transition démocratique en Espagne et en Grèce*. París: Librairie Générale de Droit et Jurisprudence.
- LACASTA-ZABALZA, J. I. (2014). «Portugal y España: el “Estado de Excepción” por motivos financieros». A: *Homenagem ao prof. Doutor António José Vaelãs Nunes / coord. per Luís Pedro Cunha, José Manuel Quelhas, Teresa Almeida*. Vol. 2, p. 1723-1752.
- LINARES SEIRUL-LO, Ángel Luis (2013). «El grupo “Tácito” en la Transición a la democracia». *Aportes, Revista de Historia Contemporánea*. Madrid, any XXVIII, núm. 83 (3/2013), p. 69-87.
- LINZ, Juan J. (1974). «Opposition to and under an Authoritarian Regime». A: DAHL, Robert A. *Regimes and Oppositions*. New Haven: Yale University Press.
- LÓPEZ ARANGUREN, José Luis (1968). *La juventud europea y otros ensayos*. Barcelona: Seix Barral.
- LÓPEZ NIETO, Lourdes (1988). *Alianza Popular: estructura y evolución electoral de un partido conservador (1976-1982)*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- LÓPEZ RODÓ, Laureano (1971). *Política y desarrollo*. Madrid: Aguilar.
- (1977). *La larga marcha hacia la Monarquía*. Barcelona: Noguer.
- (1990). «Los inicios del proceso institucional en los años 40 y la Ley Orgánica del Estado». A: *Anales de la Academia de Ciencias morales y políticas*, núm. 67, p. 287.

- LÓPEZ VILLAVERDE, Ángel Luis (2009). «La transición religiosa o eclesial en España». A: ORTIZ HERAS, Manuel [coord.]. *Culturas políticas del nacionalismo español*. Madrid: La Catarata.
- LUCAS VERDÚ, Pablo (1978). *La Ley para la Reforma política. Crítica jurídico-política de la Reforma Suárez*. Madrid: Tecnos.
- LUPE, Santiago (2019). «El cuento de la transición y la correlación de debilidades». Contrapunto.diario Izquierda.es. <<https://www.izquierdadiario.es/El-cuento-de-la-Transicion-y-lacorrelacion-de-debilidades>>.
- MAGALDI FERNÁNDEZ, A. (2021). «Coalición Democrática y las elecciones de 1979: la primera refundación de la derecha española». *Cuadernos de Historia Contemporánea*. Vol. 43, p. 253-277.
- MÍGUEZ, Santiago (1990). *La preparación de la transición a la democracia en España*. Saragossa: Universidad de Zaragoza.
- MONTERO Y GUTIÉRREZ, Eloy (1954). *El nuevo Concordato español*. Madrid: Imprenta Viuda Galo Sáez.
- MORÁN, Gregorio (1991). *El precio de la transición*. Barcelona: Planeta.
- MORODO, Raúl (1993). *La transición democrática española*. Madrid: Tecnos.
- ORTÍ BENLLOCH, Alfonso (1989). «Transición postfranquista a la Monarquía parlamentaria y relaciones de clase: del desencanto programado a la social tecnocracia transnacional». A: *Política y Sociedad*, núm. 2 (hivern). Madrid: Facultad de Ciencias Políticas y Sociología.
- PACK, Sasha D. (2006). *Tourism and Dictatorship: Europe's Peaceful Invasion of Franco's Spain*. Londres: Palgrave McMillan.
- PASTOR, Jaime (2012). *Los nacionalismos, el Estado español y la izquierda*. Madrid: La Oveja Roja.
- PASTOR, Manuel (1992). «La naturaleza del franquismo». *El Siglo de Europa*, núm. 59 (setembre-deseembre).
- PECES BARBA, Gregorio (1988). *La elaboración de la Constitución de 1978*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1988.
- PEÑARANDA, Juan María de (2017). *Operación lucero*. Madrid: Espasa-Calpe.
- POWELL, Charles T. (1991). *El piloto del cambio. El rey, la monarquía y la transición a la democracia*. Barcelona: Planeta.
- RINCÓN, Luciano (2011). *Nuestros primeros veinticinco años*. Barcelona: Planeta.
- RODRÍGUEZ ARAMBERRI, Julio (1979). «The Political Transition in Spain: An Interpretation». A: MILIBAND, R.; SAVILE, J. [eds.]. *The Socialist Register*. Londres.

- ROSTOW, Walt W. (1961). *Politics and the Stages of Economic Growth. A non-Communist manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RUIZ, Fernando; ROMERO, Joaquín [comps.]. (1977). *Los partidos marxistas. Sus dirigentes/sus programas*. Barcelona: Anagrama.
- SESMA LANDRÍN, N. (2006). «Franquismo, ¿Estado de derecho? Notas sobre la renovación del lenguaje político de la dictadura durante los años 60». *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 5, p. 45-58.
- SILVA MUÑOZ, Federico (2019 [1993]). *Memorias políticas*. Barcelona: Planeta.
- SIMÓN TOBALINA, Juan Luis de (1981). *El Estado autonómico y sus matices federales*. Madrid: Instituto de Estudios Locales.
- SOLÉ TURA, Jordi (1974). «Pròleg». A: POULANTZAS, Nicos. *Sobre el Estado capitalista*. Barcelona: Laia.
- UTRERA MOLINA, José (1989). *Sin cambiar de bandera*. Barcelona: Planeta.
- VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel (2004). *Los demonios familiares de Franco*. Barcelona: Diario Público.
- VIDAL BENEYTO, José (1977). *Del franquismo a la democracia de clase*. Madrid: Akal.
- (1978). «El año político: la clase dominante y la sustitución del franquismo». A: *Anuario económico y social de España, 1977*. Barcelona: Planeta.
- WALTERS, Vernon (1978). *Misiones discretas*. Barcelona: Planeta.
- WHITAKER, Arthur P. (1961). *Spain and Defense of the West: Ally and Liability*. Nova York: Harper & Brothers.

LA TRANSICIÓ A CATALUNYA. LA RECUPERACIÓ DE L'AUTOGOVERN*

THE TRANSITION IN CATALONIA. THE RECOVERY OF SELF-GOVERNMENT

PERE YSÀS**

Universitat Autònoma de Barcelona

Rebut 4 abril 2024 - Acceptat 30 abril 2024

RESUM: Aquest article centra l'atenció en el paper de les forces polítiques catalanes en el procés transicional, culminat amb l'establiment d'una democràcia a tot Espanya i amb la recuperació de l'autogovern a Catalunya. Ha estat molt sovint destacada la unitat de l'antifranquisme català, especialment pel paper de l'Assemblea de Catalunya, però sovint també han quedat molt poc visibles les divergències existents i els enfrontaments sobre qüestions importants, que cal analitzar detingudament per poder elaborar explicacions més completes i satisfactòries.

PARAULES CLAU: Transició, Catalunya, catalanisme, autonomia.

ABSTRACT: This article focuses on the role of Catalan political forces in the transitional process, which culminated in the establishment of democracy throughout Spain and the recovery of self-government in Catalonia. The unity of Catalan anti-Francoism has been highlighted, especially through the role of the Assembly of Catalonia, but the existing divergences and clashes over important issues have also remained largely invisible and need to be analysed in detail in order to elaborate more complete and satisfactory explanations.

KEYWORDS: Transition, Catalonia, Catalanism, Autonomy.

(*) Article redactat amb motiu de la ponència al simposi *La Transició, entre la reforma i la ruptura democràtica*, que va tenir lloc el 13 i 14 de novembre de 2023, a l'Institut d'Estudis Catalans, organitzat per la Societat Catalana d'Estudis Històrics, filial de l'IEC, i el Centre d'Història Contemporània de Catalunya, del Departament de Justícia, Drets i Memòria de la Generalitat de Catalunya. Hi varen participar Jaume Sobrequés, Ramon Cotarelo, Xavier Arbós, Josep Maria Castellà, Pere Ysàs i Xose Núñez-Seixas.

(**) pere.ysas@uab.cat

I. INTRODUCCIÓ

La Transició de la dictadura franquista a la democràcia a Catalunya disposa ja d'un nombre apreciable d'estudis, de caràcter més general alguns, monogràfics sobre algunes qüestions particularment rellevants, d'altres. Això fa possible una explicació de les claus fonamentals del procés.

La Transició catalana, com l'espanyola, no pot explicar-se satisfactòriament si es fixa l'atenció exclusivament en les elits polítiques i en els esdeveniments posteriors a la mort del dictador el novembre de 1975. Un règim polític no desapareix si disposa d'un ampli consentiment i no té greus amenaces interiors o exteriors; si es tracta d'una dictadura, no desapareix si també disposa d'una elevada capacitat de control de la societat, un potent aparell repressiu amb capacitat de dissuadir i de reprimir les expressions de dissentiment i d'oposició i, per tant, una feble oposició.

A mitjan anys setanta, la dictadura franquista estava en crisi pel creixement de la conflictivitat social —obrer, universitària, veïnal, cultural—, inequívocament antifranquista i per una oposició política gradualment més extensa i articulada. Ho estava també per l'aparició de divergències notables a l'interior de la classe política governant sobre com fer front al dissentiment i a la conflictivitat, i com assegurar el futur de la dictadura més enllà de la vida del dictador.

Catalunya, especialment Barcelona i les comarques industrials del seu entorn, va ser un dels principals escenaris de les mobilitzacions en contra de la dictadura, facilitades per la disminució més significativa dels suports al règim en la societat catalana i per una menor passivitat en un marc d'importants transformacions socioeconòmiques i culturals.

La dictadura va ser conscient del seu creixent descrèdit en la societat catalana, tot i que pogués beneficiar-se encara de suports i de la passivitat de sectors atemorits pel seu formidable aparell repressiu. Per intentar contenir el creixent dissentiment, els dirigents franquistes van desenvolupar algunes actuacions més enllà de la repressió. Rodolfo Martín Villa va ser nomenat governador civil de Barcelona el maig de 1974 i va iniciar una política de contemporització amb algunes realitats catalanes considerades no incompatibles amb la dictadura, i d'atracció de sectors de la societat que es pensava que podien ser guanyats per l'*aperturisme* promogut pel Govern presidit per Carlos Arias Navarro o, almenys, que se'ls podia apartar de la inclinació cap a l'oposició antifranquista. La temptativa no va tenir èxit; l'allunyament de la dictadura dels sectors més

dinàmics de la societat catalana va resultar cada vegada més clarament irreversible.¹

A partir d'aquest escenari polític, el present article centra l'atenció en el paper de les forces polítiques catalanes en el procés de Transició, culminat amb l'establiment d'una democràcia a tot Espanya i amb la recuperació de l'autogovern a Catalunya. Ha estat molt sovint destacada la unitat de l'antifranquisme català, especialment pel paper de l'Assemblea de Catalunya i per imatges molt potents, com les de la celebració a Sant Boi de Llobregat de la Diada de l'Onze de Setembre de 1976, o la manifestació massiva de la Diada de l'any 1977. Però sovint també han quedat molt poc visibles les divergències existents i els enfrontaments sobre qüestions importants, que cal analitzar detingudament per poder elaborar explicacions més completes i satisfactòries.

2. PROJECTES I PROPOSTES POLÍTQUES DE L'ANTIFRANQUISME CATALÀ

El desembre de 1971 es va constituir l'Assemblea de Catalunya, que aplegava la major part dels grups polítics, moviments socials, grups de professionals i col·lectius ciutadans, amb un predomini de l'esquerra i amb un gran pes del PSUC. Tot i la diversitat d'ideologies i de projectes polítics, l'acord va ser possible perquè hi havia coincidència en els objectius essencials immediats, que constituïen les condicions bàsiques impescindibles per assolir en un futur indeterminat els objectius propis de cada grup, perquè resultava clar que sense la màxima unitat era impossible debilitar la dictadura, i també perquè s'estaven superant les desconfiances entre els partits antifranquistes, especialment envers els comunistes, que, d'altra banda, constituïen la formació política més nombrosa i ben organitzada. Els quatre punts programàtics de l'Assemblea es van sintetitzar en l'eslògan «llibertat, amnistia, Estatut d'Autonomia», que va popularitzar-se els anys següents. D'altra banda, es van crear assemblees democràtiques locals, comarcals i intercomarcals, i s'estengué l'Assemblea de Catalunya per tot el país, si bé amb notables desigualtats. Les accions policials contra l'Assemblea, amb detencions dels seus membres, com la dels 113 de la Comissió

1. Una explicació general de la crisi del franquisme a Catalunya a Carme MOLINERO; Pere Ysàs (2014), *La cuestión catalana. Cataluña en la transición española*, Barcelona, Crítica.

Permanent a l'església de Santa Maria Mitjancera de Barcelona l'octubre de 1973, no la van debilitar, ans al contrari, van contribuir a fer-la més coneguda.²

Quan Franco va morir el novembre de 1975, la salut política de la dictadura estava tan debilitada com la salut física del dictador.³ Tanmateix, el règim conservava fortaleces notables: una classe política majoritàriament partidària del continuisme, unes forces armades plenament identificades amb l'ordre franquista i hostils a qualsevol democratització real, el suport dels sectors més conservadors de la societat, i també extenses actituds de passivitat que afavorien la continuïtat: la «majoria silenciosa» que el franquisme considerava una part molt important dels seus suports.

El primer Govern de la monarquia, amb l'objectiu també de consolidar la institució i el nou cap de l'Estat, Joan Carles de Borbó, va intentar una reforma molt limitada del règim, amb la proclamada fórmula de «reformar per conservar». Davant aquest continuisme reformista, encapçalat per Carlos Arias Navarro i per Manuel Fraga Iribarne, vicepresident del Govern per a Afers Polítics i ministre de la Governació, l'antifranquisme va mobilitzar totes les seves forces. En un context d'una molt elevada conflictivitat laboral, l'Assemblea de Catalunya va treure al carrer milers de manifestants a principis de febrer de 1976, tot i la brutal repressió policial. El diari *Le Monde* va titular la crònica de la manifestació del 8 de febrer «El desafiament català».⁴

Dos mesos abans, intuïnt que s'iniciava inevitablement una nova etapa, s'havia format el Consell de Forces Polítiques de Catalunya, integrat exclusivament per partits —Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), Convergència Socialista de Catalunya (CSC), Reagrupament Socialista i Democràtic de Catalunya (RSDC), Convergència Democràtica de Catalunya (CDC), Unió Democràtica de Catalunya (UDC), Esquerra Democràtica de Catalunya (EDC), Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), Front Nacional de Catalunya, Partit Socialista d'Alliberament Nacional (PSAN), Partit Popular de Catalunya (PPC) i Partit Carlí de Catalunya (PCC)— en un moment

2. Sobre l'Assemblea de Catalunya, vegeu especialment, Josep Maria COLOMER (1976), *Assemblea de Catalunya*, Barcelona, L'Avenç; Antoni BATISTA; Josep PLAYÀ (1991), *La gran conspiració. Crònica de l'Assemblea de Catalunya*, Barcelona, Empúries.

3. Carme MOLINERO; Pere YSÀS (2008), *La anatomia del franquismo*, Barcelona, Crítica.

4. David BALLESTER; Manel RISQUES (2001), *Temps d'amnistia, Les manifestacions de l'1 i el 8 de febrer a Barcelona*, Barcelona, Edicions 62.

en què des del Govern s'afirmava que es volia avançar cap a una *democràcia espanyola*.⁵ Ideològicament, el Consell agrupava des de democratacristians a comunistes, amb un clar predomini de les posicions autonomistes i federalistes, i una minoria independentista. La majoria dels partits del Consell eren petits grups, amb una militància reduïda i una escassa, o fins i tot nul·la, presència en els principals moviments socials antifranquistes. No tots formaven part de l'Assemblea de Catalunya; alguns veien amb molt de recel la força del PSUC i, més en general, de l'esquerra. En un organisme com el Consell, amb un vot per cada partit, independentment de la seva implantació i capacitat mobilitzadora, grups nacionalistes i de perfil més conservador se sentien més còmodes i tenien més possibilitats de defensar amb èxit les seves posicions. Comunistes i socialistes van estar disposats a no fer valer el seu pes en implantació i capacitat mobilitzadora per tal d'assolir la màxima unitat possible contra la dictadura. El manifest fundacional del Consell coincidia amb els objectius sintetitzats en els quatre punts de l'Assemblea de Catalunya, si bé afirmava que la Generalitat i el seu president havien de ser actors fonamentals en la recuperació de l'autogovern.

Molt aviat, però, van manifestar-se divergències en el si del Consell. En primer lloc, sobre l'Assemblea, el seu paper i la relació entre ambdues entitats. Per alguns grups, com el Reagrupament dirigit per Josep Pallach, l'Assemblea havia de ser un instrument per a la mobilització popular, però no l'òrgan de direcció política de l'oposició.⁶ Així, quan l'Assemblea va prendre decisions que no concordaven amb les posicions d'una part significativa del Consell, els desacords van resultar inevitables. Un d'ells, especialment important, va ser sobre les relacions entre l'oposició catalana i la de la resta d'Espanya. L'Assemblea, amb un gran pes del PSUC, però en coincidència amb CSC i la majoria de grups i col·lectius, va defensar la conveniència d'establir la màxima col·laboració amb el conjunt de formacions polítiques que compartien l'objectiu d'acabar amb la dictadura mitjançant la «ruptura democràtica», obrint un procés constituent que permetés recuperar les llibertats a Espanya i l'autogovern de Catalunya.

5. El projecte del primer Govern de la Monarquia a Carme MOLINERO; Pere YSÀS (2018), *La Transición. Historia y relatos*, Madrid, Siglo XXI.

6. Així ho expressaria clarament Josep Pallach. Vegeu BATISTA; PLAYÀ (1991), p. 223. Sobre el RSDC, Glòria RUBIOL (1995), *Josep Pallach i el Reagrupament*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Aquesta posició es va accentuar quan la Junta Democràtica d'Espanya, encapçalada pel PCE i amb els grups antifranquistes més actius, i la Plataforma de Convergència Democràtica, amb el PSOE, el Partit Nacionalista Basc, i grups democratacristians i liberals, van acordar crear Coordinació Democràtica, la coneguda com a *Platajunta*, per impulsar unitàriament el projecte de substituir la dictadura per un règim democràtic.

El 21 de maig de 1976, reunits a Barcelona, el secretariat de la Comissió Permanent de l'Assemblea i la Comissió Executiva de Coordinació Democràtica van signar una declaració que, constatant la coincidència d'objectius, afirmava el reconeixement de Coordinació Democràtica als «plantejaments i reivindicacions de la nacionalitat catalana que es concreten en el restabliment provisional dels principis i institucions configurats en l'Estatut d'Autonomia de 1932 i en la constitució d'un Govern provisional de la Generalitat de Catalunya des del moment de la ruptura democràtica», un reconeixement que, en el mateix document, el secretariat de l'Assemblea valorava «com un fet de gran importància política». D'altra banda, les dues delegacions coincidien també a dir que la ruptura democràtica només seria possible «a nivell de tot l'Estat i amb el protagonisme del poble».⁷ L'entesa, doncs, va ser plena.

La trobada entre Coordinació Democràtica i el Consell de Forces Polítiques va concloure també amb acord, però va haver-hi reticències per part d'alguns grups i d'alguns dirigents, en particular d'Heribert Barrera i de Jordi Pujol, i les divergències sobre la relació entre l'oposició catalana i la del conjunt d'Espanya van créixer els mesos següents. El 31 d'agost, contràriament a la decisió de l'Assemblea, CDC, EDC, ERC, UDC, PSC-Reagrupament —nova denominació del RSDC— i Front Nacional es van oposar al fet que el Consell participés a la reunió entre Coordinació Democràtica i els organismes unitaris de Catalunya, País Basc, Galícia, País Valencià, Illes Balears i Canàries, amb l'objectiu de crear un organisme unitari de tota l'oposició que pogués convertir-se en l'interlocutor del Govern Suárez en unes futures converses.⁸ D'aquesta reunió, celebrada a Madrid el 4 de setembre, en va sorgir la Plataforma d'Organismes Democràtics (POD). El 25 de setembre, la POD va aprovar el document «La alternativa para la democracia», que incloïa el dret a l'autonomia de les nacionalitats i regions, i a Catalunya, Euskadi i Galícia, el restabliment provisional dels principis i

7. Per al text del document, vegeu COLOMER (1976), p. 155-156.

8. MOLINERO; YSÀS (2014), p. 109-122.

institucions configurats en els estatuts aprovats o plebiscitats durant la Segona República. Criticant públicament l'actitud dels partits contraris a actuar conjuntament amb l'oposició de tot Espanya, el PSUC afirmava que «girar-nos d'esquena a les forces que lluiten per la llibertat a la resta d'Espanya, els catalans perdriem una gran part de la nostra força i ens exclouríem nosaltres mateixos d'unes negociacions» que només podrien donar bons resultats si eren «obra de les forces conjuntades de l'oposició a tot Espanya».⁹

Aquell estiu, Adolfo Suárez va entrevistar-se per separat amb alguns dirigents de l'oposició, entre ells Jordi Pujol i Josep Pallach. L'actitud dialogant del cap del Govern va contribuir a l'aparició de posicions possibilistes en sectors de l'oposició denominada *moderada*, per distingir-la de l'oposició d'esquerres, i especialment dels comunistes, amb posicions més crítiques envers el reformisme governamental i més mobilitzadores. Tot i recels i desacords en el Consell, quan es va formar la Comissió dels Nou, Jordi Pujol va acceptar representar tota l'oposició catalana en una negociació amb el Govern Suárez. El dirigent d'Unió Democràtica, Anton Cañellas, també en va formar part, en representació dels partits democratacristians, de manera que dos dels nou eren catalans. La resta dels membres eren Santiago Carrillo, Felipe González, Enrique Tierno Galván, Francisco Fernández Ordóñez, Joaquín Satrústregi, en representació de comunistes, socialistes, socialdemòcrates i liberals, i els representants de les forces polítiques basques, Julio Jáuregui, i el de les gallegues, Víctor Paz Andrade.

L'actitud, en alguns partits amb contradiccions, quant a integrar-se en les plataformes unitàries espanyoles, estava relacionada amb quin paper havia de tenir el president de la Generalitat a l'exili, Josep Tarradellas. Aquest paper es va convertir en motiu de divergències. Des de l'inici de 1976, Tarradellas va entrar de ple en l'escenari polític català i manifestà de manera contundent i continuada el seu rebuig a la participació de l'oposició catalana en els organismes unitaris de l'oposició espanyola. D'altra banda, quan es va començar a entreveure la possibilitat d'algun tipus de negociació amb el Govern, Tarradellas va defensar que ell havia de ser l'únic interlocutor, ja que era el titular de la institució legítima de l'autogovern català. Tarradellas va tenir el suport de bona part de

9. Declaració del Comitè Executiu del PSUC, *Treball*, núm. 448, 13 de setembre de 1976. Sobre el PSUC, vegeu Carme MOLINERO; Pere YSÀS (2010). *Els anys del PSUC. El partit de l'antifranquisme (1956-1981)*, Barcelona, L'Avenc; Giaime PALA (2011), *El PSUC. L'antifranquisme i la política d'aliances a Catalunya (1956-1977)*, Barcelona, Base.

l'oposició *moderada* que, d'altra banda, va poder reforçar la seva feble posició davant l'esquerra en comptar amb el suport del president exiliat.

A principis de juliol, en una entrevista publicada pel diari *Avui*, Tarradellas va criticar obertament que l'Assemblea i el Consell «es deleixin per negociar amb els organismes unitaris de Madrid», i va afirmar que els partits catalans no havien de dialogar ni amb els partits espanyols ni amb els organismes unitaris espanyols, «perquè ells tenen els seus problemes, però no tenen els nostres»,¹⁰ una afirmació ràpidament criticada pel PSUC, que considerà que entrava en oberta contradicció amb les bases programàtiques tant de l'Assemblea de Catalunya com del Consell de Forces Polítiques; el punt quart de l'Assemblea propugnava la «coordinació de l'acció de tots els pobles peninsulars en la lluita democràtica», i en el document fundacional del Consell es cridava a «les plataformes unitàries i les forces polítiques de tots els pobles de l'Estat espanyol a accelerar el camí vers una àmplia entesa democràtica».¹¹ Pel PSUC, sense ruptura no hi hauria restauració de l'Estatut ni autogovern, i la ruptura «només podem assolir-la lluitant conjuntament amb els altres pobles d'Espanya».¹²

En un article publicat el novembre, Tarradellas rebutjava el paper de la POD i afirmava que «el Gobierno jamás pactará con ella», i afirmava que el «Gobierno debe saber que la única voz pactante es la del presidente de la Generalitat de Catalunya (...) ya que este es el único conducto por el que Cataluña puede integrarse a una nueva democracia española».¹³ Quan Jordi Pujol, jugant amb totes les cartes, es va integrar a la Comissió dels Nou, Tarradellas va criticar durament la decisió i va demanar reiteradament que dimitís.

La crítica del PSUC a Tarradellas i als grups que defensaven les seves posicions va accentuar-se quan va apreciar la confluència de la proposta d'una negociació catalana amb el Govern Suárez separada de la resta de forces polítiques amb actituds obertes a acceptar propostes del reformisme governamental allunyades del programa rupturista, com podrien ser les formulades per la Comissió per a l'Estudi d'un Règim Especial de les Províncies Catalanes. Així, Jordi Pujol, Ramon Trias Fargas i Josep Pallach es van entrevistar amb Suárez a Barcelona poc

10. *Avui*, 7 de juliol de 1976.

11. Els documents íntegres a COLOMER (1976).

12. *Treball*, núm. 446, 19 de juliol de 1976.

13. Josep Tarradellas, «Solo hay una democracia», *Destino*, núm. 2044, 25 de novembre de 1976. El 1988, Baltasar Porcel va revelar que ell va escriure l'article firmat per Tarradellas.

abans de la presentació de les conclusions de l'esmentada Comissió, i tots tres van manifestar públicament opinions molt favorables al president del Govern.¹⁴

Una altra divergència important en el si de l'oposició catalana va produir-se quan Josep Tarradellas va proposar a finals de juny la creació d'una Assemblea Nacional Provisional, que deixaria en segon pla tant l'Assemblea de Catalunya com el Consell de Forces Polítiques. Tarradellas presidiria aquest nou organisme i a més nomenaria els seus membres entre els candidats que proposessin les organitzacions polítiques. El PSUC es va oposar frontalment a la proposta del president a l'exili. En primer lloc, rebutjava la possible desaparició de l'Assemblea i del Consell i que els partits establissin una relació de «dependència» amb el president de la Generalitat. Igualment, considerava inacceptable la fórmula per designar els membres de l'ANP, qualificada de «profundament antidemocràtica», perquè permetria al president de la Generalitat «condicionar una cosa tan estrictament pròpia de les organitzacions com és la designació de les persones que les han de representar».¹⁵ Una crítica menys directa cap a Tarradellas va manifestar-se també des de CDC, especialment quan la participació de Jordi Pujol a la Comissió dels Nou va comportar una notable tensió amb el president de la Generalitat. En el IV Congrés de CDC celebrat el gener de 1977, Pujol va afirmar que reivindicar la Generalitat i el retorn del president no suposava estar sempre d'acord amb ell, i que la Generalitat era «més important que Tarradellas».¹⁶ Pujol s'havia allunyat clarament del PSC-R i d'ERC, els inequívocs destinataris de la següent afirmació: «La Generalitat no és per a nosaltres un instrument per fer de contrapès d'altres partits polítics».¹⁷

La proposta de crear l'Assemblea Nacional Provisional no va prosperar. Finalment, però, Tarradellas va formar l'Organisme Consultiu de la Presidència de la Generalitat, sense el PSUC, CDC i UDC, però en un moment en què la dinàmica política girava ja fonamentalment entorn de les eleccions convocades per al 15 de juny de 1977.

14. «Contactos gobierno-oposición catalana», *La Vanguardia Española*, 7 de desembre de 1976.

15. *Treball*, núm. 447, 30 d'agost de 1976.

16. IV Congrés de CDC, 15 de gener de 1977. Intervenció de Jordi Pujol. Sobre CDC, Joan B. CULLA [coord.] (2001), *El pal de paller, Convergència Democràtica de Catalunya (1974-2000)*, Barcelona, Pòrtic; Joan MARCET (1985), *Convergència Democràtica de Catalunya. El partit i el moviment polític*, Barcelona, Edicions 62.

17. IV Congrés de CDC, 15 de gener de 1977. Intervenció de Jordi Pujol.

3. LA CONFIGURACIÓ D'UN NOU ESCENARI POLÍTIC

Els primers mesos de 1977 el Govern Suárez va anar donant satisfacció, tot i que en alguns casos només parcialment, a les demandes presentades per la Comissió dels Nou per fer possible la celebració d'unes eleccions amb les mínimes condicions per permetre que fossin considerades unes eleccions lliures.¹⁸

Les candidatures presentades per la immensa majoria de les forces polítiques catalanes compartien les reivindicacions bàsiques de l'antifranquisme: l'establiment d'una democràcia plena i la recuperació de les institucions d'autogovern de Catalunya. A partir d'aquí, cada grup defensava propostes d'acord amb llur ideologia, però era clar per a tothom que aquelles eren les qüestions centrals de l'agenda política.

Els resultats electorals van permetre conèixer el suport de cada partit o coalició. L'esquerra socialista i comunista va aconseguir un èxit clar: Socialistes de Catalunya, la coalició formada pel PSC (Congrés) i la Federació Socialista de Catalunya del PSOE va obtenir el 28,4% dels vots i 15 escons, i el PSUC, el 18,2% i 8 diputats. El Pacte Democràtic per Catalunya, integrat per CDC, EDC i PSC (Reagrupament), va quedar en tercera posició amb el 16,8% dels vots i 11 escons; amb pocs vots més que UCD, que amb el mateix percentatge va aconseguir 9 diputats. La coalició Unió del Centre i de la Democràcia Cristiana, formada per UDC i Centre Català, va obtenir 2 diputats amb el 5,6% dels vots; Esquerra de Catalunya, la coalició entre ERC i el Partit del Treball, encara no legalitzats, un escó amb el 4,5%. AP també obtingué representació amb un 3,5%. En les eleccions al Senat, la victòria dels candidats de l'Entesa dels Catalans, promoguda per socialistes, comunistes i republicans, va ser aclaparadora; tots els seus candidats van resultar elegits, 12 sobre el total de 16 escons, convertint Josep Benet en el senador més votat d'Espanya. La coalició nacionalista Democràcia i Catalunya en va obtenir dos, UCD un, cap d'ells per Barcelona, ja que el quart escó en aquesta circumscripció el va obtenir Lluís M. Xirinachs.¹⁹

Alguns comentaristes de la premsa madrilenya van interpretar molt malament els resultats electorals catalans, en considerar que la victòria de socialistes i comunistes indicava que la reivindicació d'autonomia no ocupava una posició

18. MOLINERO; YSÀS (2018), *La Transició*, p. 133-137.

19. Per a les eleccions del 15 de juny de 1977, vegeu Andreu MAYAYO (2002), *La ruptura catalana*, Catarroja, Afers.

preferent en l'agenda política catalana, tot desconeixent el caràcter catalanista de l'esquerra, en aquell moment clarament hegemònica. Així, cinc dies després de les eleccions, una delegació socialista encapçalada per Joan Reventós, primer secretari del PSC (Congrés) es va entrevistar amb Adolfo Suárez i amb Joan Carles per posar sobre la taula les reivindicacions d'autogovern que havien tingut el suport del 75 % de l'electorat català.²⁰

El 25 de juny, a l'hemicicle del Parlament de Catalunya, es van reunir els diputats i senadors electes, constituint-se en Assemblea de Parlamentaris i van aprovar una declaració que els comprometia a treballar pel restabliment de la Generalitat i pel retorn del president Tarradellas, per la restauració dels «principis i institucions configurats en l'Estatut d'Autonomia de 1932», així com a «treballar en el Congrés dels Diputats i en el Senat per a l'elaboració d'una Constitució democràtica per a Espanya».²¹ La declaració va ser aprovada per tots els parlamentaris, amb una única reserva respecte al retorn de Tarradellas formulada per Laureà López Rodó. Menys de 48 hores després, Josep Tarradellas arribava a Madrid convidat per Adolfo Suárez.

La victòria de l'esquerra havia obligat el Govern Suárez a prendre la iniciativa. En paraules de Salvador Sánchez-Terán, antic governador civil de Barcelona i futur negociador del Govern per al restabliment de la Generalitat, «la victoria socialista y la importante votación comunista parecen configurar un “país catalán rojo”, lo que resulta muy inquietante para la burguesía catalana y para el Gobierno de Madrid». Segons el mateix Sánchez-Terán, el 21 de juny, Jordi Pujol li va demanar que «la concesión de la autonomía no se realice a través de los socialistas y comunistas (PSC-PSOE y PSUC), aunque estos sean los partidos mayoritarios después de las elecciones», amb l'argument que «si la autonomía llega a través de ellos, habrá mayoría de izquierdas durante muchos años en Cataluña, y esto debe evitarse».²² Segons Manuel Ortínez, els resultats

20. Sobre el PSC vegeu Jaume MUÑOZ (2019), *Perseguint la llibertat. La construcció de l'espai socialista a Catalunya, 1945-1982*, Barcelona, L'Avenç; Gabriel COLOMÉ (1989), *El Partit dels Socialistes de Catalunya. Estructura, funcionament i electorat (1978-1984)*, Barcelona, Edicions 62.

21. Per a l'acta de la I Assemblea de Parlamentaris, vegeu Jaume SOBREQÜÉS [ed.] (1981), *El restabliment de la Generalitat de Catalunya. Diari de sessions de l'Assemblea de Parlamentaris de Catalunya (1977)*, Barcelona.

22. Salvador SÁNCHEZ-TERÁN (1988), *De Franco a la Generalitat*, Barcelona, Planeta, p. 279-280.

electorals van determinar que el vicepresident del Govern, Alfonso Osorio, proposés reprendre el contacte que s'havia iniciat amb Tarradellas el novembre anterior i que no va tenir continuïtat.²³ Tarradellas va mostrar-se disposat a viatjar a Madrid i a convertir-se en l'interlocutor del Govern Suárez, l'objectiu que havia perseguit continuadament en els mesos anteriors.

Són ben conegudes les converses de Tarradellas amb Suárez, amb el rei Joan Carles i amb dirigents dels principals partits polítics. Amb el Govern no van ser fàcils i Tarradellas no va acceptar altra fórmula per donar satisfacció a les reivindicacions catalanes que la restauració de la Generalitat, encara que fos simbòlicament i amb escasses funcions. Així, el Govern Suárez per no portar la seva iniciativa al fracàs, va haver d'anar immediatament més enllà de la seva previsió inicial, quelcom habitual en els mesos anteriors, quan havia adoptat decisions imprevistes fins poc abans, en funció de la situació política i les exigències de cada moment. Per la seva banda, les formacions polítiques catalanes no van tenir altra opció que manifestar el seu ple suport al president de la Generalitat, però sense deixar d'exigir un paper fonamental, ja que disposaven de la legitimitat atorgada pels ciutadans a les urnes. Es va iniciar així una negociació a tres bandes —Govern, president de la Generalitat, grups polítics— que molt aviat va esdevenir difícil per les diferències entre els tres actors, si bé sovint es van ocultar a l'opinió pública els desacords o el seu abast.²⁴

El Govern va atorgar al president de la Generalitat a l'exili el paper de principal interlocutor, deixant de banda les formacions polítiques. Tarradellas es considerava l'única veu autoritzada per negociar i pactar en nom de Catalunya, si bé, en l'escenari postelectoral, no podia ignorar que qualsevol acord hauria de disposar de la conformitat dels parlamentaris. Aquests van acceptar el paper d'interlocutor del Govern atorgat a Tarradellas, però sense renunciar a participar en les negociacions i a defensar les posicions que havien tingut el suport dels

23. Manuel ORTÍNEZ (1993), *Una vida entre burgesos. Memòries*, Barcelona, Edicions 62, p. 15. A finals de novembre de 1976 el tinent coronel Andrés Cassinello, cap dels serveis d'informació de la Presidència del Govern, es va entrevistar amb Tarradellas a Saint-Martin-le-Beau per conèixer el president de la Generalitat a l'exili i informar sobre la seva posició política en relació amb el procés de canvis iniciat. Tot i la bona predisposició de Tarradellas, els contactes no van continuar. Per a l'informe complet de Cassinello, vegeu Alfonso OSORIO (1980), *Trayectoria política de un ministro de la Corona*, Barcelona, Planeta, p. 321-322.

24. MOLINERO; YSÀS (2014), p. 174-210.

seus electors. Però, més enllà dels protagonismes, les divergències aparegudes ho eren en relació amb els continguts dels eventuals acords. Els grups polítics i l'Assemblea de Parlamentaris volien avançar fins al màxim possible en l'objectiu de restaurar «els principis i les institucions» de l'Estatut de 1932; per Tarradellas, en canvi, la prioritat era restablir la presidència de la Generalitat i formar un Consell Executiu sotmès a la seva autoritat. Aquesta posició era coincident amb la del Govern Suárez, però els grups polítics, especialment socialistes i comunistes, volien un Consell d'acord amb els resultats electorals i, els socialistes, amb un «conseller en cap» que consideraven que els corresponia en ser la força més votada.

La negociació va ser llarga, amb moments de notable tensió, especialment entre Tarradellas i els parlamentaris. Així, la proposta del Govern de crear una mancomunitat de diputacions amb el nom de Generalitat va ser valorada favorablement per Tarradellas mentre els parlamentaris la van rebutjar per molt limitada i van aprovar un projecte d'ambicions Reial decret que derogava la llei franquista del 5 d'abril de 1938 que va suprimir la Generalitat i establia un règim provisional de la institució —formada pel president, el Consell provisional i la Diputació provisional constituïda pels diputats i senadors electes— que assumiria immediatament les competències de les diputacions provincials i les que traspassés l'Administració central. En un clima de creixent tensió, Tarradellas es va negar a reunir-se amb la comissió negociadora formada en el si de l'Assemblea de Parlamentaris. La posició del president de la Generalitat comptava amb el suport d'algunes forces, com en els mesos anteriors, en particular d'Heribert Barrera, l'únic diputat d'ERC.²⁵ El 26 d'agost, en una reunió a París, Salvador Sánchez Terán va presentar el projecte de decret llei elaborat pel Govern que, amb alguns canvis, Tarradellas va acceptar sense cap consulta a la comissió negociadora dels parlamentaris. La topada entre la legitimitat democràtica representada pels parlamentaris i la històrica, representada per Tarradellas, va ser inevitable i la reunió prevista entre el president i els parlamentaris es va suspendre. Van quedar clares en aquell moment dues divergències importants: el paper de cada actor en la negociació i la composició del futur Consell Executiu de la Generalitat. En ambdues qüestions, la posició de Tarradellas i del Govern era coincident, i

25. Sobre ERC vegeu Joan B. CULLA (2013), *Esquerra Republicana de Catalunya. 1921-2012*, Barcelona, Edicions La Campana.

això constituïa un obstacle per als grups polítics i per als parlamentaris. La negociació va quedar bloquejada. Per a CDC, calia «respectar l'expressió de la voluntat popular del 15 de juny, i consegüentment, els representants elegits pel poble»;²⁶ per al PSUC, el Govern havia optat per distanciar els parlamentaris de la negociació, i Tarradellas havia informat «molt pobrament» i, a més, «ens ha fet cas de forma també molt limitada».²⁷

Finalment, després de reprendre's les negociacions a tres bandes, la massiva manifestació de l'Onze de Setembre va constituir una notable pressió per arribar a l'acord, amb cessions de totes les parts. El Govern Suárez es va veure obligat a acceptar el paper dels parlamentaris en la Generalitat i un Consell Executiu amb una majoria d'esquerreres i una important presència comunista. Tarradellas va haver d'acceptar un Consell Executiu no subordinat de manera absoluta a la seva autoritat, que li impediria mantenir algunes posicions, com la de retardar l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia el desembre de 1978. Per la seva banda, les formacions polítiques van acceptar que no s'institucionalitzés l'Assemblea de Parlamentaris, però van assegurar la presència al Consell Executiu dels dirigents del cinc partits més importants —Joan Reventós (PSC), Josep M. Triginer (PSOE), Antoni Gutiérrez Díaz (PSUC), Jordi Pujol (CDC) i Carles Sentís (UCD)— com a consellers polítics sense cartera, i que la resta de nomenaments es fes d'acord amb els diputats i senadors. Curiosament, les veus més crítiques amb l'acord assolit van ser les de representants de forces minoritàries que s'havien destacat pel seu suport a Tarradellas, com per exemple Heribert Barrera, que lamentà l'absència de l'Assemblea de Parlamentaris en la institució restablerta.²⁸

El dia 1 d'octubre, l'Assemblea de Parlamentaris va aprovar per unanimitat una resolució que valorava l'acord assolit com «un primer pas decisiu per elaborar i obtenir l'Estatut que volem per a Catalunya».²⁹ El 23 d'octubre, Tarradellas va arribar a Barcelona i va pronunciar el famós «Ja soc aquí».

26. Per a la declaració de CDC vegeu Jaume SOBREQÜÉS (2002) *La fi del silenci. La recuperació de la Generalitat i el retorn de Tarradellas*, Barcelona, Base, p. 202-204.

27. Antoni GUTIÉRREZ DÍAZ, *Generalitat democràtica. Informe sobre la situació política*. Ple ampliat del Comitè Central del PSUC, 3 i 4 de setembre de 1977.

28. SOBREQÜÉS (2002), p. 101,

29. Acta de la IV Assemblea de Parlamentaris, a SOBREQÜÉS [ed.] (1981), p. 146-147.

4. LA «CONSTITUCIÓ DELS CATALANS»

En paral·lel a les negociacions per al restabliment de la Generalitat, es va iniciar l'elaboració de la Constitució. En la ponència de set membres elegida a la Comissió d'Affers Constitucionals i Llibertats Públiques del Congrés de Diputats van participar dos parlamentaris catalans, Jordi Solé Tura, en representació del Grup Comunista, i Miquel Roca Junyent, pel grup parlamentari format pels nacionalistes catalans i bascos. Per les forces polítiques catalanes, l'objectiu compartit era que la Constitució fes possible un estatut d'autonomia amb el màxim grau d'autogovern. Cap partit català amb suficient suport social per tenir representació parlamentària tenia un altre objectiu que no fos l'autonomia. Només grups molt minoritaris, amb escassos suports i fora de les institucions, tenien com a objectiu la independència.³⁰

En un marc en el qual l'aprovació d'una constitució per una àmplia majoria política i social exigia un acord entre les forces polítiques més representatives, el paper de Roca i de Solé Tura a la ponència va ser molt destacat. L'article 2 i el Títol VIII van resultar essencials per a l'autonomia futura, i van generar notables debats, tant dins com fora de les Corts, amb crítiques molt dures tant a l'avantprojecte elaborat per la ponència com al text final de la Constitució per part dels sectors més conservadors de la societat espanyola. L'article 2 i, sobretot, el terme *nacionalitats*, aplicat implícitament a Catalunya, Euskadi i Galícia, va ser objecte d'una gran controvèrsia.³¹ El text definitiu de l'esmentat article estableix que la Constitució «reconeix i garanteix el dret a l'autonomia de les nacionalitats i de les regions» que integren la «nació espanyola», així com «la solidaritat entre totes elles». La consideració d'Espanya com una *nació de nacions* —una formulació que no figura en el text constitucional— va ser compartida per les principals formacions polítiques, des de la UCD fins als nacionalismes subestats majoritaris, passant per socialistes i comunistes. Per a la UCD, el PSOE i el PCE Espanya era una nació, entesa fonamentalment tot i que no exclusivament com una comunitat política titular de la sobirania, compatible amb altres identitats nacionals, que a Catalunya i al País Basc es manifestaven en una clara voluntat d'autogovern. Per a la majoria dels partits

30. En aquell moment, ERC, que només tenia un diputat, no era un partit independentista, tot i que hi hagués militants que ho fossin.

31. Una àmplia explicació del debat constitucional a MOLINERO; YSÀS (2014), p. 217-271.

catalans, Espanya era fonamentalment un Estat plurinacional compatible amb la unitat política i la sobirania radicada en el conjunt del poble espanyol.

La paraula *nacionalitats* implicava el reconeixement de la plurinacionalitat espanyola. Així ho expressava Miquel Roca: la inclusió del terme *nacionalitats* en el text constitucional suposava l'acceptació de «toda una realidad: que España es un estado plurinacional y por tanto estas nacionalidades que integran España tienen una soberanía originaria y que en la cesión de parte de su soberanía se define la soberanía del Estado».³² En el debat parlamentari, Roca va afirmar que «moderadamente ha venido en llamarse “nacionalidad” a naciones sense Estat propi però que eren, fonamentalment, «una identidad colectiva, una entidad histórica, una identidad cultural, una personalidad propia en un contexto superior». Per al diputat de CDC, la gran oportunitat del moment era construir una Espanya integradora, «una nación española compatible con dicha realidad plurinacional»³³. I Jordi Pujol va demanar a la Cambra que «dé a ese voto a favor de la palabra ‘nacionalidad’ todo el sentido profundo de cambio histórico, todo el sentido de obra de gran entendimiento colectivo». Per al màxim dirigent de CDC, la realitat nacional catalana era «perfectamente compatible con una actitud de colaboración, con una actitud de auténtica voluntad de entendimiento y de auténtica voluntad de integración en el quehacer conjunto español».³⁴

Socialistes i comunistes catalans van defensar els mateixos arguments. Per a Joan Reventós, primer secretari del PSC (PSC-PSOE), una *nacionalitat*, basada en una comunitat històrica, era perfectament compatible amb la nació espanyola entesa com «el conjunto de todos los ciudadanos del Estado».³⁵ La veu catalana discrepant va ser la d'Heribert Barrera, secretari general d'ERC, que va considerar la paraula *nacionalitats* un «puro artificio verbal». La concepció essencialista i excloent del concepte de nació, va fer coincidir Barrera amb els diputats d'AP, i en el seu cas, a negar la condició de nació a Espanya, ja que si «España comprende todo el actual territorio del Estado, España no es una

32. *Cuadernos para el Diálogo*. Entrevista a Miquel Roca, núm. 246, gener de 1978.

33. Sesión de la Comisión de Asuntos Constitucionales y Libertades Públicas del 12 de mayo de 1978, *Constitución Española. Trabajos parlamentarios* (1980), Madrid, Cortes Generales, V. I, p. 816-817.

34. «Sesión Plenaria del Congreso de los Diputados del 4 de julio de 1978», *Constitución Española. Trabajos parlamentarios*. Vol. II, p. 1911-1913.

35. «Sesión de la Comisión de Asuntos Constitucionales y Libertades Públicas del 5 de mayo de 1978», *Constitución Española. Trabajos parlamentarios*. Vol. I, p. 663.

nación».³⁶ Tanmateix, Barrera en cap moment va defensar una proposta a favor de la independència i, contràriament, va afirmar que «la mayoría de catalanes» no eren separatistes, ni volien «destruir el Estado español». Formar part d'aquest Estat, era «perfectamente compatible con nuestros sentimientos y nuestras aspiraciones de catalanes».³⁷

Per la seva banda, per al dirigent del PNB Xavier Arzalluz, la inclusió en el text constitucional de la paraula *nacionalitats* suposava «la legitimación de nuestra denominación y del fin que perseguimos: la defensa del ser y de los derechos de una nacionalidad concreta que forma parte, aunque no de forma satisfactoria, del Reino o del Estado».³⁸

En contra de l'acord de la majoria de les forces polítiques catalanes i de la resta d'Espanya, Alianza Popular va actuar com a representant del nacionalisme espanyol més essencialista, afirmant que només hi havia una nació, l'espanyola, i negant altres identitats nacionals. Per a Federico Silva Muñoz, l'article 2 tenia una contradicció irresoluble, «de un lado, la existencia de unas nacionalidades, y, de otro, que estas integran la indivisible unidad de otra nación, que es España».³⁹ La inclusió a la Constitució de la paraula *nacionalitats*, considerada com a sinònim de nació, suposava per a AP la ruptura de la «sagrada e indestructible» unitat de la nació espanyola. El rebuig a la paraula *nacionalitats* a la Constitució va ser una de les raons que va determinar el vot negatiu d'una part dels diputats d'AP a la Constitució i de l'abstenció d'altres. I els que van acabar votant a favor ho van fer compromentent-se a la seva reforma així que en tinguessin oportunitat.

El Títol VIII de la Constitució, al qual també va oposar-se AP, va ser igualment fruit de l'ampli acord de la majoria de les formacions polítiques, però després de negociacions molt laborioses, ja que les divergències eren molt notables i les pressions, múltiples.

Tots els diputats catalans, excepte Heribert Barrera, van votar favorablement el text constitucional quan es va sotmetre a l'aprovació global en el Congrés de Diputats. Per Jordi Pujol, la Constitució podia ser denominada la

36. *Ibid.* p. 685.

37. *Ibid.* p. 693-696.

38. *Ibid.* p. 693-697.

39. «Sesión Plenaria del Congreso de los Diputados del 4 de julio de 1978», *Constitución Española. Trabajos parlamentarios*. Vol. II, p. 1896-1899.

Constitució de les autonomies; per Joan Reventós, la Carta Magna fonia «un Estado común de todos los españoles, basado a su vez en la autonomía política de todos sus pueblos, unidos por la solidaridad y no por la fuerza de un poder represor o explotador». ⁴⁰ El Consell Executiu de la Generalitat va fer pública una declaració que afirmava que «la Constitució elaborada per les primeres Corts democràtiques elegides a Espanya després de tants anys de dictadura, representa el marc que permet l'Estatut d'Autonomia i una àmplia i sòlida autonomia». ⁴¹ La majoria dels partits va demanar el vot favorable en el referèndum celebrat el 6 de desembre; ERC va propugnar l'abstenció i el PSAN i alguns grups de l'extrema esquerra, com també l'extrema dreta, el vot en contra. ⁴² La Constitució va ser aprovada a Catalunya amb el 90,5 % dels vots favorables, un percentatge superior al del conjunt d'Espanya (el 87,8 %) i amb una participació del 68 %, també superior al del conjunt d'Espanya (67,7 %). Reiteradament, en els mitjans de comunicació, s'havia denominat la Constitució «dels catalans», tant pel rellevant paper dels parlamentaris catalans com per la centralitat de les seves demandes.

5. «GUANYEM L'ESTATUT»

El juny de 1978, un any després de les eleccions generals i quan el projecte de Constitució s'estava debatent en la Comissió d'Afers Constitucionals de Congrés de Diputats, els senadors de l'Entesa dels Catalans van convocar els parlamentaris per iniciar l'elaboració de l'Estatut d'Autonomia. La iniciativa dels senadors va ser vista amb recel per Tarradellas; tanmateix, diputats i senadors van decidir formar una comissió de vint parlamentaris per començar la redacció del text. La Comissió dels Vint va estar formada per quatre representants socialistes, tres del PSUC, de CDC i de CC-UCD, ⁴³ un d'UDC, ERC i

40. «Sesión Plenaria del Congreso de los Diputados del 21 de julio de 1978», *Constitución Española. Trabajos parlamentarios*. Vol. II, p. 2557-2563.

41. Declaració del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya, 20 de novembre de 1978.

42. Sobre el principal grup independentista, vegeu Fermí RUBIRALTA (1988), *Orígens i desenvolupament del PSAN (1969-1974)*, Barcelona, La Magrana; Roger BUCH (2012), *L'herència del PSAN*, Barcelona, Base.

43. UCC, Unió del Centre Català, es va presentar a les eleccions en coalició amb UDC, però posteriorment va iniciar un apropament a UCD que acabà en fusió.

AP i quatre senadors de l'Entesa. L'objectiu era disposar d'un projecte d'Estatut que pogués ser presentat a les Corts immediatament després de l'aprovació de la Constitució. La Comissió dels Vint va iniciar els treballs a l'agost i els va acabar el novembre, després d'una intensificació de les reunions els mesos de setembre i novembre al parador de turisme de Vic, prop de l'embasament de Sau. L'objectiu compartit era un estatut amb la màxima autonomia en el marc de la Constitució. El grau d'acord en molts punts va ser elevat, però també van manifestar-se divergències en algunes qüestions rellevants, de manera que alguns acords finals van ser molt laboriosos i en una qüestió, la regulació de les primeres eleccions al Parlament de Catalunya, es va mantenir el desacord.

El Plenari dels Parlamentaris va aprovar per unanimitat o per majories molt àmplies bona part de l'articulat del projecte d'Estatut. Una de les divergències importants, però, que després de debats i negociacions va superar-se, va ser sobre la llengua. CDC i ERC van defensar establir el caràcter obligatori del coneixement del català per als ciutadans residents a Catalunya. La proposta va ser rebutjada per la resta de grups; pel senador Josep Benet, l'Estatut s'estava fent «per a la Catalunya d'avui, no per a una Catalunya eterna que, com la Catalunya ideal, no existeix». Per tant, no es podien exigir deures que «una gran part d'aquest poble no podrà complir», i no es podia imposar el català «a tants i tants centenars de milers de ciutadans que han vingut d'altres terres».⁴⁴ Finalment es va assolir un acord, amb l'única abstenció del senador Lluís M. Xirinachs, que establia que el català «llengua pròpia de Catalunya», era l'oficial amb el castellà, que ho era a tot l'Estat espanyol; s'establia també que la Generalitat garantiria «l'ús normal i oficial d'ambdós idiomes», prendria «les mesures necessàries per tal d'assegurar llur coneixement» i crearia «les condicions que permetin d'arribar a llur igualtat plena quant als drets i deures dels ciutadans de Catalunya».⁴⁵

Una clara divisió va manifestar-se en la regulació de les primeres eleccions al Parlament de Catalunya. Per a socialistes i comunistes era essencial un règim electoral que assegurés la representació proporcional; per a CDC, UCD i AP

44. Sessió del Plenari de Parlamentaris de Catalunya del 30 de novembre de 1978. Jaume SOBREQÜÉS; Sebastià RIERA (1981), *L'Estatut d'Autonomia de Catalunya. Bases documentals per a l'estudi del procés polític d'elaboració de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979*, Barcelona, Edicions 62. Vol. III, «Documents», 2, p. 724-735. Sobre Josep Benet, vegeu Jordi AMAT (2017), *Com una pàtria. Vida de Josep Benet*, Barcelona, Edicions 62.

45. *Estatut d'Autonomia de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, 1979. Article 3.

havia d'assegurar-se la representació de totes les comarques catalanes, encara que comportés desvirtuar o fer quasi impossible la proporcionalitat. El pes demogràfic de la regió metropolitana barcelonina i l'elevat vot a socialistes i comunistes a les comarques industrials permetia preveure unes àmplies majories d'esquerres en el Parlament en un sistema electoral estrictament proporcional. Per contra, si totes les comarques estaven representades al Parlament, moltes amb un vot més conservador i nacionalista, disminuïa el pes de Barcelona i de les comarques més poblades, així com la representació de l'esquerra socialista i comunista. El debat va ser notablement dur, ja que els defensors de la circumscripció electoral comarcal van presentar-se com a defensors de les comarques en general, i de les rurals i poc poblades en particular, mentre que els que rebutjaven la comarca com a circumscripció afirmaven que això no implicava ignorar els seus problemes i necessitats. Per al diputat de CDC Miquel Roca, «una política superadora dels desequilibris territorials interns» necessitava una estructura política que potenciés «la representació de les comarques»,⁴⁶ mentre que el diputat socialista Lluís M. de Puig afirmava que la institucionalització de les comarques i les circumscripcions electorals eren qüestions diferents, i considerava «aberrant» que les comarques més poblades tinguessin quasi els mateixos diputats que les mitjanes o molt pocs més que les menys poblades.⁴⁷ Per a Jordi Borja, del PSUC, el problema era que les comarques tenien poblacions extremament desiguals i que el seu nombre —38— no permetia un funcionament correcte del sistema proporcional, però, d'altra banda, calia corregir els greus desequilibris socioterritorials del país.⁴⁸

El text finalment aprovat pel Plenari de Parlamentaris, amb 34 vots a favor, 18 en contra i una abstenció, presentat pel PSC i el PSUC, establia les regions de la divisió territorial aprovada per la Generalitat republicana el 1936 com a circumscripcions electorals.⁴⁹ La qüestió, però, no va quedar tancada, i en el text final, després de la negociació a la Comissió d'Afers Constitucionals del Congrés, es va fixar la província com a circumscripció electoral per a la celebració

46. Miquel ROCA I JUNYENT, «Un Estatut per a Catalunya», *Avui*, 8 de setembre de 1978.

47. Lluís M. DE PUIG I OLIVER, «Socialistas y comarcas», *Los Sitios*, 6 de desembre de 1978.

48. Jordi BORJA, «Las comarcas en el Estatut y ante las elecciones», *TeleXpres*, 31 d'agost de 1978.

49. Per a la sessió del Plenari de Parlamentaris de Catalunya del 16 de desembre de 1978, vegeu SOBREQÜÉS; RIERA (1981), p. 1151-1158.

de les primeres eleccions al Parlament; Barcelona elegiria un diputat per cada 50.000 habitants amb un màxim de 85, i les altres tres províncies elegirien un mínim de sis diputats i un per cada 40.000 habitants. El Parlament de Catalunya tindria 135 diputats, amb una clara infrarepresentació de Barcelona.⁵⁰

El projecte d'Estatut va ser aprovat per l'Assemblea de Parlamentaris el 29 de desembre, després de vèncer la resistència de Tarradellas a convocar-la. No va tenir cap vot en contra i una abstenció, la de Xirinachs, amb dos parlamentaris absents,⁵¹ que havien estat entre els més crítics amb el règim electoral.

El 20 de juliol es va constituir la ponència que en la Comissió d'Afers Constitucionals del Congrés estudiaria el projecte d'Estatut; tanmateix, la negociació fonamental va fer-se en maratonianes reunions a la Presidència del Govern. Per a la UCD no es tractava només que l'Estatut fos plenament constitucional, sinó de fer-lo concordar amb el seu model d'organització territorial. Així, el ministre d'Administració Territorial, Manuel Clavero Arévalo, havia defensat que «el debate parlamentario de los Estatutos no es solo de constitucionalidad, sino también de conveniencia y oportunidad».⁵² Aquesta posició inicial del partit governamental —que va fins i tot incomodar alguns dels seus diputats catalans— va determinar una negociació molt dura, però finalment s'assoliren els acords que van permetre l'aprovació de l'Estatut a la reunió conjunta de la Comissió d'Afers Constitucionals del Congrés i la Delegació de l'Assemblea de Parlamentaris de Catalunya el 13 d'agost, amb l'únic vot en contra de l'ultradretà Blas Piñar, diputat d'Unión Nacional, i les abstencions d'Alejandro Rojas Marcos, del Partit Socialista d'Andalusia (PSA) i d'Heribert Barrera, d'ERC.

L'Estatut va ser valorat molt positivament per les formacions catalanes, excepte per ERC, tot i que Barrera va votar-hi a favor quan el ple del Congrés va emetre el vot de ratificació. Particularment emotiva va ser la intervenció del líder del PSC Joan Reventós en la sessió del 13 d'agost. Després d'afirmar que «en Cataluña han existido en el pasado dos gritos que parecían antagónicos, con poquísimas excepciones: “Viva España” y “Visca Catalunya”», el primer identificat amb «dominación política, genocidio cultural, intereses plutocráticos, vejaciones y tiranía», i el segon amb «un grito de resistencia, un grito de combate por el propio ser, por la libertad», a partir d'aleshores «“Viva España”

50. Aquesta norma per regular les primeres eleccions s'ha mantingut fins a l'actualitat.

51. Manuel de Sárraga, d'UCD, i Joaquim Arana, d'ERC.

52. Manuel CLAVERO ARÉVALO (1978), *La España de las Autonomías*, Madrid, s/n.

volia dir “democracia, libertad”; y aquí la novedad de hoy: autonomía para Cataluña», de manera que es podía dir sense contradicció «Viva Cataluña» i «Visca Espanya».⁵³

En el referèndum celebrat el 25 d'octubre, la gran majoria dels partits polítics van demanar el vot afirmatiu per a l'Estatut, inclosa ERC. La principal formació independentista, el PSAN, va rebutjar-lo amb una llista d'arguments, que anaven des del no-reconeixement del dret d'autodeterminació i de la personalitat nacional del Països Catalans a la cooficialitat del català i el castellà passant pel manteniment de les províncies i diputacions, però no va propugnar el vot negatiu, sinó l'abstenció. El vot afirmatiu va obtenir el 88,14%, el negatiu el 7,76%, el blanc, el 3,55%, amb una participació del 59,7% del cens electoral.

El 20 de març de 1980 van celebrar-se les eleccions al Parlament de Catalunya. Contra tot pronòstic, la coalició nacionalista Convergència i Unió va obtenir la primera posició, amb el 27,7% dels vots i 43 dels 135 diputats. Jordi Pujol va ser elegit president de la Generalitat, però va necessitar els vots de Centristes de Catalunya - UCD, que amb el 10,5% dels sufragis havia obtingut 18 escons, i dels 14 diputats d'ERC —8,9% dels vots.⁵⁴

Gairebé cinc anys després de la mort de Franco i un any i mig després de l'aprovació de la Constitució espanyola s'iniciava un llarg període de governs nacionalistes, fins a 2003, així com l'etapa més llarga de democràcia i autogovern viscuda per Catalunya al llarg de la seva història. El desenvolupament de la diversitat de possibilitats que ofería el nou marc polític dependria, però, de les posicions, propostes i accions de les forces polítiques i dels suports atorgats per la ciutadania, tant de la catalana com de la del conjunt d'Espanya.

53. «Sesión extraordinaria de la Comisión Constitucional del 13 de agosto de 1979». SOBREQÜÉS; RIERA (1982). Vol. IV, p. 1515-1517.

54. El PSC va obtenir el 22,3% dels vots i 33 escons i el PSUC el 18,7% i 25 diputats. El PSA en va obtenir 2, amb el 2,6% dels sufragis.

MARÉCHALISME ET CORPORATISME DANS LA COLONIE FRANÇAISE DE BARCELONE (JUN 1940 – NOVEMBRE 1942)

PÉTAINISM AND CORPORATISM IN THE FRENCH COMMUNITY OF BARCELONE (JUNE 1940 – NOVEMBER 1942)

GUILLAUME HORN*
Universitat Autònoma de Barcelona

Rebut 28 novembre 2023 - Acceptat 29 gener 2024

RESUM: L'article presenta els esdeveniments més destacats de la colònia francesa de Barcelona entre l'inici de la Segona Guerra Mundial i la invasió de la zona sud de França per part dels nazis el novembre de 1942. Durant aquest període, la colònia va alinear-se plenament amb el nou règim de Vichy. El seu objectiu era contribuir a la *regeneració* de França des de l'estranger. Per aconseguir-ho, es van convocar eleccions. Una nova generació va prendre la direcció de la colònia i va aplicar solucions inspirades en el corporativisme i el conservadorisme. Va impulsar, entre altres, una política natalista, mitjançant la creació d'un sistema social en el qual la solidaritat financera recolzava la natalitat (colònia-providència). La colònia va créixer i el seu nucli dur es va reforçar. Paral·lelament, la colònia va viure en el mite del doble joc de Pétain. Es van identificar diversos tipus de resistències: els qui donaven suport a Vichy, convençuts que el règim preparava la revenja contra Alemanya, i els qui, en aparença, eren fidels a Vichy, però no hi creien gaire, i contactaren amb De Gaulle. Els actes de resistència, qualsevol que fos la seva forma, rarament es coordinaven. Això permet concloure que la colònia francesa de Barcelona estava formada per resistents a Vichy amb opinions diverses.

PARAULES CLAU: Democràcia corporativa, mariscalisme, colònia francesa de Barcelona, insubmisos, Legió francesa, René Castéran, Paul Jaime, Paul Foret, vichysme-resistent, colònia-providència.

ABSTRACT: The article explains the most outstanding events of the French community of Barcelona from the beginning of the Second World War and the invasion of the south of France by the Nazis in November 1942. During this period, the community sided wholeheartedly with the new Vichy regime after the shock of disbandment in 1940. Its goal was to contribute to the *regeneration* of France from abroad. To achieve it, elections were

(*) guillaume.horn@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0003-2929-8173>.

called. A new generation took over the leadership of the community and applied solutions inspired by corporatism and conservatism. It promoted, among other things, a natalist policy, through the creation of a social system in which financial solidarity supported natality (Providence community). The community grew and its hard core strengthened. Alongside this, the community experienced Pétain's mythical double game. Different types of resistance were identified: those who gave support to Vichy, convinced that the regime was planning revenge against Germany, and those who were outwardly loyal to Vichy, but did not really believe in it, and made contact with De Gaulle. Nevertheless, the acts of resistance, whatever their form, were rarely coordinated. This enables us to conclude that the French community of Barcelona was made up of Vichy resisters with diverse opinions.

KEYWORDS: Corporate democracy, Pétainism, French community of Barcelona, resisters, French Legion, René Castéran, Paul Jaime, Paul Foret, Vichy France resistance, Providence community.

I. INTRODUCTION

Le 1er septembre 1939, l'Allemagne nazie envahit la Pologne. Quelques jours plus tard, la France et le Royaume-Uni déclarent la guerre à l'Allemagne et adoptent une posture défensive. En France, comme dans la colonie française de Barcelone, la mobilisation générale est décrétée. La Drôle de guerre commence. Le 10 mai 1940, l'Allemagne nazie lance une offensive éclair sur la France. En quelques semaines, la République française est vaincue et est enterrée sans honneur par son élite politique pour faire place à un nouveau régime, marqué par le conservatisme et l'autoritarisme, incarné par Philippe Pétain : l'État français. Le vieil homme propose alors à la nation de restaurer sa fierté perdue en la « régénérant » moralement et socialement par la voie d'une révolution nationale, tout en l'engageant sur le chemin de la collaboration active avec l'Allemagne nazie. En pleine réorganisation à la suite de la Guerre civile espagnole, la petite colonie française de Barcelone est témoin de cette succession fiévreuse d'évènements, alors que la société catalane est affectée par la répression franquiste, le manque d'aliments et de graves problèmes économiques. Cependant, les détails sur les membres de cette colonie durant cette courte période sont peu nombreux. À quel degré se sont-ils identifiés à cette guerre, si proche et si lointaine à la fois, à laquelle l'Espagne risquait de se joindre à tout moment ? Les chefs de famille ont-ils répondu à l'ordre de mobilisation générale ? La colonie s'est-elle engagée pour les familles de mobilisés privées de revenus ?

De même, à la suite de la débâcle militaire de juin 1940 – véritable traumatisme collectif qui a profondément influencé la plupart des Français, qu'ils soient de métropole ou de la colonie, à accepter l'établissement d'une dictature légitimée par la figure paternelle de Philippe Pétain – la colonie s'est-elle réfugiée dans une contemplation béate du Maréchal ou s'est-elle investie activement dans la Révolution nationale qu'il proposait ? L'adhésion, pragmatique ou idéologique, au régime dictatorial impliquait-elle une adhésion à l'évolution fascisante du régime vichyste ? En somme, la colonie s'est-elle réfugiée dans une posture attentiste ?

C'est ce que nous chercherons à comprendre en étudiant tout d'abord comment la colonie traite les insoumis de 1939-1940 et comment elle accueille la Légion française. Nous analyserons également comment la colonie achève son processus de réorganisation et s'investit pleinement en faveur de la « régénérescence » nationale en multipliant les mesures corporatistes et conservatrices. Toutefois, nous verrons aussi comment la colonie se démarque subtilement des éléments les plus fascistes du régime de Vichy en optant explicitement et publiquement pour la démocratie. Au-delà de ce panorama politique, nous examinerons également comment la colonie parvient à se consolider malgré ses faiblesses structurelles et la crise sociale qui frappe l'ensemble de l'Espagne.

2. VIVRE LA DRÔLE DE GUERRE ET LA DÉBÂCLE DEPUIS BARCELONE (SEPTEMBRE 1939-JUIN 1940)

2.1. Une colonie mobilisée pendant la Drôle de guerre

Lorsque l'ordre de mobilisation générale est lancé, la colonie française de Barcelone commence à se relever démographiquement après la saignée de la Guerre civile. À cette époque, nous pouvons estimer qu'il y a environ entre 1 400 et 1 800 chefs de famille, probablement mobilisables dans leur majorité¹. Cependant, contrairement à 1914, la mobilisation se heurte à des difficultés d'organisation. En effet, le consul général en poste, René Binet, est chargé de

1. En janvier 1939, il y a environ 4 000 Français à Barcelone, femmes et enfants confondus. Aucune archive ne permet de savoir ou de reconstituer le nombre approximatif de mobilisés de 1939 à Barcelone. Sur l'évolution démographique de la colonie, voir la dernière partie de l'article.

mettre en œuvre l'ordre de mobilisation. Or, depuis leur entrée dans la ville en janvier 1939, les autorités franquistes refusent de le reconnaître en raison de ses liens avec l'ancienne République espagnole. De plus, étant ouvertement francophobes, les autorités franquistes ne sont pas enclines à faciliter une telle procédure, qui serait contraire aux intérêts de l'Allemagne, l'un de leurs principaux soutiens pendant la Guerre civile. Par conséquent, l'appel à la mobilisation générale n'est pas relayé par la voie des journaux, comme cela avait été le cas en 1914. L'information se fait par la voie de circulaires internes à la colonie et le bouche-à-oreille. Nous pouvons ajouter également qu'une minorité de Français ne s'est pas présentée au Consulat, devenant de fait des insoumis ; 68 pour la période 1939-1940.

Comme en 1914, cette mobilisation a des conséquences financières sur les familles des mobilisés. Du jour au lendemain, les familles se retrouvent sans revenus. Pour répondre à cette urgence sociale, le noyau dur des dirigeants de la colonie décide de former un comité chargé de collecter des fonds au sein de la colonie afin de les redistribuer aux familles dans le besoin. Mais, au lieu de créer un nouveau comité, les dirigeants de la colonie réactivent l'ancien Comité de ravitaillement. Ce comité avait pour mission de fournir de la nourriture à la colonie durant la Guerre civile de 1936-1939 et avait été dissous en juillet 1939². Ils en changent le nom, qui devient le Comité d'assistance aux familles des mobilisés et engagés volontaires de Barcelone³.

Pour constituer un fonds de roulement, des campagnes de dons sont organisées. Malheureusement, contrairement à la Première Guerre mondiale, il ne reste que très peu de documents relatifs aux collectes de fonds de la période 1939-1940. Les seuls documents conservés couvrent les mois d'avril et de mai 1940 au cours desquels ils collectent 5 100 pesetas. Ces documents nous permettent de constater que durant cette période de deux mois, l'essentiel des dons a été fait sous

2. Archives diplomatiques de Nantes (ADN), 72PO2/46, courriers du 01.03.1941 et du 12-09-1939. Les dirigeants de la colonie font le choix de réformer l'ancien comité plutôt que d'en fonder un autre car l'ancien est déjà placé sous la protection du Consulat. En se plaçant sous l'autorité du Consulat et dans la continuité de l'ancien comité, les dirigeants de la colonie cherchent à préserver ce nouveau comité d'une possible intervention des autorités franquistes.

3. Ce comité se compose de deux sections : l'une chargée de recueillir des contributions auprès des particuliers et des entreprises françaises de la ville, et l'autre chargée d'identifier les personnes dans le besoin et de gérer la distribution des aides.

forme monétaire, principalement en pesetas ⁴. Ils révèlent également que si 70 % des dons proviennent de la colonie de Barcelone, 30 % viennent de la colonie française de Tarragone. Cela suggère que la Guerre civile n'avait pas totalement détruit le réseau des colonies françaises de Catalogne ⁵. Au sein de la colonie française de Barcelone, les dons proviennent essentiellement de particuliers (70 %) et d'associations (30 %) ⁶. Toutefois, malgré le manque de documentation concernant les dons, nous savons qu'entre septembre 1939 et février 1941, date de sa dissolution, le Comité d'assistance aux familles des mobilisés collecte un total de 129 278 pesetas ⁷. Ce chiffre reste difficile à évaluer étant donné que nous ignorons le nombre de bénéficiaires, mais en le comparant à celui de 1914-1918, il devient possible de l'interpréter. Entre 1914 et 1918, la colonie française de Barcelone avait récolté 670 000 pesetas. À titre de comparaison, la colonie avait récolté entre 1914-1915, 270 000 pesetas contre 129 000 pesetas entre 1939-1941. Une nette diminution des dons apparaît. Si nous tenons compte, en plus de cela, des épisodes d'inflation et de la baisse de la population de la colonie suite à la Guerre civile, le chiffre s'avère particulièrement faible. Il reflète donc les difficultés de la colonie à mobiliser des fonds. Néanmoins, il nous fournit un renseignement important. Étant donné que ce sont principalement des particuliers qui ont contribué à ce fonds, nous pouvons déduire qu'il s'agit d'individus ayant les moyens de faire de la charité. La Guerre civile et la crise sociale et économique ne semblent donc pas avoir frappé toutes les catégories sociales de la colonie de la même manière. Les plus aisés semblent avoir conservé des revenus leur permettant de se montrer solidaires sur une longue durée. Un autre élément qui démontre la

4. ADN, 72PO2/140, courrier du 07-06-1940. Très rarement, des dons se font **sous** forme de rentes cédées. C'est le cas d'Eugène Bordeaux, qui cède son coupon de retraite d'ancien combattant. Certains dons se faisaient en francs mais ils avaient peu de valeur une fois convertis en pesetas. D'autres se font en dollars (ADN, *Ibid.*, courriers de 12.04.1940, 10.05.1940 et 26.02.1940).

5. ADN, *Ibid.*, courriers du 24.04.1940 et 28.05.1940. À Tarragone, l'agent consulaire parvient à récolter une somme conséquente grâce aux tombolas organisées au bénéfice de la Croix-Rouge.

6. Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), ANC1-801-T-26, Procès-verbaux de la Chambre de commerce et d'industrie française de Barcelone (CCI), 21.03.1942. ADN, 72PO2/140, courrier du 22.04.1940. Du côté des associations de la colonie, seules la Chambre de commerce et d'industrie française de Barcelone et l'Alliance française se montrent solidaires car elles sont les seules à disposer d'importantes réserves de fonds au sortir de la Guerre civile.

7. ADN, 72PO2/46, courrier du 01.03.1941.

faiblesse des fonds collectés est que, contrairement à 1914, la colonie ne crée pas d'allocations pour les familles des mobilisés. L'argent récolté servait à réaliser des achats de biens matériels destinés notamment aux enfants ⁸.

2.2. Vivre la défaite de 1940 depuis l'étranger (mai-juin 1940)

Les chances de reconstituer les différents états d'esprit qui animent une colonie de Français de l'étranger pendant une période aussi courte que celle de la Débâcle sont minimales. Heureusement, le journal de Pierre Deffontaines, directeur de l'Institut, constitue une source précieuse d'informations ⁹. Il offre l'opportunité d'évaluer l'ampleur du choc de la défaite au sein de cette petite communauté, totalement repliée sur elle-même. Tour à tour, la colonie expérimente des moments d'espoir, des craintes liées à une possible entrée en guerre de l'Espagne ainsi que le besoin de faire corps autour de la foi et d'aider les soldats capturés. À l'annonce de l'armistice, la sensation de désarroi laisse rapidement place, dans certains cercles, à un sentiment de résignation et d'obligation. Ce sentiment disparaît presque aussitôt lorsque la colonie se retrouve coupée de tous liens avec la France. Les journaux ne passent plus. La radio française est suspendue par les forces nazies. Attendre est la seule solution sans savoir de quoi sera fait demain. Les fonctionnaires sont dans l'expectative. Et lorsque les nouvelles reprennent, la colonie apprend que la République a laissé place à une dictature dirigée par Pétain, le héros de Verdun et ancien ambassadeur de France en Espagne. La nouvelle ne soulève ni joie ni peine dans la colonie. Néanmoins, si la figure du maréchal fait l'unanimité parmi les dirigeants de la colonie, certains membres de celle-ci ne croient pas en lui et se positionnent déjà ouvertement pour de Gaulle, dès la fin juin 1940. Leur ralliement à Pétain s'explique avant tout par le choc de la défaite de 1940 qui s'ajoute aux commotions provoquées par la Guerre civile espagnole et les crises sociale et économique. Voici le détail des jours des événements à partir du début de l'offensive allemande.

8. ADN, *Ibid.*, procès-verbal du comité du 14.02.1941.

L'aide apportée permettait la prise en charge de la moitié des frais médicaux en cas de maladie dans des cliniques sous convention, comme celle de Quinta de Salud La Alianza. Elles permettaient aussi à l'achat de chaussures, vêtements et denrées alimentaires. Quelques aides pécuniaires ponctuelles étaient réalisées.

9. Pierre Deffontaines est une figure incontournable du monde de la culture barcelonaise des années 1940 à 1974.

Le 10 mai 1940, lorsque l'Allemagne envahit la Belgique, les Pays-Bas et le Luxembourg, la colonie est gagnée par un état d'esprit fiévreux. Au Lycée français de Barcelone, les cours sont interrompus ; élèves et enseignants suivent en temps réel les nouvelles du front. Tous sont suspendus aux informations diffusées par les rares radios disponibles ¹⁰. Espoirs et peurs s'entremêlent. La Chapelle française devient rapidement un refuge pour les Français cherchant dans la religion un réconfort face à cette nouvelle guerre. La fête de Jeanne d'Arc, célébrée le 12 mai, à la Chapelle sert d'exutoire. Lors de cette cérémonie, l'assemblée des fidèles implore la protection divine pour la France et sollicite l'intercession de la sainte Patronne face aux envahisseurs allemands ¹¹.

Cependant, en quelques jours seulement, les Pays-Bas et la Belgique tombent aux mains de l'ennemi. Plus d'un million de Belges fuient vers la France. Le 16 mai, Pierre Deffontaines annonce l'ouverture de son établissement à tous les enfants belges ou néerlandais réfugiés à Barcelone ¹². Dans les jours qui suivent, la situation militaire se complique encore plus avec l'arrivée des troupes nazies en France. Le gouvernement français décide de changer de généralissime. Le général Weygand est appelé et quitte la Syrie pour la France. Simultanément, le 16 mai, Philippe Pétain quitte son poste d'ambassadeur à Madrid et est remplacé par Robert Renom de la Baume.

Malgré l'incertitude régnante, la colonie ne change pas ses habitudes, à une exception près : le besoin viscéral de trouver du réconfort à la Chapelle. En effet, les radios et journaux véhiculent des informations chaque fois plus préoccupantes. Ainsi, les élèves et les personnels du Lycée, de l'Institut et du Consulat prient ensemble pour la France le 21 mai ¹³. Le 26 mai et le 1er juin, la colonie se retrouve également à la Chapelle ¹⁴. C'est donc dans une ambiance fiévreuse et de gravité que Pierre Deffontaines prend la décision de maintenir les épreuves du baccalauréat, suivant l'exemple de la France ¹⁵. L'émotion est à son comble

10. Biblioteca Nacional de Catalunya (BNC), *Fons Deffontaines*, « Journal de raison » 10.05.1940, p. 87.

11. *Ibid.*, 12.05.1940, p. 88

12. *Ibid.*, 16.05.1940, p. 89.

13. *Ibid.*, 21.05.1940, p. 90.

14. *Ibid.*, 26.05.1940, p. 92 et 01.06.1940, p. 93.

15. Les épreuves de métropole seront tout de même fortement perturbées par l'invasion allemande et les bombardements. Le Lycée français fait donc partie des rares établissements qui ont pu assurer l'intégralité des épreuves de la session de 1940.

à l'ouverture des épreuves, le 27 mai, car Calais, en partie rasée, venait de se rendre. Dans la salle des professeurs, les examinateurs se retrouvent « devant la carte de France que l'on contemple avec émotion »¹⁶.

Comme les mauvaises nouvelles continuent d'affluer, même les pouvoirs publics français de Barcelone se tournent vers la Chapelle. Pour nourrir un « sentiment d'union et de foi », le Consul sollicite l'organisation d'un chemin de croix et des invocations¹⁷. C'est alors qu'intervient l'invasion de la France par l'Italie. Cet évènement produit une importante angoisse : dès le lendemain, la colonie se rue à la Chapelle pour prier en communauté¹⁸. Toutefois, cette angoisse trouve ses origines aussi dans l'hypothèse que l'Espagne suive l'exemple de l'Italie. Déjà en avril 1939, le Consulat avait recommandé l'évacuation des personnes âgées et des enfants de fonctionnaires dans ce cas de figure¹⁹. Lorsque, le 13 juin 1940, Franco déclare la non-belligérance de l'Espagne, cela ne fait qu'accentuer les craintes. Pierre Deffontaines fait alors préparer son automobile et ses bagages pour faire évacuer sa famille en vue d'un départ précipité vers la France.

Malgré tout, la colonie maintient ses activités. Ainsi, le 14 juin, sans se douter que les Allemands entrent dans Paris au même moment, les Écoles françaises de Barcelone organisent, sous la direction de Pierre Deffontaines, les examens du Certificat d'études²⁰. La chute de la capitale française libère une vague de francophobie en Espagne. Dès le lendemain, le 15 juin, Barcelone est submergée par une foule exigeant l'entrée des forces militaires espagnoles à Tanger, ville sous l'autorité de la France²¹. L'atmosphère est tendue, mais les intérêts de la colonie ne sont pas attaqués ou menacés. Pour preuve, Pierre Deffontaines maintient la fête du Lycée et des Écoles françaises, la « verbena », transformée en fête nationale de substitution après la décision du Consulat d'annuler la fête du 14 juillet²².

16. *Ibid.*, 27.05.1940, p. 92.

17. *Ibid.*, 07.06.1940 et 08.06.1940, p. 95.

18. *Ibid.*, 11.06.1940, p. 95.

19. *Ibid.*, 20.04.1940 et 22.04.1940, p. 83.

20. *Ibid.*, 14.06.1940, p. 96.

21. *Ibid.*, 15.06.1940, p. 96.

22. Les relations entre Pierre Deffontaines et le Consulat sont tendues depuis le début de l'année 1940 (20.05.1940, p. 90, *Ibid.* ; Courrier du 07.03.1940, 289, 7GMII267, Archives diplomatiques de la Courneuve [ADC]). Elle se transforme en confrontation entre diplomatie politique et diplomatie culturelle lorsque le Consulat considère, au début du mois de juin, l'annulation du 14 juillet comme nécessaire étant donné les circonstances alors que les Instituts français de Madrid et de Barcelone voulaient l'organiser. Pierre Deffontaines trouve un compromis en

Le lendemain, 17 juin 1940, le gouvernement français cède le pouvoir aux militaires. L'armistice est demandé par Philippe Pétain. L'évènement est historique. Pierre Deffontaines fait alors le tour de toutes les classes pour parler de l'évènement aux élèves²³. Une profonde émotion fait régner le silence. Seul un enseignant, un prêtre de la Chapelle, le père Salvà, se lève, pour dire : « Quand même, vive la France »²⁴. Des délégations d'élèves étrangers du Lycée français, de parents d'élèves et d'amis de la famille se succèdent pour exprimer leur peine.

Cependant, malgré la tristesse générale, la colonie connaît un sursaut de solidarité envers les soldats prisonniers, les réfugiés et les enfants de mobilisés. Les initiatives sociales se multiplient : un ouvroir de la Croix-Rouge est établi à l'Institut pour que tous puissent faire des tricots²⁵, et un autre ouvroir est mis en place le même jour au Lycée, à l'initiative des élèves, pour que ceux qui le souhaitent puissent se rendre utiles après les cours²⁶. Les élèves du Lycée ayant gagné un prix grâce à leurs résultats scolaires décident de revendre leurs prix pour verser l'argent en soutien aux soldats. Les Écoles françaises font de même en aidant les réfugiés et les enfants de mobilisés²⁷. Élèves, professeurs, particuliers, tous veulent soutenir la France. C'est le Comité d'assistance qui centralise toutes ces actions éparées. Tous veulent agir, y voyant là un devoir, condition *sine qua non* pour relever la France qui signe l'armistice le 22 juin.

Si une partie de la colonie se montre solidaire de Pétain, tel Pierre Deffontaines qui envoie un télégramme de soutien signé de son nom et de ceux des enseignants et élèves du Lycée français à Philippe Pétain, d'autres se montrent très critiques²⁸. Ces critiques sont alimentées par la position critique de Churchill contre Pétain et l'appel du général de Gaulle, qui fait l'objet de discussions à

transformant la cérémonie de distribution des prix de fin d'année en fête nationale alternative, au cours de laquelle un élève hollandais, dont le pays est également occupé par l'Allemagne, chante la Marseillaise. (BNC, *Fons Deffontaines*, « Journal de raison », 04.06.1940, p. 94, 16.06.1940, p. 96 et 26.06.1940, p. 100).

23. *Ibid.*, 17.06.1940, p. 97.

24. ADN, 784PO/1/13, pochette 1946-1947, 16.11.1946.

25. BNC, *Fons Deffontaines*, 19.06.1940, « Journal de raison », p. 97.

26. *Ibid.*, 19.06.1940, p. 97.

27. *Ibid.*, 26.06.1940, p. 101.

28. *Ibid.*, 22.06.1940, p. 98 et 25.06.1940, p. 100.

Barcelone dès le 24 juin ²⁹. C'est alors qu'en application de l'article 14 de l'armistice, la radio française est coupée.

« C'est le grand silence des nouvelles » ³⁰.

Les nouvelles ne parviennent plus. Les administrations françaises restent silencieuses. Pendant plusieurs jours, la colonie vit dans l'ignorance complète des événements français. Il n'y a plus de liquidités envoyées. La fermeture des Instituts d'Espagne est envisagée ³¹. Même le consulat de Barcelone se retrouve sans fonds, ce qui oblige le Consul à s'installer à l'hôtel ³².

Quand les communications françaises sont rétablies, deux semaines plus tard, c'est la surprise : la République française a fait place à l'État français en donnant tous les pouvoirs à Philippe Pétain ³³. Pourtant, la nouvelle ne soulève ni joie ni peine dans la colonie.

3. UNE COLONIE TRAVERSÉE PAR DE MULTIPLES DYNAMIQUES : TRAQUES DES INSOUMIS, DIVISIONS SUR LA LÉGION, CRISE SOCIALE ET REPRISE DÉMOGRAPHIQUE (JUILLET 1940-OCTOBRE 1941)

3.1. À la poursuite des insoumis (octobre 1940-décembre 1940)

Durant son premier mois d'existence, le nouveau régime de Vichy ne procède à aucun changement dans le réseau diplomatique français en Espagne, qui n'avait pas été modifié pendant la période de l'ambassade de Pétain. C'est à partir du mois d'août que des rappels commencent à être effectués afin de satisfaire aux exigences du régime franquiste ³⁴. À Madrid, François Piétri succède à Robert Renom de la Baume comme ambassadeur en octobre 1940 ³⁵. À Barcelone, René Binet et son équipe sont progressivement relevés de leurs fonctions entre août 1940 et décembre 1940 ³⁶. René Castéran, ancien consul

29. *Ibid.*, 24.06.1940, p. 100.

30. *Ibid.*, 27.06.1940, p. 101.

31. *Ibid.*, 30.06.1940, p. 102.

32. *Ibid.*, 06.07.1940, p. 103.

33. *Ibid.*, 14.07.1940, p. 104.

34. François Piétri, *Mes années d'Espagne* (1940-1948), p. 166.

35. Le 15 février 1941, François Piétri, ambassadeur vient en visite à Barcelone.

36. En juillet 1940 Jacques Fouchet est nommé comme attaché de consulat. En septembre 1940, Raymond Gastambide [1910-2003] est nommé consul suppléant, Yves Revelli [1898-

de Bilbao en poste lors du bombardement de Guernica, prend sa succession. L'arrivée d'une nouvelle équipe, plus compatible en apparence avec le régime franquiste, répond aussi à une volonté : débusquer les insoumis de 1939-1940 pour les condamner.

En effet, René Binet, consul en poste au moment de la mobilisation, s'était montré complaisant à leur égard. À titre d'exemple, bien qu'il aurait dû engager des procédures judiciaires envers tous les individus qui n'avaient pas répondu à leur convocation et aux rappels – soit une centaine de personnes – afin de juger leur absence comme une « insoumission par défaut », il s'était limité à n'organiser que trois procès dès le mois de février 1940. Pour tous les autres cas, le Consulat n'avait rien entrepris, témoignant donc d'une relative tolérance envers les insoumis.

L'équipe de René Castéran reprend l'intégralité des dossiers dès son arrivée. Une vaste révision de toutes les fiches d'immatriculation du Consulat est lancée. L'équipe constate que de nombreuses fiches ne comportent pas la mention « insoumis », alors que les registres les indiquent comme tels. Par conséquent, elle décide de confronter l'ensemble des fiches d'immatriculation des hommes avec celles des membres du même foyer, sur lesquelles la mention était censée figurer également. Le Consulat découvre ainsi 302 insoumis dont on avait perdu la trace.

Toutefois, le Consulat ne vise pas tous les insoumis, car il en existe plusieurs profils. Il y a les anciens insoumis ou déserteurs d'avant la guerre, au nombre de 153. Ceux-ci n'intéressent pas le Consulat car ils ont souvent déjà été condamnés. Il y a ceux ayant invoqué la nationalité espagnole ou renié la nationalité française pour éviter la mobilisation en 1939 (25 dossiers)³⁷. Ceux-ci ne sont pas jugés puisqu'ils se sont autoexclus de la communauté française. Il y a ceux qui sont incarcérés dans des camps de concentration espagnols. Le Consulat les retrouve et propose de les libérer à la condition qu'ils soient extradés en France. Aucun n'accepte, ils sont abandonnés à leur sort³⁸. Et enfin, il y a ceux n'ayant

1971], artiste et collectionneur en poste de consul suppléant, devient archiviste. En décembre 1940, Roger Besse-Desmoulières est nommé vice-consul, Robert Guillois l'est également en qualité de second attaché de Consulat et M. Deshay comme agent commercial.

37. ADN, 72PO/2003035/125, C'est le cas de Berrems Charles, Raymond Antoine, ingénieur ; Delpuech François, Herreiz Henri, Mondon Jean, Montiel Antoine, Pech Georges Antoine ; Serre Barthelémy Lucien, mécanicien.

38. *Ibid.* C'est le cas de Frédéric Platard, employé de commerce, incarcéré à la prison Model ; de Vismes Stanley Guy, qui refuse d'être extradé en France pour sortir du camp ; de Serres

pas répondu à l'appel de 1939-1940 (69 dossiers), un chiffre nettement supérieur à celui rapporté par René Binet en son temps (38).

René Castéran et son équipe se concentrent sur ces derniers. En l'espace de deux mois, 22 dossiers sont examinés et jugés. Certains des insoumis sont déchus de leur nationalité et deviennent des apatrides³⁹. Cependant, les 47 autres dossiers restent en suspens, suggérant un processus de sélection et de priorisation des cas à juger dont les raisons demeurent obscures. Peut-être René Castéran commence-t-il à douter de la stratégie de Pétain⁴⁰ ?

Cette traque des insoumis n'empêche pas l'apparition de nouveaux cas d'insoumission. Le service militaire avait été supprimé par l'armistice du 22 juin 1940. Vichy avait alors créé les chantiers de jeunesse aussitôt pour le remplacer. Ces derniers consistaient en un stage de plusieurs mois dans la nature. Des jeunes gens de la colonie refusent de l'effectuer. Entre 1941 et 1942, le taux d'insoumission diminue, mais demeure d'environ 17,5 % (voir figure 1).

Pierre Jean, présent en avril 1939 au camp de concentration de Barbastro (Huesca) ; ou encore Baptiste Alfred, qui s'y trouve et refuse d'en sortir en signant un procès-verbal de soumission.

39. Parmi le premier groupe d'individus, nous avons pu retracer le parcours d'Antoine Vidal Bureu (1899-1981) et de Martel Vidal Bureu (1905-1985), deux frères, tous deux fils de Martin Vidal, un Français originaire de Cerdagne installé à Barcelone et marié à une Espagnole. Ils sont tous de nationalité française. Leur histoire reflète les tourments vécus par les insoumis de la colonie française de Barcelone. En 1914, Martin Vidal est mobilisé. Il répond à son ordre de mobilisation et passe l'intégralité du conflit sur le front, laissant sa femme et ses enfants gérer la laiterie familiale. En 1918, son fils aîné, Antoine, est également mobilisé. Or, son départ aurait pu entraîner d'importantes difficultés pour le commerce familial. Il choisit donc de rester. Le Consulat le déclare insoumis et lui retire sa nationalité française. En revanche, il effectue le service militaire espagnol et obtient la nationalité espagnole. Son frère, Martel Vidal, a un profil différent. Très impliqué dans les activités de la colonie française de Barcelone, notamment sportives au sein de l'association de préparation militaire Patrie, il part en France en 1925 pour faire son service militaire dans la région de Béziers. Toutefois, en 1940, il finit par être considéré comme insoumis, un changement soudain qui s'explique par ce qu'il a vécu au cours des années 1936-1939. En effet, lorsque la Guerre civile espagnole éclate en 1936, le commerce familial est à moitié collectivisé, réduisant considérablement les revenus de la famille. Le 5 mars 1938, Martel est gravement blessé par des éclats de bombe. C'est pour quoi, lorsque sa mobilisation est annoncée en mars 1940, il décide de rester auprès des siens. En conséquence, il est déclaré insoumis et le gouvernement français lui retire sa nationalité. Toutefois, à la différence de son frère, il refuse de prendre la nationalité espagnole, devenant de fait un apatride. Antoine et Martel Vidal récupèrent finalement leur nationalité française en 1960. *Entretien avec Jacques Vidal, fils de Martel Vidal* [2022].

40. Les premiers doutes connus de René Castéran datent de février 1941.

	1937	1938	1939	1940	1941	1942
Nombre d'insoumis	0	2		68	18	18
Mobilisables	-	-	-	-	102	98
Taux d'insoumission	-	-	-	-	17 %	18 %

Figure 1 : Cas de nouvelles insoumissions au Consulat français de Barcelone de 1937 à 1942 ⁴¹

3.2. Des structures en grande difficulté face à la crise sociale (juillet 1940-août 1941)

La défaite de 1940 et les poussées de francophobie n'entravent pas le processus de réorganisation de la colonie, déjà bien engagé par Pierre Deffontaines et Paul Jaime depuis septembre 1939. Toutefois, elle tarde à relancer les actions de ses différentes associations par crainte du régime franquiste. En effet, les statuts des associations de la colonie s'inscrivent dans le cadre de l'ancienne Loi des associations. Or, le régime franquiste souhaite remplacer cette loi mais il tarde à publier la nouvelle version, créant une illisibilité juridique ⁴². L'action de la colonie ne peut donc être validée qu'après ratification d'une nouvelle loi. Les dirigeants décident de relancer les activités des principales associations à minima, mais en faisant profil bas.

Toutefois, dans une Espagne en pleine crise, la relance d'activités associatives est difficile, car les souscripteurs manquent. Par exemple, les Écoles françaises traversent une crise financière de grande ampleur suite à l'absence de souscripteurs suffisants, ce qui les oblige à s'interroger sur leur maintien, d'autant que la nouvelle concurrence du Lycée français de Barcelone les prive de nombreux élèves. Autre exemple, la Prévoyance, qui est l'équivalent d'une assurance-santé pour la colonie, est en léthargie. Pour la financer, ses dirigeants recourent à la vente de nombreux produits financiers de son patrimoine et font des emprunts

41. ADN, 72PO/2003035/125 et 72PO/2003035/87. Les chiffres de 1939 correspondent aux jugements faits par René Castéran en 1940 mais qui correspondaient à la classe mobilisable de 1939.

42. Elle ne sera publiée qu'en février 1941.

en 1941. Ainsi, bien qu'elle parvienne à négocier la gratuité des soins pour ses membres avec l'hôpital de l'Alianza, sa situation n'en reste pas moins préoccupante.

La seule association qui parvient à redresser sa situation est la Bienfaisance, association, dont la mission principale est d'aider les Français de la colonie les plus en difficulté. Alors qu'elle avait assuré quelques missions à la sortie de la guerre, elle s'était retrouvée à court de liquidités dès le mois de juillet 1940. Elle s'était alors vue obligée de suspendre toutes ses aides financières et de s'en remettre au bénévolat d'une femme, Madame Escapa, qui apportait un soutien psychologique à des individus très souvent prisonniers « de l'angoisse »⁴³. Pour relancer leur activité, les dirigeants de la Bienfaisance décident de vendre des quantités importantes de produits financiers placés en bourse tout au long de la première moitié du XXe siècle⁴⁴. Un geste déterminant qui permet de relever les recettes totales pour l'année 1940 et de distribuer directement près de 11 000 pesetas aux plus nécessiteux⁴⁵. Comme cela demeure encore insuffisant face à l'étendue de la crise sociale, toute la colonie se mobilise pour collecter des fonds ou de nouveaux soutiens. Par exemple, en décembre 1940, les Écoles françaises et le Lycée français de Barcelone organisent des jeux payants lors des cérémonies religieuses de la Chapelle et reversent les sommes collectées à la Bienfaisance. Autre exemple, le Lycée permet à la Bienfaisance d'obtenir un revenu régulier en louant les locaux de l'ancienne association sportive de la colonie, Patrie, ainsi que ceux de l'Hôpital français, tous propriétés de la Bienfaisance, pour y installer ses équipements sportifs⁴⁶. De même, toute l'équipe du Consulat se mobilise pour trouver de nouveaux fonds. Elle fait une discrète promotion de l'association au sein de la colonie afin d'attirer des nouveaux souscripteurs ou d'obtenir des dons. Elle sollicite aussi auprès de Vichy une subvention. C'est un succès, car, bien que l'association doive vendre encore massivement de nombreux produits financiers, son budget triple entre 1940 et 1941⁴⁷.

43. Archives de la Bienfaisance (AB), Procès-verbaux de la SGFB (Société générale française de Barcelone), 03.07.1940, p. 236-237 et 22.10.1941, p. 242.

44. *Ibid.*, 03.07.1940, p. 236-237. Sur les rentes, voir Horn G., *Français de Barcelone, ombres et lumières*, Pensodromo, 2021.

45. *Ibid.*, 19.12.1941, p. 247-248.

46. BNC, *Fons Deffontaines*, 19.12.1940, « Journal de raison », p. 28.

47. AB, B1.1/C.16/3, Mémoires de 1941 et 1942.

Cela lui permet de reprendre la distribution de bons de repas et d'hôtel, comme elle le faisait avant la guerre. Elle négocie également avec les autorités franquistes le droit de distribuer du lait. Elle prend en charge à nouveau les frais d'enterrement et de rapatriement de Français obligés de retourner en France face à la fermeture du marché de l'emploi aux étrangers et distribue 15 000 pesetas en numéraire. Cette reprise, timide mais certaine, de l'activité de l'association est due en grande partie au bénévolat des dirigeants de la colonie qui, comme Jean Serre, consacrent leur temps libre à rendre visite à tous les individus de la colonie pour identifier leurs besoins ⁴⁸. En 1942, la situation n'est pas encore stabilisée, comme le démontre le soutien déterminant de Vichy qui quadruple les subventions (voir figure 2). Toutefois, les sources de revenus se diversifient avec l'augmentation des souscriptions et le versement de dons par des entreprises.

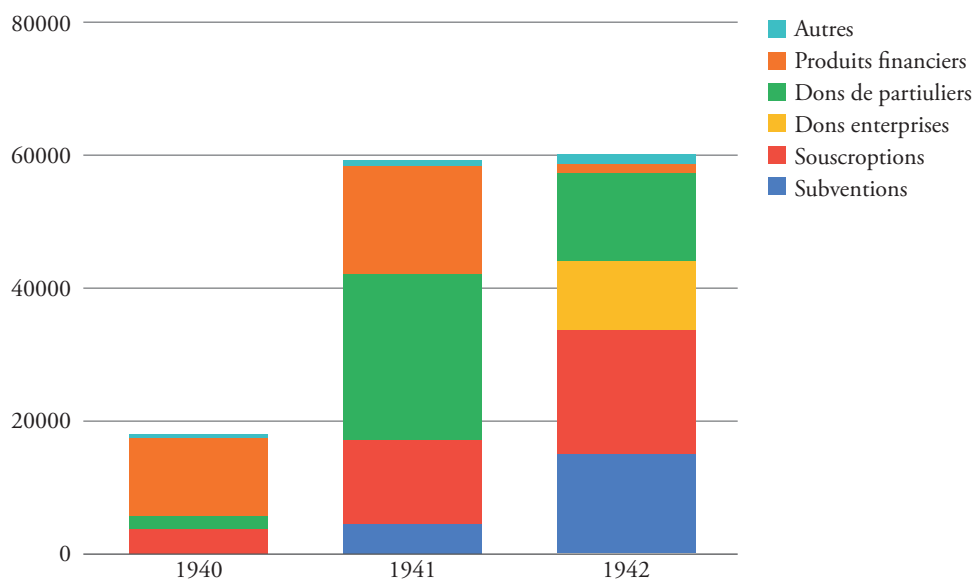

Figure 2 : Évolution des recettes financières de la Bienfaisance entre 1940 et 1942 (en peseta) ⁴⁹

48. AB, B1/C1, Enquête de 1941-1942.

49. Graphique élaboré à partir des mémoires conservés dans AB, B1.1/C.16.

3.3. Aider les familles de prisonniers de guerre

La signature de l'armistice entre la France et l'Allemagne en juin 1940 n'implique pas la disparition du Comité d'assistance aux familles de mobilisés. En effet, l'armistice n'empêche pas que plus d'un million de soldats français demeurent prisonniers en Allemagne. La colonie fait le choix de continuer à soutenir les familles dont le mari est retenu grâce aux donations de particuliers. Toutefois, tout au long de 1940, les donations chutent. En janvier 1941, le Comité signale l'urgence de la situation. Il ne se donne pas plus de trois mois d'existence s'il ne change pas de modèle financier ⁵⁰. Le comité est dissous en février 1941 pour faire place à un nouveau en mars 1941 : le Comité d'assistance aux familles de prisonniers de guerre. Les membres de l'ancien comité directeur sont maintenus en fonction ⁵¹ et intègrent José Martinez, figure montante de la colonie maréchaliste connu des ministères parisiens, ⁵². Ce geste

50. ADN, 72PO2/46, Procès-verbal du 24.01.1941.

51. ADN, *Ibid.*, courrier du 01.03.1941 et procès-verbal du 14.02.1941. M. Aspect en demeure le président, tandis que M. Laffitte et M. Diogène sont vice-présidents (*Ibid.*, courrier du 01.03.1941). Il ne reste plus aucun document relatif à ces deux comités. Dans la colonie, les comités créés pour une mission spécifique avaient pour habitude de détruire leurs archives une fois leur tâche achevée et les comptes vérifiés par le Consulat.

52. *Ibid.*, José Martinez Ruiz de Garibay est en 1941 vice-président de l'Association des mutilés et anciens combattants français résidant en Espagne, vice-président de la section de Bienfaisance de la générale de la colonie française de Barcelone, bienfaiteur des Écoles françaises de Barcelone et délégué du Touring-Club de France.

Né à Vitoria, il s'installe aux États-Unis pour faire du commerce après avoir étudié ingénierie industrielle en France, Allemagne et Angleterre. Il intègre la Légion Étrangère en 1914 et devient chevalier de la Légion d'honneur sur le champ de bataille en 1917. En 1919, il est retenu à Paris par le député des Pyrénées-Orientales, Emmanuel Brousse, pour collaborer avec l'Office national du tourisme. Il devient en décembre 1919 le directeur du nouvel Office de tourisme français à Barcelone qu'il crée et organise. Cet Office de tourisme est le premier ouvert à l'étranger et il servira modèle aux autres. José Martinez ouvre par la suite ceux de Madrid et de Séville. Il est privé de sa nationalité espagnole en 1922 pour s'être engagé en 1914 et obtient la nationalité française la même année par décret. En 1929, on lui propose d'être directeur de l'Office nationale du tourisme en Espagne suite à la mort de son directeur M. Regeaud à Bucarest lors d'une mission officielle. Mais il refuse au motif qu'il n'est pas un Français natif. En 1935, il reçoit la croix d'officier de la Légion d'honneur.

Il organise l'évacuation de la colonie française en juillet 1936 à la demande du Consulat et s'installe en France. Il fait carrière entre 1936 et 1939 dans les ministères parisiens en relation au tourisme. En juillet 1939, il est renvoyé en Espagne pour reprendre la propagande

permet de relancer les donations. En un mois, 20 000 pesetas sont réunis grâce au soutien de M. Pomerol.

Autre preuve qu'un changement s'opère au cours de l'année 1941, cette fois en lien avec les Français incarcérés dans les camps de concentration espagnols : à la demande du Consul, les dirigeants de l'association se rendent dans les prisons pour les identifier et leur fournir nourriture, couvertures et vêtements ⁵³.

3.4. L'implantation partielle à Barcelone de la Légion française des combattants et des volontaires de la Révolution nationale (mai 1941)

Après la traque des insoumis, le régime de Vichy cherche à implanter son projet politique et social dans les colonies françaises d'Espagne par la voie de l'ambassade de France à Madrid, dirigée par François Piétri. En effet, après la création par Vichy, en août 1940, de la Légion française des combattants et de la Révolution nationale – un organisme destiné à fédérer toutes les organisations d'anciens combattants afin de les intégrer dans son projet de société – ce modèle est rapidement exporté à l'étranger.

En Espagne, il n'existe alors qu'une seule association pour les anciens combattants : l'Association générale des mutilés et anciens combattants (aussi appelée l'Union des anciens combattants), fondée en 1918 à Barcelone. En décembre 1940, Vichy désire que les statuts de cette association soient modifiés afin d'insérer les valeurs de la Révolution nationale et d'en changer le nom ⁵⁴. Cependant, l'initiative ne rencontre pas un fort écho. En conséquence, en mars 1941, Pierre Héricourt, directeur général de la Légion française, auteur de *¿Porqué venció Franco ?* vient à Barcelone pour promouvoir la Légion auprès de la colonie

touristique. Aussitôt arrivé, il est mobilisé et rejoint l'État-major du général Jouart, ancien attaché militaire à l'Ambassade de France à Madrid avant la GGuerre civile, à la demande de ce dernier. Le Centre national d'expansion du tourisme aspire à le voir sur le front de la propagande. Il le nomme président en novembre 1939 et négocie avec le ministère de la Guerre pour le détacher à Barcelone dans l'optique de réorganiser les services de tourisme en Espagne. José Martinez retourne en Espagne en avril 1940. Curriculum vitae de José Martinez, « Dossier Légion française ».

53. AB, Procès-verbaux de la Section de Bienfaisance, 19.12.1941, p. 247-248,

54. *Ibid.*, liste des membres de l'Union. Les archives de cette association, encore en activité, ont disparu. Toutefois, parmi les archives de la colonie ou de Nantes, il est possible de trouver plusieurs allusions à son activité. Ainsi, en 1919, elle compte sur Barcelone 329 membres.

et des Espagnols ⁵⁵. Sa visite obtient les résultats escomptés, car un mois plus tard, les bases de la Légion des combattants en Espagne sont posées. Le président de l'Union des anciens combattants, Gaston Claude, accepte d'en devenir le principal responsable et est appuyé dans sa tâche par les consulats ⁵⁶. Les anciennes sections de l'Union des anciens combattants deviennent des sections de la Légion. Elles perdent toute autonomie au sein de l'organisation qui fonctionne de manière verticale et centralisée. Premièrement, tout individu admis à intégrer la Légion doit à présent prêter serment à l'ambassade à Madrid. Deuxièmement, les assemblées générales ne sont plus délocalisées, mais organisées sous la tutelle de l'Ambassade ⁵⁷. Troisièmement, les présidents des sections et sous-sections ne sont plus choisis par élection des membres, mais nommés directement par Vichy ⁵⁸. De même, aucun de ses membres ne doit appartenir à une société secrète ou avoir de lien avec les partis politiques français de la IIIe République. Ainsi, Vichy nomme pour la section de Madrid Maurice Legendre, directeur de la Casa Velázquez et professeur de littérature française à l'Université de Madrid. À Barcelone, il désigne Louis Bayard Hebert, directeur de Productos Roche S.A. et sympathisant de la FET y JONS ⁵⁹, en mai 1941 ⁶⁰ et José Martinez comme son adjoint ⁶¹. Ces nominations permettent à la Légion des combattants d'Espagne d'être officiellement constituée le 23 mai 1941 après la dissolution de l'Union locale ⁶².

55. *Diario de Barcelona*, 25.03.1941.

56. ADN, 72PO2/46, courrier du 03.05.1941.

57. *Ibid.*, 16.12.1940, courrier de l'ambassadeur aux consuls, le serment est « Je jure de continuer à servir la France avec honneur dans la paix comme je l'ai servie sous les armes. Je jure de consacrer toutes mes forces à la Patrie, à la Famille, au Travail. Je m'engage à pratiquer l'amitié et l'entraide vis-à-vis de mes camarades des deux guerres, à rester fidèle à la mémoire de ceux qui sont tombés au Champ d'honneur. J'accepte librement la discipline de la Légion pour tout ce qui ne sera commandé en vue de cet idéal ».

58. *Ibid.*, courrier du 16.12.1940 et Règlement intérieur de l'union.

59. Archivos Provinciales de Barcelona, Extranjería, franceses, 1939. Il est également membre donateur des sections de Bienfaisance et des Écoles françaises de la Générale. AB, B1.1/C.16/3.

60. ADN, 72PO2/46, courrier du 03.05.1941.

61. Voir note 54 sur Martinez.

62. Catala, M., *Les relations franco-espagnoles pendant la Deuxième Guerre mondiale. Rapprochement nécessaire, réconciliation impossible, 1939-1944*, 1997, p. 206.

Cependant, le succès de la Légion demeure mitigé. Un mois plus tard, alors que l'ancienne Union de la section de Barcelone comptait 400 adhérents, la section de Barcelone ne compte que 80 légionnaires⁶³. Son existence demeure donc précaire, car une partie des membres de l'Union refuse de la rejoindre et maintient une section de l'ancienne Union ouverte, dirigée par Paul Viteau, directeur de la Compagnie de fabrication de compteurs et de matériaux industriels⁶⁴. De notre point de vue, ce rejet de la Légion s'inscrit davantage dans un refus du centralisme de la Légion que du projet politique. Comme nous allons le développer, la colonie française de Barcelone adhère en grande partie au projet politique et social de Pétain. Cette Légion a donc du mal à exister à Barcelone, faute de membres et de soutien. Pour preuve, nous n'avons recensé qu'une seule activité publique, organisée avec le soutien de l'Institut, une séance de cinéma sur Pétain⁶⁵ et une réunion dans l'Institut⁶⁶.

Néanmoins, la Légion s'investit auprès des anciens soldats de la colonie. Elle fonde son propre service de bienfaisance et d'entraide. En 1942, 25 légionnaires de Barcelone ouvrent une souscription qui récolte 3 000 pesetas⁶⁷. L'argent récolté revient aux démobilisés ou aux prisonniers de retour de captivité. Pierre Deffontaines soutient l'initiative en fournissant des ouvrages aux légionnaires ainsi que l'accès à la bibliothèque de l'Institut.

3.5. Une lente récupération démographique et économique

La colonie est donc traversée par de multiples dynamiques sociales et s'arrime au régime de Vichy. Toutefois, malgré le contexte francophobe ambiant et les relations commerciales compliquées entre la France de Vichy et l'Espagne de Franco, la colonie se consolide et voit même des investisseurs français revenir.

63. Catala, M., *op. cit.*, p. 207.

64. AB, B1.1/C.16, Paul Viteau est un membre secondaire de la colonie mais dont le soutien financier aux sociétés de la colonie est important. Après la Guerre civile, il finance les Écoles françaises, soutient la Bienfaisance et est membre de la Prévoyance mutuelle.

65. BNC, *Fons Deffontaines*, « Journal de raison », 21.10.1941, p. 82.

66. *Ibid.*, 06.02.1942, p. 98.

67. ADN, 72PO2/46, réunion du 05.03.1942.

Sur le plan démographique, par exemple. De nombreux anciens membres de la colonie, ayant fui durant la Guerre civile, reviennent s'installer. Ainsi, entre 1939 et 1941, la population de la colonie, c'est-à-dire des individus officiellement inscrits au Consulat, passe de 4 000 personnes à 7 000, soit une augmentation de 80 %. Cette dynamique se confirme au cours de l'année 1942, faisant passer la population à 8 000 individus (hommes, femmes et enfants compris), soit le double de janvier 1939 (voir figure 3). À l'échelle de Barcelone, la colonie française ne représente qu'une infime partie. Cependant, il est intéressant de noter que le solde migratoire de Barcelone de la période (6 550 individus) est principalement composé de Français (4 000 individus) et mériterait une étude à part entière ⁶⁸.

	Population de Barcelone ⁶⁹	Population de la colonie française de Barcelone (inscrite au Consulat)	% de la population française par rapport à celle de Barcelone
Janvier 1939	1.085.564	4.000	0,37 %
Mai 1941	1.081.175 ⁷⁰	7.000 ⁷¹	0,64 %
Novembre 1942	1.092.121 ⁷²	8.000 ^{73, 74}	0,73 %
Solde démographique (1939-1942)	+ 6.557	+ 4.000	-

Figure 3 : Estimation du poids démographique de la colonie française de Barcelone (1939-1942)

68. Cette récupération démographique de la colonie est difficile à interpréter. Nous pouvons observer que la population de la colonie augmente durant cette période, retournant à ses niveaux d'avant-guerre. Notre hypothèse est qu'elle est avant tout provoqué par le retour de Français ayant fui la ville pendant la Guerre civile ou le début du franquisme.

69. Annuaire de statistiques de la mairie de Barcelone [Lien internet consulté le 30.05.2023] : <<https://ajuntament.barcelona.cat/estadistica/castella/Anuaris/Anuaris/anuari03/cap02/C0201010.htm>>.

70. En janvier 1941.

71. ADC, 7GMII267, courrier du 19.01.1941. Estimation personnelle. Nous savons qu'il y a 2 500 chefs de famille dans la colonie à cette date.

72. En décembre 1942.

73. AB, Procès-verbaux de la Prévoyance, discours de M. Diogène, 29.11.1942.

74. AB, B1.1/C.16/3, Mémoire de 1942.

Sur le plan commercial et financier, par exemple. Malgré une situation toujours difficile due aux politiques étatiques espagnoles et françaises ainsi qu'aux exigences des nouveaux accords, et le non-respect par le régime franquiste de l'ancienne convention consulaire, de plus en plus de Français cherchent des conseils pour réaliser des affaires ou recouvrer leurs créances en Espagne ⁷⁵. En France, la pénurie de certaines denrées, telles que les oranges, qui étaient auparavant importées de l'empire colonial, pousse de nombreux commerçants à se tourner vers l'Espagne pour trouver les produits recherchés, même si le système de licences rend les échanges commerciaux très difficiles. À partir d'août 1941, la France de Vichy et l'Espagne de Franco se rapprochent. Leurs relations s'améliorent. Les deux pays cherchent à entretenir des relations cordiales afin de maintenir leur neutralité, évitant la question coloniale de l'Afrique du Nord qui les déchire ⁷⁶. Les accords signés se succèdent : un accord commercial le 5 novembre 1941 ⁷⁷, un accord universitaire ⁷⁸ et un autre financier ⁷⁹ en janvier 1942. Un accord culturel est en cours de préparation à partir du mois d'août 1942 ⁸⁰. Bien que le bilan de ces accords soit contestable, comme le souligne Catala, et que le régime franquiste continue de se montrer francophobe, cela crée un climat plus favorable pour les Français de Barcelone. Ainsi, la Chambre de commerce et d'industrie française de Barcelone (CCI) reprend lentement ses activités de conseil et d'intermédiaire. Très peu sollicitée entre 1939 et 1941, elle voit ses contacts augmenter très doucement. En juin 1942, elle reçoit 13 lettres et 7 visites ⁸¹. Entre juillet et octobre 1942, 70 lettres et 22 visites ⁸². C'est très éloigné des 195 lettres reçues au cours des mois de mars et d'avril 1936, mais c'est une reprise ⁸³. De même, le nombre de ses membres

75. ANC1-801-T-26, Procès-verbaux de la CCI, ANC, 03.06.1942.

76. Catala, M., *op. cit.*, p. 186.

77. Catala, M., *op. cit.*, p. 215.

78. ADC, 7GMII276, courrier du 28.01.1942.

79. Catala, M., *op. cit.*, p. 218.

80. Catala, M., *op. cit.*, p. 201. Un accord permettrait de préserver les établissements scolaires français d'Espagne, menacés de fermeture par le régime à chaque rentrée scolaire dans le but d'obtenir des concessions (1939, 1940, 1941).

81. ANC, ANC1-801-T-26, Procès-verbaux de la CCI, 03.06.1942.

82. *Ibid.*, 07.19.1942.

83. *Ibid.*, 24.04.1936.

double entre février 1942 et juillet 1942, les seules données disponibles (voir figure 4).

	Mars 1936	Février 1942	Mars 1942	Juin 1942	Juillet 1942
Nombre de membres	332	44	73	76	86

Figure 4 : Nombre de membres inscrits à la Chambre de commerce et d'industrie française de Barcelone de mars 1936 à juillet 1942 ⁸⁴.

Cette dynamique est confirmée lors de la Foire internationale d'échantillons de Barcelone de septembre 1942. Bien que l'Allemagne nazie y tienne une place de choix, la colonie, activement soutenue par l'État français, se montre très mobilisée pour l'animation de sa section ⁸⁵. Celle-ci a l'objectif de promouvoir la Révolution Nationale afin de valoriser l'industrie et l'artisanat français. Ainsi, des conférences et des projections de films sur les nouvelles corporations professionnelles françaises et les idéaux de la Révolution Nationale sont organisées. La S.N.C.F., l'industrie du livre, le secteur textile, les appareils de levage et les nouvelles sources d'énergie sont mis en avant grâce au concours direct de plusieurs ministères du régime de Vichy ⁸⁶. Bien que les retombées de la Foire restent modestes, l'évènement est perçu comme un succès au sein de la colonie française, car il témoigne d'une attitude plus amicale des autorités franquistes, qui étaient réputées pour leur francophobie et pour leurs réticences à modifier le système commercial en vigueur entre la France et l'Espagne, véritable « système de troc » aux yeux des dirigeants de la colonie ⁸⁷.

84. *Ibid.*, 27.03.1936 ; 25.02.1942 ; 16.03.1942 ; 21.03.1942 ; 03.06.1942 et 22.07.1942.

85. *Diario de Barcelona*, 08.09.1942, p. 13; 04.09.1942, p. 10; 06.09.1942, p. 2; 09.09.1942, p. 5. L'Ambassade, le Consulat, l'Institut et la Chambre de Commerce et d'Industrie française de Barcelone sont très actives dans l'organisation de la section française. Paris envoie une tapisserie « gobelin ».

86. ANC, ANC1-801-T-26, Procès-verbaux de la CCI, 26.08.1942.

87. *Ibid.*, 07.10.1942 et Assemblée générale du 31.03.1942.

4. LE PROJET D'UNE COLONIE CORPORATISTE D'UNE NOUVELLE GÉNÉRATION DE DIRIGEANTS MARÉCHALISTES, CONSERVATEURS ET DÉMOCRATES (NOVEMBRE 1941-JANVIER 1942)

4.1. Une relève générationnelle sous le signe de la démocratie corporatiste (octobre 1941- janvier 1942)

Entre 1940 et 1941, la colonie connaît donc une période de reprise. Toutefois, elle présente d'importantes fragilités. Sur le plan politique, elle demeure immobile. Les élections, qui animaient autrefois son intense vie politique, ne sont plus convoquées. La même génération, celle d'avant la Guerre civile, reste au pouvoir. Par exemple, le président de la colonie, Paul Jaime, qui avait obtenu les pleins pouvoirs en 1939 dans le but de rebâtir la colonie après la Guerre civile, tarde à vouloir quitter son poste⁸⁸. Malgré ses pouvoirs étendus, il avait choisi une stratégie prudente : rester discret et se conformer autant que possible à la légalité franquiste. Cependant, cette dernière tarde à se mettre en place, comme en témoigne la Loi sur les associations. En attendant, Paul Jaime se refuse à convoquer des élections de crainte que les représailles possibles du régime franquiste ne portent un coup fatal à la colonie.

En février 1941, l'Espagne se dote enfin d'une nouvelle loi sur les associations⁸⁹. Prudents, les dirigeants de la colonie préfèrent ne pas convoquer d'assemblée générale et, après des hésitations, envoient en avril 1941 les statuts de la Générale – association qui joue le rôle d'un gouvernement de la colonie – aux autorités franquistes⁹⁰. Mais, la situation traîne en longueur en raison des relations tendues entre les deux pays. C'est seulement en août 1941 que l'amélioration des relations bilatérales permet de débloquer la situation. En octobre 1941, les statuts de la Générale et des autres associations de la colonie sont validés, ouvrant ainsi la voie à l'organisation d'une assemblée générale.

88. Sur Paul Jaime, voir Horn, Guillaume. «La colònia francesa de Barcelona al gener al setembre de 1939: una colònia entre dos guerres». *Dictatorships & Democracies (D&D)*, 2023, núm. 11, p. 177-195.

89. B.O.E., n°37, 06.02.1941

90. AB, Procès-verbaux de la SGFB, 16.04.1941, p. 238-139.

Cependant, les dirigeants de la colonie se montrent prudents et divisés quant à la question d'un scrutin, qui prend une tournure générationnelle. Les élus en place, souvent âgés entre 70 et 80 ans, représentés par Paul Jaime, se montrent sceptiques à l'idée de convoquer un vote, à cause des divisions passées qu'elles ont engendrées. Face à eux, une nouvelle génération, âgée entre 40 et 50 ans, menée par Paul Foret, le dynamique directeur de la Foret S.A., manifeste son impatience et plaide en faveur d'élections⁹¹. Celle-ci souhaite que la colonie participe activement au projet de révolution conservatrice de Pétain. À leurs yeux, leur participation permettrait de contribuer au redressement de la France, à l'union de tous les Français de l'étranger et de métropole ainsi qu'à la cohésion de « [leur] petite France »⁹².

Au début, le consul, René Castéran, prend soin de demeurer à distance des débats qui agitent la colonie entre avril 1941 et novembre 1941. Vers la fin de cette période, il finit par se positionner publiquement en faveur d'un renouvellement des responsables de la colonie et soutient Paul Foret. Cependant, René Castéran prend soin de donner des gages aux anciens de la colonie et, probablement, aux autorités franquistes. Il élabore deux listes de candidats où les différentes sensibilités sont représentées. Une démocratie dirigée voire corporatiste prend forme, dans laquelle tous les groupes sont élus à condition de servir l'intérêt commun de la colonie. De plus, pour rassurer l'ancienne génération, René Castéran obtient l'accord du gouverneur civil, Antonio Correa, pour organiser un vote en novembre 1941, qui se déroulera au Consulat général, plaçant ainsi les élections sous protection consulaire⁹³. Ainsi, le 29 novembre 1941, 274 personnes participent au premier scrutin de la colonie depuis 1935, parmi lesquelles Pierre Deffontaines et André Dravet⁹⁴. C'est un chiffre honorable si l'on tient compte

91. Paul Foret est le descendant d'une importante famille d'industriels très impliqués dans la colonie et ses œuvres. Bien qu'il soit le premier de sa famille à accéder à la présidence, de nombreux membres de sa famille ont occupé des postes importants dans la première moitié du XXe siècle. L'entreprise Foret S.A. est très connue depuis les années 1920 car elle a été employée comme traitement contre la grippe espagnole.

92. AB, B1.1/C.16/3, Mémoire de 1942 ; AB, Procès-verbaux de la Prévoyance, discours de Louis Diogène, 29.11.1941.

93. AB, Procès-verbaux de la section de Bienfaisance, 08.11.1941.

94. À cette époque, André Dravet est encore professeur au Lycée français de Barcelone. Néanmoins, c'est à cette époque que Pierre Deffontaines commence à avoir l'idée de le promouvoir comme proviseur.

que, six mois auparavant, seulement une centaine d'individus étaient disposés à y participer, et que cela ne représente qu'environ 10 % du corps électoral total de la colonie. Ce regain d'intérêt démontre que la relève générationnelle a suscité un nouvel engouement. Il peut aussi s'expliquer par le fait que le vote se déroule à bulletin secret avec un isolement, un acte symbolique fort dans une époque où l'acte même de voter avait disparu en France et en Espagne ⁹⁵.

Dans les jours qui suivent, les nouveaux élus se répartissent les postes à responsabilité ; conformément à la tradition dans la colonie française, les plus anciens se mettent en retrait au bénéfice des plus jeunes ⁹⁶. Tous agissent ainsi pour faire place « à la jeunesse » ⁹⁷. Jean Choux devient président des Écoles françaises ⁹⁸, tandis que Fernand Guignet prend la tête de la Prévoyance. De son côté, Paul Jaime se retire et cède sa place à Paul Foret, abandonnant également la présidence de la Chambre de commerce et d'industrie française de Barcelone au profit de Paul Houdin ⁹⁹, après y avoir organisé un processus électoral calqué sur celui du Consulat ¹⁰⁰. Le renouvellement générationnel et la propagande consolident le noyau de la colonie.

À peine installée, la nouvelle équipe affronte sa première épreuve avec le naufrage du vaisseau Lamoricière au large de Minorque en janvier 1942, qui entraîne près de 300 morts ¹⁰¹. La colonie française de Barcelone se mobilise

95. ADC, 7GMII267, courriers du 01.12.1941 et du 19.01.1942.

96. ADC, Service des œuvres, 289, courrier du 24.02.1940. Louis Diogène de la Prévoyance mutuelle ne se représente pas. Louis Hayem de la Bienfaisance ne se représente pas non plus. Pour les Écoles, le président Lucien Deville, élu en janvier 1940, s'était écarté volontairement peu après son élection (sans pour autant démissionner) laissant la place à son adjoint, Jean Choux. François Webermann tire aussi sa révérence et transforme toutes les avances qu'il a concédé à la Générale durant la Guerre civile en don. « Je me retire donc après 35 années de service dans divers comités des œuvres françaises de Barcelone et ne regrette qu'une chose : c'est la proposition dont j'avais fait l'objet en 1934 ». Nous n'avons rien trouvé sur cette proposition de 1934.

97. ANC, ANC1-801-T-26, Procès-verbaux de la CCI, réunion du 26.02.1942.

98. Jean Choux est le gérant de l'Establecimientos Radisson SA.

99. *Ibid.*, réunion du 23.04.1942.

100. Réunion du 16.03.1942, *Ibid.* Paul Jaime s'attache à défendre un subtil partage du pouvoir entre les commerçants et les industriels au sein de la CCI en veillant à ce que les élections ne perturbent pas l'équilibre de pouvoir au sein du conseil d'administration. M. Mariaud, secrétaire archiviste de la CCI en poste depuis 1901, se retire avec une petite prime de 100 000 francs. M. Naudon, vice-président de la CCI depuis 30 ans, se retire.

101. Archives personnelles de François Castéran, petit-fils de René Castéran. En janvier 1942, une tempête d'une rare violence se produit près des côtes de Minorque. Un cargo, le Ju-

aussitôt en organisant des collectes de biens et une souscription pour les survivants ¹⁰². Cependant, l'évènement est une véritable épreuve politique, car le régime franquiste ne dissimule pas sa francophobie en se montrant indifférent envers les victimes ¹⁰³.

mièges, se retrouve en grande difficulté et envoie un SOS. L'ambassade française de Madrid le reçoit et charge René Castéran, consul à Barcelone, de solliciter auprès des autorités espagnoles l'envoi d'un remorqueur. Mais l'état de la mer empêche tout envoi. Un vapeur, le Lamoricière, parti d'Alger pour Marseille, décide d'y répondre avec à son bord 272 passagers rentrant de vacances et 122 membres d'équipages. L'effort est vain car le Jumiège est englouti avec son équipage. Malheureusement, le charbon de mauvaise qualité ne résiste pas aux vagues qui pénètrent jusque dans les machines, qui sont noyées progressivement par les incessantes vagues. Le Lamoricière voit ses machines s'arrêter et se retrouve le jouet des éléments. Il lance à son tour un SOS. Son capitaine ordonne de jeter à la mer une partie de la cargaison et d'utiliser l'autre comme contre-poids. Un troisième bateau, le Gouverneur général Gueydon, arrive pour le prendre en remorque mais la mer déchaînée l'empêche de s'en approcher. Le vapeur commence à sombrer. Sur le Lamoricière, des barques sont mises à l'eau mais les lames qui atteignent 8 mètres les brisent. « Des scènes déchirantes se produisirent alors ; des femmes, des enfants portés sur des radeaux et des engins flottants étaient engloutis, tandis que d'autres parvenaient, grâce au dévouement et à l'héroïsme des matelots et de certains passagers, à atteindre le Gouverneur général Gueydon ». Un autre vaisseau, le Chanzy arrive à son tour sans parvenir à s'approcher non plus car le Lamoricière sombre peu à peu par l'arrière, balloté dans tous les sens. Au bout de trois heures, alors que le vaisseau est sur le point de définitivement disparaître, le capitaine du Lamoricière donne l'ordre « aux passagers de se lancer volontairement à la mer ». « Cent cinquante environ suivirent ce conseil sur lesquels vingt-sept seulement purent être recueillis ». Au total, sur les 272 passagers et les 122 membres d'équipage, 245 et 94 meurent respectivement. Les rescapés sont ramenés en France, en passant par Barcelone, sur le Gouverneur général Gueydon. La colonie française est sous le choc de la nouvelle. Elle organise des collectes de vêtements, de linges, de couvertures de vivres et d'alcool. Elle ouvre une souscription, dénommée Circulaire Valette, qui produit 20 000 francs en 24 h. Un office religieux est organisé par la Chapelle française et le Consulat où la colonie se dirige en nombre sur le Gouverneur général Gueydon en hommage aux victimes. Quant au Lamoricière, son épave ne fut localisée qu'en 2008.

102. Devant le succès de la souscription ouverte pour le drame de Lamoricière, la colonie décide de laisser ouverte jusqu'en février 1942 et recueille au total 22.000 pesetas. Son excédent est intégralement reversé entre les sections de Bienfaisance et des Écoles français ainsi que le Comité d'Assistance aux Prisonniers. AB, Procès-verbaux de la SGFB, réunion du 24.02.1942, p. 216-218,

103. René Castéran espérait que ce drame humanitaire rapproche les peuples. Mais le Gouverneur civil, invité, se fait représenter par son secrétaire général. Quant à la presse espagnole, elle reste indifférente. Le journal *Solidaridad Nacional*, ouvertement francophobe, n'aborde pas l'évènement. Cette absence d'empathie afflige le consul : « Les victimes étaient françaises. Elles ne l'intéressaient pas ». Archives personnelles de François Castéran, petit-fils de René Castéran.

Une fois cette adversité passée, la nouvelle équipe se lance avec pour principal objectif d'attirer de nouveaux membres afin de renforcer le noyau de la colonie. En effet, à leurs yeux, trop de Français vivent à Barcelone, mais ne participent pas aux activités de la colonie. Or, c'est par un engagement du plus grand nombre que les associations de la colonie peuvent relancer leurs actions. L'ancienne génération avait tenté de relancer l'intérêt pour les œuvres de la colonie dès 1940, mais cela n'avait pas produit l'effet escompté¹⁰⁴. La situation avait commencé à s'inverser lorsqu'en mai 1941, l'équipe du Consulat, incitée par la nouvelle génération, encore non élue, s'était mobilisée pour promouvoir auprès des nouveaux arrivants l'esprit de la colonie. Les résultats avaient été rapidement positifs. Entre mai et novembre 1941, une augmentation fulgurante du nombre de sociétaires de la section de Bienfaisance s'était produite (+160 membres). Le chiffre était historique, car la section de Bienfaisance dépassait le nombre d'adhérents d'avant la Guerre civile (+14 %). La dynamique s'était même confirmée dans les années suivantes. En février 1943, la section de Bienfaisance comptait 373 sociétaires, soit 61 % de plus comparé à 1935 et 109 individus de plus qu'en 1941. En revanche, dans les autres sections, le rattrape est plus difficile et révèle une fragilité structurelle. Pour preuve, la section des Écoles françaises ne parvient pas à récupérer son niveau d'avant-guerre (elle a perdu la moitié de ses adhérents). Quant à la Prévoyance, grâce à des réformes audacieuses que nous développerons plus bas, elle récupère son niveau d'avant-guerre (voir figure 6).

Année	Section de Prévoyance Mutuelle			Section des Écoles françaises			Section de Bienfaisance		
	Nombre d'adhérents	-/+	% par rapport à 1935	Nombre d'adhérents	-/+	% par rapport à 1935	Nombre d'adhérents	-/+	% par rapport à 1935
1935	161	-	-	171	-	-	231	-	-
Mai 1941	-	-	-	-	-	-	104	-127	-55 %
Novembre 1941	89	-72	-55 %	50	-121	-75 %	264	+160	+14 %
Décembre 1941	95	+6	-41 %	-	-	-	275	+9	+19 %

104. *Ibid.*, 03.07.1940, p. 236-237.

GUILLAUME HORN

Année	Section de Prévoyance Mutuelle			Section des Écoles françaises			Section de Bienfaisance		
	Nombre d'adhérents	-/+	% par rapport à 1935	Nombre d'adhérents	-/+	% par rapport à 1935	Nombre d'adhérents	-/+	% par rapport à 1935
Février 1942	97	+2	-40 %	83	33	-55 %	312	+37	+35 %
Décembre 1942	162	+65	+0,5 %	-	-	-	323	+11	+40 %
Février 1943	162	=	=	98	15	-45 %	373	+50	+61 %

Figure 5 : Évolution du nombre de sociétaires dans les différentes sections de la Générale (1935-1941) ¹⁰⁵

Que représentent ces chiffres par rapport à la colonie ? Ils révèlent deux éléments. Premièrement, la campagne de mobilisation menée par les dirigeants de la colonie est un succès, car le nombre de chefs de famille qui intègrent les associations de la colonie passe d'environ 7 % en 1939 à environ 11,5 % en 1942 (voir figure 6). Deuxièmement, l'assise de la colonie en tant que groupe d'intérêts, bien que limitée à une minorité, est significative. Si nous comptons les femmes et les enfants, nous pouvons estimer que le noyau dur de la colonie compte entre 900 et 1 000 individus en décembre 1942.

	Population de la colonie	Nombre de chefs de famille	Nombre de chefs de famille adhérents à la Section de Bienfaisance	
1939-1940	4.000	1.400	104	7 %
1941	7.000	2.500	264	10 %
1942	8.000	2.800 ¹⁰⁶	323	11,5 %

Figure 6 : Nombre de chefs de famille adhérents à la Section de Bienfaisance (1939-1942)

105. Tableau élaboré à partir des mémoires conservés dans AB, B1.1/C.16.

106. AB, B1.1/C.16/3, Mémoire de 1942.

4.2. Favoriser les initiatives corporatives : réformer la Légion et fonder une Maison de France (mars-juin 1942)

Parallèlement, Paul Foret et son équipe lancent une série d'initiatives portant sur le projet corporatiste conservateur. Tout d'abord, ils cherchent à rapprocher la Légion française et l'Union des anciens combattants. Entre mars et avril 1942, un accord est trouvé entre les deux structures. L'Union cède tout son patrimoine à la Légion, mais Paul Viteau, président de l'Union, prend la présidence de la section locale. Par cet accord, la section barcelonaise de la Légion marque son autonomie vis-à-vis d'une institution totalement centralisée à l'ambassade¹⁰⁷.

La Légion change alors de dimension. Bien qu'elle reste un noyau de partisans de la Révolution nationale, elle gagne en autonomie et adopte sa propre politique d'actions déterminée par les dirigeants de la colonie. C'est ainsi que le directeur-adjoint de l'Institut français de Barcelone, Jean Arnaud, s'y implique avec force. Deux publics sont visés : d'un côté, les Espagnols, auprès de qui la Légion doit démontrer l'union spirituelle des deux pays¹⁰⁸. De l'autre, les Français de la colonie que la Légion doit « aider à retrouver le vrai Français en soi ». Les plus jeunes sont particulièrement visés.

L'Institut et la Légion travaillent ensemble à former la jeunesse à cet esprit par le sport. Cette dernière bâtit également son propre système d'entraide à destination des anciens combattants, crée sa propre bibliothèque avec l'aide de l'Institut et publie régulièrement des données sur la reconstruction en France¹⁰⁹. De plus, elle organise des lectures de revues françaises qui relaient le discours du régime comme la *Revue des Deux Mondes*¹¹⁰.

Jusqu'en avril 1942, l'Institut fournissait des locaux sans s'impliquer davantage. À partir de mars 1942, l'aide active apportée par l'Institut à la Légion s'inscrit donc dans un contexte spécifique, celui d'une autonomie vis-à-vis de Madrid. Il faut donc prendre avec beaucoup de précaution le témoignage d'André Dravet, qui indique dans ses mémoires qu'aucun membre du Lycée n'était

107. ADN, 72PO2/46, Dossier « Légion française ».

108. La Légion était installée à l'Office de Tourisme français de Barcelone et avait donc une claire vocation de séduction des phalangistes. L'Office de Tourisme français de Barcelone se trouvait au 603, avenue José Antonio (actuelle Gran Via de las Corts).

109. *Ibid.*, rapport du 05.03.1942.

110. AB, B1.1/C.16/3 (1942), discours du 01.03.1942.

membre de la Légion. En effet, aucun enseignant n'était officiellement membre de la Légion mais une partie de l'administration et de la colonie y inspirait de nombreuses mesures ¹¹¹.

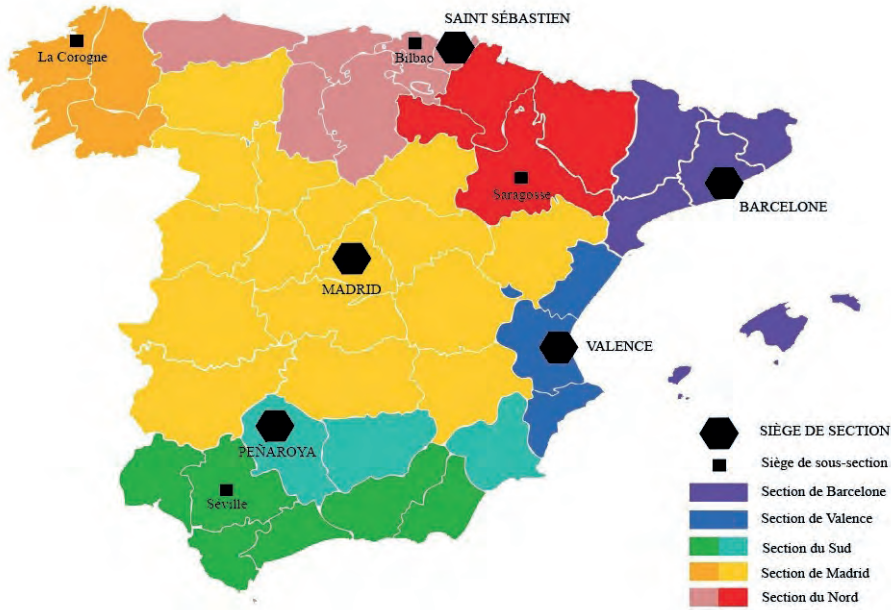

Figure 7 : L'organisation interne de la Légion française des combattants en Espagne (1940-1942) ¹¹²

Le deuxième projet le plus marquant est celui de réunir toutes les associations de la colonie dans un seul édifice : une « Maison de France ». C'est l'un des projets phares de cette période et est conduit par Paul Foret. Le rassemblement permettrait ainsi de favoriser un esprit de corporation. Bien avant même son élection, dès mars 1941, Paul Foret avait travaillé à un projet de Maison de France en collaboration avec l'ensemble de la colonie ¹¹³.

111. Dravet, A., *La curieuse histoire du Lycée français de Barcelone*, 1980, p. 25.

112. Carte réalisée à partir de la carte issue du dossier « Légion française », ADN, 72PO2/46.

113. Pierre Deffontaines avait engagé des négociations avec l'asile Duran dans l'optique d'en faire acquérir la propriété par l'État français dans le but d'y installer le futur Lycée français.

Il comptait y installer une salle et un magasin de vivres ainsi qu'un dispensaire ¹¹⁴. Mais le projet tardant, il avait été laissé en suspens. Il est relancé en décembre 1941, juste après son élection ¹¹⁵. En mars 1942, le projet est soumis au vote et est validé ¹¹⁶. Un immeuble situé à l'angle de la rue Mallorca-Lluria appartenant à M. Capmany est visité à cette fin. L'État espagnol y avait installé l'Institut Balmes et comptait le quitter ¹¹⁷. Pierre Deffontaines, un des principaux soutiens de l'esprit de corporation, propose que l'État français finance la majeure partie du projet ¹¹⁸. Mais deux obstacles empêchent le projet d'aboutir. L'incontournable Paul Jaime s'y oppose. À ses yeux, unir sous le même toit l'Alliance française et l'Institut est une erreur stratégique. Les deux institutions assurent des cours de français pour les Barcelonais. En centralisant les locaux, elles vont perdre le public qui ne réside pas dans le nouveau quartier. Le fait que René Castéran rejoigne sa position fragilise le projet. Deuxièmement, Pierre Deffontaines retire le Lycée du projet après avoir reçu de Vichy des promesses de financer un projet de Lycée, rue Balmes. Sans le soutien financier du Lycée français, le projet de Maison de France est irréalisable. En juillet 1942, le projet est abandonné ¹¹⁹.

Toutefois, Deffontaines propose d'ouvrir une partie des locaux de l'édifice acquis par l'État français au projet de Maison de France. C'est accepté. Ce qui avait commencé comme une initiative privée devient alors un projet soutenu financièrement par l'État français.

L'idée initiale était également d'y installer une maison de France comportant le Consulat, le Cercle – association de divertissement bourgeois –, la Chambre de commerce et d'industrie française de Barcelone, l'Alliance française et toutes les sociétés liées à la Générale. ADC, 7GMII267, rapport de Castéran et Deffontaines du 25.03.1941.

114. AB, Procès-verbaux de la SGFB, réunion du 07.05.1941, p. 222-230.

115. *Ibid.*, réunion du 14.12.1941, p. 212-214.

116. *Ibid.*, réunion du 01.03.1942, p. 219-221.

117. *Ibid.*, réunion du 07.05.1941 p. 222-230.

118. ANC, ANC1-801-T-26, Procès-verbaux de la CCI, réunion du 06.05.1942. Il est prévu d'installer au rez-de-chaussée le Lycée, au principal, le Cercle et la Chambre de commerce et au premier étage, l'Alliance et la Générale. L'effort financier reviendrait au Lycée qui supporterait 3 000 pesetas du loyer, suivi du Cercle à hauteur de 1 .000 sur un loyer de 5 000 pesetas. La CCI 300, La Bienfaisance, 300 et l'AF 300. Le loyer est renégocié à la baisse (3 000 pesetas). AB, Procès-verbaux de la SGFB, réunion du 07.05.1941, p. 222-230.

119. ANC, ANC1-801-T-26, Procès-verbaux de la CCI, réunion du 22.07.1942.

4.3. Le maréchalisme, source de légitimité politique

La nouvelle génération de dirigeants de la colonie se montre tout aussi attachée que l'ancienne à la figure de Pétain. Le souvenir de son ambassade, au cours de laquelle il avait manifesté de l'intérêt pour la colonie, reste vif et suscite une profonde « émotion »¹²⁰. Cet attachement s'explique par la perception de Pétain comme le garant des intérêts des différentes colonies françaises d'Espagne. Les plus anciens voient en lui un « Grand Chef vénéré »¹²¹, tandis que les plus jeunes expriment leur « adhésion sincère »¹²² à sa figure. Paul Foret, dans un de ses premiers discours en tant que président de la colonie, illustre cet attachement par une métaphore maritime : : la France est comparée à un navire aux « hélices faussées » et à la « machine avariée », que l'intervention de Philippe Pétain a sauvé du désastre. Il déclare : « là-haut, sur la passerelle, [...] [Pétain] a pris la barre pour conduire [la France] au havre de paix »¹²³. Autour de lui, c'est l'ensemble de l'équipe dirigeante qui inscrit toute l'action de redressement de la colonie dans le sillage de Pétain.

« Nous, Français de l'étranger, avons, dans le travail de reconstruction auquel nous convie le Maréchal, un rôle à jouer », affirme Jean Choux¹²⁴.

Cette dévotion au chef de l'État se manifeste par la reprise des éléments de langage et des valeurs prônées par le Maréchal, servant de source de légitimité politique. Aux yeux de Paul Foret, c'est par le don de soi, par l'abandon d'une partie de son temps de liberté, et par l'effort que la France pourra revenir au rang qui est le sien¹²⁵. « Unissons-nous dans le travail », clame-t-il.

La popularité de Pétain au sein de la colonie repose sur plusieurs facteurs : il est le héros de Verdun, l'ancien ambassadeur en Espagne et le chef de l'État français. De plus, le vieil homme prend soin d'entretenir ses liens avec les colonies françaises en Espagne. Par exemple, il avait prévu de se rendre à Madrid et de s'arrêter à Barcelone le 10 février 1942. Mais, empêché, il avait confié la mission

120. AB, Procès-verbaux des Écoles françaises, 23.04.1941, p. 47.

121. AB, Procès-verbaux de la Prévoyance, discours de Louis Diogène, 29.11.1941.

122. AB Procès-verbaux de la SGFB, réunion du 14.12.1941, p. 212-214.

123. AB, B1.1/C.16/3 (1942), discours du 01.03.1942.

124. ADC, 7GMII267, 01.12.1941.

125. Les valeurs défendues par le président de la colonie lors de ce discours de 1942 représentent des valeurs conservatrices, le travail et la patrie.

à sa femme, Annie Pétain ¹²⁶. La venue de la femme du Maréchal constitue un des événements forts de l'année 1942 pour la colonie. Elle constitue une occasion pour la nouvelle équipe dirigeante de montrer publiquement leur attachement au Maréchal et d'obtenir l'onction pétainiste afin de renforcer leur légitimité.

À la gare de Barcelone, Annie Pétain est accueillie par les enfants des deux plus importants responsables de la colonie, ceux de Pierre Deffontaines et de Paul Foret ¹²⁷. La Chapelle française l'accueille et lui présente le groupe des « Jeunesses françaises » ¹²⁸. Le Lycée baptise une salle de sa bibliothèque en l'honneur de son mari et accroche des portraits de Pétain dans le hall d'accueil et dans la salle des professeurs ¹²⁹. De même, elle visite les Écoles françaises et assiste à une cérémonie au Consulat où elle rencontre les personnalités de la colonie ¹³⁰. En témoignent les nombreux cadeaux offerts par Annie Pétain, parmi lesquels l'envoi de livres français pour l'Institut et un don financier pour la société de Bienfaisance ¹³¹. Les dirigeants de la colonie sont si enthousiastes de ce voyage qu'ils envisagent de l'inviter pour la pose de la première pierre du nouveau Lycée de Balmes à la fin de l'année 1942 ¹³².

La figure de Pétain sert également d'outil de diplomatie culturelle pour la colonie française de Barcelone. L'Institut participe pleinement à en faire un objet de propagande à destination des autorités espagnoles. Il diffuse un film sur celui-ci en 1941 ¹³³. Lors de la foire de Barcelone de 1942, le stand français, tenu par l'Institut, expose une peinture sur soie du Maréchal ¹³⁴. Lors de la visite d'Annie Pétain, le gouverneur civil l'accueille à la gare et celle-ci dîne avec les autorités franquistes au Ritz ¹³⁵.

126. *Diario de Barcelona*, 13.05.1942, p. 3. Entrevue téléphonique entre un journaliste du *Diario de Barcelona* et Pétain.

127. Entretien de Jacqueline Foret, fille de Paul Foret [2021]. Voir figure 8.

128. *Solidaridad Nacional*, 12.02.1942, p. 4.

129. *Solidaridad Nacional*, 12.02.1942, p. 11.

130. *Solidaridad Nacional*, 12.02.1942, p. 4.

131. Archives de l'université de Toulouse, Rapport à université de Toulouse, 1941-1942, p. 153-163. AB, Procès-verbaux de la SGFB, 24.02.1942 ; 500 pesetas.

132. BNC, *Fons Deffontaines*, « Journal de raison », 16.08.1942, p. 140.

133. BNC, *Fons Deffontaines*, « Journal de raison », 21.10.1941, p. 82.

134. Catala, M., *op. cit.*, p. 199.

135. AB, Procès-verbal de la SGFB, 24.02.1942. Annie Pétain fait un don de 500 pesetas à la section de Bienfaisance et devient membre fondatrice de la section ; Archives de l'université de Toulouse, Rapport à Université de Toulouse 1941-1942, p. 153-163.

La visite d'Annie Pétain a des retombées directes sur la colonie. En effet, jusqu'en 1936, la IIIe République avait pour habitude de soutenir cette section par la voie d'une subvention annuelle d'environ 5 000 francs. La Guerre civile espagnole puis la Guerre mondiale avaient fait cesser les versements. À partir de 1941, le gouvernement de Vichy avait repris le versement de subventions qui, bien qu'en augmentation, servaient à compenser l'absence de subvention en 1940. Toutefois, nous pouvons observer que, suite à la visite d'Annie Pétain, les aides sont triplées. De même, la Chapelle française, alors en situation de presque faillite et menacée de fermeture, est aidée directement par l'intervention de Philippe Pétain ¹³⁶.

	1933	1935	1941	1942
Subventions (en francs)	6.000	5.000	Inconnu	35.000
Conversions (en pesetas)	2.874	2.412	4.500	15.000

Figure 8 : Subventions des gouvernements français à la section de Bienfaisance entre 1933 et 1942

5. L'IMPLANTATION DE POLITIQUES INSPIRÉES DE L'ÉTAT FRANÇAIS : LA COLONIE-PROVIDENCE D'INSPIRATION CORPORATISTE (JANVIER 1942-NOVEMBRE 1942)

5.1. L'ambition de créer une colonie-providence

Dès son élection, la nouvelle équipe dirigeante aspire à réformer l'ensemble du système social de la colonie. Déjà en leur temps, suite à la profonde crise sociale qui touchait l'Espagne d'après-guerre, les plus anciens avaient reconnu la nécessité de le « réorganiser », car il était considéré comme ne parvenant plus à répondre aux

136. BNC , *Fonds Deffontaines*, caps 2, lettre de Bouilloc à Deffontaines du 13.08.1942. Le Père Bouilloc confie à Deffontaines que la chute du franc a entraîné une dette de 90 000 pesetas et l'a obligé à emprunter pour habiller et nourrir les prêtres de la Chapelle. Le Maréchal a intervenu et lui a donné 45 000 pesetas pour éponger la moitié des dettes.

défis de son temps¹³⁷. Celui-ci était d'inspiration libérale et paternaliste. Il reposait sur deux principes. Tout d'abord, chaque chef de famille cotisait pour sa famille. Ensuite, les plus défavorisés ne recevaient la protection de la colonie que dans les cas d'extrême pauvreté. Pour le faire évoluer, Fernand Guignet, président de la Prévoyance, propose une première base de réforme, dès le mois de février 1942, enrichie en mars de la même année par Paul Foret¹³⁸. Le projet vise à aider les plus en difficulté. Les deux hommes prévoient la création de trois offres de soins, nommées « Section A », « Section B » et « Section C », qui sont cumulables. La Section A permet d'accéder aux soins médicaux en cas de maladie, la Section B d'accéder au futur hôpital français à un tarif réduit et la Section C offre une assurance décès et des indemnités en cas de maladie. Toutefois, le projet connaît de nombreuses réadaptations dans le but que tous les Français de Barcelone puissent profiter d'une assistance minimale, qu'ils soient membres ou non de la Prévoyance (médecins et médicaments). Pour y parvenir, Foret et Guignet bouleversent le système de cotisation en autorisant l'emploi des cotisations des souscripteurs à destination de tous les Français de la colonie. En somme, les souscripteurs financent la santé de tous les membres de la colonie. C'est un changement radical et très ambitieux, car il implique que le système ne repose plus sur l'ancienne charité, mais sur la solidarité. C'est ce que nous appelons une « colonie-providence ».

5.2. Soutenir la natalité et l'enfance par la solidarité

Cependant, l'ambition du projet est revue à la baisse pour des raisons budgétaires. En effet, bien que cette réforme rencontre du succès, car le nombre des souscripteurs de la Prévoyance augmente considérablement après son lancement, la Prévoyance ne passe que de 97 à 162 souscripteurs (voir figure 6) ; ce qui ne représente que 6 % des chefs de familles de la colonie. Paul Foret et Fernand Guignet décident donc de revenir à l'ancien modèle dans lequel les souscripteurs sont les seuls bénéficiaires des aides en cas de maladie. Toutefois, le principe de solidarité ne disparaît pas complètement. Les deux hommes choisissent de le maintenir pour certaines parties de la population de la colonie qu'ils jugent essentielles : les femmes et les enfants.

137. AB, Procès-verbaux de la Prévoyance, discours de M. Diogène, 29.11.1941.

138. AB, Procès-verbal de la SGFB, Réunion du 24.02.1942, p. 216-218 et Mémoire de 1942, B1.1/C.16/3.

Les femmes constituent le premier public ciblé, car les deux hommes considèrent que la natalité française ne se redressera que dans un effort collectif. C'est une conception alors très proche de celle de Vichy¹³⁹. La Prévoyance crée deux aides incitatives à la maternité. La première, intitulée Secours maternité, prend en charge les soins des femmes enceintes pendant leur grossesse. La seconde, intitulée Secours naissance, est une allocation unique qui donne droit à 300 pesetas à la naissance de tout nouvel enfant¹⁴⁰. Pour financer immédiatement ces mesures, la Prévoyance crée un fonds spécial, appelé Fonds de secours, auquel les entreprises et les particuliers peuvent souscrire. C'est un succès, car il réunit près de 8 000 pesetas. Pour assurer le financement à plus long terme de ces deux aides, les cotisations sont augmentées, des droits d'entrée sont établis¹⁴¹, l'âge limite pour intégrer la Prévoyance, autrefois limité à 40 ans, est temporairement relevé de 10 ans¹⁴². Ainsi, les plus âgés sont invités à se montrer solidaires des jeunes femmes. De même, pour la première fois, les femmes obtiennent le droit de devenir membres de l'association, qu'elles soient mariées ou non, mariées à des Espagnols, ou Espagnoles employées dans des organismes français¹⁴³. Si la recherche de fonds semble motiver cette ouverture, celle-ci n'en demeure pas moins novatrice, car dans le passé, la colonie préféra plus d'une fois se passer du concours financier des femmes.

Les enfants constituent le deuxième public ciblé par Paul Foret et Fernand Guignet. Ces premiers étaient déjà l'objet des politiques d'aides menées

139. HESSE, Philippe-Jean (dir.) ; LE CROM, Jean-Pierre (dir.). *La protection sociale sous le régime de Vichy*. Nouvelle édition [en ligne]. Rennes : Presses universitaires de Rennes, 2001 (généré le 07 avril 2023). Disponible sur Internet : <<http://books.openedition.org/pur/15988>>. ISBN : 9782753524088. DOI : <<https://doi.org/10.4000/books.pur.15988>>. Yagil, L., « La politique familiale de Vichy et la conception de la «femme nouvelle» », *Guerres mondiales et conflits contemporains*, n° 188 (décembre 1997), p. 27-49.

140. AB, Procès-verbal de la Prévoyance, assemblée générale du 12.11.1942, p. 57-58.

141. AB, B1.1/C.16/3, Mémoire de 1942. Les cotisations, fixées à 2 pesetas/mois par le passé, passent à 7,5 pesetas pour tout nouveau membre et 5 pesetas pour les anciens. Les droits d'entrée varient selon l'âge : 12 pesetas jusqu'à 25 ans, 24 pesetas jusqu'à 35 ans, 36 jusqu'à 40 ans.

142. Il est porté à 50 ans jusqu'en juillet 1943.

143. AB, Procès-verbal de la Prévoyance, 01.03.1942, p. 51-52. Bien que la colonie se fût montrée très audacieuse dans l'inclusion des femmes par le passé, cette mesure est destinée à seulement inciter les femmes à la maternité. Parallèlement, la Section de Bienfaisance supprime la sous-section des Dames patronnesses, une section de bienfaisance dirigée par des femmes alors que de nombreuses femmes étaient impliquées dans l'association comme Mme Foret, Morice, Pellerin, Escapa.

par le Comité d'assistance aux familles de prisonniers dirigé par Louis Aspect et placé sous la protection du Consulat, qui distribuait des lots de vêtements ou, plus ponctuellement, de la nourriture à 320 enfants âgés de moins de 16 ans (environ 16 % des enfants de la colonie). Fernand Guignet et Paul Foret veulent reprendre les missions gérées par le Comité auprès des enfants afin de les financer par un mécanisme similaire à celui mis en place pour les femmes. Au début, le Comité se montre prudent, car la protection du Consulat facilite les négociations des différents achats auprès des autorités espagnoles¹⁴⁴. Toutefois, un accord est trouvé en mars 1942¹⁴⁵. Le Comité abandonne cette mission et ferme peu de temps après. Paul Foret fonde alors au sein de la section de Bien-faisance une sous-section nommée Secours aux enfants, financée par des cotisations. 144 individus y répondent favorablement. Pour administrer ce fond, l'ensemble des présidents des différentes associations se constitue en conseil d'administration. Ensemble, ils décident de mettre fin à la sous-alimentation dans la colonie¹⁴⁶. Ils augmentent les quantités, les variétés et la fréquence des distributions, alors limitées à une carte de pain de 200 grammes. Cependant, ils sont obligés d'abaisser à 14 ans l'âge maximal pour bénéficier de ces aides pour financer ces dispositions¹⁴⁷. Ils organisent également une colonie de vacances pour l'année 1943 et reprennent l'organisation de l'Arbre de Noël, un événement créé par Pierre Deffontaines dès son arrivée en 1939 qui consiste à offrir à chaque enfant pauvre de la colonie un jouet, un goûter, un sac de friandises, des vêtements chauds et des chaussures. Toutefois, cette œuvre conçue comme un outil de solidarité connaît les mêmes difficultés que le projet de colonie-providence. Le financement ne permet pas son maintien. La solidarité se recentre très vite sur les plus pauvres et redevient de la charité. Pour preuve, pour assurer un financement suffisant de l'évènement, les élèves du Lycée français de Barcelone sont incités à vendre des bons au cours d'une action dénommée La charité aux petits par les petits.

144. AB, Procès-verbaux de la SGFB, réunion du 07.05.1941, p. 222-230.

145. AB, B1.1/C.16/3, Mémoire de 1942,

146. , AB, B1.1/C.16/3, Procès-verbaux du comité provisoire chargé de l'administration de la Maison d'assistance française (MAF) et Mémoire de 1942.

147. AB, Procès-verbaux de la SGFB, Réunion du 07.05.1941, p. 222-230.

5.3. Relancer l'Hôpital français pour soutenir la natalité

Fermé au cours de la Guerre civile, l'Hôpital français de Barcelone n'avait pas pu rouvrir, faute de moyens, en 1939. Paul Jaime avait donc préféré négocier un accord avec l'Hospital de las Colonias Extranjeras, un hôpital formé par les colonies allemande, britannique, américaine et suisse de Barcelone, pour y faire soigner les Français malades¹⁴⁸. En 1941, un groupe de six médecins catalans liés à la Croix-Rouge, soutenu par un ordre religieux, s'était proposé de le relancer, mais le projet n'avait pas été suivi¹⁴⁹. Une fois élue, la nouvelle équipe dirigeante avait décidé de reprendre contact avec les six médecins¹⁵⁰. Mais, pour des raisons internes à la colonie que nous ignorons, le projet échoue.

Le consul René Castéran décide alors de s'emparer du projet en mars 1942. Il convoque tous les nouveaux dirigeants de la colonie et, chose rare dans l'histoire de la colonie, les oblige à recréer l'hôpital par ordonnance consulaire. Pour ce faire, il instaure un comité provisoire chargé de cette mission et y nomme anciens et nouveaux dirigeants de la colonie. Il intègre également deux femmes, Marguerite Le Bœuf, présidente de la Croix-Rouge française à Barcelone et Anne-Marie Moritz, descendante du fondateur de la célèbre bière¹⁵¹.

Le projet de 1941 est repensé dans sa globalité en mars 1942. Bien qu'il soit encore dans l'idée de le confier à trois sœurs de l'ordre de la Présentation de Tours et de remettre en état sa salle d'opération et sa machine à rayon X, il est décidé d'élargir les missions de l'hôpital à l'obstétrique, à la pédiatrie, à la gériatrie et d'en faire un centre de relations franco-espagnoles sur les questions

148. AB, Pochette « Projet réinstallation MAF », 1941.

149. AB, Pochette « Projet réinstallation MAF », 1941. Les six médecins sont Jorge Martinez Torres, Sebastian Sastre Sastre, Luis Clavera Salam, Jose Torrents Terres, Jose Ramon Maseras, Federico Alvares Des.

150. AB, Procès-verbal de la SGFB, réunion du 24.02.1942, p. 216-218.

151. L'intégration de la Croix-Rouge peut être interprétée de deux manières. Premièrement, comme une action cherchant à intégrer la seule organisation humanitaire française présente à Barcelone depuis 1914. Deuxièmement, comme une volonté de ne pas impliquer le Secours national, structure humanitaire créée par Vichy pour supplanter la Croix-Rouge française. LE CROM, Jean-Pierre, « La Croix-Rouge française pendant la Seconde Guerre mondiale. La neutralité en question », *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 2009/1 (n° 101), p. 149-162. DOI : 10.3917/ving.101.0149. URL : <<https://www.cairn.info/revue-vingtieme-siecle-revue-d-histoire-2009-1-page-149.htm>>. AB, Procès-verbaux du comité provisoire chargé de l'administration de la MAF.

médicales ¹⁵². Pour financer l'ensemble du projet, il est envisagé de vendre des biens immobiliers dont les revenus seraient versés à l'hôpital ainsi que de créer une rente viagère.

L'hôpital est pensé dans la continuité de la politique nataliste de la colonie. Ainsi, il est prévu d'installer six salles d'accouchement dans l'ancien pavillon Renée Charlotte pour les femmes enceintes. Pour vérifier que les locaux sont adaptés à une telle ambition, le dossier est confié au médecin espagnol J. Ruiz Contreras ¹⁵³. Pour les enfants de la colonie, il est prévu d'organiser des visites médicales régulières, de vacciner et de dresser des fiches de santé grâce à une cotisation que tous paieraient en même temps que les frais de scolarité. Pour les enfants les plus pauvres, la section de Bienfaisance prend à sa charge leur cotisation ¹⁵⁴.

En trois mois, grâce au rôle décisif de René Castéran, le projet d'hôpital est achevé. Il ne manque plus qu'à demander des préavis de constructions ¹⁵⁵. Ainsi, en juillet 1942, Paul Foret reçoit le projet architectural d'Amadeo Lloart, dont les coûts sont estimés à 400 000 pesetas. Avec beaucoup d'énergie, Paul Foret parvient à recueillir 250 000 pesetas, ce qui reste insuffisant. Pour combler la somme manquante, il organise alors une souscription, mais celle-ci ne recueille pas autant qu'espéré (environ 50 000 pesetas). L'hôpital avait eu mauvaise presse dans les années 1920-1930 et sa relance ne fait pas l'unanimité dans la colonie. En conséquence, en novembre 1942, il fait refaire une estimation des travaux du même projet par autre entreprise, cette fois-ci autour de 300 000 pesetas ¹⁵⁶.

En conclusion, l'hôpital n'est donc en novembre 1942 encore qu'à l'état de projet, mais reflète l'état d'esprit de la colonie, désireuse d'avoir tous les équipements nécessaires à sa politique nataliste.

152. Il est prévu d'employer des médecins catalans qui désirent aller régulièrement en France pour se former. Plusieurs médecins catalans sont approchés : José Alonso Boixadós, médecin à Hospital Clínic, Luis Ribó Rius, à l'Hospital de San Juan de Dios sont rapprochés. Juan Massó y Soler, familial de Foret. AB, « Proyecto de organización de los servicios médicos de la MAF, 1942 ».

153. AB, « Dossier 1942 », exposé du 16.08.1942.

154. AB, Procès-verbaux du comité provisoire chargé de l'administration de la MAF.

155. AB, Procès-verbaux de la SGFB, réunion du 07.05.1941, p. 222-230.

156. AB, Premier projet de réorganisation de la MAF, 1942.

CONCLUSION : UNE COLONIE VICHYSTO-RÉSISTANTE ?

En 1939, suite à la Guerre civile, la colonie française de Barcelone se trouve dans un état léthargique. Toutefois, malgré les difficultés, elle s'engage dans le nouveau conflit mondial. L'immense majorité des hommes mobilisés répond à l'ordre de mobilisation. Dès lors, les classes les plus aisées se mobilisent pour aider les familles de mobilisés privées de revenus. Lorsque l'offensive allemande est lancée en mai 1940, la colonie assiste, impuissante, parfois même coupée de toute information, à l'effondrement de la France et de son régime politique. Le choc de la défaite provoque une vague de solidarité, mais aussi une adhésion au nouveau régime incarné par Philippe Pétain. Dans les premiers mois de ce nouveau régime, qui a pour objectif de redresser la France en la « régénérant », malgré les conditions extrêmement sévères de l'armistice et la collaboration avec l'Allemagne nazie, la colonie s'aligne sur la politique de Vichy. Une vague de répression est menée contre les insoumis et la Légion est implantée. De leur côté, les dirigeants de la colonie, parmi eux le président de la colonie, Paul Jaime, demeurent très prudents et attentistes, dans toute initiative visant à consolider la colonie, car le cadre juridique de la colonie n'est pas encore reconnu par le régime franquiste. Cette extrême prudence frôle l'immobilisme à partir de 1941, lorsque les statuts de la colonie sont validés par les autorités, et qu'ils se montrent réticents à toute nouvelle élection. Une nouvelle génération, bien plus jeune, revendique les responsabilités ainsi que le retour au modèle collégial suspendu par Paul Jaime depuis 1939, en raison de l'ampleur de la tâche de réorganisation. Des sensibilités réapparaissent au sein de la colonie, avec d'un côté les plus anciens (âgés de 70 à 80 ans) et de l'autre les plus jeunes (âgés de 40 à 50 ans). René Castéran, le consul en poste, favorise les plus jeunes et leur projet politique inspiré de Vichy. Le contexte est d'autant plus positif que, malgré la crise sociale, la colonie recommence à croître. C'est une période de transformation de la culture politique pour la colonie. Des élections de type corporatiste, à bulletin secret et avec isolement, sont organisées sous la supervision du Consulat, et les résultats sont validés à la fois par Vichy et par le régime franquiste. Politiquement, les références à Pétain se multiplient, faisant de lui une nouvelle source de légitimité politique. Malgré ce cadre autoritaire, Paul Foret, le nouveau président de la colonie, rétablit un modèle de gouvernance collégial, tout en exerçant une influence prépondérante. Avec plusieurs dignitaires, Foret lance des projets d'inspiration corporatiste dans le but de renforcer la cohésion de la colonie, convaincu que l'unité des Français de Barcelone est essentielle pour

contribuer au redressement de la France. Ils œuvrent à la création d'une maison de France, posent les bases d'une colonie-providence pour encourager la natalité et relancent la Légion française dans une version locale. Cet activisme renforce le noyau dur de la colonie, puisque plus de 10 % des chefs de famille de la colonie s'y impliquent entre 1941 et 1942.

Toutefois, le nouveau régime de Vichy, bien que soutenu par la grande majorité de la colonie et de ses dirigeants, ne fait pas l'unanimité. Dès la défaite de juin 1940, certains individus manifestent leur adhésion à De Gaulle et rien n'indique qu'ils aient été écartés de la colonie. De la même manière, les politiques de Vichy, bien qu'implantées, rencontrent par la suite une série de résistances et de difficultés. En voici plusieurs exemples :

Premièrement, bien qu'une partie des insoumis soit jugée, une autre partie est délibérément ignorée. Deuxièmement, la Légion rencontre une vive opposition de la part des anciens combattants de Barcelone, qui refusent le centralisme de la nouvelle organisation. Troisièmement, Pierre Deffontaines, directeur de l'Institut français de Barcelone, bien que partisan sincère de Philippe Pétain, refuse de se compromettre dans les ministères de Pierre Laval envers lequel il exprime une détestation dans son journal personnel. Quatrièmement, malgré la promotion des valeurs de la Révolution nationale dans l'ensemble de la colonie, il n'est jamais question d'antisémitisme, d'anti-franc-maçonnerie ou de xénophobie. Au contraire, le Lycée français de Barcelone accueille des Juifs et laisse un rabbin dispenser des cours.

Cependant, ces actions ne sont pas coordonnées. Elles révèlent davantage des réticences individuelles plus qu'un refus collectif et organisé. Ce n'est qu'à partir de 1941 que ces actions commencent à être synchronisées. L'exemple le plus représentatif est celui du consul général, René Castéran. Il dissimule dans un premier temps son intérêt croissant pour l'action gaulliste, se limitant à ne pas dévoiler l'identité des sympathisants gaullistes. Pour preuve, dès février-mars 1941, lorsque l'ambassadeur français à Madrid lui demande la liste des Français de la colonie ralliés à de Gaulle, il déclare être incapable de contrôler toute l'activité de la colonie¹⁵⁷. Au milieu de l'année 1941, Castéran partage ses intentions avec les autres fonctionnaires du Consulat qui se rallient à ses positions.

157. Catala, M., *op. cit.*, p. 207. Belot R., *Aux frontières de la liberté : Vichy, Madrid, Alger, Londres*, 1998, p. 145. Parmi les enseignants gaullistes dès les débuts, nous comptons André Dravet.

Il transmet son ralliement à de Gaulle et celui des membres du Consulat par l'intermédiaire du consul anglais de Barcelone en août 1941¹⁵⁸. Toutefois, tous choisissent de rester en poste pour éviter que des collaborateurs convaincus ne les remplacent¹⁵⁹. Cette convergence des fonctionnaires du consulat fait basculer l'institution dans une stratégie vichysto-résistante¹⁶⁰. Dès lors, une ambiguïté s'installe. Publiquement, le Consulat demeure le porte-parole de Vichy, mais en privé, tout est fait pour minimiser l'application des ordres reçus. Cette stratégie explique pourquoi René Castéran continue d'exprimer son attachement à Pétain dans ses discours publics¹⁶¹. Cette ambivalence se retrouve chez d'autres fonctionnaires en poste, tels que Jean Arnaud, sous-directeur de l'Institut français de Barcelone, qui se déclare rapidement partisan de de Gaulle tout en contribuant à relancer la Légion française en 1942. Un autre cas encore plus éloquent est celui de Paul Foret, président de la colonie, principal artisan de la colonie-providence, qui ne manque jamais d'invoquer Pétain, mais devient un agent des réseaux de résistance sous le nom de Félix vers la fin de cette période¹⁶². Cette apparente contradiction s'explique par le fait que tous considèrent que, par leur résistance, ils contribuent à aider Philippe Pétain à organiser la résistance face à l'Allemagne. Le mythe d'un double jeu de Pétain persiste dans la colonie. Seuls René Castéran et les membres du consulat finissent par ne plus y croire. Toutefois, même s'ils se déclarent anti-Vichy, leur objectif n'est pas de faire chuter Vichy. Par anti-Vichy, ils expriment davantage leur perte de confiance dans la marge de manœuvre et les choix politiques pro-Allemands de Philippe Pétain qu'un refus en bloc de toutes les valeurs qu'il incarne.

Tous ces éléments permettent-ils d'affirmer que la colonie française de Barcelone était vichysto-résistante ? En l'état actuel des connaissances, rien ne permet de l'affirmer, car chacune des institutions et associations qui la composent

158. Belot, R., *Aux frontières de la liberté : Vichy, Madrid, Alger, Londres*, 1998, p. 147. Roger Besse-Desmoulières, consul, Raymond Gastambide, vice-consul, Yves Revelli, Jacques Fouchet, fonctionnaire du Consulat, R. Guillois et secrétaire commercial. Hugues

159. Catala, M., *op. cit.*, p. 208.

160. Sur les vichysto-résistants, voir : Vergez-Chaignon, B., *Les vichysto-résistants*, 2016, Tempus, 960 p.

161. ADC, 7GMII267, 01.12.1941. Par exemple, Castéran cite le Maréchal dans un de ses discours.

162. Colonel Rémy, *La ligne de démarcation*, n°15, 1969, 316 p. et Paillolle P., *Services spéciaux (1935-1945) – Pour la première fois, l'ancien chef du contre-espionnage français parle*, 1975, 565 p.

adopte une stratégie différente. Le consulat court-circuite les directives de Vichy, tandis que l'Institut collabore pleinement, mais seulement avec Pétain, refusant de se compromettre avec Laval. La résistance n'est pas coordonnée. Cependant, en son sein, les actions individuelles s'additionnent et, sans être cohérentes, elles esquissent une intention. L'Institut et le Lycée ne mettent en œuvre aucune des mesures de Vichy fondées sur la haine. Le consulat, quant à lui, organise des élections, un geste par lequel René Castéran et tous ceux qui y participent expriment implicitement leur rejet des mouvements fascistes et leur adhésion aux valeurs démocratiques, même si cela relève du corporatisme. En somme, la colonie française de Barcelone est donc une communauté dont les dirigeants s'inscrivent dans l'esprit de Vichy, mais s'en détachent, soit prudemment, soit nettement, pour des motivations très diverses. Tous ces éléments permettent donc d'affirmer que la colonie française de Barcelone n'était pas vichysto-résistante, mais composée de vichysto-résistants.

ARCHIVES

Archives diplomatiques de Nantes (ADN)

- 72PO2/46
- 72PO/2003035/87
- 72PO/2003035/125
- 72PO2/140
- 784PO/1/13

Archives nationales de la Courneuve (ADC)

- Service des œuvres, 289
- 7GMII267

Archives de l'université de Toulouse

- Rapport à l'université de Toulouse 1941-1942, p.153-163

Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)

- ANC1-801-T-26 (Procès-verbaux de la Chambre de commerce et d'industrie française de Barcelone)

Biblioteca Nacional de Catalunya (BNC)

- *Fons Deffontaines*,
- Journal de raison
- Capsula 2

Archivos de la Delegación Provincial de Barcelona

- Fichas de Extranjería, franceses, 1939.

Archives de la Bienfaisance

- Procès-verbaux de la Société générale française de bienfaisance
- Procès-verbaux de la section de Bienfaisance
- Procès-verbaux de la Prévoyance
- Procès-verbaux du comité provisoire chargé de l'administration de la MAF.
- Procès-verbaux des Écoles françaises
- B1.1/C.16

Archives personnelles de François Castéran, petit-fils de René Castéran

Entretien avec Jacques Vidal [2022]

Entretien avec Jacqueline Foret, fille de Paul Foret [2021]

Diario de Barcelona

- 25.03.1941-11.02.1942
- 12.02.1942
- 04.09.1942
- 06.09.1942
- 08.09.1942
- 09.09.1942

Solidaridad Nacional

- 12.02.1942

Boletín Oficial de Estado (BOE) nº37, 06.02.1941

BIBLIOGRAPHIE

BELOT, R. (1998). *Aux frontières de la liberté : Vichy, Madrid, Alger, Londres*. Paris : Fayard.

CATALA, M. (1997). *Les relations franco-espagnoles pendant la Deuxième Guerre mondiale. Rapprochement nécessaire, réconciliation impossible, 1939-1944*. Paris : L'Harmattan.

DRAVET, A. (1980). *La curieuse histoire du lycée français de Barcelone*. Barcelone. General Gràfic.

GONZÀLEZ I VILALTA, Arnau (2014). *Amb ulls estrangers. Quan Catalunya preocupava Europa. Diplomàcia i premsa internacional durant la Guerra Civil*. Barcelona: Editorial Base, 2014.

- (2021a). *Cataluña en la crisis europea (1931-1939). ¿Irlanda española, peón francés o URSS mediterránea?* Lleida: Milenio.
- (2021b). *Humanitarisme, consolats i negocis bruts. Evacuacions a Barcelona (1936-1938)*. Barcelona: Editorial Base.
- HESSE, P. J.; LE CROM, J. P. [dir.] (2001). *La protection sociale sous le régime de Vichy*. Nouvelle édition [en ligne]. Rennes : Presses universitaires de Rennes.
- HORN, Guillaume (2023). «La colònia francesa de Barcelona del gener al setembre de 1939: una colònia entre dues guerres». *Dictatorships & Democracies (D&D)*, n° 11, p. 177-195.
- (2021). *Français de Barcelone, ombres et lumières*. Barcelone : Pensodromo.
- JUNCOSA, Xavier (2021). *El contraespionatge francès a Barcelona (1943-1945)*. Barcelone: Nèmesi.
- LE CROM, J. P. (2009). « La Croix-Rouge française pendant la seconde guerre mondiale. La neutralité en question ». *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 2009/1, n° 101, p. 149-162.
- PAILLOLE, P. (1975). *Services spéciaux (1935-1945) - Pour la première fois, l'ancien chef du contre-espionnage français parle*. Paris : Robert Laffont.
- PIÉTRI, F. (1954). *Mes années d'Espagne (1940-1948)*. Paris : Librairie Plon.
- RÉMY [colonel] (1969). *La ligne de démarcation*, n° 15.
- VERGEZ-CHAIGNON, B. (2016). « Les vichysto-résistants ». *Tempus/Perrin*, n° 65.
- YAGIL, L. (1977). « La politique familiale de Vichy et la conception de la " femme nouvelle " ». *Guerres mondiales et conflits contemporains*, n° 188 (décembre), p. 27-49.

***L'INTRANSIGENT. PERIÒDIC NACIONALISTA DE JOVENTUTS (1918-1922),
UNA PUBLICACIÓ DE TRANSICIÓ DEL SEPARATISME POLÍTIC***

***L'INTRANSIGENT. PERIÒDIC NACIONALISTA DE JOVENTUTS (1918-1922),
A PUBLICATION FROM CATALAN POLITICAL SEPARATISM'S TRANSITION***

FREDERIC J. PORTA*
Universitat de Barcelona

Rebut 31 maig 2024 - Acceptat 15 juny 2024

RESUM: L'article ofereix els principals trets de la línia política de la revista independentista *L'Intransigent* en les seves diverses etapes, situant la seva evolució en el context de la transformació de l'espai separatista català durant la crisi final del règim de la Restauració. A més dels canvis en la capçalera, s'analitza la cosmovisió dels impulsors, amb els seus matisos. En aquest sentit, el treball ofereix diverses aportacions a la història de l'independentisme, del catalanisme i del republicanisme català i a la seva comprensió profunda, situant el sorgiment del separatisme polític en el context europeu i mundial. *L'Intransigent* proporciona molta informació per a la comprensió d'un dels espais polítics rellevants de la Catalunya de la dècada de 1920 i 1930 en els anys immediats a la seva constitució en partit-milícia, Estat Català.

PARAULES CLAU: Nacionalisme, separatisme, independentisme, republicanisme, catalanisme, esquerra, intransigent.

ABSTRACT: This article offers an analysis of the political line of the pro-independence magazine *L'Intransigent* in its various stages, placing its evolution in the wider context of the transformation of Catalan separatism during the final crisis of the Restoration regime. In addition to the changes in the header, the worldview of the promoters is explored with its nuances. Thus, the paper provides different contributions to the history of Catalan separatism, Catalanism and Catalan republicanism and to its deep understanding, placing the emergence of political separatism in its European and global context. *L'Intransigent* provides a lot of information for the understanding of one of the

(*) fredericjporta@ub.edu

most important political spaces in Catalonia in the 1920s and 1930s, immediately prior to its constitution as a militia-party, Estat Català.

KEYWORDS: Nationalism, separatism, independence, republicanism, Catalanism, left, intransigent.

I. EL LLANÇAMENT DE *L'INTRANSIGENT* I EL FINAL DE LA GRAN GUERRA (SETEMBRE-NOVEMBRE DE 1918)

El setmanari *L'Intransigent* va ser la principal publicació del separatisme català entre setembre de 1918 i pràcticament octubre de 1922 —*La Tralla* va reaparèixer el maig de 1922—, quan va sortir l'últim lliurament en el marc de la fundació d'Estat Català (EC), que trauria una publicació pròpia el novembre de 1922. *L'Intransigent* apareix en un moment de transició, en què el separatisme deixa d'estar aixoplugat sota el paraigua de la Unió Catalanista (UC) per passar, amb alguns matisos, sota el d'EC, sense que la UC desaparegués formalment. A partir, sobretot, de l'establiment de la Mancomunitat de Catalunya i l'esclat de la Gran Guerra, una part de la Junta de la UC, encapçalada pel doctor Domènec Martí i Julià, havia intentat transformar la vella agrupació catalanista, fundada el 1891, en un partit polític modern, de masses i d'esquerra, que aglutinés sectors republicans, nacionalistes i independentistes. Aquest espai polític, orfe d'ençà del fracàs de la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR) el 1914, començà a reorganitzar-se en part a finals de 1922, entorn d'Estat Català (EC), partit-milícia independentista i revolucionari; d'Acció Catalana (AC), partit d'un catalanisme liberal més moderat, i de la Unió Socialista de Catalunya (USC).¹ Les pàgines de *L'Intransigent* reflecteixen aquesta transició entre l'independentisme *cultural* o *pre-polític* de la UC i el netament *polític* d'EC i, també, la transformació i radicalització dels espais catalanistes i republicans a redós de la

1. Enric UCCELAY-DA CAL (2018), *Breve historia del separatismo catalán*, Barcelona, Ediciones B, p. 21-108; Fermí RUBIRALTA (2020), *Historia del independentismo político catalán. De Estat Català al 1 de octubre*, Tafalla, Txalaparta, p. 25-76; Frederic J. PORTA (2022), «Estat Català (1922-1931)», a Tomàs CALLAU; Frederic J. PORTA; Marc SANTASUSANA i Fermí RUBIRALTA [coords.] (2022), *Estat Català (1922-2022), Cent anys d'independentisme polític*, Barcelona, Editorial Base, p. 17-51; Montserrat BARAS (1984), *Acció Catalana. 1922-1936*, Barcelona, Curial, p. 11-41; Ricard ALCARAZ (1999), *Unió Socialista de Catalunya*, Barcelona, Fundació Rafael Campalans.

crisi de la Lliga i del règim de la Restauració. En paraules de Jaume Colomer, la idea de la separació deixa de ser una *temptació* per esdevenir un objectiu: «Al vell arbre del catalanisme li està brotant, tímidament, lentament, la branca irlandesa», revolucionària i insurreccional.²

El primer de setembre de 1918 va sortir a Barcelona *L'Intransigent. Periòdic nacionalista de joventuts (adherit a la «Unió Catalanista»)*. Amb un preu inicial de 10 cèntims, la subscripció per a les «Terres catalanes (Catalunya, Rosselló, Illes de Mallorca, de Cerdanya, i comtat de València)» era de 2 pessetes el trimestre; per a les «Nacions ibèriques», 2 pessetes, i «arreu del món» 2,50. Aquesta tria territorial que obeïa, com veurem, a la cosmovisió dels impulsors. L'oficina de Redacció i Administració es trobava al carrer Canuda, 14, seu de la UC (hores d'oficina de 7 a 8 o fi del vespre), i s'imprimia a la Impremta Gisbert & Vives, del carrer Nou de Sant Francesc, 22. La naixent publicació era modesta, llançada per un grup de joves obrers separatistes. Inicialment, constava de quatre pàgines, de vegades amb alguna imatge, com la del número 4, en què un grup de joves obrers i de classe mitjana dansaven una sardana al voltant d'un foc en què es cremava «l'Espanya gran», el nom de l'aposta intervencionista espanyola de la Lliga Regionalista que, des de 1916, preconitzava la participació a la política estatal i la reforma del règim com a millor garant de l'autonomia catalana.³ «*L'Intransigent* abriga el propòsit d'ésser la veu del separatisme català dels temps moderns. El contingut doctrinal i crític serà escollidíssim», s'anunciava.⁴ La qualitat del paper millorà a partir del número 10, i s'incorporà una plana sencera de literatura: «De mica en mica l'anirem reformant, fins que'l nostre setmanari sigui sino perfecte, casi perfecte».⁵ Per fer realitat aquest propòsit necessitaven finançament, tot i comptar sempre amb l'entusiasta col·laboració de joves articulistes separatistes.

En les primeres setmanes d'existència, *L'Intransigent* es declarà amic de la UC i de totes les joventuts adherides, i del sindicat Associació Catalana d'Estudiants, dirigit aleshores per una Junta de caire separatista.⁶ De la UC n'eren mem-

2. Jaume COLOMER (1995), *La temptació separatista a Catalunya. Els orígens (1895-1917)*, Barcelona, Columna Edicions, p. 104-124.

3. *L'Intransigent*, any 1, núm. 4 (26 de setembre de 1918), p. 1.

4. *L'Intransigent*, any 1, núm. 6 (10 d'octubre de 1918), p. 2.

5. «Als llegidors de "L'Intransigent"», *L'Intransigent*, any 1, núm. 10 (7 de novembre de 1918), p. 3.

6. L'independentista Batista i Roca n'havia estat president. Vegeu Ramon D'ABADAL, *Associació Catalana d'Estudiants: discurs inaugural* (1908), Biblioteca de Catalunya; *La Veu de*

bres, fins i tot de la Junta, la major part de la redacció.⁷ Els joves Paulí Ruença i Domènec Latorre, director del rotatiu nascut el 1893,⁸ havien format part del Grop Català/Catalanista La Barricada, aparegut l'estiu de 1914. Desapareguts els portaveus de la UC, *Renaixement* (setembre de 1910 a octubre de 1916) i *La Nació* (juliol de 1915 a abril de 1917), *L'Intransigent* actuà com a portaveu oficios no sols de la UC, sinó de tot un espai separatista en vies de definició política. En paral·lel a la creació del rotatiu, Ruença, Latorre i un grup de joves havien llançat el Grop Joventut L'Avençada, que reuní una vintena de socis. El setmanari va actuar, durant la direcció de Latorre, també com a òrgan específic d'aquesta darrera agrupació, de la qual ressenyava més actes que de les altres joventuts. Com explica Joan Esculies, «algunes entitats del nacionalisme radical van arribar a disposar de publicacions pròpies, normalment de molt curta durada, sovint no podent passar de la mitja dotzena de números, però cap d'elles no exercia la funció d'altaveu global i durador que complia *L'Intransigent*».⁹

Durant els seus quatre anys de vida intermitent, *L'Intransigent* publicà textos polítics, literaris i poètics, sempre patriòtics i d'un regust romàntic, juntament amb comentaris d'esdeveniments i notícies. Al primer article del primer número, que presentava la nounada publicació, s'afirmava:

Portats per l'entusiasme patriòtic, un grup de joves nacionalistes hem decidit, malgrat les excepcionals circumstàncies, publicar un periòdic que pugui fer-se ressò dels nostres sentiments. El nostre propòsit, ben clar i ben concret, és un solament: Venim a fer Pàtria. Abans que tot, la nostra coral salutació a tota la premsa catalana i restants periòdics de les diverses nacions de la gran Ibèria, que com nosaltres treballen i lluiten per un mateix ideal: a totes les agrupacions amarades

Catalunya, núm. 3165 (13 de febrer de 1908), p. 2; «Associació Catalana d'Estudiants», *La Publicidad*, núm. 420 (18 de gener de 1908), ed. nit, p. 2; «Relación», *Gaceta municipal de Barcelona*, núm. 26 (27 de juny de 1917), p. 28; «Associació Catalana d'Estudiants», *La Veu de Catalunya*, núm. 6316 (28 de novembre de 1916, ed. del vespre), p. 4.

7. Domènec Latorre, Josep Grant i Sala o Vicenç A. Ballester, entre altres. Sobre Ballester, vegeu: Joan MURAY; Fermí RUBIRALTA (2015), *Vicenç A. Ballester i Camps (1872-1938)*. Creador de l'estelada, Barcelona, Rafael Dalmau, p. 202-222.

8. Sobre Latorre, vegeu: Joan ESCULIES (2013a), «Domènec Latorre i les seves entitats del nacionalisme radical català: L'Avençada, La Barricada i Pàtria Nova (1918-1939)», *Recerques*, núm. 66, p. 91-121, i Josep BENET (2003), *Domènec Latorre, afusellat per catalanista*, Barcelona, Edicions 62.

9. ESCULIES (2013a), p. 91-121.

de saba catalanista a l'ensem que a les obreres, encara que algunes d'aquestes vulguin desconèixer el fet real de la nacionalitat catalana. I per fi, a tots els catalans, a tota aquesta joventut que té per credo la santa estridència, que no vol sapiguer res d'avinences ni d'Espanyes grans i resumeix totes les seves aspiracions amb un sol concepte, amb un sol ideal: Catalunya.¹⁰

El segon article, *Als joves*, era del doctor Domènec Martí i Julià, traspasat feia un any. Dirigent de la UC entre 1903 i 1916, havia dimitit quan no li fou acceptada la proposta de dissolució de la UC per constituir un partit polític.¹¹ Molts joves que hi havien militat el consideraven el seu referent: «En aquest primer número no hi podia mancar el record del Mestre. Nosaltres, els més modestos, però els més fidels deixebles de la seva doctrina deslliuradora, servem i servarem sempre el consell del plorat Doctor Martí i Julià».¹² De Martí i Julià se'n reproduïren sovint articles que no havien perdut actualitat, i se'l cità com a mestre o referent dels impulsors de la publicació. A tots els números de la primera etapa es feia publicitat del seu llibre-compilació *Per Catalunya* (1913), i els homenatges eren continus.¹³

És evident, doncs, que la publicació reflecteix la transformació en marxa de la UC i de l'independentisme, sobretot, entre els seus lectors més joves, després de la mort de Martí i Julià. En aquells dies, hom intentava cercar la unitat general en un nou context polític, amb la Gran Guerra a punt d'acabar-se. «Tornem-hi que no ha estat res. I amb aquella alegria», convidava un dels primers articles,¹⁴ mentre que al tercer número s'afirmava: «És precís unificar la tasca de les joventuts nacionalistes radicals de tot Catalunya», i «Immediatament es té de constituir el Partit Nacionalista Radical Català», amb un «¡Visca el Partit Separatista Català!».¹⁵

10. «Salutació», *L'Intransigent*, any 1, núm. 1 (1 de setembre de 1918), p. 1.

11. Sobre Martí i Julià, vegeu: Jaume COLOMER (1984a), *La Unió Catalanista i la formació del nacionalisme radical, 1895-1917: l'obra del doctor Martí i Julià*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1984. Sobre el fallit procés de transformació de la UC en partit, encara per explorar a fons, vegeu també: MURAY; RUBIRALTA (2015), p. 202-222.

12. *L'Intransigent*, any 1, núm. núm. 1 (1 de setembre de 1918), p. 1.

13. DR. MARTÍ I JULIÀ, «La memòria dels pobles», *L'Intransigent*, any 1, núm. 2 (8 de setembre de 1918), p. 1-2, i núm. 7 (17 d'octubre de 1918), p. 4.

14. En Fresseta, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 1, núm. núm. 1 (1 de setembre de 1918), p. 2.

15. «A la tarde. Més espanyols que reben», *L'Intransigent*, any 1, núm. 3 (19 de setembre de 1918), p. 2 i sq.

L'Intransigent recollia informacions de casals i organitzacions adherides a la UC, presidida llavors pel doctor Joan Solé i Pla,¹⁶ provinent del sector més nacionalista de l'entitat, i comptava també amb publicitat de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (APEC), entitat impulsada per la UC el 1898 i que havia començat a créixer de debò a partir de 1916.¹⁷ De fet, existia en aquells temps, com ha explicat Lluís Duran, tot «un magma associatiu catalanista que té uns murs de contenció en el CADCI, la UC, l'APEC i Nostra Parla i que s'expressa amb un discurs concís i radical»,¹⁸ del qual *L'Intransigent* és un dels portaveus. Segons Esculies, funcionaven una dotzena de centres de joventuts que aplegaven uns dos mil membres, els més radicals dels quals promovien manifestacions, feien pintades, penjaven senyeres i rebentaven mítings de la Lliga.¹⁹ Una bona part d'aquests centres de Barcelona i les comarques adjacents es dedicaven «a promoure activitats vinculades d'una manera o altra amb el catalanisme, com ensenyar i practicar el ball de les sardanes, representacions teatrals de dramaturgs catalans, audicions musicals, organització d'excursions, fires de beneficència o aprenentatge de la llengua catalana. També acollien conferències de temes tan diferents com la història de Catalunya, la higiene o la salut».²⁰ Eren entitats com ara joventuts, ateneus o orfeons, de diversa magnitud, en què la participació política anava íntimament relacionada. Moltes vegades hi és difícil escatir on comença la política i on acaba la cultura, com també són difuses les línies entre les diferents tendències del catalanisme. Duran ho descriu de la següent manera: són «joves patriotes defensant la llengua, promovent el teatre català, l'escola catalana i la sardana, exaltant els hòmens de la pàtria i els principals representants de les lletres catalanes. Per ells, la concepció del catalanisme és molt àmplia i es fa amb una claredat palesa,

16. Sobre Solé i Pla, vegeu: Joan ESCULIES (2011), *Joan Solé i Pla. Un separatista entre Macià i Companys*, Barcelona, Edicions de 1984.

17. Sobre l'APEC, vegeu: Lluís DURAN (1997), *Pàtria i escola, L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*, Catarroja-Barcelona, Afers.

18. Lluís DURAN (2014), «El pensament nacionalista de Manuel Carrasco i Formiguera. Un cristià demòcrata per la República Catalana», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, p. 351-388.

19. Joan ESCULIES (2022), *Josep Tarradellas, una certa idea de Catalunya*, Barcelona: Proa, p. 33-41.

20. Joan ESCULIES (2013c), «El nacionalismo radical catalán (1913-1923)», *Espana contemporanea*, núm. 43, p. 7-28.

cosa que provoca un rebuig quan la complexitat del moviment es vol reduir a la política».²¹

Aquestes agrupacions de joves havien experimentat una notable florida en aquelles últimes setmanes d'estiu i tardor de 1918, amb el context favorable a Catalunya de l'inici de la Campanya per l'Autonomia, i a Europa, del final de la Gran Guerra.²² Entre les nombroses associacions de les quals el setmanari publicarà informacions, hi ha les següents: Joventut La Falç, Joventut Els Néts dels Almogàvers, Joventut Els Segadors, Joventut La Barretina de Malgrat de Mar, Gent Nova de Badalona, Joventut La Nostra Ensenya, Joventut Nacionalista Republicana, Joventut Nacionalista de la Barceloneta, el Grop-Joventut, Joventut La Avançada, Joventut Renaixença, Joventut Nacionalista Republicana Els Indòmits, el grup que publica la revista mensual *Som!...* (Daniel Cardona i Josep M. Batista i Roca), Joventut Nacionalista Pau Claris, Nou Esclat, Casal Nacionalista Martinenc, Casal Nacionalista Sagrerenc, Orfeó Gracienc, Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI), Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (APEC), Centre Republicà Català o Joventut Sang Nova, Grop Català La Barricada, Foment Autonomista Català, Grup Feminal d'Unió Catalanista, Grop Obrer o Bloc Nacionalista-Obrer Germinal, Avenç Republicà o Avenç del Nacionalisme Republicà, Joventut Nacionalista Renovació, Joventut Nacionalista-Obrera Pàtria Nova, Joventut La Coronela, Grop Nacionalista Sparti de Terrassa, el periòdic *Renovado* de Tarragona, Catalunya, Grop Excursionista, Grup Excursionista Els Segadors, Grup Excursionista Rafel de Casanova, Grup excursionista Emporium, l'Orfeó de Sants i Associació Catalana de Beneficència.²³ La majoria de les entitats esmentades seran protectores de la publicació.

21. Lluís DURAN (2003), «Josep Tarradellas, jove nacionalista», a Jordi CASASSAS, *Josep Tarradellas o la reivindicació de la memòria*, Pagès editors i Diputació de Barcelona, p. 53.

22. Joan ESCULIES (2013b), «Els Néts dels Almogàvers (1913-1939). Història d'una joventut del separatisme català», *Revista de Catalunya*, núm. 283, p. 52-65.

23. Esculies descriu els canvis d'aleshores en la fidelitat republicana i nacionalista dels diversos casals, així com els nous noms i procedència: «Així, a partir d'entitats preexistents, es van fundar el Casal Catalanista del districte II (sorgit de l'Associació Nacionalista Catalana), el Casal Catalanista del III (a partir de la Unió Nacionalista Radical) i el Casal Nacionalista Martinenc (canviant el nom del Centre Autonomista Republicà) del districte X. Per la seva banda, van optar per separar-se de la disciplina de la UFNR i adherir-se a la de la Unió [Catalanista] el Centre Republicà Català Sang Nova d'Hostafrancs i el Casal Nacionalista de Sans Els Segadors, tots dos al districte VII, i també el Centre Republicà Autonomista de la Sagrera de l'IX, que va passar a

El setembre de 1918, quan apareix per primer cop *L'Intransigent*, es mantien converses per unificar tot aquest espai de joventuts sota l'aixopluc de la UC i anar a la constitució d'una organització nova. La consigna general d'unificació era explícita i se celebraran reunions de representants de les diverses joventuts nacionalistes radicals. Tanmateix, però, en el període que ens ocupa (1918-1922) serà impossible la unitat total de l'independentisme sota unes sigles diferents de les de la UC. En aquests mesos, la unitat només s'aconsegueix quan els diversos grups celebren actes plegats, com la Diada o els homenatges anuals a Martí i Julià. Les joventuts competien entre elles per marcar perfil propi i fer-se veure, però no volien ser dirigides per ningú, és a dir, no volien esdevenir un partit organitzat i disciplinat. Se sentien còmodes amb la vinculació d'estil decimonònica, laxa i autònoma, que els permetia la UC. Com veurem, les activitats d'aquest espai polític es veuran potenciades per la Campanya per l'Autonomia fins al febrer o març de 1919, però seran aturades per la repressió i la guerra social que viurà Catalunya després de la Vaga de la Canadencia, i les reunions i els treballs s'endarreriran fins a 1922.

El separatisme maldava per consolidar-se com a opció política en un context convuls i amb unes febleses internes de les quals era conscient, com posen de manifest els mateixos impulsors de *L'Intransigent*.²⁴ En primer lloc, el moviment separatista actuava en la semiclandestinitat, a la qual s'havia trobat abocat des del començament, cap a la Diada de 1901, com ha explicat Fermí Rubiralta.²⁵ La situació de repressió, tanmateix, estava empitjorant, i en molts números del rotatiu d'aquestes primeres setmanes es recordava que «dels articles firmats en són responsables llurs autors».²⁶ En segon lloc, la majoria dels militants del moviment eren joves de comarques, *fadrísters*, que arribaven a la capital per

anomenar-se Casal Nacionalista Sagrerenc. En el cas de l'Ateneu Gracienc del districte VIII, els favorables a la disciplina de la Unió es van escindir per fundar l'Associació Catalanista de Gràcia. I, partint de zero, es van fundar el Casal Catalanista del districte IV, el del V i el del VI, així com el Casal Catalanista La Barceloneta i el del Poble Nou, tots dos al districte I». ESCULIES (2013c), p. 7-28; ESCULIES (2013a), p. 91-121; ESCULIES (2013b), p. 52-65; Joan ESCULIES (2014), «La Falç (1918-1939). Història d'una joventut del nacionalisme radical català», *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 29, núm. 78, p. 495-523.

24. «La primera corona», *L'Intransigent*, any 1, núm. 2 (8 de setembre de 1918), p. 1.

25. Fermí RUBIRALTA (2016), «Il processo di formazione del separatismo catalano nel primo decennio del xx secolo: l'impatto della repressione e l'emergere delle prime istanze indipendentiste a Santiago di Cuba», *Nazioni e Regioni*, núm. 8, p. 67-86.

26. Un exemple a *L'Intransigent*, any 1, núm. 1 (1 de setembre de 1918), p. 4.

fer-s'hi un lloc amb l'esperança d'ascendir socialment. La cosmovisió d'aquests estudiants, venedors, botiguers, activistes del món del treball, i oficinistes —els col·loquialment anomenats *pixatinters* i *saltataulells*—, combinava un nacionalisme radical amb un socialisme ètic, interclassista, diferent del que professaven les organitzacions obreres anarcosindicalistes, amb les quals existien diferències profundes. El xoc de l'ambient de poble, rural i sovint idealitzat, on havien crescut, amb la Barcelona industrialitzada, *menys catalana*, els duia per reacció a un nacionalisme que transcendia el catalanisme hegemònic que abanderava la Lliga. Malgrat ser a Barcelona, continuaven mantenint vincles familiars i emocionals amb l'interior, i la seva visió de Catalunya contenia elements i contrastos del que havien viscut als seus pobles i el que vivien a la ciutat.²⁷ En tercer lloc, però relacionat amb la repressió i la joventut dels impulsors, un altre dels reptes de *L'Intransigent* fou la manca de mitjans econòmics.²⁸

L'independentisme o separatisme, com l'anomenen sovint, de *L'Intransigent* evoluciona, com indica el seu nom, del catalanisme intransigent de Martí i Julià, a qui es considera, en la seva concepció del nacionalisme, més avançat o *superior* que Almirall, Torras i Bages o Prat de la Riba.²⁹ «Nosaltres, intransigents, estem contra tot lo que signifiqui tirania, i al costat de tot lo nou», declaraven.³⁰ El nom provenia originalment del federalisme intransigent de Valentí Almirall, de qui el doctor Martí i Julià havia estat deixeble en la dècada de 1880. Transigir era per a ells sinònim de negociar i claudicar. En oposició a la transigència de la Lliga, els separatistes es declaraven *intransigents*.³¹ Així, amb aquests orígens en el republicanisme federal de les dècades de 1860 i 1870 i en el catalanisme almirallià de la de 1880, el nacionalisme independentista del grup de *L'Intransigent* és de base liberal, i comparteix arrels i gran part dels objectius amb la resta del catalanisme. Sovint citen la frase del *doctor*: «Màxima llibertat individual, llibertat col·lectiva, llibertat pels homes, llibertat pels pobles. Nosaltres tenim

27. ENRIC UCÉLAY-DA CAL (2002), «The Shadow of a Doubt: Fascist and Communist Alternatives in Catalan Separatism, 1919-1939», *BCN Political Science Debates*, núm. 2, p. 123-189.

28. *L'Intransigent*, any 1, núm. 15 (13 de desembre de 1918), p. 3.

29. *L'Intransigent*: RUENSA, «Nacionalisme radical», any 1, núm. 2 (8 de setembre de 1918), p. 2; J. SANZ POCH, «El millor homenatge, insistint», any 4, núm. 45 (22 d'abril de 1921), p. 2-3; VICENÇ A. BALLESTER, «Unió Catalanista. Idealisme», *idem*, p. 3.

30. *L'Intransigent*, any 1, núm. 7 (17 d'octubre de 1918), p. 1.

31. Vegeu Jaume COLOMER (1984b), *Domènec Martí i Julià. Per Catalunya i altres textos*, Barcelona, Edicions de la Magrana, p. 16-17.

d'ésser fills de Catalunya i Ciutadans del Món». ³² Tot i això, és curiós ressenyar que Valentí Almirall no apareix citat gairebé mai a les planes del setmanari independentista; en canvi, se cita Pi i Margall, del republicanisme *simètric* i adversari d'Amirall, amb qui va trencar el 1881 i que no va fer una evolució cap al catalanisme. ³³ En qualsevol cas, resulta interessant assenyalar com aquesta branca del catalanisme, provinent del federalisme *intransigent* d'Amirall, és la que acaba desenvolupant l'independentisme, i no pas el catalanisme conservador o catòlic, qüestió que la historiografia encara ha d'explicar.

Des de les seves planes, *L'Intransigent* reclama la independència de Catalunya i la nacionalització del país, entesa aquesta última com la *catalanització* de la vida pública. S'havia de catalanitzar tot: teatre, escoles, diaris, setmanaris, revistes, cartells, rètols, etc. ³⁴ La diglòssia que de mica en mica s'havia anat instal·lant a Catalunya entre el castellà i el català havia de ser resolta a favor del català. «Doncs com és que el vuitanta per cent dels catalans escriuen en castellà? ;Com és que la major part dels comerços tinguin els rètols en castellà?». Els redactors es lamentaven que no hi hagués més d'una «vintena d'escoles a base de llengua catalana» o que la major part «dels capdavanters de la Lliga parlen el castellà a casa seva, ¡quin fàstic!». ³⁵ El nacionalisme de *L'Intransigent* volia portar el català en tots els àmbits de la vida. Com reflecteix un article publicat per En Fresseta, col·laborador habitual i de renom entre els separatistes:

Volem que els catalans parlin i escriguin en català. Volem que els comunicats, anuncis comercials, de festes de barri i festes majors, llibres de comptabilitat, targes de visita, rètols d'establiments, participacions de bateig, casament i canvi de casa, etc., etc., sigui tot en català. I encara més: que a l'adreçar-se Catalunya a les altres potències, ço que en podríem dir relacions internacionals, usem a tot drap la llengua catalana. —I els que no la saben? —Que l'aprenguin. Volem que a les audiències, judicis orals, acusacions i defenses, apuntacions, declaracions de testimonis, etc., és cursi tot en nostre idioma. Volem que a les escoles, des de les primàries a les

32. *L'Intransigent*, any 3, núm. 39 (1 d'octubre de 1920), p. 2.

33. *L'Intransigent*: «Desagravi a la Bandera Nord-Amèrica. Viatge Nacional a Sabadell», any 1, núm. 14 (6 de desembre de 1918), p. 3; Carles Bigas, «Sintetisem», any 3, núm. 40 (22 d'octubre de 1920), p. 2.

34. ALBET, «Trevallem per nostra parla», *L'Intransigent*, any 1, núm. 17 (28 de desembre de 1918), p. 3.

35. Sebastià ANGLADA I ROGER, «Cal fer foc nou», *L'Intransigent*, any 1, núm. 5 (3 d'octubre de 1918), p. 2.

d'ensenyament superior, escoles especials i Universitats, i conferències d'extensió universitària i d'alta cultura, mestres i deixebles s'expressin en pla catalanesc; que llibres de text i de consulta, així com resums manuscrits, siguin redactats en nostra filosòfica parla. Volem que les cançons de l'escola i del carrer, així com els jocs infantívols, tinguin tot l'aire de la terra.³⁶

Tot i els avenços fets en aquest sentit per la Mancomunitat, era estesa la idea que la *castellanització* de Catalunya havia avançat els últims anys. En alguna ocasió es parlava, fins i tot, de *flamenquisme*.³⁷ Així doncs, *L'Intransigent* reclamava eliminar la presència del castellà als carrers de Barcelona per tal que fos tan testimonial com a comarques, i també, «volem que desapareguin les *corridas de toros* (no traduïu mal, catalans, aquestes paraules) i les odioses *quintes*».³⁸ Denunciaven que hi havia uns quants milers de castellans a Catalunya que no volien parlar en català, sobretot funcionaris, policies i militars, i que s'havia foragitat el català «de totes les oficines, tribunals, documents notariais y altres semblants, fins al punt de que dos catalans no poden usar la seva llengua si han de passar per l'estafeta telegràfica o telefònica».³⁹ En plena febrada pel final de la Gran Guerra i estant en marxa a Catalunya la Campanya per l'Autonomia,⁴⁰ semblava tal vegada imminent que es veurien els Mossos substituint la policia espanyola i, com explica algun autor, anirien amb barretina; que es podria parlar i escriure en català a tot arreu, i que serien catalans o parlarien la llengua els funcionaris a Hisenda i fins i tot els militars.⁴¹ En un article es denunciava que «la preponderància dins la nostra pàtria del periòdic i del llibre castellans, e[n]s converteixen espiritualment en una colònia».⁴²

36. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 1, núm. 1 (1 de setembre de 1918, p. 2-3).

37. J. HOMET, «No hi ha dret», *L'Intransigent*, any 2, núm. 28 (10 d'abril de 1919), p. 3.

38. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 1, núm. 1 (1 de setembre de 1918), p. 2-3.

39. DR. X. DE LA J. P. DE LA UNIÓ CATALANISTA, «Petites causes», *L'Intransigent*, any 1, núm. 12 (22 de novembre de 1918), p. 3.

40. Albert BALCELLS (2010), *El projecte d'autonomia de la Mancomunitat de Catalunya del 1919 i el seu context històric*, Barcelona, Parlament de Catalunya.

41. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 1, núm. 10 (7 de novembre de 1918), p. 3.

42. «Qui ha fet fracassar aquesta nova ofensiva? Els culpables», *L'Intransigent*, any 2, núm. 19 (17 de gener de 1919), p. 2.

En aquest sorgiment de l'independentisme nítid i polític («Totes les nacions tenen d'esdevenir independents. Catalunya és una Nació», es comentava al número dos del rotatiu⁴³), hi té molt a veure l'especificitat del context històric en què es produeix, i els referents del catalanisme fins aleshores. Els nacionalismes de Txecoslovàquia, Bèlgica, Sèrbia, Irlanda, Lituània, Polònia, Ucraïna, Armènia, Epir, Finlàndia, Montenegro, Romania, Hongria, Noruega, Suècia, Suïssa, Dinamarca o Islàndia —tots esmentats a les planes de la revista—, que havien interessat, en menor o major mesura al catalanisme d'ençà de la seva aparició durant la dècada de 1880, havien mutat amb la Gran Guerra.⁴⁴ Els separatistes eren conscients, ja abans de l'Armistici, que semblava començar un nou món amb la llibertat de les nacions i la violència al centre. «¿No veus de quina faisó endeguen llurs afers les grans potències en ple segle vint? A canonades, home, a canonades. Ves-los-hi amb sermons, amb assemblees de parlamentaris [1917], que et respondran, per ara bons». L'autor d'aquest contundent article contraposava a la violència l'exemple pacífic de la independència o separació de Noruega i Suècia el 1905. Aquest havia estat, també, el cas d'Islàndia. «I, apa, esmenteu cap poble que s'hagi separat d'Espanya, que no hagi tingut de raure al recurs suprem de les armes».⁴⁵

El col·lapse dels imperis alemany, austrohongarès, turc i rus generà una «primavera de les nacions» que renovellarà els referents o models d'aquest nacionalisme separatista: «I en aquests moments decisius en la vida dels pobles de tot el món, se'ns suggereix i no per primera vegada, aquesta pregunta: I Catalunya? Recobrarà aquesta la seva llibertat integral per tots desitjada?».⁴⁶ Com mostren els articles publicats a *L'Intransigent* aquelles setmanes, els models polítics estaven canviant. Podien observar, per exemple, que els txecs buscaven un «Estat

43. *L'Intransigent*, any 1, núm. 2 (8 de setembre de 1918), p. 3.

44. *L'Intransigent*: «Polítiques», any 1, núm. 1 (1 de setembre de 1918), p. 4; CASSIMIR, «A Polònia», any 1, núm. 2 (8 de setembre de 1918), p. 4; Sebastià ANGLADA I ROGER, «Cal fer foc nou», any 1, núm. 5 (3 d'octubre de 1918), p. 2; EN FRESSETA, «A tort i a dret», any 1, núm. 17 (28 de desembre de 1918), p. 2; M. SALVAT PAPASSEIT, «Nacionalisme. Fulles al vent», any 1, núm. 7 (17 d'octubre de 1918), p. 2; «A tots els nacionalistes» i HOMET, «La sort dels pobles», any 1, núm. 8 (25 d'octubre de 1918), p. 1-2.

45. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 1, núm. 1 (1 de setembre de 1918), p. 2-3.

46. Ramon PEYPOCH I PICH, «De la gran hora de Catalunya», *L'Intransigent*, any 1, núm. 9 (31 d'octubre de 1918), p. 1-2.

Txec-eslau» i la «completa independència», i creien que Catalunya havia de fer com ells.⁴⁷ «Ens trobem, doncs, en revetlles de resoldre definitivament el plet de Catalunya».⁴⁸

La idea de separació d'aquest independentisme és complexa i situa sovint Catalunya en altres marcs polítics, sempre diferents de l'Espanya o l'Estat espanyol constituït. En tot moment, però, es defensa que la sobirania ha de ser de l'Estat català.⁴⁹ Històricament, el record de la derrota de 1714 és ben present i s'interpreta com el final de la independència o les llibertats catalanes. Per això s'insistirà molt i sovint que els nous tractats de pau de la Gran Guerra revisin la Pau d'Utrecht de 1713.⁵⁰ Aquestes afirmacions, convé assenyalar, van anar acompanyades d'importants gestions paradiplomàtiques endegades pel Comitè Pro-Catalunya i persones relacionades amb *L'Intransigent*, com Vicenç Albert Ballester.⁵¹

El món posterior a la Gran Guerra n'era un, doncs, de nous estats. Els separatistes volien la «Santa independència»⁵² o el «reconeixement de Catalunya Nació», i es consideraven a si mateixos els més catalanistes o els més coherents dels catalanistes;⁵³ els que defensaven un «ideologisme independentista». Sovint, la seva nèmesi seria el regionalisme o catalanisme de la Lliga, que per a ells era merament autonomista: «Mentres que uns [els separatistes] preconitzen la cons[er]vació d'un Estat Català gaudint d'aquella independència natural i lògica a tota nacionalitat, que li permeti disposar lliurement dels seus destins», la Lliga «accepta com a compatible una modalitat inferior del Dret polític i admet, per tant, la solució autonòmica del plet nacionalista català, enc[ara] que tranzitòriament sigui dintre la constitució d'un Estat federal ibèric o pot ésser

47. R., «Renovació del jurament de Praga», *L'Intransigent*, any 1, núm. 6 (10 d'octubre de 1918), p. 1.

48. R. PEYPOCH I PICH, «De la gran hora de Catalunya», *L'Intransigent* (31 d'octubre de 1918), *op. cit.*

49. VICENS VERNET, «O tot o res», *L'Intransigent*, any 2, núm. 29 (17 d'abril de 1919), p. 1.

50. *L'Intransigent*: any 1, núm. 5 (3 d'octubre de 1918), p. 2; «A tots els nacionalistes», any 1, núm. 8 (25 d'octubre de 1918), p. 1-2; any 1, núm. 15 (13 de desembre de 1918), p. 2; EN PÓLVORA, «Polítiques. Soc separatista», any 3, núm. 40 (22 d'octubre de 1920), p. 4.

51. MURAY; RUBIRALTA (2015), p. 223-287.

52. *L'Intransigent*: MARIUS, «Amor Patri», any 1, núm. 4 (26 de setembre de 1918), p. 3-4; «El dret de Catalunya», any 1, núm. 10 (7 de novembre de 1918), p. 2.

53. «Afirmació nacionalista. L'acte de la Lliga», *L'Intransigent*, any 1, núm. 5 (3 d'octubre de 1918), p. 1-2.

únicament hispànic. Abduques orientacions, són incompatibles? No». ⁵⁴ Aleshores, els conceptes d'autonomia i independència no tenien encara definicions mútuament excloents com tindrien després, i el marc en què podria situar-se un hipotètic Estat català variava també, en conseqüència.

Pels separatistes, la independència és, de fet, el catalanisme portat fins a les últimes conseqüències lògiques i l'independentisme és, respecte del catalanisme, qüestió de graus de radicalitat. Estratègicament, però, en moments de necessitat, com el final de la Gran Guerra sembla albirar, catalanistes autonomistes i separatistes havien d'anar plegats, perquè «judiquem que l'autonomia no es més que un pas que dem per arribar al triomf pel que lluitem en els diferents sectors de les nostres respectives actuacions». ⁵⁵ Sovint s'insisteix que l'objectiu no és l'autonomia: «No es l'autonomía ço que resol els problemes nacionalistes del mon, sinó la Independència». ⁵⁶ Tot i aquest independentisme evident des de la perspectiva i els conceptes del segle XXI, hi ha col·laboradors que fan servir autonomia i independència amb sentits intercanviables. ⁵⁷ N'hi ha que parlen d'una autonomia amb unes atribucions que s'acosten més a les que considerariem d'una independència, com ara un autor que reclama que només la senyera onegi arreu del país («Lluitem fins la complerta lliberació de Catalunya, fins que per tot arreu onegi només que la nostre bandera de les quatre barres») ⁵⁸ o un altre que afirma «que tot foraster que vingui a Barcelona s'adoni ben bé que es troba a Catalunya i no a espanya» ⁵⁹ —escrita, molt sovint, en minúscula. N'hi ha que volen, en canvi, la «independència o l'àmplia autonomia». ⁶⁰ Alhora, es defensa sovint que l'autonomia és impossible dins d'Espanya, i que si fos admesa seria

54. PEYPOCH I PICH, «De la gran hora de Catalunya», *L'Intransigent* (31 d'octubre de 1918), *op. cit.*

55. PEYPOCH I PICH, «De la gran hora de Catalunya», *L'Intransigent* (31 d'octubre de 1918) *op. cit.*

56. *L'Intransigent*, any 1, núm. 10 (7 de novembre de 1918), p. 4, i núm. 12 (22 de novembre de 1918), p. 2. Vegeu també FERRATER, «Contesta a les preguntes d'En Alba», any 1, núm. 11 (15 de novembre de 1918), p. 3-4.

57. R. RÀFOLS I CAMÍ, «Una gran missió de la Catalunya autònoma. L'Unitat Nacional», *L'Intransigent*, any 1, núm. 13 (29 de novembre de 1918), p. 2.

58. GIRASSOL, «Catalans, a la lluita», *L'Intransigent*, any 1, núm. 9 (31 d'octubre de 1918), p. 3.

59. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent* (1 de setembre de 1918), *op. cit.*

60. VICENT TOMÀS I MARTÍ, «Valencians...!», *L'Intransigent*, any 1, núm. 11 (15 de novembre de 1918), p. 3.

durant poc temps.⁶¹ Amb el pas dels mesos, sembla que els conceptes i els mots es van clarificant, sobretot a redós de la crítica a l'actuació de la Lliga i a mesura que el nou mapa europeu mostra noves organitzacions polítiques diferents dels antics imperis que havien existit fins a 1918.⁶²

Un dels autors habituals, en Fresseta, distingeix les perspectives sobre l'autonomia i la independència entre els catalans:

De catalans n'hi ha de quatre menes: Primera: inconscients, qui diuen que les qüestions nacionalistes són falòrnies, negocis de quatre vividors, per la qual cosa s'escollen la nostra propaganda com qui sent ploure, i tenen per única màxima «la qüestió són quartos». Segona: regionalistes, que demanen l'Autonomia de Catalunya, però a les bones, sense terrabastalls, dintre l'Estat espanyol, i sense rompre els lligams amb les que ells anomenen «regions germanes». Tercera: nacionalistes que cerquen l'Autonomia amb la sobirania de l'Estat espanyol o d'un altre Estat qual-sevol, tant se'ls en dona, i parlen de federació, de poder regional, poder central, etz. Quarta: una colla, bon xic respectable, de portes endintre i en forma més o menys velada, anc que sembli esquifida, de fora estant, que no està per brocs, i, de totes passades, exigeixen l'absoluta independència de Catalunya.⁶³

Per a un altre articulista, Oliver i Domenge, «El pervindre està en les lliures federacions; el futur nostre en l'Ibèria federada».⁶⁴ De vegades, els col·laboradors de *L'Intransigent* parlen d'una confederació o federació ibèriques, de la llatinitat, dins d'un marc o unitats polítiques que no exclouïen l'autonomia o la independència —només cal recordar la proclamació de la República Catalana com a Estat integrant de la Federació Ibèrica de Macià. Ibèria, per als separatistes, però també per molts catalanistes, seria el «vell Casal hispànic» que incloïa Portugal. La fórmula iberista de *L'Intransigent* és crítica amb l'imperialisme de Prat de la Riba, que cercava un imperi Ibèric de Lisboa al Ròdan (Provença), tal com l'afirmava a *La nacionalitat catalana el 1906*.⁶⁵ «El problema ibèric se resoldrà amb la coexistència, dins un regisme democràtic federatiu, de les nacionalitats

61. EN FRESSETA, «A tort i a dret» (7 de novembre de 1918), *op. cit.*

62. Vegeu l'auca de *L'Intransigent*, any 5, núm. 57 (12 de juliol de 1922), p. 6-7.

63. EN FRESSETA, «A tort i a dret» (1 de setembre de 1918), *op. cit.*

64. P[ere] OLIVER I DOMENGE, «Catalunya, espera atenta la seva hora», *L'Intransigent*, any 1, núm. 1, 1 de setembre de 1918, p. 3.

65. ENRIC PRAT DE LA RIBA (1906), *La nacionalitat catalana*, Barcelona, Tipografia L'Anuari de la Exportació, p. 128.

amb plena i integral sobirania, una lliga de les nacions ibèriques, més estreta i amorable —degut als vincles de llatinitat i raça— que aquesta altra Lliga de les Nacions que vindrà a garantir la pau al món». ⁶⁶ Hem d'insistir en la complexitat de la qüestió: els redactors de *L'Intransigent* podien dir en un mateix article que «volem una Catalunya lliure, lliberal i democràtica separada d'Espanya» i proclamar-se «separatistes d'aquesta unitat artificiosa», perquè això és ser «separatistes», i alhora dir que «cal que comencem a preparar-nos per l'avenir de l'Ibèria» o d'una «República Confederada d'Ibèria». ⁶⁷ Aquesta estaria integrada «per Portugal, Bascònia, Castella, Catalunya i tal volta d'alguna altra nacionalitat». ⁶⁸ D'altres autors creien, en canvi, que qualsevol fórmula d'intervenció cap a Madrid o París que se cerqués era «malgastar les energies» de Catalunya fora de «les diverses terres catalanes», i un error. ⁶⁹

L'Intransigent es mou en unes coordenades properes al pancatalanisme. El País Valencià es considera part de la mateixa nació ⁷⁰ que va perdre la «independència Nacional» a la Guerra de Successió dos segles abans. ⁷¹ «Catalunya, l'èstricta, no es pas tota la Nació. És un indret que més bracososament que cap altre de la mateixa ha lluitat per la seva llibertat conservant llurs característiques. Més avall de l'Ebre, mar endins, amunt del Pirineu, en la tranquil·la Cerdanya, per les terres d'Oscà, Terol i Saragossa, hi ha vistes que pertanyen a la Nació Catalana». ⁷² I, així, quan Catalunya s'independitzi ha de cuidar-se d'alliberar la resta de la «Nació Catalana». ⁷³ S'oposa, doncs, una «Catalunya èstricta» a uns

66. «A l'altra banda d'Ibèria. Portugal», *L'Intransigent*, any 1, núm. 14 (6 de desembre de 1918), p. 1. Altres articles publicats a *L'Intransigent* sobre aquesta qüestió: J. RIBERA-ROVIRA, «Nacionalisme, Iberisme i Internacionalisme», any 1, núm. 14 (6 de desembre de 1918), p. 1; diversos autors, «Veus de Castella», any 1, núm. 15 (13 de desembre de 1918), p. 1.

67. «La descomposició de l'Estat Espanyol», *L'Intransigent*, any 1, núm. 16 (20 de desembre de 1918), p. 1.

68. «Universalisme i Nacionalisme», *L'Intransigent*, any 5, núm. 56 (5 de juliol de 1922), p. 3.

69. T. ROIG I LLOP, «Polítiques», *L'Intransigent*, any 4, núm. 48 (15 de juny de 1921), p. 5.

70. VICENÇ TOMÀS I MARTÍ, «Valencians...!», *L'Intransigent*, any 1, núm. 11 (15 de novembre de 1918), p. 3.

71. VICENÇ TOMÀS I MARTÍ, «Els valencians en el 11 de Setembre de 1714», *L'Intransigent*, any 1, núm. 5 (3 d'octubre de 1918), p. 2.

72. VICENÇ TOMÀS I MARTÍ, «En l'hora de l'apel·lació a l'Europa», *L'Intransigent*, any 1, núm. 7 (17 d'octubre de 1918), p. 3.

73. R. RÀFOLS I CAMÍ, «Una gran missió de la Catalunya autònoma. L'Unitat Nacional», *L'Intransigent*, any 1, núm. 13 (29 de novembre de 1918), p. 2.

«Estats de la Federació Catalana» que englobarien els Països Catalans.⁷⁴ Aquesta visió, més filla del nacionalisme modern nascut al segle XIX, conviu amb altres marcs polítics i històrics. En el capteniment dels impulsors de *L'Intransigent* es barregen, doncs, la independència en la forma d'Estat-Nació més moderna, filla del naixent segle XX, i altres formes o marcs de relació política que ha tingut Catalunya en el passat. Per això, reivindiquen encara la corona catalanoaragonesa i s'estableixen contactes amb la Unió Regionalista Aragonesa i nacionalistes aragonesos.⁷⁵ En aquest sentit, reivindiquen l'«Aragó Nació», sobretot de la mà de la important figura de l'aragonesisme polític Gaspar Torrente, de la Unió Regionalista Aragonesa, català de la Ribagorça i col·laborador del rotatiu.⁷⁶

Pel que fa al vessant ideològic, és interessant també l'admiració inicial que senten els redactors de *L'Intransigent* per Prat de la Riba i la seva obra, teòrica i pràctica, del catalanisme.⁷⁷ Alhora, el diputat Francesc Macià és considerat «el nostre capdill» perquè proclama al Congrés la seva intenció de formar una nació o una nacionalitat catalana lliure i independent.⁷⁸ De fet, en els primers mesos del setmanari es palesa el progressiu afiançament de Macià com a líder d'aquest espai en transformació i relleu del traspasat Martí i Julià. En aquest sentit, l'abraçada pública en un dinar al restaurant del Parc de la Ciutadella entre Francesc Macià i Àngel Guimerà és un símbol o una fita en aquest procés de transformació de l'espai de la UC en partit amb el lideratge de Macià.⁷⁹

74. VICENÇ TOMÀS I MARTÍ, «Are més que mai», *L'Intransigent*, any 2, núm. 23 (20 de febrer de 1919), p. 1.

75. GASPAR TORRENTE, «Aragó i el 11 de setembre», *L'Intransigent*, Any 1, núm. 2 (8 de setembre de 1918), p. 2.

76. Vegeu els articles publicats sobre aquesta qüestió per GASPAR TORRENTE a *L'Intransigent*: «Desvetllament aragonés», any 1, núm. 5 (3 d'octubre de 1918), p. 3; «Fem», any 1, núm. 9 (31 d'octubre de 1918), p. 3; «Aragó», any 1, núm. 16 (20 de desembre de 1918), p. 4; «Pe'ls aragonesos d'enfont. Unió aragonesista», any 2, núm. 21 (6 de febrer de 1919), p. 1; «Salutació», any 2, núm. 24 (20 de març de 1919), p. 2, i «Els dos apòstols», any 4, núm. 48 (15 de juny de 1921), p. 3. Sobre Gaspar Torrente, vegeu JOAQUIM MONTCLÚS; ENRIC JULIÀ (2008), *Gaspar Torrente. Estat Català - Estado Aragonés*, Barcelona, Duxelm.

77. «Vetllada Necrològica. Martí i Julià - Prat de la Riba», *L'Intransigent*, any 1, núm. 3 (19 de setembre de 1918), p. 2-3.

78. «Darrera hora», *L'Intransigent*, any 1, núm. 10 (7 de novembre de 1918), p. 4.

79. Vegeu els articles publicats al núm. 14 del 6 de desembre de 1918: EN FRESSETA, «A tort i a dret», p. 2; «Desagravi a la Bandera Nord-América. Viatge Nacional a Sabadell», p. 3. Sobre el canvi ideològic de Macià, vegeu: JOSEP MARIA ROIG I ROSICH (2010). *Francesc Macià: polític, teòric, agitador. Documents (1907-1931)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

En aquesta primera etapa, els redactors de *L'Intransigent* es declaren nacionalistes i socialistes, i defensen una «doctrina deslliuradora en l'ordre nacional i social» que evoluciona, insistim, del pensament nacionalista i socialista ètic o cristià de Martí i Julià.⁸⁰ D'una banda, es tracta d'un nacionalisme de base liberal, democràtica,⁸¹ republicana i romàntica, que creu que «cada poble té una personalitat, com té una ànima, i per això cada poble s'ha fet una pròpia legislació per a regir-se. La llibertat dels pobles, és la conseqüència de la llibertat dels individus, com més aquests restaran esclaus, més esclaus restaran els pobles, perquè no's pot concebre, un poble lliure, amb els individus que l'integran, esclaus».⁸² A *L'Intransigent* es troben amatents a les notícies dels socialistes francesos i espanyols;⁸³ als moviments a l'Aragó i el País Basc, encesos per la Gran Guerra,⁸⁴ i també en moviments anàlegs als Estats Units, Itàlia, Regne Unit, Àustria i Alemanya. Alguns defensen un obrerisme no-sindicalista,⁸⁵ que fins i tot flirteja, lleugerament, amb el bolxevisme en els inicis de la seva revolució i la guerra civil russa.⁸⁶ D'altres creuen que cal acostar-se a l'obrerisme a través d'un nacionalisme sindicalista: assenyalen que «hi ha una considerable massa obrera arraigadíssimament sindicalista. Hi ha una respectable massa catalana fonament nacionalista. Els homes que constitueixen emperò l'una i l'altre no solen ser avui per avui els mateixos». I que hi ha qui creu que «el sindicalisme català és un perill per el nacionalisme català, i el nacionalisme català és un perill per el sindicalisme. En resum, el catalanisme treu força i interès al sindicalisme; i el sindicalisme debilita molts cops al catalanisme. Això no pot ser; això deu acabar; això deu considerar-se com arma sols profitosa per el centralisme de Madrid i dels partits catalans que indirectament l'apoen».⁸⁷

80. «Nostre amor a França», *L'Intransigent*, any 1, núm. 7 (17 d'octubre de 1918), p. 1; «El dret de Catalunya», *L'Intransigent*, any 1, núm. 10, 7 de novembre de 1918, p. 2.

81. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 1, núm. 17 (28 de desembre de 1918), p. 2.

82. La ideologia més coherentment desenvolupada: Agustí Pedret i Miró, «Nostre afirmació», *L'Intransigent*, any 1, núm. 10 (7 de novembre de 1918), p. 2.

83. «El vell món s'enfonsa», *L'Intransigent*, any 1, núm. 6 (10 d'octubre de 1918), p. 1.

84. «Ecos», *L'Intransigent*, any 1, núm. 12 (22 de novembre de 1918), p. 4.

85. Els PENATS. Per tots MIGUEL GLEZ TERUEL, «Als Obrers organitzats en comú. Pro Humanitat», *L'Intransigent*, any 1, núm. 7 (17 d'octubre de 1918), p. 1-2.

86. March FIVALL, «Estridència», *L'Intransigent*, any 1, núm. 6 (10 d'octubre de 1918), p. 3; «Ecos» (17 d'octubre de 1918), *op. cit.*

87. Salvador TORRELL I EULÀLIA, «Catalanisme i obrerisme», *L'Intransigent*, any 1, núm. 9 (31 d'octubre de 1918), p. 2. Vegeu també Gaspar TORRENTE, «Qüestions obreres», any 2, núm. 24 (27

Així, l'obrerisme nacionalista i independentista de *L'Intransigent* els separa de socialistes i anarquistes, però no de la massa obrera sindicada a la Confederació Nacional del Treball (CNT) apareguda recentment, el 1910, i reforçada el 1918 amb la creació del Sindicat Únic.⁸⁸ Els impulsors de la revista són obrers, però no de tipus industrial sinó, més aviat, botiguers i oficinistes, amb una ideologia diferent, com ells mateixos admeten, i formes de sindicació que no passen per la CNT, sinó pel Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI), fundat el 1903.⁸⁹ El socialisme independentista defensa, doncs, reivindicacions obreres,⁹⁰ i proposa, en línia amb les reivindicacions dels moviments socialistes del moment, l'educació gratuïta i obligatòria, en català, i el repartiment de la riquesa.⁹¹ No es manifesten anticlericals, i alguns dels seus redactors són catòlics practicants: «Nosaltres, els catòlics, som els qui amb més coneixement de causa, amb més esperit de sacrifici santifiquem els ideals de Pàtria, car la causa de la Pàtria és la causa de Déu i som nosaltres els primers que ens sentim disposat a ésser màrtirs de la Pàtria, ja que el patriotisme és per a nosaltres una segona religió».⁹² A més a més, defensaven la igualtat entre homes i dones.⁹³ En resum, el socialisme de *L'Intransigent* cercaria «la llibertat d'ésser nosaltres mateixos com a Estat independent; deixant en vera llibertat que'l poble decidís la forma de govern, donant, d'aquesta manera, un cop assolit l'ideal espiritual de la col·lectivitat, resolució al problema material de la mateixa. No cal dir que llavors Catalunya en més o menys temps esdevindria ESTAT SOCIALISTA».⁹⁴

de febrer de 1919), p. 2, i «El Sindicalisme i el Nacionalisme Català», any 5, núm. 59 (26 de juliol de 1922), p. 2.

88. «Universalisme i Nacionalisme», *L'Intransigent*, any 5, núm. 56 (5 de juliol de 1922), p. 3.

89. Manuel LLADONOSA (1988), *Catalanisme i moviment obrer: el CADCI entre 1903 i 1923*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

90. F. PINEDA I VERDAGUER, «El nacionalisme en son aspecte materialista i les reivindicacions obreres», *L'Intransigent*, any 1, núm. 3 (19 de setembre de 1918), p. 1.

91. Pere CASADEMONT, «Dugues pàtries», *L'Intransigent*, any 1, núm. 13 (29 de novembre de 1918), p. 3.

92. L'autor fa una defensa catòlica de l'independentisme. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 1, núm. 17 (28 de desembre de 1918), p. 2.

93. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 2, núm. 28 (10 d'abril de 1919), p. 2.

94. MARIUS, «Glosa. La Pàtria i la forma de govern», *L'Intransigent*, any 1, núm. 10 (7 de novembre de 1918), p. 3.

Vinculada a aquesta ideologia existeix, també, una francofilia que voreja en alguns casos l'annexionisme,⁹⁵ cosa que complica, encara més, la comprensió de conjunt del nacionalisme català de *L'Intransigent*. «Som francòfils, doncs, per llatinisme; per afinitat espiritual; per admiració a la seva ciència i al seu art. Nostre amor a França és sincer; és pur; és sant».⁹⁶ Tot i això, «els catalans vers, no som, no volem ser espanyols ni francesos», afirma un altre autor. Sovint, en els primers mesos de vida del setmanari, França s'identifica amb un marc estatal o imperial diferent de l'espanyol cap al qual es projecten, de vegades, els desitjos d'emancipació, d'una manera similar i no necessàriament enfrontada a la idea d'Ibèria o de la llatinitat.⁹⁷ No ha de sorprendre, doncs, que a les manifestacions i actes de la tardor de 1918 els independentistes cantin sobretot *Els Segadors* i *La Marsellesa*.⁹⁸

Els de *L'Intransigent*, com tants altres catalanistes aliadòfils, són admiradors dels Estats Units de Woodrow Wilson i els seus 14 punts. De fet, el president americà apareix habitualment a les pàgines del setmanari durant la tardor de 1918, palesant les esperances d'aquest sector polític català que s'apliqués el principi de l'autodeterminació, també, a Catalunya. Aquestes il·lusions es veuran frustrades i seran els mateixos separatistes qui s'adonaran que creien, de manera naïf, en una intervenció americana que no tenia cap fonament. Els Estats Units, com França, són una república que admiren,⁹⁹ i no s'estan de recordar que van guanyar una guerra contra Espanya vint anys abans.¹⁰⁰ Una prova d'aquesta devoció inicial pels Estats Units, que no trigarà a desaparèixer, és la portada del número 10 de *L'Intransigent*, en què apareix una fotografia de «joves nord-americans i nacionalistes catalans en una excursió al Montserrat», amb una bandera americana i una estelada, que començava a popularitzar-se aleshores com a símbol de l'incipient separatisme polític. Durant algun temps,

95. Vegeu Josep PICH; Frederic PORTA i Fermí RUBIRALTA (2024), «Una proposta de separatisme català francòfil. La proclamació de la República Catalana peninsular de Díaz Capdevila i la Lliga Nacionalista Catalana (París, gener de 1922)» *Recerques*, núm. 84, p. 87-113.

96. «Nostre amor a França», *L'Intransigent* (17 d'octubre de 1918), *op. cit.*

97. FERRATER, «Contesta a les preguntes d'En Alba», *L'Intransigent*, any 1, núm. 11 (15 de novembre de 1918), p. 3-4.

98. «Noves», *L'Intransigent*, any 2, núm. 28 (10 d'abril de 1919), p. 4.

99. RUENSA, «Idealisme», *L'Intransigent*, any 1, núm. 5 (3 d'octubre de 1918), p. 2.

100. EN PÓLVORA, «A "El Correo Catalán"», *L'Intransigent*, any 1, núm. 8 (25 d'octubre de 1918), p. 3.

pels mateixos independentistes, els catalans són els «Yankees d'Espanya».¹⁰¹ Aquesta americanofília serà, però, molt efímera, i durarà fins que se signin uns tractats de pau sense menció a Catalunya.

En el panorama de la política catalana en general, *L'Intransigent*, com l'incipient separatisme polític català, maldà per fer-se un lloc, competint amb les dues forces aleshores hegemòniques o predominants: els republicans llerrouxistes¹⁰² i la catalanista Lliga Regionalista. Serà aquesta, però, el blanc de la majoria de les crítiques del setmanari, que la considera abanderada d'un nacionalisme fals. Al principi, encara trobem en les seves pàgines una reivindicació de Cambó, cosa que posa en relleu que l'enfrontament amb la Lliga varia i el distanciament és progressiu, havent començat amb la fracassada revolució de 1917 —encara que la Lliga s'hagués escindit de la UC al tombant de segle. De fet, els més veterans recordaven amb simpatia que durant els últims anys de la dècada de 1890 tot el catalanisme estava aplegat sota la UC.¹⁰³ Un dels col·laboradors del rotatiu, Pere Oliver i Domenge, per exemple, encara creia que «el nostre Cambó, fidel a Catalunya i a llurs paraules, apel·larà a l'Espanya mostrant-los-hi l'injustícia, el tort comès, en el pacte d'Utrecht per tal que l'Espanya vulgui noblement produir-se com Dinamarca, fent-nos justícia i presentant al món la segona Islàndia vindicada, Catalunya».¹⁰⁴ Que la Lliga hagués participat en l'executiu espanyol a la tardor de 1917 i que Cambó fos ministre entre el març i el novembre de 1918, no va agradar a molts sectors del catalanisme, sobretot els independentistes. «Què és això de tornar-se els catalanistes puntals de l'Estat espanyol al qui combatien feia poc a foc i a sang?».¹⁰⁵ A *L'Intransigent* acusaven Cambó de defensar els interessos d'una «determinada classe social» i no del nacionalisme català i «la lliberació de Catalunya». La via intervencionista «Espanya endins» era una via morta a ulls dels separatistes. «L'hora d'espanya ja ha passat; ara és la hora de

101. *L'Intransigent*, any 1, núm. 10 (7 de novembre de 1918), p. 1. Sobre la qüestió de la popularització de l'estelada aleshores, vegeu: MURAY i RUBIRALTA (2015), p. 231-239; Joan CREXELL (1984), *Origen de la bandera independentista*, Barcelona, El Llamp.

102. «Ecos», *L'Intransigent*, any 1, núm. 9 (31 d'octubre de 1918), p. 4; Carles BIGAS, «Sintetisem» (22 d'octubre de 1920), *op. cit.*

103. DR. X. DE LA JUNTA PERMANENT DE LA UNIÓ CATALANISTA, «Sed cada día más españoles», *L'Intransigent*, any 1, núm. 8 (25 d'octubre de 1918), p. 3.

104. P[ere] OLIVER I DOMENGE, «Catalunya, espera atenta la seva hora», *L'Intransigent* (1 de setembre de 1918), *op. cit.*

105. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent* (1 de setembre de 1918), *op. cit.*

Catalunya».¹⁰⁶ La Campanya de la Lliga per l'Espanya Gran es considerava un fracàs,¹⁰⁷ un «conte xinès».¹⁰⁸ Com que els regionalistes havien faltat a les seves promeses, ara les divises eren unes altres: «tot o res»¹⁰⁹ i «santa intransigència».¹¹⁰ De fet, els independentistes consideraven, fins i tot, que Francesc Cambó i Joan Ventosa havien traït, com a ministres espanyols, el mateix Prat de la Riba.¹¹¹ «La missió de la Lliga és una altra; l'ideal dels homes de la Lliga és el d'enriquir-se i engrandir llurs negocis a costa de Catalunya, i després, quan es fan eleccions van comprant les consciències per diners i conseqüeixen cent mil vots nacionalistes. Poc els preocupa an ells la catalanització».¹¹² «¡La Espanya gran! ¿I a nosaltres què? A nosaltres no ens interessa més grandesa que la de Catalunya», exclamaven els de *L'Intransigent* ja del primer número ençà.¹¹³ Contra la Lliga «cal no solament, que no volgüem una Espanya gran, sinó una Catalunya gran, per a lograr el nostre ideal de lliberació i d'independència», reclamava Miquel Salvat-Papasseit.¹¹⁴ La idea de «catalanitzar Espanya» era completament errònia, el que cal «és catalanitzar Catalunya».¹¹⁵ Es passava, doncs, de «L'Espanya Gran» («I això del quènto xinès de l'Espanya Gran ja estem tips i retips de sentir-ho i per més que mirem, no veiem la grandària d'Espanya per enlloc»¹¹⁶) «als afanys legítims de llibertat absoluta i d'independència que sentim i creiem de dret per la Catalunya esclavitzada».¹¹⁷

106. «Actuació Nacionalista Radical», *L'Intransigent*, any 1, núm. 3 (19 de setembre de 1918), p. 1.

107. MARIUS, «Glosa. L'Escola de la Lliga», *L'Intransigent*, any 1, núm. 4 (26 de setembre de 1918), p. 3.

108. «Ecos», *L'Intransigent*, Any 1, núm. 8 (25 d'octubre de 1918), p. 4.

109. D[omènec] LATORRE I SOLÉ, «Recordem», *L'Intransigent*, any 1, núm. 5 (3 d'octubre de 1918), p. 3.

110. «Ecos», *L'Intransigent* (25 d'octubre de 1918), *op. cit.*

111. «Afirmació nacionalista. L'acte de la Lliga», *L'Intransigent*, any 1, núm. 5 (3 d'octubre de 1918), p. 1-2.

112. Sebastià ANGLADA I ROGER, «Cal fer foc nou», *L'Intransigent*, any 1, núm. 5 (3 d'octubre de 1918), p. 2.

113. *L'Intransigent*, any 1, núm. 1 (1 de setembre de 1918), p. 2.

114. M. SALVAT PAPASSEIT, «Nacionalisme. Fulles al vent», *L'Intransigent*, any 1, núm. 7 (17 d'octubre de 1918), p. 2.

115. J. HOMET, «No hi ha dret», *L'Intransigent*, any 2, núm. 28 (10 d'abril de 1919), p. 3.

116. FERRATER, «Contesta a les preguntes d'En Alba» (15 de novembre de 1918), *op. cit.*

117. J. VILA I ESTRUC, «Gloses Argentines», *L'Intransigent*, any 2, núm. 29 (17 d'abril de 1919), p. 2.

En el nou món del segle xx, obert per l'esclat de la Gran Guerra el 1914, sembla que moltes coses estan canviant i ho estan fent amb violència: «El vell món s'enfonsa».¹¹⁸ «Mentres arriba l'hora» que anhelen els separatistes, en les primeres setmanes de *L'Intransigent* es publiquen informacions sobre els soldats catalans que combaten al front. El 25 d'octubre apareix en portada la imatge d'un soldat català vestit amb l'uniforme de l'exèrcit francès, amb la següent descripció al peu: «Els únics representants de la Nació Catalana, per dret propi, a la futura Conferència de la Pau». Els independentistes són conscients que aviat es convocaran importants conferències de pau en les quals es decidirà la nova Europa i un nou ordre mundial. A mesura que s'intueix més proper el final de la contesa, les pàgines de *L'Intransigent* traslladen eufòria i una pujada dels ànims; hi ha dipositades grans esperances. Creuen que la presència de soldats catalans al bàndol guanyador i l'existència del moviment catalanista implicaran que Catalunya sigui present en les negociacions.¹¹⁹ S'interpreta, fins i tot, que els soldats catalans que han lluitat al front ho han fet en lloc de llançar una revolució a Catalunya, cosa que és molt discutible. «Una revolta per obligar a l'Estat a trencar-la, hauria sigut més perjudicial que beneficiosa per França i les demés nacions aliades». Segons *L'Intransigent*, afiliats de la UC «no poguent lluitar baix la barrada senyera al camp de la lluita i disposats a donar la vida per la llibertat de Catalunya varen sentar plaça a la legió estrangera». Es clar que «si Catalunya hagués sigut lliure els 12 mil voluntaris catalans haurien sigut 120 mil».¹²⁰ La idea general és que com que hi ha catalans i aragonesos —els famosos «voluntaris catalans»—¹²¹ dins la Legió Estrangera Francesa, París donarà a Catalunya el mateix tracte que a Txecoslovàquia, reconeixent-ne la independència.¹²² Així, «l'acabament de la guerra no és altre cosa que la derrota de l'imperialisme. Cal que les Nacions aliades deslliurin la víctima del imperialisme del [1]714; cal que

118. «El vell món s'enfonsa», *L'Intransigent* (10 d'octubre de 1918), *op. cit.*

119. Vegeu els articles publicats al número 8, del 25 d'octubre de 1918: «Mentres arriba l'hora», p. 1; HOMET, «La sort dels pobles», p. 2, i Manuel PAGÈS, «Catalans, deliberem», p. 3. D'aquesta qüestió se'n fa al·lusió a tot el número.

120. «Catalunya i la guerra», *L'Intransigent*, Any 1, núm. 9 (31 d'octubre de 1918), p. 1.

121. Els voluntaris nascuts a Catalunya eren 546. Sumant-hi els que es consideraven catalans, se n'ha comptabilitzat un total de 954. Vegeu Joan ESCULIES; David MARTÍNEZ Fiol (2014), *12.000! Els catalans a la Primera Guerra Mundial*, Barcelona, Ara Llibres.

122. Gaspar TORRENTE, «El deure patriòtic de les joventuts», *L'Intransigent*, any 1, núm. 8 (24 d'octubre de 1918), p. 3.

tornin, per justícia i per dret, la llibertat a la Nació Catalana». ¹²³ Es tracta d'una visió molt aliadòfila i idealista de la Gran Guerra, com si aquesta hagués estat un pas més en la revolució liberal, una continuació del 1789 o de 1848. ¹²⁴ Totes aquestes conjectures, reivindicacions i, en molts casos, romanços, que apareixen com a quimeres vistes des de l'actualitat s'esvairan, com l'americanofília i la francofília, amb les conferències de pau de 1919.

L'Intransigent pren nota del naixement convuls i violent d'aquest nou món, i comença a deixar entreveure la defensa de l'ús de la violència. ¹²⁵ «És per la força del dret que's resoldrà el problema de Catalunya», exclamen. ¹²⁶ Tot i que l'Aixecament de Pasqua irlandès acabés en un fracàs dos anys abans, el 1916, alguns independentistes, com Salvat-Papasseit, el consideraven encara un exemple per a Catalunya —abans que el Sinn Féin guanyi les eleccions el desembre de 1918. ¹²⁷ A l'octubre i el novembre de 1918 es preveuen manifestacions, i un dels articulistes, Arístides Cot, crida a resistir fins al final i no fugir de la policia, ¹²⁸ mentre Pla i Passols convida a no desapropitar aquella bona oportunitat: «Mai, com are [Catalunya] ha tingut la ocasió més oportuna per afirmar la seva libèrrima voluntat de viure la plena vida». ¹²⁹

2. LA CAMPANYA PER L'AUTONOMIA, LA FEDERACIÓ DEMOCRÀTICA NACIONALISTA I LA VAGA DE LA CANADENCA (NOVEMBRE DE 1918 A ABRIL DE 1919)

El 5 de novembre de 1918, el diputat Francesc Macià proclamava a les Corts de Madrid: «Yo solemnemente os digo que nosotros queremos formar una nacionalidad catalana libre e independiente, para que esa nacionalidad catalana pueda asistir a la Liga de las Naciones, llevando allí su civilización y su

123. *L'Intransigent*, any 1, núm. 9 (31 d'octubre de 1918), p. 1.

124. A. DE VILANOVA, «Per Sèrbia. Els Catalans en la Gran Guerra», *L'Intransigent*, any 1, núm. 11 (15 de novembre de 1918), p. 1.

125. F. MIRALPEIX, «Rèplica», *L'Intransigent*, any 1, núm. 8 (25 d'octubre de 1918), p. 3.

126. *L'Intransigent*, any 1, núm. 8 (25 d'octubre de 1918), p. 3.

127. M. SALVAT PAPASSEIT, «Nacionalisme. Fulles al vent» (17 d'octubre de 1918), *op. cit.*

128. ARÍSTIDES COT, «A les Joventuts Nacionalistes Radicals», *L'Intransigent*, any 1, núm. 9 (31 d'octubre de 1918), p. 3.

129. J. PLA I PASSOLS, «En l'hora única», *L'Intransigent*, any 1, núm. 10 (7 de novembre de 1918), p. 4.

cultura, ya que el fin primordial de esa Liga es formar una entidad superior que dirima las diferencias y litigios entre las naciones libres, y evite los conflictos sangrientos».¹³⁰ Aquest discurs, pronunciat en un efervescent context històric, va ser molt ben rebut entre els ambients del separatisme, al capdavant dels quals semblava voler-se posar Macià, i esdevindria una fita, recordada sovint, de l'avenç de l'independentisme polític a Catalunya.¹³¹

Efectivament, dos mesos i mig després de la sortida al carrer de *L'Intransigent*, la Gran Guerra sembla estar arribant, per fi, al seu final. Els separatistes catalans cridaven a la mobilització i donaven les seves consignes: «Estem amb plena febre nacionalista. Cal conservar aquest estat d'ànim tan patriòtic. Per tant "L'Intransigent" aconsella a tots els seus amics que facin "acte de presència" a tots els actes nacionalistes radicals que s'organitzin». En aquest context, se celebren alguns mítings per intentar unificar tot el nacionalisme radical en una nova organització. Hom parla d'una nova formació política, d'un «futur partit Obrer Nacionalista». El diumenge 10 de novembre de 1918 s'apleguen elements de la UC, de la Joventut La Falç, del Centre Nacionalista Català i del Grop-Joventut L'Avençada, entre d'altres. Quan acaba el míting, ronden pel centre de Barcelona fins a arribar a la Rambla, escenari principal de la política catalana en aquells anys. Allà es va celebrar una «manifestació de simpatia a la França i als Estats Units» entre crits de «Visca Catalunya lliure!» i reclamacions de «separació de l'Estat espanyol». Els assistents van cantar-hi *La Marsellesa* i *Els segadors* tot exhibint banderes americanes, franceses i catalanes. La policia va respondre dissolent la manifestació a cops de sabre; hi va haver corredisses i ferits, i es van practicar algunes detencions. L'endemà, dilluns 11, es va celebrar una segona manifestació, amb l'ambient encara més caldejat, a partir de les sis de la tarda. «Aquest dia ja no som sols, ja hi formen unió amb nosaltres els republicans, els socialistes i els nacionalistes ibèrics, el poble aclama la República Catalana, Catalunya lliure i A baix els opressors». *L'Intransigent* denuncia xocs amb carlins que criden «¡Viva España!». Hi ha noves càrregues, ferits i detinguts. L'endemà, encara hi ha una manifestació a la tarda, molt menys concorreguda, però que també acaba amb algunes detencions. Al voltant de Canaletes s'hi veuen cadets de la guarnició de Barcelona preparats per perseguir catalanistes. Hi ha també carlins i diversos grups espanyolistes. El

130. *Diario de Sesiones de las Cortes* (5 de novembre de 1918), p. 2935.

131. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 1, núm. 17 (28 de desembre de 1918), p. 2.

dimecres, els detinguts dels dies anteriors són posats en llibertat.¹³² En aquesta situació creixentment convulsa i de perill repressiu que s'allargarà, en paraules d'un dels impulsors de la revista i creador de l'estelada, Vicenç A. Ballester, fins a setembre de 1919,¹³³ els independentistes temen que es proclami l'estat de guerra i se suspenguin les garanties constitucionals, cosa que comportaria el tancament de *L'Intransigent*, fet que, de moment, no passarà.¹³⁴

Sovint s'afirma que és Irlanda o Cuba el mirall dels independentistes de l'època. Una mirada de prop ens proporciona alguns matisos. De fet, tots els exemples que tenia el catalanisme han estat alterats per la Gran Guerra, aprofitant l'ocasió «per assolir la seva independència».¹³⁵ En aquelles setmanes, és Sèrbia l'exemple pràctic més important —ho ha estat gairebé tota la guerra—, mentre que són, indiscutiblement, França i els Estats Units els exemples o els models democràtics ideals de l'independentisme.¹³⁶ De fet, per a molts, Irlanda és un molt mal exemple en aquell moment. Pel prohom catalanista i independentista Manuel Folguera i Duran, líder de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, que després serà *irlandès*, els irlandesos havien anat contra Sèrbia o Bèlgica, donant suport a Alemanya i *traint* el bàndol aliat a la Gran Guerra. I aquesta no era una via per al moviment: «Nosaltres no voldríem tenir la llibertat a costa d'altres, sinó que respectem la de tots». Així, en la tardor de 1918, per a aquells encara embadalits per l'aliadofília i les esperances posades en el triomf de França, l'exemple irlandès hi entra en conflicte.¹³⁷

132. Vegeu els articles publicats al núm. 11 de 15 de novembre de 1918: «Mítting d'Afirmació Nacional Catalana», p. 3; EN PÓLVORA, «Catalunya i Espanya. Les manifestacions d'aquesta setmana», p. 2, i Jordi TÍQUIS, «Del Diari d'un ex-valent», p. 2.

133. MURAY; RUBIRALTA (2015), p. 247.

134. *L'Intransigent*, any 1, núm. 11 (15 de novembre de 1918), p. 3.

135. «Escolteu...», *L'Intransigent*, any 1, núm. 12 (22 de novembre de 1918), p. 1.

136. Vegeu els articles publicats als números 11, 13 i 15: A. DE VILANOVA, «Per Sèrbia. Els Catalans en la Gran Guerra» (15 de novembre de 1918), p. 1; Vicenç A. BALLESTER, «A Sèrbia» (15 de novembre de 1918), p. 2; A. COT, «Festa literària pro-aliats» (29 de novembre de 1918), p. 1; [Domènec] LATORRE, «Per la Nacionalitat Catalana. En honor de En Macià» (29 de novembre de 1918), p. 1-2; R. RÀFOLS I CAMÍ, «Una gran missió de la Catalunya autònoma. L'Unitat Nacional» (29 de novembre de 1918), p. 2; «Noticiari», *L'Intransigent* (29 de novembre de 1918), p. 4, i «Noticiari» (13 de desembre de 1918), p. 4. Sobre Sèrbia i el nacionalisme català, vegeu: Joan ESCULIES (2016), «Sèrbia, un vell amor?», a Enric UCÉLAY-DA CAL; Josep PICH [eds.], *La Fi de la Belle Époque i la Gran Guerra*, Barcelona, Grup de Recerca en Estats, Nacions i Sobirania de la UPF, p. 251-276.

137. COT, «Festa literària pro-aliats», *L'Intransigent* (29 de novembre de 1918), *op. cit.*; Les dones separatistes preparen un missatge a la reina Isabel de Bèlgica el gener de 1919. «Noticiari»,

Amb l'armistici ja signat, es prepara un Comitè Pro-Aliats i se celebra un míting amb diverses figures de totes les branques del catalanisme, inclòs el lligaire, el republicà i l'independentisme, com Gabriel Alomar, Santiago Andreu, Brossa, Manuel Folguera i Duran, Amadeu Hurtado, Francesc Macià, Montaner, Lluís Nicolau d'Olwer, Puig i Esteve, Manuel Serra i Moret i Joan Solé i Pla.¹³⁸ La unitat i l'efervescència del catalanisme és un moment ideal, a ulls dels independentistes, per emprendre la unificació d'aquest espai i impulsar el nou partit polític. En aquest context, Macià pronuncia un míting el 17 de novembre de 1918 al CADCI, al qual assisteixen Folguera i Duran (de la Protectora), Lluís Marsans i Duran i Albesa (de la Joventut Els Néts dels Almogàvers) i representants de diverses entitats catalanistes, obreres i culturals. S'hi senten crits de «Visca la Independència de Catalunya» i «Visca el polític i diputat honorat», dedicats a Macià. Hi és present, també, la comissió que prepara un Partit Nacionalista Obrer. A la sortida del míting, hi ha de nou càrregues de la policia, que s'abalança també contra Macià a cops de sabre. «Les corregudes i cargues es repetiren en els carrers afluent a la Rambla, produint molta confusió la que es donà a la Plaça Reial. Alguns ferits, però cap detingut. La manifestació acaba al Consolat de Sèrbia, al Passeig de Gràcia amb Corts Catalanes». L'intercanvi de crits amb requetès carlins finalitza amb alguns trets de revòlver que no causen morts.¹³⁹

Si el catalanisme i l'independentisme estan mutant, també muta aleshores l'espanyolisme. La relació entre els dos nacionalismes comença a generar una dinàmica d'acció-reacció que porta a una radicalització mútua. La impossibilitat de controlar la situació política sobre el terreny a Catalunya durant la Campanya per l'Autonomia porta les autoritats de l'Estat espanyol a adoptar noves mesures fora de la llei; es tracta d'una dinàmica nova, d'arrel colonial, inspirada en la repressió de l'independentisme cubà.¹⁴⁰ De fet, a les manifestacions i els actes dels independentistes comencen a aparèixer, com recull i denuncia *L'Intransigent*, policies i militars de paisà auxiliats per elements civils, entre els

L'Intransigent, any 2, núm. 18 (11 de gener de 1919), p. 4. El missatge a «A Sa Magestat la Reina Isabel de Bèlgica», *L'Intransigent*, any 2, núm. 24 (13 de març de 1919), p. 3.

138. *L'Intransigent*, any 1, núm. 12 (22 de novembre de 1918), p. 1.

139. «La Conferència d'En Macià», *L'Intransigent*, any 1, núm. 12 (22 de novembre de 1918), p. 2. Sobre la Joventut Els Néts dels Almogàvers, vegeu ESCULIES (2013b), p. 52-65.

140. Vegeu: Xavier CASALS; Enric UCÉLAY-DA CAL (2023), *El Fascio de Las Ramblas. Los orígenes catalanes del fascismo español*, Barcelona, Pasado&Presente.

quals s'esmenta el comissari Brabo Portillo, que organitzà grups fora llei.¹⁴¹ Els separatistes els acusen de ser «els que viuen de la “sopa boba” (militars, alguns empleats de Correos, Telègra[fs] i Telèfons, del Govern Civil, Carlinots i Mandres)».¹⁴²

Una setmana després, el 24 de novembre de 1918, se celebra un altre acte al CADCI, en aquesta ocasió en honor dels aliats i dels voluntaris catalans, sense que es registrin incidents. S'envien telegrams de salutació a Wilson, el mariscal Joffre i el diputat rossellonès Manuel Brousse.¹⁴³ Aquell dia es va celebrar, també, un dinar al restaurant del parc de la Ciutadella amb presència de les principals figures del nacionalisme radical i la presidència del dramaturg Àngel Guimerà. Grant i Sala, impulsor de *L'Intransigent*, demanà «l'autonomia integral» seguint les Bases de Manresa de 1892, modificades si calgués. Pere M. Rossell i Vilar posà l'accent en la qüestió obrera. També hi són el músic Enric Morera, Miquel Laporta, Folguera i Duran, Macià i Solé i Pla, i s'hi entonen *Els Segadors* i *La Marsellesa*.¹⁴⁴ El discurs esmentat de Macià al Congrés fa, segons Manuel Pagès, «legalisar-se la propaganda de una nova modalitat del catalanisme sempre existent, pro fins are quasi desconeguda [...] Per fi hem trobat el capdell que encarni el verb d'expressió del pensar de les joventuts netament catalanistes radicals i lliberals».¹⁴⁵ L'objectiu explícit és crear un espai propi i acabar amb el monopoli de la Lliga.¹⁴⁶ Així mateix, es nota una creixent activitat d'aplec al voltant de Barcelona (Sabadell o Badalona, per exemple), recomposicions de juntes d'organitzacions, excursions conjuntes i altres.¹⁴⁷

141. Vegeu els articles del número 14 (6 de desembre de 1918), d'A. COT, «¡Justícia!», p. 1, i EN FRESSETA, «A tort i a dret», p. 2. Sobre Brabo Portillo, vegeu Josep PICH; David MARTÍNEZ FIOI (2019), «Manuel Brabo Portillo. Policía, espía y pistolero (1876-1919)», *Vínculos de Historia*, núm. 8, p. 387-408.

142. JOHN SOLANARE, «Guerra Als Castellans...», *L'Intransigent*, any 1, núm. 17 (28 de desembre de 1918), p. 2.

143. A. COT, «Festa literària pro-aliats», *L'Intransigent* (29 de novembre de 1918), *op. cit.*

144. LATORRE, «Per la Nacionalitat Catalana. En honor de En Macià», *L'Intransigent*, any 1, núm. 13 (29 de novembre de 1918), p. 1-2.

145. MANUEL PAGÈS, «¿I Catalunya?», *L'Intransigent*, any 1, núm. 13 (29 de novembre de 1918), p. 2.

146. MARIUS, «Glosa. Els últims seran els primers», *L'Intransigent*, any 1, núm. 13 (29 de novembre de 1918), p. 3.

147. *L'Intransigent*: any 1, núm. 14 (6 de desembre de 1918), p. 4; «Noticiari», any 1, núm. 15 (13 de desembre de 1918), p. 4; «Desagravi a la Bandera Nord-Amèrica. Viatge Nacional

En contrast amb el període anterior, i el posterior, resulta evident que entre el novembre de 1918 i el febrer de 1919 es produeix una intensa activitat organitzativa de l'independentisme. És en aquells moments quan comença a arribar el zenit de la Campanya per l'Autonomia i quan la Mancomunitat presenta el document de proposta autonòmica definitiu, que els separatistes rebutgen. Els sembla insuficient, «una ridícula i una vergonya», un «senzill tractat de comerç» i no pas «les bases d'una Autonomia mitjanament discutible». Entre altres qüestions, critiquen que no incorpori l'oficialitat de la llengua catalana:

[...] si, segons el document esmentat, se reserva al Poder Central les relacions internacionals, la legislació penal i la social, les vies de comunicació de caràcter general, els correus telègrafs i telèfons, la formació i manteniment del exèrcit igual que al restant d'Espanya, es clar que totes aquestes funcions dites de caràcter general, tindran sempre per nexa oficial la llengua castellana i veus aquí com segons aquest document, la majoria de funcionaris seran castellans, i nosaltres sols podrem usar la nostra llengua per explicar rondalles a la mainada a l'escalf de la llar en les nits d'ivern.¹⁴⁸

Es critica que el text sembla massa centrat en l'economia i no debat els fonaments del que, per als separatistes, constitueix «els problemes vitals de l'espiritualitat catalana».¹⁴⁹ A mesura que l'opinió pública antiautonomista respon a Espanya, puja la temperatura de la política catalana i espanyola.¹⁵⁰ A Madrid té lloc una manifestació i a Barcelona se'n succeeixen durant dies, amb una mort accidental, Pilar Carbó.¹⁵¹ El 22 de desembre se celebrà un «gran míting d'afirmació» del nacionalisme radical en què van parlar J. Marfany, Salvador Salat, Rossell i Vilar i Francesc Macià.¹⁵² Així, en un context polític favorable

a Sabadell», any 1, núm. 14 (6 de desembre de 1918), p. 3; «Excursió Nacionalista a Badalona», any 1, núm. 16 (20 de desembre de 1918), p. 2; «Noticiari», any 1, núm. 16 (20 de desembre de 1918), p. 4.

148. DR. XALABARDER, «Montes parturient...», *L'Intransigent*, any 1, núm. 14 (6 de desembre de 1918), p. 3-4.

149. *Ibidem*.

150. J. SANZ, «Les causes de la foguera», *L'Intransigent*, any 1, núm. 15 (13 de desembre de 1918), p. 2. Vegeu una interpretació del context polític a Jordi PONS, «Comentant», any 1, núm. 16 (20 de desembre de 1918), p. 2.

151. «La descomposició de l'Estat Espanyol», *L'Intransigent*, any 1, núm. 16 (20 de desembre de 1918), p. 1.

152. *L'Intransigent*, any 1, núm. 16 (20 de desembre de 1918), p. 1.

als independentistes, *L'Intransigent* anuncia que creixerà encara més, obrint-se a parlar a les seves planes, també, de futbol.¹⁵³ A Barcelona se succeeixen les manifestacions, gairebé cada dia, entre crits a la independència.¹⁵⁴ A banda de les manifestacions, hi ha mítings i molt de moviment associatiu, com reorganitzacions de joventuts i entitats i fundacions de nous grups arreu, amb actes en què és present la base social de l'independentisme. És palesa una ebullició que durarà fins al febrer. Mentrestant, a la premsa es copsa una doble guerra mediàtica: d'una banda, de l'espanyolisme contra el catalanisme; de l'altra, de la Lliga contra l'independentisme.¹⁵⁵ Durant aquells dies, la redacció del setmanari independentista visita els presos nacionalistes, com ho fa també l'Associació Catalana de Beneficència, presidida per Vicenç Ballester i íntimament relacionada amb *L'Intransigent*.¹⁵⁶ El 28 de desembre de 1918, el setmanari dedica el número a la independència de Filipines i José Rizal, esdevinguda just vint anys abans.¹⁵⁷

En aquest context, no és estrany que el primer número de 1919 anunciï en portada *L'any de la llibertat*, que tancaria un cicle iniciat el 1714. L'edició coincideix amb l'arribada i la digestió, per dir-ho d'alguna manera, de les notícies del recent triomf electoral del Sinn Féin a Irlanda, que començarà a ser, ara sí, l'exemple predilecte dels separatistes:

Nosaltres no volem que's vessi sang inútilment, però, si no fos possible assolir per mitjans pacífics el reconeixement de la nostra nacionalitat, repetim una vegada més que estem disposats a conquerir de la manera que sigui el que com homes, com a ciutadans conscients, per justícia, per dret i per democràcia tenim dret

153. REFORT, «El dret i la forsa», *L'Intransigent*, any 1, núm. 17 (28 de desembre de 1918), p. 1.

154. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 1, núm. 17 (28 de desembre de 1918), p. 2.

155. Vegeu els números 17, 21 i 22, respectivament: «Noticiari» (28 de desembre de 1918), p. 4; «Noves» (6 de febrer de 1919), p. 4; «Noves» (13 de febrer de 1919), p. 4.

156. «De reixes enfora», *L'Intransigent*, any 1, núm. 17 (28 de desembre de 1918), p. 4. S'esmenta l'Associació Catalana de Beneficència (adherida a la UC) ja al segon número de *L'Intransigent*. Tenia per finalitat socórrer empresonats catalans, i, en cas convenient o necessari, llurs famílies, com ho havia fet La Reixa a partir de 1901. La quota de soci era de 50 cèntims. *L'Intransigent*, any 1, núm. 2 (8 de setembre de 1918), p. 2. Vegeu també MURAY; RUBIRALTA (2015), p. 247-256.

157. «El dret i la forsa», *L'Intransigent*, any 1, núm. 17 (28 de desembre de 1918), p. 1.

que se'ns reconeixi. Els nacionalistes radicals, els justament nomenats «sin feins» catalans es consideren honrats de poguer formar el quadre per la gran causa catalana; que'ls elements representatius sàpiguen complir els seus deures; que prenguin exemple, si és que el necessiten, de la patriòtica Irlanda, que'l poble podeu estar segurs que complirà la seva obligació.¹⁵⁸

Un jove Josep Tarradellas explica la victòria del Sinn Féin amb totes les dades, i afirma que «és una prova més que els problemes fonament nacionalistes no es poden resoldre amb una autonomia més o menys àmplia, sinó amb l'absoluta independència».¹⁵⁹ En el mateix número, Pere Màrtir Rossell i Vilar parla de la importància geopolítica de Catalunya i les illes Balears per a França en la seva connexió amb Algèria.¹⁶⁰ Finalment, en aquest destacat lliurament de *L'Intransigent* s'anuncia també l'imminent naixement d'un nou partit: la Federació Democràtica Nacionalista (FDN), que tindrà la seu a la del Centre Nacionalista Republicà o el Grop Joventut L'Avençada i altres joventuts relacionades amb la UC, a l'estatge principal del carrer Sant Honorat, 7, a Barcelona.¹⁶¹ Vinculada amb aquesta reorganització, els números del setmanari de gener i febrer de 1919 confirmen l'ascens de Francesc Macià com a «cabdill», i l'exemple politicomilitar irlandès com a marques del nacionalisme radical separatista que agombola *L'Intransigent*. De fet, els tres articles de Tarradellas són els que d'una manera més nítida fins aleshores expliquen la situació política d'un referent exterior de l'independentisme.¹⁶² Encara que Macià esdevingués una personalitat de referència d'aquest incipient espai polític, l'estratègia electoral no era del gust de

158. «L'any de la llibertat», *L'Intransigent*, any 2, núm. 18 (11 de gener de 1919), p. 1.

159. Josep TARRADELLAS I JOAN, «La victoria dels Sinn - Feiners», *L'Intransigent*, any 2, núm. 18 (11 de gener de 1919), p. 1.

160. M. ROSSELL I VILÀ, «Anglaterra convida a Catalunya a reanudar les relacions», *L'Intransigent*, any 2, núm. 18 (11 de gener de 1919), p. 2.

161. «Noticiari», *L'Intransigent*, any 2, núm. 18 (11 de gener de 1919), p. 4; «Noticiari», *L'Intransigent*, any 1, núm. 8 (24 d'octubre de 1918), p. 4.

162. De fet, Tarradellas demostrarà ser també, entre els separatistes, el més atent a la política internacional. A més de l'article citat més amunt, vegeu: «Sinn-Feiners i Orangistes», any 2, núm. 19 (17 de gener de 1919), p. 1-2, «De l'Assemblea dels Sinn-Feiners», any 2, núm. 23 (20 de febrer de 1919), p. 2; el «Gran Ducat de Luxemburg», any 2, núm. 25 (6 de març de 1919), p. 2; «El Baró Sidney Sonnine», any 2, núm. 28 (20 de març de 1919), p. 2, en el qual Tarradellas defensa la integritat de Iugoslàvia davant l'irredemptisme italià, i «Egipte i son esdevenidor», any 2, núm. 31 (5 de juny de 1919), p. 1. En aquests mesos, Macià apareix molt més sovint i en fotografia, ja com a líder indiscutible: *L'Intransigent*, any 2, núm. 2 (6 de febrer de 1919), p. 1.

moltes de les joventuts que aplegava i que continuaven mantenint la línia apolítica, contrària a participar en les eleccions, heretada dels plantejaments de la UC.¹⁶³ Això, com veurem, tindria conseqüències.

En paral·lel, es denuncia l'emergència, a la Rambla, d'un «Centro» espanyolista que, amb el suport de la «Guardia de Seguridad, maltracten els pacífics ciutadans, assalten els establiments destruint ço que troben al pas, amb el bram de ¡Viva España!» i es denuncien que s'han produït amenaces i detencions —no gaire llargues— per part de policies, militars de paísà i altres elements que «creuen trobar-se a l'any 1896 i en poble Cubà».¹⁶⁴ Hi ha xocs amb els «provocadors», alguns pertanyents a la nounada Liga Patriótica Española (LPE), que acaben amb trets i ferits.¹⁶⁵ En aquest clima creixentment enterbolit sembla evident que la Campanya per l'Autonomia, per molt que es plantegi dins la legalitat del règim de la Restauració, topa amb l'oposició de les autoritats espanyoles. A *L'Intransigent* comencen, aleshores, a denunciar que la Campanya «haurà fracassat per la seva feblesa. Per l'estat de desnacionalització en que's troba encare Catalunya» i «perquè els catalans no hem fet prou sacrificis per la llibertat».¹⁶⁶ Mentrestant, a la secció literària apareixen creixents referències a les armes i els voluntaris catalans.¹⁶⁷ A l'últim número de gener es continuen reproduint fotografies de soldats catalans a la Gran Guerra, com ara Camil Campanyà, president de la Joventut Catalanista (adherida a la UC), «deixán la seva patria, per a morir als camps de [l]a mort d'Europa per la nostra llibertat».¹⁶⁸ S'afirma encara que havien lluitat per Catalunya i que a les conferències de pau aquest fet havia d'ésser reconegut pels vencedors.¹⁶⁹ També s'explica l'anècdota que quan Solé i Pla, «gran padrí dels voluntaris catalans, anava a abraçar-los, i ple de fervor patriòtic, damunt el seu cap col·locà la barretina musca, per indumentària es posà trajo de vellut, als

163. ESCULIES (2013a), p. 91-121.

164. [Domènec] LATORRE, «Per ésser Catalans», *L'Intransigent*, any 2, núm. 19 (17 de gener de 1919), p. 2.

165. «Darrera hora», *L'Intransigent*, any 2, núm. 19 (17 de gener de 1919), p. 4.

166. «Qui ha fet fracassar aquesta nova ofensiva? Els culpables», *L'Intransigent*, any 2, núm. 19 (17 de gener de 1919), p. 2.

167. A tall d'exemple, vegeu: Anton FARGAS I BATLLE, «Soldats. Quadret de Reis», R. C. Y L, «Veni armats», *L'Intransigent*, any 2, núm. 19 (17 de gener de 1919), p. 3.

168. *L'Intransigent*, any 2, núm. 20 (24 de gener de 1919), p. 1.

169. Vegeu els articles del núm. 20 (24 de gener de 1919), de M. FOLGUERA I DURAN, «Els voluntaris catalans i les reivindicacions catalanes», p. 1; J. PUIG I CADAFAALCH, «La Mancomunitat de Catalunya», i P. MANEN I ARTÉS, «A vosaltres representants de la raça», p. 2.

peus polaines, i per abric, la capa. Li mancava un trabuc per a ésser un voluntari del Bruc». ¹⁷⁰ Alhora, es comenta l'emergència de l'espanyolista i paramilitar LPE, contra la qual s'enfronten els estudiants de la catalanista Associació Catalana d'Estudiants pels carrers. El setmanari publicà els noms dels directius de la LPE, Jaime Bordas, Juan Rosic i Lariña y Burgos i «recomanem a totes les entitats que es preocupin saber el domicili de dits... individus». ¹⁷¹ En aquest clima, és arrestat el director de *L'Intransigent*, Domènec Latorre. En total, hi ha quaranta detinguts a principis de febrer de 1919 i alguns d'ells han passat a presó. Les setmanes següents, la redacció del setmanari els anirà a veure i informarà de les visites que se'ls faci a la presó Model. ¹⁷² El número del 31 de gener de 1919 ja no sortirà al carrer —sense que se n'expliqui el motiu, que és molt probable que fos la suspensió de garanties constitucionals. A partir del 6 de febrer, la publicació passà a sortir els dijous, i no pas els divendres.

Finalment, com hem comentat, després de mesos d'anunciar reunions i mítings, i reclamar la creació d'un nou partit nacionalista, *L'Intransigent* es fa ressò de la creació de la FDN, «aquest simpàtic partit que representa el símbol de llibertat i de justícia, prepara grans actes de propaganda pels indrets de nostra Catalunya, per a després de les actuals circumstàncies». ¹⁷³ La FDN és una fita en el procés de concreció organitzativa del separatisme català i intentà ser una alternativa catalanista d'esquerres a la Lliga. ¹⁷⁴ Com ja va explicar Isidre Molas, «la fundació del nou partit ha d'explicar-se a partir d'un doble fet: a) el procés

170. «El Caçador de Catalans», *L'Intransigent*, any 2, núm. 20 (24 de gener de 1919), p. 3-4. [Tret de *L'Esquella de la Torratxa*, 28 de desembre de 1917].

171. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any, núm. 20 (24 de gener de 1919), p. 2, i «Noticiari», p. 4.

172. Isidre Molas compta 42 detinguts: «Durant l'agitació del mes de gener de 1919 foren detingudes 42 persones: 14, el dia 11; 15, el 12; 9, el 13, i 3 el 14. Professionalment, es repartien de la forma següent: 1 advocat, 1 procurador, 5 estudiants, 1 poeta, 2 comerciants, 4 dependents de botiga, 3 obrers (joier, electricista, perruquer) i 25 dependents de comerç (*El Diluvio*, 17 de gener de 1919). La professió dels detinguts dona un indicatiu per captar quins són els sectors socials mobilitzats al carrer pel catalanisme radical, la qual cosa permet de construir una hipòtesi sobre el contingut social del moviment i del grup mateix que l'intenta dirigir». Isidre Molas (1972), «Federació Democràtica Nacionalista (1919-1923)», *Recerques*, núm. 2, p. 137-153. Sobre les visites vegeu, a tall d'exemple: «Noves», *L'Intransigent*, any 2, núm. 24 (27 de febrer de 1919), p. 4.

173. «Noticiari», *L'Intransigent*, any 2, núm. 20 (24 de gener de 1919), p. 4.

174. E. XALABARDER, «¿Revolucionaris o rebecs?», *L'Intransigent*, any 2, núm. 21 (6 de febrer de 1919), p. 1-2.

de radicalització operat dins el catalanisme a finals de la segona dècada del segle, sorgit a partir de l'existència de sectors descontents de la moderació de la Lliga Regionalista; i b) la manca d'un partit esquerrà capaç de canalitzar-lo, en especial després del fracàs de la UFNR i de l'escassa incidència dins el nacionalisme del Partit Republicà Català». ¹⁷⁵ Tanmateix, com ha afirmat Rubiralta, «més que no pas un programa de partit, era més aviat una breu constitució per al Govern i l'administració de Catalunya». ¹⁷⁶

Establert ja, almenys en el nom, el nou partit nacionalista i obrer, l'eufòria continua present. El futur escriptor Tomàs Roig i Llop, aleshores un jove separatista de disset anys, fa una crida força explícita perquè els nacionalistes portin bastó a les manifestacions, ¹⁷⁷ mentre Macià anuncia a *L'Intransigent* que «Qui's senti fort d'esperit i coratjós, que ajunti ses forces a nostres forces, i entre tots arribar[em] a la constitució d'una Catalunya que sigui, com en altres èpoques fou, l'exemple dels pobles lliures i l'admiració dels pobles forts». ¹⁷⁸ Al rotatiu també s'informa de com s'ha constituït, malgrat els empresonaments dels diputats, l'Assemblea de la República d'Irlanda, que planteja la independència del país, i se'n fa una relació dels noms dels diputats, professió i activitat nacionalista, destacant-ne el caràcter interclassista. També s'esmenten, de passada gairebé, Bèlgica i Polònia. ¹⁷⁹ «Autonomia no, independència sí» és l'il·lustratiu títol d'un altre article, que posa en relleu la clarificació dels dos conceptes, que han passat a descriure, en la major part dels casos, realitats diferents. ¹⁸⁰ Mentrestant, durant les manifestacions és assassinat el jove nacionalista Joan Benet, a mans dels de la «guàrdia negra» i la LPE. ¹⁸¹

175. MOLAS (1972), p. 137-153.

176. Fermí RUBIRALTA (2008), *Daniel Cardona i Civit (1890-1943). Una biografia política*, Catarroja, Afers, p. 63.

177. Tomàs ROIG I LLOP, «El bastó», *L'Intransigent*, any 2, núm. 21 (6 de febrer de 1919), p. 3.

178. Frances[c] MACIÀ LLU[ÇÀ], «Catalans», *L'Intransigent*, any 2, núm. 23 (20 de febrer de 1919), p. 1.

179. Vegeu els articles del núm. 23 (20 de febrer de 1919), de Josep TARRADELLAS I JOAN, «De l'Assemblea dels Sinn-Feiners», p. 2, i JACOBUS, «Glosa», p. 2.

180. J. SANZ, «Autonomia no. Independència sí», *L'Intransigent*, any 2, núm. 23 (20 de febrer de 1919), p. 4.

181. Vegeu les referències als números 23, 24 i 25 «Necrologias» (20 de febrer de 1919), p. 4; «Noves» (27 de febrer de 1919), p. 4, i «Noves» (6 de març de 1919), p. 4.

El 27 de febrer de 1919 *L'Intransigent* publicà en portada les bases de la FDN, datades el 2 de febrer a Barcelona.¹⁸² El primer míting de la FDN s'havia celebrat aquell dia a Reus, perquè el previst a Barcelona per al 19 de gener no s'havia pogut tirar endavant a causa de la suspensió de les garanties constitucionals tres dies abans.¹⁸³ Sembla, però, que les il·lusions inicials del que podia comportar la campanya es van esvair: «Assemblees de parlamentaris l'any passat, assemblees de parlamentaris l'any que som, plebiscits d'Ajuntaments: bolets, cops de puny i garrotades i una pluja de trets pel carrer d'En Balmes i per altres carrers que no són d'En Balmes; càrregues magnífiques per les Rambles, per la Plaça de Catalunya i fins i tot pels interiors dels domicilis; una florida de barres catalanes per tots els balcons de les cases i als pits de nostres garrides nenes i dels nostres ben plantats minyons; una bullida mai vista, crits de joia aclamant la llibertat de la Terra». Semblava, fins i tot, «que esclatava la guerra separatista». Però en realitat es tractava d'un «[f]oc d'encenalls. Tot s'és tornat aigua poll. Tothom calla com un mort».¹⁸⁴

La FDN, nascuda en el moment àlgid de la Campanya per l'Autonomia, comptava amb el lideratge de Macià, que havia publicat alguns escrits a *L'Intransigent*, com altres dirigents de la nova formació, per exemple Rossell i Vilar. Tanmateix, sembla que *L'Intransigent* no acaba de fer el canvi i sumar-se sense reserves al naixent partit, deixant enrere del tot la UC. Encara que hagi anomenat «cabdill» Macià i se'n reproduïxin els discursos, es continua referint a Solé i Pla de la UC com «el nostre president».¹⁸⁵ Aquesta situació és fruit de la provisionalitat organitzativa en què es troba immers aleshores el moviment separatista i del context cada vegada més convuls i difícil per al catalanisme, que la vaga de la Canadenc, iniciada el 21 de febrer de 1919, ha complicat. Hom parla aleshores, també, d'una «Federació de Joventuts Separatistes», tal vegada pensada com a secció juvenil de la FDN, que no arribarà a conformar-se.¹⁸⁶

182. «La Federació Democràtica Nacionalista», *L'Intransigent*, any 2, núm. 24 (27 de febrer de 1919), p. 1-2.

183. «Míting Nacionalista a Reus», *L'Intransigent*, any 2, núm. 21 (6 de febrer de 1919), p. 4.

184. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 2, núm. 24 (27 de febrer de 1919), p. 2-3 Vegeu també al mateix número «Per l'amor a Catalunya», p. 1.

185. «En Macià al Congrés», *L'Intransigent*, any 2, núm. 24 (27 de febrer de 1919), p. 3.

186. «Noves», *L'Intransigent*, any 2, núm. 24 (27 de febrer de 1919), p. 4.

L'Intransigent mostra ben poques notícies d'activitat de la FDN, com si, just en el moment de nàixer, hagués passat a un estat d'hibernació.¹⁸⁷ I encara que s'insisteixi en portada amb els «voluntaris catalans» i el debat que se'n fa la cambra legislativa francesa a través del diputat rossellonès Brossa, els ànims estan de capa caiguda.¹⁸⁸ Alguns, però, continuen insistint que la finestra d'oportunitat encara és oberta: «Si girem els ulls envers al nord d'Europa, hi veiem Irlanda, Polònia, Ungria, Checoslovàquia i la descomposta Rússia, i molts altres, uns amb lluites socials, altres amb lluites nacionalistes es declaren en revolta per defensar la independència. Catalunya també segueix aquesta ruta».¹⁸⁹

El conflicte social que inicià la vaga de la Canadenca, el pistolerisme, acabà d'aturar el moviment de la Campanya pro Autonomia, que havia arribat a una via morta amb el Govern central. Amb el pretext de la conflictivitat social, el Govern imposà mesures repressives i coartà la llibertat de premsa, tot impedit que es parlés de la vaga. Tampoc no es deixà d'assenyalar que les mateixes bandes parapoliciales i paramilitars que havien reprimit les manifestacions del catalanisme, amb dinàmiques heretades de Cuba, servirien ara per combatre el sindicalisme de la CNT. *L'Intransigent* denuncià aquests fets i recordà que encara hi havia innocents a les presons; que el Marroc era un «escorxador», que moltes indústries s'havien fet d'or durant la Gran Guerra i no havien apujat salaris, i que «l' Espanya actual la defensen les *bailarines* com la *Mary-Focela* i la *Argentinita* amb sos cèlebres *couplets*, els toreros com en *Belmonte*, els *Gallos* i altres amb la *ezpada*, així com també homes més castiços que les dones com En Royo Vilanova, Alfonso Sala, Romanones, Dato, Maura, R..., etc., etc.».¹⁹⁰

A aquestes altures del març-abril de 1919, la lluita social ha passat per sobre de la nacional. A *L'Intransigent* esperen temps millors: «Passades les bromes amenaçadores que enterboleixen la màquina social, resolts els problemes capitalíssims de l'obrer, tornarà la nostra Pàtria a vibrar, vigorosa, amb més intensitat que mai. I mentrestant, treballem nosaltres, els conven[ç]uts, per l'avenir

187. «Noves», *L'Intransigent*, any 2, núm. 29 (17 d'abril de 1919), p. 4.

188. «Per als voluntaris catalans», *L'Intransigent*, any 2, núm. 25 (6 de març de 1919), p. 1-2.

189. «Recobrem nostres llibertats», *L'Intransigent*, any 2, núm. 25 (6 de març de 1919), p. 1.

190. Domènec LATORRE I SOLÉ, «Çò que el Govern no permet», *L'Intransigent*, any 2, núm. 26 (13 de març de 1919), p. 2.

de nostra terra».¹⁹¹ Amb aquest panorama, la FDN que, amb prou feines dos mesos després de la seva constitució, havia pogut tirar endavant només tres mítings i sumar 227 afiliats,¹⁹² es veu obligada a anunciar que «davan[t] les actuals circumstancies, aquest nou partit, ha cregut convenient no actuar fins que tingués l'absoluta llibertat per sos actes».¹⁹³

Tot i que l'activitat pública s'esllangueixi, com s'ha esllanguit la Campaña per l'Autonomia, es manté la radicalització del discurs,¹⁹⁴ però hom posa l'accent en la qüestió social que predomina aquelles setmanes. A la portada del número del 20 de març de 1919 s'afirma que «sempre el Catalanisme radical ha comptat amb els obrers, defensa[n]t-los de les escomeses de les Autoritats legals, i de les injustes pretensions de la *burguesia*». Defensen l'establiment d'un «Estat català» que canviï l'estat actual de les coses, i que la independència portarà «la redempció de les classes proletàries».¹⁹⁵ De fet, reivindiquen el Principat d'Andorra perquè tot és en català, el país és ric i no s'hi nota la presència d'Espanya ni de França.¹⁹⁶

És interessant també assenyalar que aleshores, coincidint amb la fundació de la FDN, es comencen a publicar informacions i escrits dels «Catalans d'Amèrica».¹⁹⁷ En part, vista la situació d'atzucac a Catalunya, resulten més importants els moviments catalanistes a l'estranger, cap al qual es projecten les esperances. A partir del número 29 del 17 d'abril de 1919, se'n parla en articles en portada i a l'interior. «Tots els catalans esgarriats pel món [...] donem l'exemple d'una Nacionalitat que es reforç per a tornar als temps inoblidables del seu portentós imperi».¹⁹⁸ De fet, al mateix número, la UC anuncia que s'han establert contactes amb diverses entitats catalanistes i separatistes d'Amèrica.¹⁹⁹ A partir

191. T. ROIG I LLOP, «Fermesa», *L'Intransigent*, any 2, núm. 26 (13 de març de 1919), p. 3.

192. «Federació Democràtica Nacionalista», *L'Intransigent*, any 2, núm. 27 (20 de març de 1919), p. 4.

193. «Noves», *L'Intransigent* (17 d'abril de 1919), *op. cit.*

194. Es pot resseguir, sobretot, a la secció literària. Vegeu, a tall d'exemple, Ignasi IGLÉSIAS, «La Marsellesa», *L'Intransigent*, any 2, núm. 26 (13 de març de 1919), p. 3.

195. «La vaga gran», *L'Intransigent*, any 2, núm. 27 (20 de març de 1919), p. 1.

196. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 2, núm. 28 (10 d'abril de 1919), p. 2.

197. «Els Catalans d'Amèrica», *L'Intransigent*, any 2, núm. 26 (13 de març de 1919), p. 3.

198. «Els catalans de Catalunya als catalans d'Amèrica» i «Com pensen els catalans d'Amèrica», *L'Intransigent*, any 2, núm. 29 (17 d'abril de 1919), p. 1.

199. «Noves», *L'Intransigent*, any 2, núm. 29 (17 d'abril de 1919), p. 4.

del següent, a la secció de notícies, s'informa sovint de l'activitat dels catalans d'Amèrica, i es reproduïx un missatge del president de la UC, adreçant-se «Als catalans que són fora Catalunya».²⁰⁰ Solé i Pla expressarà també la seva ideologia nacionalista, liberal, republicana, socialista i progressista.²⁰¹

A despit de l'intent d'adaptació del discurs nacionalista i de la formació, empresa però aturada, de la FDN, el separatisme viu hores baixes. A *L'Intransigent* ja noten que s'ha perdut una gran oportunitat, i ha quedat enrere el temps de les assemblees de parlamentaris, en els que «fins algun que altre personatge d'altura semblava que treballava de debò per Catalunya, i que de grat o per força assoliríem l'Autonomia Integral, o l'Indepen[dèn]cia i tot». En canvi, «el que en realitat vàrem tenir foren carreres de peu i de cavall per les Rambles i els seus environs, la suspensió de garanties, l'estat de guerra, la vaga general i els sometents».²⁰² Encara que l'ocasió s'hagi malbaratat, en el futur en poden venir d'altres, defensa el setmanari independentista. Aturada la FDN, sembla que la UC recupera el lideratge de l'espai separatista.²⁰³

3. EL SEPARATISME EN UN IMPÀS: EL PISTOLERISME I LES DICTADURES MILITARS (JUNY DE 1919-JULIOL DE 1921)

L'Intransigent deixa de publicar-se entre el 24 d'abril i el 5 de juny de 1919. Abans havia patit alguna breu aturada alguna setmana, però aquesta fou la primera suspensió important. L'autoritat militar va imposar-li una sanció de 250 pessetes perquè el número del 24 d'abril no havia passat la censura.²⁰⁴ «I creïeu que si surt és ben a disgust nostre, car és a prec de la majoria dels nostres sotscriptors», perquè ha de fer-ho amb sordina.²⁰⁵ Al número del 5 de juny,

200. DR. J. SOLÉ I PLA, president de la Unió Catalanista, «Als catalans que són fora Catalunya», *L'Intransigent*, any 2, núm. 30 (24 d'abril de 1919), p. 1-2.

201. Vegeu també [Joan] SOLÉ I PLA, «Catalunya persistirà?», *L'Intransigent*, any 1, núm. 2 (8 de desembre de 1918), p. 2; D[omènec] MARTÍ I JULIÀ, «Avenç», *L'Intransigent*, any 1, núm. 6 (10 d'octubre de 1918), p. 2.

202. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 2, núm. 30 (24 d'abril de 1919), p. 2.

203. «Noves», *L'Intransigent*, any 2, núm. 30 (24 d'abril de 1919), p. 4.

204. «El Municipio», *El Diluvio*, any 61, núm. 95 (29 d'abril de 1919), p. 10.

205. «Noves», *L'Intransigent*, any 2, núm. 32 (12 de juny de 1919), p. 4.

s'avisava que «ha passat per la censura militar».²⁰⁶ En aquells moments de confusió, també ha corregut el rumor que la UC es presentava a les eleccions a Corts del primer de juny, estratègia que feia temps que volia seguir algun dels seus sectors dissidents.²⁰⁷ Durant aquelles setmanes, havia estat el diari republicà editat en castellà, *El Diluvio*, amb el qual hi havia molt bona sintonia, l'encarregat de servir d'òrgan d'expressió de la FDN, que torna a aparèixer públicament només per anunciar que no es presenta a les eleccions de diputats a Corts ni a les de diputats provincials del 6 de juny. Només Macià hi concorre i guanya l'acta, empès pels seus seguidors a les Borges Blanques, però desvinculat de tot partit.²⁰⁸ L'interès per les eleccions no sembla gaire present, per no dir gens, entre els redactors del setmanari.

Amb la signatura del que serà el Tractat de Pau de Versalles a punt de tenir lloc, el juny de 1919, *L'Intransigent* fa un repàs de la situació política mundial. Es fa especial menció a Irlanda, a la qual alguns continuen criticant que intentés la independència amb l'ajut d'Alemanya el 1916. Hom parla també d'Islàndia, que «fa mesos que és lliure», de Polònia que «torna a regir ja, encara no format del tot», de Bohèmia (Txecoslovàquia) que «se debat encara en la impotència que l'hi portà tants anys d'esclavatge» i Finlàndia o Suïssa. També els moviments nacionalistes de romanesos, grecs, eslaus i armenis interessen als independentistes. La redacció del setmanari té una visió idealista del que havia de comportar la signatura dels tractats de la Gran Guerra: una pau duradora, la llibertat i la germanor entre els pobles.²⁰⁹ Tot i aquest article de política general, la resta del número, que «ha passat censura militar», només conté ressenyes culturals, poemes i algunes informacions o referències a l'activitat associativa. Aquesta serà, a partir d'aleshores, la tònica de *L'Intransigent*. Tot i això, continuen les visites als presos catalanistes i s'avisava de les amenaces de la LPE, que continua activa, combatent ara la CNT.²¹⁰

El 19 de juny de 1919 publiquen un número íntegre d'homenatge al doctor Martí i Julià, que comptà amb col·laboracions de la plana major de la UC.

206. *L'Intransigent*, any 2, núm. 31, 5 de juny de 1919, p. 1; En Fresseta, «A tort i a dret», p. 2.

207. «Noves», *L'Intransigent*, any 2, núm. 31, 5 de juny de 1919, p. 4.

208. MOLAS (1972), p. 137-153.

209. Arnau de Vilanova, «La pau entre'ls pobles», *L'Intransigent*, any 2, núm. 32 (12 de juny de 1919), p. 1.

210. «Noves», *L'Intransigent*, any 2, núm. 32 (12 de juny de 1919), p. 4.

El dia 20 s'acomplien dos anys de la seva mort, i durant mesos s'havia preparat una subscripció que havia arribat a recollir, almenys, 163,80 pessetes per fer-li un homenatge. Al número hi ha articles de diversa llargada de Joan Solé i Pla, president de la UC, Josep M. Roca, president de la UC abans de Martí i Julià, Domènec Latorre, Jaume Sabaté Vilar, Josep Macià, Josep Puig i Esteve, Eduard Xalabarder, Folguera i Duran, Jaume Blanc i Benet, Gran i Sala, Antoni Colomer Tutau, Rossell i Vilar, Rodergas i Calmell.²¹¹ Sorprenen que en una publicació avesada als pseudònims i els articles sense signar, apareguin tants articles amb noms i cognoms: és quelcom que es pot atribuir, com és lògic, al fet que els articles d'homenatge no eren tan arriscats com els de comentari polític. Només un article a l'última pàgina del setmanari dedicat al Corpus de Sang, critica breument la situació política. L'article il·lustra l'amargor que s'ha escampat pels espais catalanistes i independentistes en la ressaca posterior a la Campanya per l'Autonomia.

I arribem al Corpus de l'any 1919. I la veritat, ja no hi ha sang. Tot és llot. Tot és fang. Les correnties de l'hora d'ara són favorables al ressorgiment de les petites Nacionalitats, i els nostres cimals [líders polítics] aprofiten l'avinentesa per a guanyar batalles en els comicis, per a fer tiberis al Parc Güell i al gran restaurant del Tibidabo; celebrar assemblees, si fa no fa, revolucionàries; redactar estatuts i marxar, enmig d'un xivarri carnavalesc, en apoteòsica ambaixada, cap a la Cort a EXIGIR l'Autonomia integral de Catalunya. I a la simple aparició d'una *Lliga patriòtica espanyola*, aquells TERRIBLES capitostos hi han respost amb una... *resignació estupenda*.²¹²

Al número següent, del 26 de juny, es publica en portada una foto dels assistents a l'acte d'homenatge a Martí i Julià, i s'avisava que l'adreça de *L'Intransigent* és al carrer Doctor Martí i Julià, 14, el nou nom que es vol proposar per substituir el del carrer Canuda. Finalment, després de dos anys i mig, s'aconseguiria canviar el nom de l'antic carrer Jaume Giralt pel del traspassat president de la UC.²¹³ Tot l'exemplar està farcit de buits, en alguns casos articles sencers, després d'haver passat per la censura militar.²¹⁴ «A Barcelona hi ha dos Intransigents. L'un el que fem

211. *L'Intransigent*, any 2, núm. 33 (19 de juny de 1919).

212. «Corpus de sang i Corpus de fang», *L'Intransigent*, any 2, núm. 33 (19 de juny de 1919).

213. ESCULIES (2013a), p. 91-121.

214. «Glorificant al mestre. L'acte de diumenge», *L'Intransigent*, any 2, núm. 34 (26 de juny de 1919), p. 1.

nosaltres. L'altre el que *els altres* ens deixen fer. Que és el que pot llegir el públic», es lamenta la redacció del setmanari.²¹⁵ L'únic article sobre política és d'Eduard Xalabarder, de la UC, que critica els partits d'esquerra per la seva «esterilitat» i incapacitat per afrontar la crisi econòmica postbèl·lica i l'encariment de la vida per a les classes obreres. Pel rotatiu, l'esquerra parlamentària no havia proposat res i se'n comentava, amb ironia: «L'intervenció legislativa dels partits d'esquerra, sols serveix encara per a inspirar coples que canten els ceguets pels carrers i places, per a distreure un ratet a les criades i als moços de les tavernes, bo i esgarrapant la guitarra».²¹⁶ La censura havia retallat les conclusions d'un article sobre l'autonomia universitària concedida pel Govern, i censurat fragments d'un altre sobre el músic polonès Paderewski i el català Casals, en el qual es reivindicava Piłsudski i Polònia. També s'havia censurat un article dedicat a informar de les visites fetes als presos nacionalistes, alguns dels quals havien estat detinguts en dates recents, com el dia de Corpus, a la Rambla.²¹⁷

Tampoc no havien passat la censura algunes informacions de la vida associativa, com la ressenya d'una conferència al Centre Nacionalista Català, «Les Joventuts Nacionalistes davant el actual moment polític», en què el conferenciant, segons es recull, defensà que «les joventuts devien de seguir les ideologies del partit d'En Macià», però «sense apartar-se de la Benemèrita Unió Catalana», fórmula que mostra un cop més la complexitat de la transició del separatisme polític en aquells mesos. També s'enunciava que a la Joventut La Falç «es celebrà una reunió preparatòria per a anar a la Federació de les Joventuts Nacionalistes Radicals i a la Confederació de totes les de Catalunya, sien quins sien sos ideals en matèries polític-religioses o socials». A més a més, «entre altres acords, es prengué el de que tots els joves s'abstinguessin de fer cap manifestació pública com les que fins avui s'han celebrat en els carrers de nostra ciutat, car aquestes no han portat a cap fi pràctic que el de morir alguns joves i altres anar a parar a la presó».²¹⁸

215. «Noves», *L'Intransigent*, any 2, núm. 34 (26 de juny de 1919), p. 4.

216. E. XALABARDER, «La feina d'en Jafà», *L'Intransigent*, any 2, núm. 34 (26 de juny de 1919), p. 2.

217. Vegeu aquests articles al núm. 34 del 26 de juny de 1919: J. SANZ, «L'autonomia universitària —i la nostra protesta», p. 3; CLARENÇA, «Paderewski-Casals», p. 3; M. ALBERT, «Ja era hora (parlant dels nacionalistes presos)», p. 3.

218. «Noves», *L'Intransigent*, any 2, núm. 34 (26 de juny de 1919), p. 4.

La coexistència de la UC i la FDN i el debat sobre la pertinença a una o l'altra per part de les joventuts constituïdes, la sensació de buit organitzatiu, la necessitat de federació de les entitats, i l'acceptació de la hibernació activista, posa en relleu l'impàs en què es troba el separatisme en el context de repressió i de manca de grans actes del catalanisme, la dependència dels quals és quasi total. Que la política del país estigués dominada per la dinàmica de conflicte entre patronal i obrers, i no pas entre Catalunya i Espanya, reduïa fins a quasi eliminar el marge de maniobra dels catalanistes radicals.²¹⁹ Finalment, l'avís d'una llista de subscripció «per a sufragar les despeses que ha sofert la Redacció de *L'Intransigent* durant les actuals circumstàncies» donava compte de les dificultats del grup impulsor de la publicació, perseguit per les autoritats.²²⁰ No debades, la censura i la repressió en forma de multes i detencions, explicaria que el setmanari no es tornés a publicar durant gairebé cinc mesos, per molt que s'edités una gasetilla a *La Veu de Catalunya* el 17 de juliol de 1919 afirmant que tornarien.²²¹

El retorn de *L'Intransigent* es produeix el 21 de novembre de 1919 —encara amb «censura prèvia»— amb algunes novetats pel que fa a l'estil i el contingut. La capçalera incorpora una *Mascota*, un jove vestit a la manera tradicional de l'hereu, amb barretina, camisa i armilla, faixa i espadenyes, armat amb un garrot tan gran com ell i amb un estel solitari situat a l'esquerra.²²² El número també incorporava dibuixos a les capçaleres de les seccions i una il·lustració en portada, obra de Roca, en homenatge a Benet i a Miralpeix —col·laborador de *L'Intransigent* i membre del grup d'acció de Daniel Cardona—, els dos separatistes assassinats pels grups parapolicials.²²³ El número incloïa seccions noves sobre art, teatre i esports, amb nous col·laboradors. La publicació mantenia el preu, 10 cèntims, i la llargada, quatre modestes pàgines. Entre el més destacat políticament, hi ha una reivindicació de «Polònia [que] ha fet a troços les tres

219. *Ibidem*.

220. *L'Intransigent*, any 2, núm. 34 (26 de juny de 1919), p. 4.

221. «Notes polítiques», *La Veu de Catalunya*, any 29, núm. 2721 (19 de juliol de 1919, ed. del vespre), p. 6.

222. «Reformes en «L'Intransigent». —¿Què els en sembla de la nova capçalera?... ¡Oh, i esperin-se!!», *L'Intransigent*, any 2, núm. 35 (21 de novembre de 1919), p. 4.

223. Segons explica Rubiralta, «els responsables de la mort amb un tret al clatell de Manuel Miralpeix a la plaça Urquinaona foren uns militants espanyolistes els quals el membre del grup cardonista havia apallissat poc abans a les Rambles per haver arrencat els llacets amb les quatre barres que portaven les dependents del magatzem El Siglo». RUBIRALTA (2008), p. 62.

argolles d'Àustria, Rússia i Alemanya i avui va per les seves», i una crítica del conflicte social des d'una perspectiva lingüística: «Que si el sabotatge que si el lock-out i una pila més de coses estranyes i de mots estranys (...) Ni una fulla, ni un manifest, ni una sençilla convocatòria ni per part dels patrons ni per part dels obrers han aparegut escrites en la llengua que uns i altres parlen al taller, a l'establiment i a la fàbrica».²²⁴ En un altre article es criticava l'absència de la qüestió nacional en les accions i debats dels sindicats obrers i demanava l'aturament de la lluita de classes proposant una «legislació social». També s'oferia una llista de les escoles catalanes a Barcelona per als lectors interessats.²²⁵ A la secció d'esports, s'hi llegia quelcom que havia esquivat la censura: «A totes les entitats nacionalistes tindria d'haver-hi una secció d'esports que ultra separar el jovent del mal camí, podrien aprendre de defensar-se per si mateixos, practicant la lluita, la boxa, el gimnàs, en fi, tot el que tirés a enfortir-lo i fins si fos factible procurar de conèixer el funcionament i maneig de totes les armes, doncs algun jorn els servirà per a defensar la Pàtria».²²⁶

En el següent número, del 26 de novembre, es donen a conèixer els noms de la redacció de *L'Intransigent*: Domènec Latorre, Fresseta, Ramírez, Jaume Sabatés i Vila (administrador i membre del Centre Nacionalista Català), Macià, P. Ruença i Oliva, Domènec Soler, Curet, Roca i Cortés.²²⁷ S'hi palesa la desil·lusió amb els 14 punts de Wilson, especialment en un article d'Eduard Xalabarder de la UC, un dels líders partidaris de l'estratègia politicomilitar irlandesa. En reproduïm gran part, perquè il·lustra aquest canvi de paradigma en el separatisme polític. S'hi diu, sobre les recents independències:

¿Cóm era possible creure en un ideal de lliberació, entre un conglomerat de nacions com Rússia, qui mantenia una Sibèria; Anglaterra, que tenia una Irlanda, i França, en quin lèxic polític no hi havia ni tan sols la paraula *autonomia*? I si be és veritat que algunes petites nacionalitats han degut la seva lliberació a les victòries dels Aliats, aquesta lliberació no ha estat inspirada per un senzill esperit de justícia,

224. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 2, núm. 35 (21 de novembre de 1919), p. 1-2.

225. Vegeu aquests articles al núm. 35 (21 de novembre de 1919): CLARENISA, «La qüestió Social i el Nacionalisme», p. 2; «Cultura», p. 2.

226. LLUÍS D'ARA, «Notes d'art»; HUMILIATOR, «Catalunya en l'scena», i TITU, «Sports», *L'Intransigent*, any 2, núm. 35 (21 de novembre de 1919), p. 3.

227. *L'Intransigent*, any 2, núm. 36 (27 de novembre de 1919), p. 2.

sinó per ser un fet que portava com a immediata conseqüència la debilitació del enemic, ni més ni menys que ho va fer Alemanya, al declarar l'independència d'algunes nacionalitats anexionades a l'ex-imperi rus.

Amb aquests antecedents és verament incompreensible la fanàtica obsessió que molts catalans sentien per la Entente i pel semi Déu Wilson, a qui poc va mancar per a declarar-lo Ser Sobrenatural. La clàssica inconsciència del nostre meridionalisme va obeir una vegada més a l'impuls sentimental. De segur que ara, en els moments actuals, no llegiríem dit nom amb tanta freqüència pels carrers i places que s'han dedicat an aquell fundador de la cèlebre doctrina dels catorze punts... que no se'n ha complert cap.

Si a tot això hi afegíssim alguna recordança històrica, com per exemple l'intervenció de Lluís XIII en la guerra dels Segadors, i la de Lluís XIV en la de Successió, resulta un enigma indesxifrabable volguer esbrinar el fonament de les falagueres esperances que molts catalans tenien concentrades en el Congrés de la Pau. Això no passaria de ser un esclat de tendre infantilisme, si no tingués una altra significació més greu, car és al ensemps la més vergonyosa confessió de la pròpia impotència, la desconfiança en el propi esforç [...]. Catalunya té forces, té energies pròpies i suficients, si són ben aprofitades, per a resoldre el problema de la seva llibertat, sense intervencions estranyes, que sempre es paguen més cares que lo que valen.²²⁸

L'Intransigent també informa de la constitució de la Federació de Joventuts Nacionalistes de Catalunya, i destaca que la seva primera campanya ha de ser «en contra del servei militar, exigint la implantació del voluntariat i l'evacuació del Marroc».²²⁹ Un dels articles fa un breu repàs a la situació dels moviments nacionalistes a Irlanda i Egipte i considera «digne d'imitació» el moviment irlandès que assalta els quaters de la policia anglesa, i s'apropia de l'armament. També mostra interès pel desenvolupament del nacionalisme basc a Euskadi.²³⁰ El número anuncia millores en les seccions culturals, perquè les activitats d'aquest tipus són pràcticament l'únic que poden fer públicament els separatistes.²³¹

228. DR. E. XALABARDER, «Catorze punts... suspensius», *L'Intransigent*, any 2, núm. 36 (27 de novembre de 1919), p. 1.

229. CLARENISA, «El primer pas», *L'Intransigent*, any 2, núm. 36 (27 de novembre de 1919), p. 1-2.

230. Domènec SOLER, «Els plets nacionalistes», *L'Intransigent*, any 2, núm. 36 (27 de novembre de 1919), p. 2.

231. Vegeu al núm. 36 (27 de novembre de 1919), HUMILIATOR, «Catalunya en l'escena», p. 3, i «Noves», p. 4.

De nou, a causa del context repressiu, i segurament pels continguts que han evitat la censura en els dos números de novembre de 1919, es produeix una interrupció de la publicació fins al febrer de 1920, en què es publica un sol número, el dia 7. En aquest, els col·laboradors es lamenten de com la situació de confrontació social està afectant Catalunya. «En nom de Barcelona; de la dignitat de Barcelona, de Catalunya; en nom de la riquesa catalana, de la cultura catalana, de l'espiritualitat catalana: prou». ²³² Tot i la impossibilitat de fer política com l'havien feta durant la Campanya per l'Autonomia, aquest impàs posa en relleu alguns canvis en la mentalitat de l'independentisme i l'adopció del ja esmentat model irlandès. A diferència dels moviments catalanistes «segellats d'entusiasmes momentanis i oportunistes, a la faisó de focs d'encenalls», el separatisme, havia de desenvolupar «una acció constant i decidida», que no depengués del context.²³³ Altres articles posen de manifest l'intent d'acostament de *L'Intransigent* al medi universitari, un intent que prosseguirà fins a l'últim número de la publicació. Sembla que hi existeix un grup anomenat Estudiants Radicals diferent de l'Associació Catalana d'Estudiants.²³⁴

El contingut d'articles, com el de Jaume Arqué i Clapés, mostra que la FDN no havia aconseguit encara situar-se com l'organització dirigent del separatisme. Per Arqué continuava essent la UC «força de reserva», la qual havia «de sortir d'aquesta forçosa passivitat en què ha hagut de romandre i anar en romiatge pels pobles i llogarets de Catalunya, celebrant mitins i conferències (més conferències que mitins)». Així s'aconseguiria la «integral autonomia».²³⁵ De fet, a la FDN no se l'esmenta ni en les informacions sobre activitats ni en els articles de política, tot i que es presentava a les eleccions municipals de l'endemà, 8 de febrer de 1920, que se citen gairebé de passada al setmanari. Es pot atribuir aquest fet a la censura prèvia o la repressió? És que hi va haver alguna mena

232. P. RUENÇA I OLIVA, «Prou», *L'Intransigent*, any 3, núm. 37 (7 de febrer de 1920), p. 1.

233. Francesc FONTRODONA, «Als joves», *L'Intransigent*, any 3, núm. 37 (7 de febrer de 1920), p. 1.

234. EN FRESSETA, «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 3, núm. 37 (7 de febrer de 1920), p. 1-2; David B. ALOY, «La nostra Universitat», *idem*, p. 2; Manuel Cisa, «La Universitat en els moments d'alliberament», *L'Intransigent*, any 3, núm. 38 (10 de setembre de 1920), p. 3; «Noves», *L'Intransigent*, *idem*, p. 4; Manuel CISA I DETRELL, «Universitàries», *L'Intransigent*, any 3, núm. 40 (22 d'octubre de 1920), p. 1.

235. Jaume ARQUÉ I CLAPÉS, «El camí dreturer», *L'Intransigent*, any 3, núm. 37 (7 de febrer de 1920), p. 3-4.

de discrepància entre els impulsors de *L'Intransigent* i el grup que impulsava la FDN? El separatisme català sorgit al voltant del Desastre del 98 era generalment oposat, com el catalanisme de la UC, a la participació en les *corruptes* eleccions del règim de la Restauració —ho posa en relleu la indiferència, per exemple, a les eleccions de juny de 1919.²³⁶ Va haver-hi, doncs, un sector contrari a permetre que la FDN reviscolés per presentar-se a les eleccions municipals del 8 de febrer de 1920, i que la veia únicament com un front militar, i no polític?

Aleshores, les alternatives catalanistes i republicanes a la Lliga i el Partit Republicà Radical eren massa febles i desorganitzades, mentre que el règim mantenia encara una sòlida presència militar i política a Catalunya i s'havia escampat una certa apatia electoral o inhibició política entre els sectors menestrals i obrers enmig de la tensió social que havia anat escalant des del final de la Gran Guerra. Com ha explicat Molas, les alternatives catalanistes i republicanes «no havien aconseguit d'unificar-se en una llista comuna, ni de fer els desistiments necessaris per tal d'arribar a un acord i crear un front únic capaç de superar el lerrouxisme en un moment de confusió. El Partit Republicà Català, el Partit Federal i la Federació Democràtica Nacionalista no arribaren a la constatació de la necessitat de la unitat i abordaren les eleccions de forma separada, i fins i tot en algun districte antagònica».²³⁷ Els resultats de la FDN, com de totes les opcions alternatives, van ser molt magres i la Lliga Regionalista va guanyar la contesa. La desaparició de *L'Intransigent* abans i després d'aquest únic número del febrer de 1920 dificulta molt escatir la posició del setmanari i dels seus impulsors respecte d'aquesta convocatòria electoral.

L'Intransigent torna a passar-se una bona temporada sense aparèixer, tot i que tenim notícia que, probablement pel febrer de 1920, va enviar un missatge titulat «Els conflictes actuals de Catalunya» a la revista *Ressorgiment* de Buenos Aires.²³⁸ Durant aquesta suspensió, la redacció del setmanari va canviar, mantenint-se com a director Latorre, i comptant amb membres representants de les principals joventuts del nacionalisme radical.²³⁹ La publicació va tornar la

236. RUBIRALTA (2016), p. 67-86.

237. MOLAS (1972), p. 137-153.

238. «Conté els següents capítols: Les dues nissagues. Guerra a Catalunya. Des d'En Fernando d'Antequera fins a l'Alfonso XIII. Els obrers i el Govern. Martingales d'Espanya. Solució catalana». «Conferència», *Ressorgiment*, any 5, núm. 44 (març de 1920), p. 7.

239. Director, Domènec Latorre i Solé; administrador, Pere Deulefeu i Gol, de la Joventut Nacionalista Obrera «Pàtria Nova»; Domènec Soler, de la Joventut Nacionalista «L'Avançada»; Ramen Bonet, del Bloc Nacionalista Obrer Germinal; Miquel Albert i Barris, de la Joventut

vigília de la Diada d'aquell 1920, incrementant el preu de 10 a 15 cèntims. En portada surt una caricatura de Macià, «capdill dels catalans del 1920» comparat amb «En Rafel de Casanova, darrer capdill dels catalans del 1714». També hi ha una fotografia de Terence MacSwiney, batlle de Cork,²⁴⁰ i s'informa que es projecta un Comitè Català Pro Irlanda amb Latorre com un dels impulsors. Irlanda es referma com a model, mentre cala la idea que l'«anomenada “llibertat dels pobles”, que tant varen propagar i prometre durant quatre anys de destroça mundial els anglesos i els seus aliats» no existeix realment.²⁴¹ L'aliadofília desapareix a mesura que la Gran Guerra queda enrere i s'esvaeixen les il·lusions que s'hi van projectar. A la Diada de 1920 hi haurà incidents i detinguts que s'estaran diverses setmanes entre reixes, cosa que acabarà ocasionant que el següent número de *L'Intransigent* sortís el dia 22 i no el 16 i, alhora, que es promogués una reunió de les joventuts de la UC, de la Lliga i del nacionalisme radical per conformar una comissió que estudiés la qüestió dels presos.²⁴²

Al número del primer d'octubre de 1920, torna a aparèixer Irlanda («Irlanda i Catalunya») i el desencís després de la guerra: «S'és acabada la guerra i Catalunya roman com era i Irlanda escarnida més que mai». L'autor, Ramon Bonet, denuncia que «avui la Gran Bretanya, en ple segle xx, ofega en sang les justes aspiracions d'Irlanda i deixa que es morin de fam en un recó de presi[d] i admirables patricis, com el dissortat batlle de Cork, i no altra cosa veuríem si els catalans de nostres dies agafessin les armes decidits a reconquerir la independència llur».²⁴³ Campa el «pessimisme» on abans havia hagut «optimisme», admet *L'Intransigent*.²⁴⁴ Un cert pessimisme i l'adopció cada vegada més nítida de l'exemple irlandès, convertit en mite, són la marca del separatisme en l'impàs

Nacionalista «La Falç» i Josep Maria Curet, de l'Orfeó Canigó. Vegeu «Polítiques», *La Veu de Catalunya*, any 30, núm. 7515 (14 d'abril de 1920, ed. del matí), p. 7.

240. *L'Intransigent*, any 3, núm. 38 (10 de setembre de 1920), p. 1.

241. «Per Irlanda», *L'Intransigent*, any 3, núm. 38 (10 de setembre de 1920), p. 3-4.

242. «Noves», any 3, núm. 39 (1 d'octubre de 1920), p. 4; «Per la llibertat dels nacionalistes», *L'Intransigent*, any 3, núm. 40 (22 d'octubre de 1920), p. 3.

243. R[amon] BONET, «Irlanda i Catalunya», *L'Intransigent*, any 3, núm. 39 (1 d'octubre de 1920), p. 1-2.

244. P[ere] DEULOFEU GOL, «De l'optimisme i del pessimisme», *L'Intransigent*, any 3, núm. 39 (1 d'octubre de 1920), p. 2. Amb la participació espanyola en la intervenció de la Societat de Nacions en favor de Lituània la tardor de 1920, l'independentisme va perdre la fe que hi havia dipositat. «Crits del dia. Forces militars espanyoles a Lituània», *L'Intransigent*, any 3, núm. 42 (26 de novembre de 1920), p. 1.

entre 1919 i 1922.²⁴⁵ Així mateix, la FDN continua desapareguda de les planes de *L'Intransigent*, que havia publicat el febrer una llista amb les entitats que en són protectores sense esmentar-la,²⁴⁶ i hom crida els nacionalistes, en canvi, a fer-se socis de la UC, «mare del nacionalisme intransigent».²⁴⁷ Com va assenyalar Molas, el projecte de la FDN havia quedat aturat.²⁴⁸

La tardor de 1920 els separatistes es demanaven si «el plet català està amb decadència». Els joves de la Joventut Nacionalista Obrera Pàtria Nova afirmaven que «és cert que el nostre poble s'ha mostrat darrerament indiferent. És cert que aquelles joventuts que sortien a aclamar a la pàtria enfront d'uns *patrioters* dos anys enrera, no es mouen de sos casals per a fer solament ostentació de moixiganges autonomistes». I que «avui ja tots els que som nacionalistes ens és indiferent tot programa d'autonomia que no sia el de l'implantació de la Nacionalitat Catalana, car si no es posa aquest a la pràctica els Nacionalistes Radicals no sortirem a la ostentació pública en allò que no sia imitar els separatistes de la futura república d'Irlanda».²⁴⁹

El següent número, del 4 de novembre de 1920, es dedica al batlle de Cork, Terence MacSweney, mort en vaga de fam després de setanta-dos dies sense ingerir aliments. Considerant-lo un exemple a seguir pel nacionalisme català, *L'Intransigent* demana el boicot als productes anglesos i informa dels homenatges als patriotes irlandesos.²⁵⁰ En un d'aquests actes, hi participa amb

245. [Extret d'*El Diluvio*], «Per Irlanda», *L'Intransigent*, any 3, núm. 39 (1 d'octubre de 1920), p. 3.

246. Són l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, la Unió Catalanista, l'Orfeó de Sans, el Casal Nacionalista Sagrerenc, el Casal Nacionalista Martinenc, el Centre Catalanista Gent Nova, l'Avenç del Nacionalisme Republicà, el Centre Republicà Català Sang Nova, el Bloc Nacionalista-Obrer Germinal, el Centre Nacionalista Català (estatjat a la seu de la FDN), Foment Autonomista Català, Joventut Nacionalista de la Barceloneta, Joventut Nacionalista La Falç, Joventut Nacionalista La Avençada, Joventut Nacionalista-Obrera Pàtria Nova, Joventut Nacionalista Renovació, Joventut Nacionalista Sang Jova, Joventut Nacionalista La Nostra Enseña, Joventut Nacionalista Els Néts dels Almogàvers, Grop Nacionalista Sparti. Vegeu «Nacionalistes», *L'Intransigent*, any 3, núm. 37 (7 de febrer de 1920), p. 4.

247. *L'Intransigent*, any 3, núm. 39 (1 d'octubre de 1920), p. 2.

248. MOLAS (1972), p. 137-153.

249. PÀTRIA NOVA, «Polítiques. Al poble», *L'Intransigent*, any 3, núm. 39 (1 d'octubre de 1920), p. 3.

250. J. GRANT I SALA, «Credo», *L'Intransigent*, any 3, núm. 41 (4 de novembre de 1920), p. 1; J. M. ROVIRA I ARTIGUES, «La mort de Mac-Sweeney», *idem*, p. 2. Vegeu el número sencer.

la presència de la Joventut Nacionalista de la Lliga.²⁵¹ La relació aleshores amb el partit és ambivalent: d'una banda es dona suport al sector més nacionalista i, de l'altra, s'ataca Cambó amb duresa. «Ens enterem que a França han premiat al il·lustre nacionalista i president de Catalunya, En Josep Puig i Cadafalch. Nosaltres, els de *L'Intransigent*, el felicitem coralment, però també ens felicitaríem que els catalans empresonéssim a En Cambó, com a premi per embrollador i mercader del nacionalisme».²⁵²

L'Intransigent pateix penúries, també de tipus econòmic. A causa d'una pujada del cost del paper i de la mà d'obra tipogràfica, el número del 26 de novembre es concentra en dues pàgines en lloc de quatre. És interessant assenyalar en aquest número l'homenatge-presentació de Josep Vicenç Foix com a intel·lectual nacionalista.²⁵³ De nou, el setmanari deixa de publicar-se fins a la seva reparició el gener de 1921 amb dos números, en els quals es palesa el congelament de l'activitat separatista a Catalunya. *L'Intransigent* ho compensa comentant la política dels catalans d'Amèrica.²⁵⁴ No sembla que el setmanari independentista tingui gaire activitat més enllà d'informar del que fan altres associacions germanes com Nostra Parla o l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i, sobretot, seguir el que passa a Irlanda.²⁵⁵ L'activitat d'aquells mesos en l'independentisme és, sobretot, cultural, al voltant de la V festa del Cap d'Any Català, que va començar a organitzar la Joventut Catalanista de la UC el 1916. Sense manifestacions ni mítings, ni un context que els sigui favorable, l'activisme dels independentistes es refugia en les conferències, les obres de teatre, els esbarts dansaires, les sardanes o els aplecs i excursions durant mesos. Mentrestant, els números de *L'Intransigent* passen una censura que s'estén a seccions senceres del set manari.²⁵⁶ Per acabar-ho d'adobar, una nova interrupció de la publicació s'allarga fins al 22 d'abril de 1921. Entremig, però, la redacció es reuní amb diverses joventuts per definir una estratègia antirepressiva i impulsar un acte d'homenatge a Terence MacSweney i Martí i Julià.²⁵⁷

251. «Polítiques», *L'Intransigent*, any 3, núm. 42 (26 de novembre de 1920), p. 2.

252. «Noves», *L'Intransigent*, any 3, núm. 42 (26 de novembre de 1920), p. 2.

253. «Josep V. Foix-Más», *L'Intransigent*, any 3, núm. 42 (26 de novembre de 1920), p. 1.

254. *L'Intransigent*, any 4, núm. 43 (1 de gener de 1921).

255. «Polítiques», *L'Intransigent*, any 4, núm. 43 (1 de gener de 1921), p. 2; «Noves», *idem*, p. 4.

256. *L'Intransigent*, any 4, núm. 44 (20 de gener de 1921).

257. Vegeu els articles publicats a *Esquerra. Periòdic editat per la Joventut Nacionalista La Falç*: «Reunió d'entitats», any 1, núm. 3 (1 de març de 1921), p. 4, i «Acte necrològic», any 1, núm. 4 (15 de març de 1921), p. 4.

Des del juny de 1919, quan es va esgotar l'ímpetu inicial i va arribar el primer tancament prolongat, fins aleshores, en un lapse de gairebé dos anys, la publicació que es volia setmanal només ha pogut aparèixer en comptades ocasions i sempre de manera irregular, amb nombroses interrupcions. El 22 d'abril de 1921 reapareix amb un format ampliat, de vuit pàgines. L'homenatge a Martí i Julià i el títol «Tornem-hi» en portada sembla que albira una nova etapa per a la publicació.²⁵⁸ Però, de nou, el dur context de dictadura militar i la guerra social impedeixen el desenvolupament de la revista. Els diversos períodes que s'alternen entre la vaga de la Canadenca i el cop d'estat de Primo de Rivera tenen, per molt que se celebrin eleccions, molt de dictadures militars d'abast català, com no han dubtat a assenyalar Xavier Casals i Enric Ucelay-Da Cal. Serien dictadures les etapes de Joaquín Milans del Bosch (capità general de Catalunya entre setembre de 1918 i febrer de 1920) i Severiano Martínez Anido (governador civil de Barcelona des de novembre de 1920 fins a octubre de 1922).²⁵⁹

L'Intransigent reflecteix aquest clima de repressió quan no pot sortir al carrer, però també quan es publica. El número de maig de 1921, per exemple, està fortament censurat, com l'article sobre Joaquín Costa, «Les quatre barres de sang i En Costa» («¡Nuestra única bandera son las cuatro barras! Ço que digué En Costa l'any 1871, en nom dels estudiants Aragonesos, Catalans, Valencians i Navarrencs»)²⁶⁰ És interessant assenyalar que, en aquesta nova etapa, sembla que *L'Intransigent* prova d'establir aliances amb els sectors més catalanistes de la Lliga, tendència que podia observar-se, lleugerament, la tardor anterior. Hom estén la mà a Manuel Carrasco i Formiguera i a Josep Vicenç Foix.²⁶¹ En aquesta tessitura, Macià i la FDN semblen haver desaparegut de l'escena totalment. De totes maneres, la publicació independentista no parla pràcticament de política i, quan ho fa, és sovint de la política municipal barcelonina. La causa és ben clara, com ells mateixos tenen ocasió d'explicar amb ironia: «No sabem pas com contar als nostres llegidors l'alegria que sentim per la Censura; molta, però molta és l'alegria que sentim per ella. Penseu que abans d'ésser establerta sempre dèiem disbarats (s'entén disbarats per als altres), algunes vegades ens feien pagar

258. *L'Intransigent*, any 4, núm. 45 (22 d'abril de 1921).

259. CASALS; UCELAY-DA CAL (2023), p. 381-392.

260. «Les quatre barres de sang i En Costa», *L'Intransigent*, any 4, núm. 46 (15 de maig de 1921), p. 2-3.

261. EN PÓLVORA, «Consistori», *L'Intransigent*, any 4, núm. 45 (22 d'abril de 1921), p. 4.

unes pessetes de càstig, altres ens amenaçaven en anar a la *torre* per fer massa el valent; és clar, això no podia durar i per fi tinguérem una sorpresa i aquesta fou la senyora Censura».²⁶²

La publicació aconsegueix recuperar una regularitat quinzenal durant tan sols quatre números, entre el 15 de maig i el primer de juliol de 1921. Destaca entre aquests exemplars, pràcticament buits de contingut polític o ideològic, un article sobre el Sinn Féin que amaga, també, una crítica a l'intervencionisme de la Lliga a Madrid. «La lluita és ardida i el triomf definitiu gens dubtós, quan un poble arriba a la conclusió de substituir les peticions i maniobres en un Parlament foraster, pel treball a casa [...]; un poble així va resoltament camí del triomf».²⁶³ També Folguera i Duran s'hi refereix en un article remarcable, en el qual afirma que després d'un «període *constructiu* de la nostra consciència nacional, serà arribat el període *destruïu* dels mirallets que enlluernen als uns i de les trabetes que exasperen els altres».²⁶⁴ L'últim número de 1921, publicat el primer de juliol, amb un preu apujat a 25 cèntims, es dedica als catalans d'Amèrica, els seus centres, organitzacions i personalitats.²⁶⁵ Del juliol de 1921, mes del Desastre d'Anual, fins al febrer de 1922, *L'Intransigent* pateix un nou període d'inactivitat.

4. REPRESA I CANVI DE DIRECCIÓ. DE LA CONFERÈNCIA NACIONAL CATALANA A LA FUNDACIÓ D'ESTAT CATALÀ (FEBRER A OCTUBRE DE 1922)

Després de set mesos, *L'Intransigent* reaparegué el 3 de febrer de 1922, a dos dies de les eleccions municipals, amb un número dedicat especialment a la contesa electoral. Aquesta tenia lloc en un clima d'apatia creixent respecte de les institucions i la vida política del país, pràcticament anul·lada per la repressió, la guerra social i l'atzucac en què havien quedat, sens dubte, les reivindicacions de l'autonomia tres anys abans. La redacció de la revista havia canviat d'adreça al

262. «Polítiques», *L'Intransigent*, any 4, núm. 47 (1 de juny de 1921), p. 4.

263. CENT-FOCS, «Sinn-Féin», *L'Intransigent*, any 4, núm. 48 (15 de juny de 1921), p. 3.

264. M. FOLGUERA I DURAN, «La tasca dels catalans d'Amèrica», *L'Intransigent*, any 4, núm. 48 (15 de juny de 1921), p. 3.

265. La revista *Ressorgiment*, portaveu dels catalans d'Amèrica, va agrair a *L'Intransigent* la publicació, tot i mancar-li alguns noms i referències: «La bona fe amb què ha estat confeccionat aquest número excusa als amics de *L'Intransigent* de mantes omissions que hom hi nota a primera vista». «Notícies», *Ressorgiment*, any 6, núm. 62 (setembre de 1921), p. 14.

carrer Menéndez i Pelayo, 96, i el subtítol passà a ser «Periòdic nacionalista de joventuts (adherit a la Unió Catalanista i a l'Associació Protectora de la Ensenyança Catalana)». El lliurament té vuit pàgines a 10 cèntims, amb seccions específiques, caricatures i bona qualitat estilística. Curiosament, i en un clar contrast amb la posició sostinguda a les eleccions de 1920, la publicació tractà intensament la contesa electoral, en què lerrouxistes i lligaires empen tàctiques semblants a les dels partits dinàstics per guanyar les eleccions. La repressió, els estralls del pistolerisme, els problemes al Marroc, el deteriorament de la política parlamentària i el desprestigi del règim i de la monarquia porten a fer pensar els separatistes en una nova finestra d'oportunitat electoral.

De fet, a Barcelona s'hi anaven a presentar com a candidats tres destacats membres de *L'Intransigent*: Domènec Latorre i Arístides Cot pel districte VIII, i Paulí Ruença pel districte IV. Tots tres havien format part del Grop Joventut L'Avençada.²⁶⁶ Desconeixem per quina formació es volien presentar, tot i que segurament ho pretenien fer com a independents o *indefnits*. Finalment, Latorre i Cot retiren les seves candidatures perquè ja hi ha un candidat nacionalista pel districte VIII, vinculat a la Lliga.²⁶⁷ En aquesta edició, just abans de les eleccions, la redacció dedica un article a suggerir quins candidats són més nacionalistes entre els que es presenten, sense importar la formació política —però sense tampoc indicar-la.²⁶⁸ En portada es reproduïxen les opinions de Francesc Macià —que reapareix a la publicació com a «nostre capdill»— al Congrés sobre la qüestió de les Juntes Militars que han acabat dissoltes pel Govern Maura-Cierva-Cambó, i sobre l'exèrcit en general, que arrossega una penosa situació al Marroc.²⁶⁹ Segons es deixa entreveure, el líder del separatisme polític és aleshores Macià, però l'estructura política és encara la UC, tot i que amb matisos.²⁷⁰ De fet, els candidats informen que «amb elements fermament nacionalistes radicals, la majoria pertanyents a *L'Intransigent*, s'està constituint el Partit Nacionalista

266. ESCULIES (2013a), p. 91-121.

267. La informació sobre la retirada de Latorre apareix a *L'Intransigent* del dia 3, però no la de Cot, que s'explicarà al número següent. Vegeu, «Polítiques. Escandall electoral», *L'Intransigent*, any 5, núm. 50 (3 de febrer de 1922), p. 2; EN PÓLVORA, «Polítiques. De les passades eleccions», *L'Intransigent*, any 5, núm. 51 (18 de febrer de 1922), p. 1-2.

268. «Polítiques. Escandall electoral», *L'Intransigent* (3 de febrer de 1922), *op. cit.*

269. FRANCESC MACIÀ I LLUSÀ [sic], «La crisi i la disolució de les Juntes», *L'Intransigent*, any 5, núm. 50 (3 de febrer de 1922), p. 1-2.

270. *L'Intransigent*, any 5, núm. 50 (3 de febrer de 1922), p. 4.

Radical. Tots els que el formem som joves i no hi ha ningú fracassat en la política vella, perxò confiem amb el triomf». També es fa una crida als joves nacionalistes a sumar-se a les diverses joventuts existents, però sense esmentar, en aquest anunci, directament la UC.²⁷¹

Finalment, només va acabar presentant-se a les eleccions Paulí Ruença. Amb probabilitat, aquesta participació precipitada, o amb *amago* en el cas de Latorre i Cot, va tensar les relacions entre el grup de *L'Intransigent* i algunes joventuts del nacionalisme radical adherides a la UC. Els Néts dels Almogàvers, per exemple, els acusava d'«oportunistes» en una nota a *El Diluvio*.²⁷² La Junta Permanent d'una UC que ja existia poc més que de manera nominal, també els va cridar a l'ordre dies després.²⁷³ Sorprenentment, *L'Intransigent* mateix relata que Latorre i Cot van assistir al sopar de la Lliga Regionalista a Gràcia en què es van seguir els resultats de les eleccions, convidats per l'electe Antoni Sansalvador.²⁷⁴ De fet, un article reivindica la Lliga com a força rectora, malgrat tot, del nacionalisme català mentre no es creï una força d'«esquerra» nacionalista:

Potser nosaltres sentim més que els que ens han criticat, la necessitat imperiosa de que les representacions populars recaiguessin damunt d'hommes d'un credo Nacionalista més Radical que el que actualment ens ofereix la Lliga. Però avui per avui no compta Catalunya amb altre organització que aquesta; desafortunadament, totes les forces del Nacionalisme Radical estan absolutament disgregades; la seva vida es desenrotlla en petits casinets, esplai en quasi tots ells d'uns homes egoistes de l'imperi de la seva voluntat, i ço fa que la seva feina resulti tan poc honrosa per Catalunya.²⁷⁵

Sembla que Latorre va cedir a pressions de la Lliga per fer-se amb *L'Intransigent*, moviment que tenia un precedent en l'oferta lligaire per acostar a

271. «Noves», *L'Intransigent*, any 5, núm. 50 (3 de febrer de 1922), p. 7.

272. «Notas electorales», *El Diluvio. Diario Republicano*, any 64, núm. 31 (5 de febrer de 1922), p. 24. Vegeu la resposta de Latorre, Ruença i Cot a «Unió Catalanista», *L'Intransigent*, any 5, núm. 51 (18 de febrer de 1922), p. 3.

273. «Gacetilla», *El Diluvio. Diario Republicano*, any 64, núm. 36 (12 de febrer de 1922), p. 23.

274. EN PÓLVORA, «Polítiques. De les passades eleccions», *L'Intransigent* (18 de febrer de 1922), *op. cit.*

275. LA REDACCIÓ, «Quina ha sigut la nostra tasca», *L'Intransigent*, any 5, núm. 51 (18 de febrer de 1922), p. 1.

la seva disciplina la Joventut Nacionalista La Falç feta uns mesos abans, i que havia estat rebutjada.²⁷⁶ Desconeixem l'abast d'aquesta confrontació en el si de la UC, que requeriria, a banda d'un estudi de l'entitat des de la mort de Martí i Julià, coneixement sobre l'evolució de les joventuts, fins ara limitat a algunes estudiades per Joan Esculies.²⁷⁷ Fos com fos, el següent número de *L'Intransigent* torna a tenir quatre pàgines en lloc de vuit i, significativament, el subtítol passa a ser «periòdic nacionalista de joventuts adherit a la "Associació Protectora de la Ensenyança Catalana"» —entitat que ja apareixia a la capçalera anterior—, sense esment, però, a la UC. El trencament entre la UC i el grup que impulsa *L'Intransigent* en aquell moment queda, doncs, consumat. «Quan es parlà de fer una esquerra, hem vist dolorosament néixer per tots costats; cada president de casinet s'ha sentit capdavanter per dirigir els destins d'un partit».²⁷⁸ Després d'un debat intern allargat durant anys en el si de la UC, un grup de joves se n'escindeix criticant-ne la posició contrària a la participació en les eleccions i les institucions que ha mantingut des de la seva fundació el 1891.²⁷⁹

Enmig d'aquests problemes, *L'Intransigent* desapareix novament dels quioscos durant tres mesos i mig. Torna el 3 de juny de 1922 amb set pàgines i amb un preu de 15 cèntims, anunciant que sortirà tots els dimecres, i amb una nova capçalera que confirma el trencament amb la UC: «Setmanari Nacionalista d'Esquerra». La redacció s'ha traslladat al carrer Ferran, 34, i la portada ofereix una caricatura sobre la situació de les publicacions del catalanisme. Es critica que *L'Estevet* sembli anar-se'n amb la Lliga i *La Veu de Catalunya* apareix representada amb un personatge fosc que recorda Cambó, mentre dos joves nacionalistes, un home i una dona, es lamenten davant les tombes d'*El Poble Català*, *La Nació Catalana* i *La Renaixensa*, publicacions considerades predecessores de *L'Intransigent*.²⁸⁰ Una nota titulada «Reaparició de "L'Intransigent"» fa palès que comença encara una nova etapa del «sacrificat periòdic de la extrema esquerra catalana».²⁸¹ En una de les poques referències polítiques, un autor que signa

276. ESCULIES (2014), p. 495-523.

277. ESCULIES (2013a, 2013b, 2013c i 2014).

278. La Redacció, «Quina ha sigut la nostra tasca», *L'Intransigent* (18 de febrer de 1922), *op. cit.*

279. *Ibidem.*

280. *L'Intransigent*, any 5, núm. 52 (3 de juny de 1922), p. 1.

281. LA REDACCIÓ, «Quina ha sigut la nostra tasca», *L'Intransigent*, any 5, núm. 52 (3 de juny de 1922), p. 2.

L'Esclau critica tant Cambó i Ventosa, del catalanisme conservador, com Besteiro i Largo Caballero, socialistes espanyols.²⁸² També s'hi avisa de la imminent Conferència Nacional Catalana.²⁸³

Hi ha indicis importants que *L'Intransigent* havia canviat aleshores de propietari i de grup de redacció, més enllà del trencament amb la UC, i que Latorre ja no n'era el director.²⁸⁴ De fet, ha perdut el monopoli com a capçalera oficiosa del separatisme de l'època, que ara torna a ser *La Tralla*, dirigida per Ballester en una segona època iniciada un parell de setmanes abans, el 13 de maig de 1922.²⁸⁵ Als següents números de *L'Intransigent* desapareixen, també, les referències a Martí i Julià i a la UC, tan presents en els anteriors aniversaris d'aquest patriarca del nacionalisme radical. De nou, desconeixem l'evolució de les relacions entre els diversos grups nacionalistes radicals dispersos, dins i fora de la UC, com per poder saber, del cert, què havia passat a principis de 1922.

La portada del següent número, publicat el 14 de juny, l'ocupa una il·lustració d'un segador, amb un peu que resa: «Segadors: és hora de conquerir els drets del camp i de reconquerir els de la Pàtria».²⁸⁶ En un editorial, *L'Intransigent* reivindica la seva tornada, amb la força de la joventut que el manté, i «derrocar tot lo que es posi o estigui obstruint el camí de la llibertat catalana».²⁸⁷ Pel que fa al resultat de la Conferència Nacional Catalana, destaca un article que posa en relleu el descontentament del grup de *L'Intransigent*. La Conferència va ser una important reunió en què sectors dissidents del catalanisme de la Lliga van intentar tornar a plantejar la formació d'una organització conjunta que transcendís les existents. Es va celebrar els dies 4 i 5 de juny, a despit de les queixes dels dirigents de la Lliga, que amenaçaven d'expulsar els participants del partit que hi assistissin. A la trobada celebrada a l'Orfeó Gracienc varen intervenir, entre altres, Jaume Bofill i Mates, Lluís Nicolau d'Olwer, Antoni Rovira i Virgili i Josep M. Pi i Sunyer. Els dos primers eren intel·lectuals de la Lliga, mentre

282. L'ESCLAU [EN FRESSETA], «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 5, núm. 52 (3 de juny de 1922), p. 6 [sic: 5].

283. *L'Intransigent*, any 5, núm. 52 (3 de juny de 1922), p. 7 [sic: 6].

284. J. RAMÍREZ, «Carta oberta», *L'Intransigent*, any 5, núm. 69 (4 d'octubre de 1922), p. 7.

285. MURAY; RUBIRALTA (2015), p. 272-287. Lluís Duran assenyala la superioritat estilística i de contingut, i la radicalitat nacionalista de *La Tralla* respecte de *L'Intransigent*. DURAN (2003), p. 57.

286. *L'Intransigent*, any 5, núm. 53 (14 de juny de 1922), p. 1.

287. «Opinió», *L'Intransigent*, any 5, núm. 53 (14 de juny de 1922), p. 2.

que els segons eren antics militants de la UFNR. A la conferència hi assistien, doncs, sectors descontents amb la Lliga, republicans catalanistes i catalanistes radicals o separatistes. Varen acudir-hi 101 entitats i 978 socis individuals, i en sorgiria un moviment democràtic, nacionalista i liberal: Acció Catalana (AC).²⁸⁸ Macià, com a líder del sector nacionalista radical que venia de la UC, havia defensat a la Conferència un front revolucionari independentista que seguís l'exemple irlandès, com volien els de *L'Intransigent*, però les seves propostes van ser rebutjades per la major part dels assistents, que es movien en estratègies electorals.²⁸⁹

El grup de *L'Intransigent* es queixà durament de la «insolvència nacionalista dels homes que la convocaven i orientaven» i acusava la primera sessió de la Conferència d'haver estat una «martingala» en un lloc mal triat, amb les intervencions i els discursos pactats d'antuvi. Segons la crònica que va fer de la reunió, els participants de l'assemblea van quedar agrupats en dos sectors divergents: els provinents de l'escola regionalista «que extremant el seu ideal creuen ser “nacionalistes”, cosa inadmissible», i els nacionalistes «de cor que no podien davallar a un regionalisme per radical que fos». Els primers havien trobat «exagerades les esmenes o conclusions dels nacionalistes radicals, malgrat l'ésser exposades teòricament per tota la Conferència, i s'aferraven a aquella precisa vaguetat i joc de paraules que vol dir i no diu i que favoreix llu[r]s projectes d'estira i arronsa». Les esmenes dels nacionalistes radicals foren admeses pel que fa a la sobirania de Catalunya, però es queixaven de l'«empatx de legalitat» dels regionalistes, i que moltes de les propostes, com potenciar l'escola catalana, s'estaven posposant. A l'autor de l'article va agradar-li especialment la ponència de Rovira i Virgili, en què aquest va defensar que «una nació sotmesa es troba moralment en situació de guerra amb l'estat que detenta la seva llibertat», afegint que «la única missió del oprés és afeblir constantment a l'opresor».²⁹⁰

L'Intransigent també es manifestà crític amb el corrent que va organitzar la conferència, acusant-los encara de ser de la Lliga: «Aquests es diuen nacionalistes i esquerrans, constituint la Lliga jove; en una paraula, són esquerrans de la

288. Lluís NICOLAU D'OLWER (1973), *Caliu. Records de mestres i amics*, Barcelona, Selecta, 1973, p. 101-102; BARAS (1984), p. 11-41.

289. PORTA (2022), p. 17-51.

290. «Conferència Nacional Catalana», *L'Intransigent*, any 5, núm. 53 (14 de juny de 1922), p. 2-3.

Lliga i dretistes del nacionalisme català. Per lo tant aqueixa Lliga encara és una, i un i exclusiu, de fet, el capítost, líder o com se li vulgui dir». També acusava Cambó i els lligaires de «mercaders»²⁹¹ i als «nens de la Conferència Nacional» de voler fer una «Federació Monàrquica Autonomista», i d'ésser de dretes:

Parleu-los-hi emperò de la qüestió religiosa i us diran que aquesta no es pot tocar avui per qüestió de tàctica; de la qüestió social, i es despenjaran amb que de primer s'ha de tractar de la qüestió catalanista, d'impostos progressius sobre les rendes, i us aconsellaran no fer mai esquerres impopulars; de la reforma del Dret Penal, i segons ells això serà passat de moda; de l'ensenyança bisexual i laica, i ¡Jesús, Maria, Josep! del divorci ¡no!, que la dona els pegaria, i quant cansats i fastiguejats, els hi dieu: «doncs bé, parlem de Nacionalisme», us assabenteu de que són del Sometent, que fan les factures en castellà i que van a rebre el rei quan ve a Barcelona.²⁹²

Tot i que hi havia hagut un acostament de *L'Intransigent* a la Lliga el febrer de 1922, la nova etapa i els nous redactors de la publicació tornen a ser contraris a les institucions i als partits existents, prova del creixent descrèdit de la política de la Restauració i l'ambició de càrrecs i nomenaments.²⁹³ Els redactors continuen criticant la Lliga arran de l'organització d'un banquet amb vuit mil comensals amb uns conceptes (autonomia i independència) ja clarament definits:

I com és evident que la Lliga Regionalista no vol ni la separació de Catalunya de Espanya; ni la sobirania de Catalunya sobre Espanya; ni la desaparició d'Espanya i l'enfortiment de les diferents nacionalitats ibèriques que avui resten somortes, és evident que vol la submissió de Catalunya a Espanya, i això no sols és evident, sinó que així ella clarament ho manifesta quan diu que Catalunya és Espanya, si [bé] tenint dintre d'ella una situació que ella anomena Autonomia. I, naturalment, aquesta situació d'Autonomia sempre voldrà dir Submissió a l'Estat Espanyol, perquè si no, ja no fora Autonomia, sinó Independència.²⁹⁴

291. «Tipus personals», *L'Intransigent*, any 5, núm. 55 (28 de juny de 1922), p. 7.

292. «Els nens de la Conferència Nacional ensenyen l'orella», *L'Intransigent*, any 5, núm. 56 (5 de juliol de 1922), p. 6.

293. [EN FRESSETA], «A tort i a dret», *L'Intransigent*, any 5, núm. 54 (21 de juny de 1922), p. 2.

294. «Els actes de la "Lliga" dels dies 8 i 9», *L'Intransigent*, any 5, núm. 57 (12 de juliol de 1922), p. 2.

A la resta d'articles d'aquest número del 12 de juliol de 1922, s'assenyalaven les contradiccions de la Lliga dels darrers anys com a «pecats» i tornaven a titllar de «Federació Monàrquica Autonomista» els qui acabarien convertint-se en AC, acusant-los de ser l'«últim refugi que tindrà en Cambó quan sigui completament impopular entre els elements nacionalistes».²⁹⁵ Aquestes crítiques intentaven evitar una basculació d'alguns sectors separatistes cap a aquest nou partit. Efectivament, el 1923 AC aconseguiria l'adhesió de les dues joventuts numèricament més importants, la Joventut Nacionalista La Falç i el Centre Nacionalista Martinenc amb la seva Joventut, Els Néts dels Almogàvers.²⁹⁶ Per contra, les crítiques aferrissades a la Lliga mostren, a banda del canvi en la redacció i en la conjuntura política, la impotència d'aquest espai separatista orfe de partit, però que encara no ha pogut tirar endavant una organització d'aquestes característiques, amb l'excepció de la fantasmagòrica FDN. «Només pot haver-hi un partit que tingui “solament” l'ideal catalanista: és el partit sinfeiner català».²⁹⁷ Aviat, però, les coses havien de canviar.

El 8 de juliol va celebrar-se un acte al CADCI en què van parlar membres de la UC, la Protectora, *La Tralla* i d'una reviscolada FDN, reivindicada de nou com l'única formació que havia incorporat al seu programa la República Catalana. En l'acte, a més d'atacar la Lliga i reivindicar les independències de Cuba, Filipines i Irlanda, s'hi va parlar de la necessitat d'impulsar un front únic nacionalista i del «fracàs» de la Conferència Nacional Catalana dos mesos abans. L'últim a intervenir va ser Francesc Macià, el qual «va dir que amb els bons materials que tenim d'intel·lectualitat i d'obrerisme, havien d'aixecar l'ideal edifici de la llibertat de Catalunya; que cada pedra que s'hi col·loqui ha d'ésser ferma per sempre, i que quan s'acabi l'edifici, hi posarien dalt de tot l'enseny de l'Estat Català».²⁹⁸

La celebració d'aquest míting, considerada la primera fita en la formació del nou partit-milícia Estat Català (EC), sumada a l'àpat multitudinari de la Lliga i la celebració de la Conferència Nacional Catalana, la millora i l'establització de *L'Intransigent* i, de nou, la radicalitat dels discursos públics, posa en

295. «Els pecats de la “Lliga”», *L'Intransigent*, any 5, núm. 57 (12 de juliol de 1922), p. 3.

296. ESCULIES (2013b), p. 52-65.

297. «L'actuació política de la “Lliga”», *L'Intransigent*, any 5, núm. 57 (12 de juliol de 1922), p. 5. Vegeu tot el número.

298. «El míting Nacionalista de de-bò», *L'Intransigent*, any 5, núm. 57 (12 de juliol de 1922), p. 9-10.

relleu el final dels cicles repressius de Milans del Bosch i Martínez Anido i l'agudització de la crisi de la Restauració a Catalunya. De fet, el número especial de *L'Intransigent* d'onze pàgines que explicava el míting al CADCI va esgotar-se al cap de poques hores, i va ser el més reeixit, probablement, de tots els publicats fins aleshores.²⁹⁹

En el número següent, del 19 de juliol, *L'Intransigent* cridava en portada, en una caricatura, a treure's «la mandra de sobre» a l'Esquerra Catalana, la FDN, el «Blok Republicà» i la UC.³⁰⁰ Cal destacar un interessant article, per a l'anàlisi ideològica i estratègica d'aquest espai separatista en vies d'impulsar una nova organització, tenint en compte els aspectes ideològics que hem comentat sobretot al primer apartat d'aquest estudi:

En nostra ideologia estan compreses la transformació política del actual règim monàrquic en diferents repúbliques. La creació i enfortiment dels estats que corresponguin a quiscuna de les nacionalitats vives que hi han en la Península Ibèrica, limitant emperò principalment aquest ideal per ésser catalans i actuar a Catalunya a lo que fa referència a nosaltres. La transformació radical dels sistemes de càstic que utilitza la societat d'avui acceptant sols els càstics com a via de correcció del culpable. La llibertat absoluta en matèria de pensament, combatent l'error de pensament amb la veritat de pensament i no l'equivocació intel·lectual amb la coacció material cosa completament impossible. El respecte absolut a tota mena d'idees religioses o arreligioses que els ciutadans puguin tenir. La consideració del matrimoni no com matèria contractual tal com és avui, sinó com a pur fet jurídic sense obligacions que pugui la societat obligar a fer complir. La distribució de la riquesa econòmica basada en normes no de sola economia (lleï d'oferta i demanda i d'impossibilitat o possibilitat material) sinó en normes de justícia. Totes i cada una d'aquestes idealitats ens costaran dolor, sacrifici, empresonaments, tal volta la vida d'algun de nosaltres. Totes aquestes idealitats ens impossibilitaran duran un espai més o menys llarg el ocupar llocs de govern, i aparentment i als ulls de la gent que no veuen més enllà de la perifèria social, no tindrem cap força. No obstant, nosaltres influïrem, i tindrem adeptes, i demostrarem on és l'error i on és la veritat i farem obra fonament educadora.³⁰¹

299. «El número 57», *L'Intransigent*, any 5, núm. 58 (19 de juliol de 1922), p. 2.

300. *L'Intransigent*, any 5, núm. 58 (19 de juliol de 1922), p. 1.

301. «La trajectòria eterna de les esquerres», *L'Intransigent*, any 5, núm. 58 (19 de juliol de 1922), p. 2.

Com s'hi exposa, els independentistes polítics són aleshores minoritaris i han tingut i continuen tenint molts problemes per constituir un espai propi. L'acció enfocada al creixement d'aquest espai, creuen, ha de basar-se en la propaganda, per fer madurar una societat «verda encara», i en l'«educació i preparació del cos social».³⁰² De mica en mica, sembla que el nou context polític, amb una repressió menys abassegadora, permet planificar alguns moviments i mítings, com el celebrat a Mataró el diumenge 23 de juliol de 1922.³⁰³ Les informacions de *L'Intransigent* mostren que aquell estiu es reprenen els esforços iniciats quatre anys abans i es tiren endavant reunions i mítings unitaris.³⁰⁴ Una de les prioritats és aleshores mostrar múscul i marcar el terreny respecte d'altres possibles espais catalanistes en vies d'unificació: prossegueixen els atacs als impulsors de la Conferència Nacional Catalana, que a mitjan juliol es constitueixen oficialment amb el nom definitiu d'Acció Catalana i treuen al carrer un setmanari homònim. També es critica la Joventut Nacionalista de la Lliga, a la qual es retreu la falta de nacionalisme i les claudicacions del partit.³⁰⁵ L'absència d'altres crítiques porta a pensar que aquests moviments s'insereixen en la disputa per una mateixa base social nacionalista, sobretot jove. Tot i això, existeix també una certa ambigüïtat, que palesa el fet que *L'Intransigent* faci igualment propaganda del primer acte d'AC a Ripoll.³⁰⁶ De fet, sovint, s'informa dels actes més sonats dels catalanistes republicans i dels rabassaires.³⁰⁷

302. *Ibidem*.

303. «Míting», *L'Intransigent*, any 5, núm. 59 (26 de juliol de 1922), p. 2.

304. «Convocatòria», *L'Intransigent*, any 5, núm. 59 (26 de juliol de 1922), p. 2.

305. Vegeu els articles del juliol-setembre de 1922 (any 5): «La Lliga i Catalunya», núm. 65 (6 de setembre de 1922), p. 4; «El·logis i Objecions a la Conferència d'En Rovira i Virgili», núm. 67 (20 de setembre de 1922), p. 7; Narcís DE SANS, «Acció Catalana a Ripoll», núm. 68 (27 de setembre de 1922), p. 5-6; «Consell a les Joventuts de la Lliga», núm. 59 (26 de juliol de 1922), p. 5-6, i «Balans setmanal», núm. 59 (26 de juliol de 1922), p. 6. Les crítiques a Acció Catalana d'aquelles setmanes se centren sobretot en un discurs de Ventura Gassol a Ripoll en què defensava que «no podia el Nacionalisme anar deslligat de la Religió» i feia referències a l'Action Française. Pel que fa a la Lliga, Puig i Cadafalch és titllat d'«antinacionalista-català», però tot i això hi ha diputats a qui hom respecta i admira.

306. «Noves», *L'Intransigent*, any 5, núm. 60 (2 d'agost de 1922), p. 7.

307. Vegeu els articles publicats al número 61 (9 d'agost de 1922): «Des de Sallent. Acte d'Afirmació Nacionalista Republicana», p. 3, i «Campanya agrària», p. 3.

L'edició de *L'Intransigent* del 23 d'agost de 1922 publica un important article del militant històric de la UC, A. Mallsol, útil per conèixer el procés primigeni de conformació d'Estat Català. A l'estiu d'aquell any, als ambients del separatisme s'hi parlava «amb bona voluntat i indubtable simpatia de la conveniència i necessitat de formar un front únic per a combatre amb millor èxit a nostre secular enemic». Entre el míting al CADCI i finals d'agost s'havien produït alguns avenços en aquesta direcció. Com l'autor de l'article reconeixia, l'objectiu de la formació d'aquest front únic ja venia dels temps en què la UC sospesava convertir-se en partit i que, fins i tot, era com una continuació del manifest de Valentí Almirall, que va provocar la divisió del primer Centre Català, a la dècada de 1880. Que a l'article no s'esmenti la FDN indicaria, de nou, que aquesta no va tenir pràcticament existència fora de les setmanes de la seva fundació i en les eleccions en què es va presentar, quan n'hem trobat escadusseres referències. Alhora, l'autor afirma que d'aquest front únic s'exclouria la Lliga. «Tots els demés, i més ben dit, tots els nacionalistes, perquè els que hem exceptuat tot lo més poden ésser autonomistes, caben perfectament en el front únic, qualsevol que sigui llur manera de pensar en els altres problemes humans».³⁰⁸ Aquest front únic que s'està teoritzant, organitzant i que serà una realitat aviat, no hauria, segons l'autor, de fer renunciar a les idees particulars als seus membres. «Des de les tendències més de dreta a les més radicals i extremades de l'esquerra, fins aquelles que volen capgirar per complet les actuals societats, totes haurien de formar en el front, sense renunciar ni momentàniament un sol mot de sos símbols, modificar ses organit[z]acions, suspendre ni un minut sos treballs, ni subjectar-se a cap influència estrangera». Així, «és indispensable que una vegada constituït el front únic, encamini sa tasca seguidament a l'organització de l'Estat Català, segons l'atinada iniciativa d'En Francesc Macià». I acaba amb una consigna: «Preparem-nos tots per a fer fort el front únic, doncs, si els treballs van fan de pressa com aquests darrers dies, no tardarem en veure el començament de la seva esperada actuació».³⁰⁹

En paral·lel a les reunions per a la formació d'un front únic nacionalista, se'n van produir d'altres per a la formació d'una Federació d'Esquerres Catalanes

308. A. MALLSOL, «El front únic nacionalista», *L'Intransigent*, any 5, núm. 63 (23 d'agost de 1922), p. 7.

309. A. MALLSOL, «El front únic nacionalista. II», *L'Intransigent*, any 5, núm. 64 (30 d'agost de 1922), p. 4.

a les quals van assistir Francesc Macià, com a diputat a Corts, Ramon Noguer i Comet, diputat de la Mancomunitat i «representant de la Ponència de Parlamentaris per a la formació del Partit Nacionalista Republicà», Duran i Albesa, Marsans i Pagès, com a representants de la FDN, Isern Dalmau i Domènec Valls, per Esquerra Catalana, i Jaume Aiguader, president de l'Ateneu Enciclopèdic Popular.³¹⁰ A finals de setembre i principis d'octubre de 1922, les reunions s'acceleren. Cal un nou partit d'esquerres català després del fracàs del Pacte de Sant Gervasi de 1914 —entre lerrouxistes i catalanistes republicans— que reculli les experiències i esmeni els errors: que sigui catalanista, «popular», proper al sindicalisme, i amb un «nucli d'elements més o menys poderós».³¹¹ Segons consideren els sectors més republicans, des de 1909 hi ha hagut oportunitat de canviar les coses, però no ha estat possible. Ara que estan canviant els temps, cal gent que es mantingui ferma i que no faci «canvis de casaca».³¹² Hom parlarà d'una «Federació de partits polítics d'esquerra de Catalunya» o «Federació de Partits d'Esquerra Catalans» que encara s'intentarà promoure mesos després des d'EC, però que no acabarà de concretar-se fins a la constitució d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) nou anys més tard, el març de 1931.³¹³ L'estiu de 1922, la formació d'EC encara trigaria unes setmanes, entre altres motius, per la vaga de Correus, que dificultà les comunicacions entre grups a Catalunya i provocà que es posposessin reunions i actes previstos.³¹⁴

A primers de setembre de 1922, quatre anys després d'haver tret el primer número, *L'Intransigent* continua reivindicant «el lliberament de Catalunya (nacionalisme); la forma democràtica en quant a l'organització de la societat (republicanisme); i la justa distribució de la riquesa material per així fer possible a tots els estaments les necessitats individuals particulars de cada individu

310. *L'Intransigent*, any 5, núm. 64 (30 d'agost de 1922), p. 3.

311. Vegeu els articles publicats: «Catalunya avant. ¡Ara és l'hora!», any 5, núm. 69 (4 d'octubre de 1922), p. 2; Joan JARDINS, «Consideracions al marge de la futura Assemblea d'esquerres nacionals», any 5, núm. 69 (4 d'octubre de 1922), p. 3; «Cap al verdader Nacionalisme català», any 5, núm. 70 (11 d'octubre de 1922), p. 2.

312. Gaspar TORRENTE, «El nacionalisme i el poble», *L'Intransigent*, any 5, núm. 70 (11 d'octubre de 1922), p. 3.

313. «Carta oberta», *L'Intransigent*, any 5, núm. 65 (6 de setembre de 1922), p. 5. Vegeu: Frederic J. PORTA (2024), *L'Estat Català. Publicació d'Orientació Nacionalista i l'arribada de la Dictadura de Primo de Rivera (1922-1923)*, Barcelona, Icaria, p. 321-373.

314. «Els actes de Afirmació Nacionalista», *L'Intransigent*, any 5, núm. 65 (6 de setembre de 1922), p. 6-7.

(socialisme)». Però, per primera vegada, apareixen articles de caràcter comunista, com els de l'autor anònim de la sèrie d'articles «L'exèrcit proletari», en què es reclama comunista comentant els esdeveniments a Europa i els Estats Units d'Amèrica.³¹⁵ De fet, sembla que *L'Intransigent* agafa aquesta línia en els últims números, tot i que crítica amb una certa ambigüitat els bolxevics per no ser demòcrates. L'obrerisme o sindicalisme de la publicació ja no té un fort to anarquitzant, sinó comunista, sense que això vagi en detriment del nacionalisme o l'independentisme explícits. En paral·lel, a «L'exèrcit proletari», es parla de deixar de banda les tesis de la vaga general revolucionària i violenta. Per l'autor, els obrers no han de cercar imposar-se per la força, sinó gradualment, entrant a tots els organismes públics.³¹⁶ En els últims números fins i tot es comenten escrits de Karl Marx i Friedrich Engels des d'una perspectiva nacionalista i obrera.³¹⁷ Un altre article exposa la por que la independència de Catalunya dugui a un «terror blanc» com el de Polònia, Hongria, Txecoslovàquia o Àustria si no va acompanyada d'altres canvis polítics en un sentit republicà.³¹⁸ I sembla que la publicació separatista comenti més sovint els moviments dels republicans d'altres sectors. Fins i tot hi escriu un article molt nacionalista el republicà Lluís Companys.³¹⁹

Aquells dies, *L'Intransigent* dona suport a una ponència de parlamentaris i diputats provincials que havia d'organitzar «totes les entitats esquerranes de Catalunya», i publica un qüestionari adreçat a aquestes per saber quin és l'estat d'esperit del republicanisme a Catalunya; quina forma de govern preconitza, quina ideologia té, quina denominació espera tenir el nou partit, etc.³²⁰

315. «L'exèrcit proletari. I», *L'Intransigent*, any 5, núm. 65 (6 de setembre de 1922), p. 3.

316. A més del citat anteriorment, vegeu els articles intitolats «L'exèrcit proletari» publicats al núm. 66 (13 de setembre de 1922), p. 3; núm. 67 (20 de setembre de 1922), p. 3-4; i núm. 68 (27 de setembre de 1922), p. 2-3. Vegeu també: «Assemblea d'Industrials i Comerciants», núm. 69 (4 d'octubre de 1922), p. 4.

317. Vegeu els articles de Joan JARDINS, «Nacionalisme, Internacionalisme i Cosmopolitisme» (I i II), publicats al núm. 70 (11 d'octubre de 1922), p. 5-6, i núm. 71 (18 d'octubre de 1922), p. 4-5.

318. Pel G. P. R. C., DÍAZ CAPDEVILA, «Una resposta aclaratòria», *L'Intransigent*, any 5, núm. 67 (20 de setembre de 1922), p. 3-4.

319. Lluís COMPANYS, «Catalunya», *L'Intransigent*, any 5, núm. 66 (13 de setembre de 1922), p. 3.

320. «Sobre la futura federació d'esquerres», *L'Intransigent*, any 5, núm. 67 (20 de setembre de 1922), p. 3. Vegeu també: R. NOGUER I COMET, «Carta oberta», *L'Intransigent*, any 5, núm. 68 (27 de setembre de 1922), p. 4.

Les respostes al qüestionari per part de la redacció de *L'Intransigent* expressen: 1) Que el partit hauria d'anomenar-se; o Comunista; o Socialista; o Laborista; o Solidarista, decantant-se per aquesta última opció perquè no ha estat gaire utilitzada. 2) Que són republicans. 3) Comunisme com a «ideal remot» i socialisme d'estat i sindicalisme com a «procediments» per arribar-hi. 4) Aconfessionalitat de l'Estat. 5) Rebuig del federalisme i afirmació «de l'Estat Català amb completa sobirania». 6) Abandonament del Marroc i rebuig de les polítiques colonials espanyoles. 7) «Orientar la política de l'Estat Català en el sentit de poder arribar un dia (mai per la imposició i sí sempre per la lliure voluntat dels pobles) a constituir la federació de València-Mallorca-Rosselló i Catalunya sense perjudici que aquesta federació pugui contraure lligams amb altres federacions ibèriques o de fora Ibèria». 8) Organització democràtica del partit, partint del municipi. 9) Defensa de la via armada en cas de ser impossible l'estratègia gradual.³²¹ Si exceptuem el comunisme incipient, si fa o no fa, aquestes són també les premisses del grup de Macià i de la FDN, i molt properes també a la tradició de la UC.³²² Encara no un mes després, apareixia l'últim número de *L'Intransigent*, el 71, el 18 d'octubre de 1922.

5. CONCLUSIONS

A llarg de l'article hem resseguit l'evolució de *L'Intransigent*, fixant-nos sobretot en la seva línia política, ideològica i organitzativa emmarcada en la transformació de l'espai separatista, que de mica en mica passa d'estar sota l'auxili de la UC a conformar la seva primera organització política el febrer de 1919, la FDN, i, més tard, entre juliol i novembre de 1922, EC. Es tracta d'un procés llarg, esdevingut entre 1916 i 1922, que es prolongaria fins a la Dictadura,³²³ i podria retrotraure's a 1913, quan comencen a aparèixer algunes noves joventuts que es vinculen a la UC.³²⁴ En concret, l'elaboració d'aquest article

321. «Sobre el qüestionari de la ponència de parlamentaris d'Esquerra», *L'Intransigent*, any 5, núm. 68 (27 de setembre de 1922), p. 4.

322. MOLAS (1972), p. 137-153.

323. Vegeu: Fermí RUBIRALTA; Frederic J. PORTA (2024), *La premsa d'Estat Català sota la Dictadura de Primo de Rivera (1924-1926). El trencament entre Francesc Macià i Daniel Cardona*, a Josep PICH; Gerard LLORENS i Alfonso BERMÚDEZ (2024), Barcelona, Icaria p. 375-407.

324. ESCULIES (2013a), p. 91-121.

posa en relleu les dificultats amb què es va trobar el separatisme entre el final de la Gran Guerra, el 1918, i el 1922, amb la fundació d'EC.

Entre els col·laboradors esporàdics, que no sabem si van publicar altres articles amb pseudònim o anònims, n'hi ha d'importància per la política i la cultura de Catalunya en aquells anys i els venidors: J. Grant Sala, Pere Oliver i Domenge, Jaume Arqué, Josep Tarradellas, Vicenç Albert Ballester i Camps, Ramon Juncadella i Batlle, Manel Miralpeix, Gaspar Torrente, Pere Queraltó i Tolosa, Jaume Barmena, Josep Fló, J. López Picó, Tomàs Roig i Llop, Francesc Macià, Eduard Xalabarder, Joan Solé i Pla, Josep Tarradellas, Miquel Salvat-Passeit i Josep Sanz i Poch, entre d'altres.

Els redactors de *L'Intransigent* eren sobretot joves i obrers del sector mercantil.³²⁵ La majoria vivien a Barcelona i estaven preocupats per les condicions de vida, l'habitatge, i la gestió de l'Ajuntament. En resum, com ells mateixos afirmaven, per la «degradació moral» que consideraven patia la ciutat.³²⁶ Domènec Latorre, el primer director, encarna la figura d'aquest obrer independentista. Nascut a Sarrià el 1893, fill d'un immigrant aragonès i d'una sitgetana, era auxiliar de farmàcia. Havia entrat a formar part de la UC durant la Gran Guerra, i era ferm seguidor de Martí i Julià, a qui molt probablement va tractar personalment. La Diada de 1916 havia estat detingut en el decurs de l'homenatge a Rafael Casanova, que havia acabat amb càrregues policials i cops de sabre, i entre 1918 i 1923, seria detingut almenys en mitja dotzena d'ocasions. Latorre tenia una clara vocació sindical i política, que havia exhibit al CADCI, i una de periodística, com va demostrar amb el llançament de *L'Intransigent*, que li va donar un cert renom entre els ambients del separatisme. També era soci de la Protectora i havia format part del Grop Català/Catalanista La Barricada, del qual tenim només un parell de referències. Seria impulsor, també, del Grop Joventut L'Avençada i de la Joventut Nacionalista Obrera Pàtria Nova.³²⁷ La cosmovisió i la ideologia política d'aquests obrers era diferent de la de l'anarcosindicalisme de molts obrers industrials, en part perquè tenien una relació diferent amb la feina, amb els caps i millors perspectives d'ascens social.

325. L'ESCLAU, «Proletariat», *L'Intransigent*, any 5, núm. 54 (21 de juny de 1922), p. 5.

326. Joan MARQUÈS, «Barcelona, Ciutat gran...», *L'Intransigent*, any 5, núm. 63 (23 d'agost de 1922), p. 7.

327. ESCULIES (2013a), p. 91-121.

Als treballadors mercantils, *L'Intransigent* els fa aparèixer en les caricatures ben vestits, afaitats i endiemenjats, pulcres i bons —de vegades vestits amb barretina i faixa— davant altres arquetips estereotipats com el del lligaire, el guàrdia o la noia que personificava, esvelta, la República Catalana.³²⁸ El seu objectiu és que la resta dels obrers i els medis sindicals es tornin nacionalistes, com palesen algunes de les seccions i dels articles. També intentaven acostar-se als ambients dels estudiants universitaris comentant la política universitària i denunciant la falsa autonomia i la institució com a estructuralment castellana. En aquest sentit, els trobem propers a l'Associació Catalana d'Estudiants.³²⁹ Sense que puguem conèixer amb profunditat el rerefons dels col·laboradors, molts d'ells anònims, resulta evident que provenen políticament dels entorns de la UC i del magma cultural del CADCI, els esbarts dansaires, els grups excursionistes i sardanistes i diverses joventuts nacionalistes no adscrites a la Lliga, republicanes i d'esquerres. De fet, en els períodes de més repressió i censura, les activitats culturals serviran de refugi mentre no pugui fer-se política, sigui electoral o no.

El context de setembre de 1918 a octubre de 1922, en què apareixen els setanta-un números de *L'Intransigent*, marquen l'inici d'un temps de convulsió inusitada al nostre país. L'impacte del final de la Gran Guerra, la Campanya per l'Autonomia i la vaga de la Canadenca, amb tota la conflictivitat social que van desencadenar, van generar unes dinàmiques violentes —el pistolerisme— que semblaven acostar-se a la guerra social o civil. La resposta de les autoritats contra el moviment catalanista primer i sindicalista després, emprant mitjans d'inspiració cubana, colonial, van crear un clima cada vegada més viciat, de dictadures militars d'abast català, en què els separatistes trobaven pocs moments per respirar. *L'Intransigent* reflecteix les mesures repressives i la censura, però també la dificultat d'aquest separatisme polític incipient per organitzar-se, primer en la FDN —que, de vida real, en va tenir poca— i, més tard, en EC. D'una banda, l'adveniment d'un nou món i la descomposició del règim de la Restauració suposaven una finestra d'oportunitat per al moviment. De l'altra, la feblesa numèrica, el context complicat, la dependència del gruix del catalanisme i la

328. DURAN (2003), p. 58-59.

329. Vegeu els articles publicats l'agost de 1922 (any 5): «L'autonomia universitària», núm. 61 (9 d'agost de 1922), p. 4, i el següent «Sobre Autonomia Universitària», del núm. 63 (23 d'agost de 1922), p. 6, i núm. 64 (30 d'agost de 1922), p. 6.

dinàmica de conflicte social, i no nacional, que va agafar la política en els anys que va sortir la publicació, són alguns dels factors que expliquen la tardança en la constitució final d'EC. Per molt que el règim semblés trontollar i la Lliga perdre suports, això no implicava que hi hagués prou marge de maniobra per plantejar alternatives electorals. Perquè, com donen a entendre ells mateixos, la conformació d'EC és fruit del descrèdit de la Lliga, que va deixar de representar políticament molts catalanistes a partir de la decepció amb la revolució fallida de 1917 o la Campanya per l'Autonomia, i la participació en els governs espanyols. EC és, també, el triomf de l'opció militar sobre l'electoral, debat que reflecteix l'evolució de *L'Intransigent*.³³⁰

Com els mateixos primers impulsors del setmanari recorden, el seu separatisme prové de la tradició de la UC sota la presidència de Martí i Julià, a qui consideren mestre i referent. Combinen, com ell, un nacionalisme radical amb un socialisme ètic, interclassista o reformista. La seva és un tipus de militància política activista i múltiple, en diversos casals, joventuts i organitzacions, avesada als contextos repressius, a les multes i a les detencions i la presó —el separatisme, real o inventat per les autoritats, era prohibit i perseguit, sobretot a partir de la Llei de jurisdiccions de 1906— i més propera, en conseqüència, a la violència, les estratègies revolucionàries i la lluita armada que la resta del catalanisme.³³¹ De fet, a través de la publicació es veu també el canvi de models de l'independentisme i l'emergència de l'irlandès, politicomilitar, així com els dubtes i els fracassos a l'hora de determinar o combinar la via insurreccional amb una estratègia de tipus electoral, problemàtica compartida per tot l'espai del separatisme.

El grup de *L'Intransigent* és un més de la miríada de petits grups, de joventuts, ateneus i casals que estaven adherits o aixoplugats a la UC i que, amb la mort de Martí i Julià, van trobar-se orfes de líder —que acabarà sent Macià i, en menor mesura, Solé i Pla— i d'organització. La UC, ancorada en la manera de fer

330. «És un fet ben palès que els catalans de les dretes que pensen amb cervell propi i volen viure de son propi esforç, s'han tornat esquerrans, quedant, per tant, en els feudes de la política catalana reaccionària, els que viuen d'ells o d'ella i aquests, deixem-los estar... deixem-los estar, però, mentre no ens destorbin, i anem a n'els altres». «Catalunya avant. ¡Ara és l'hora!», *L'Intransigent*, any 5, núm. 69 (4 d'octubre de 1922), p. 2.

331. L'exigència és reivindicada per molts dels principals líders i figures de l'independentisme de l'època. Vegeu: Vicenç A. BALLESTER, «Intransigents, sí; però amb nosaltres mateixos», *L'Intransigent*, any 5, núm. 40 (22 d'octubre de 1920), p. 1.

política fora de les institucions que no servia per al nou món, convuls i violent, que havia obert la Gran Guerra, havia deixat de ser funcional. *L'Intransigent* participa clarament, en les seves diverses etapes, dels afanys i dels esforços per crear un partit nacionalista i socialista, sindicalista o obrer, encara que, en algun moment, la redacció vegi inviable el projecte i plantegi un acostament a la Lliga abans de, sense que n'haguem pogut escatir els motius, cedir la propietat de la revista a un altre grup, d'orientació igualment nacionalista i independentista, però més aviat comunista o comunistitzant, que podria ser un antecedent del Partit Català Proletari i d'altres grups d'aquest signe apareguts durant la Segona República.³³²

Així doncs, el grup inicial de *L'Intransigent* no és ben bé el grup de la Junta de la UC, per molt que hi coincideixin els postulats, ni de la Protectora ni el que després impulsarà EC —tot i que la revista desapareix just abans de la sortida al carrer de *L'Estat Català*, que utilitzà el mateix linotipista, Domènec Soler.³³³ Tampoc no es tracta del grup vinculat a Daniel Cardona que participa en la FDN o el que impulsa la revista *Som!* (agost de 1918 a febrer de 1919).³³⁴ Fins la primavera de 1922, podríem definir-lo com un grup, lleugerament canviant, agombolat al voltant del director Domènec Latorre i pertanyent al nebulós espai del separatisme incipient del qual *L'Intransigent* és òrgan oficiós. Paulí Ruença, Pere Deulofeu, Joaquim Casas, Lluís Pujol «En Fresseta», Jaume Sabatés, Joan Ramírez i Arístides Cot serien recordats per Latorre com «els companys exredactors» que, de fet, van passar a donar suport a *La Tralla* quan aquesta va tornar a aparèixer, després de quinze anys, la primavera de 1922.³³⁵

El segon grup que va impulsar *L'Intransigent*, en canvi, és més misteriós. De fet, la publicació acaba abruptament i res no porta a pensar que el número 71, corresponent al 18 d'octubre de 1922 serà el darrer de la publicació, que podria haver finat a causa de la pressió de *La Tralla* o per les crítiques de l'espai

332. Imma TUBELLA (1979), *Jaume Compte i el Partit Català Proletari*, Barcelona, La Magrana.

333. «A la memoria de un buen catalán», *El Diluvio*, any 75, núm. 265 (4 de novembre de 1932), p. 12. També: Emili GRANIER-BARRERA (1990), «Periodisme a la presó en temps de la Dictadura», *Capçalera*, núm. 12, p. 32-34.

334. RUBIRALTA (2008), p. 58-70. També «Compreu SOM!... Compreu L'INTRANSIGENT. Protegir la premsa nacionalista, és fer Pàtria Catalana», *L'Intransigent*, any 1, núm. 4 (26 de setembre de 1918), p. 4.

335. «Polítiques», *La Veu de Catalunya*, any 32, núm. 8267 (21 de setembre de 1922, ed. del vespre), p. 8.

separatista, si no ho feia per la repressió o la manca de mitjans.³³⁶ Aquest segon grup no és el de Ballester, que havia participat a *L'Intransigent* fins aleshores i presidia la UC, i que havia tornat a treure al carrer la vella publicació separatista *La Tralla* en una nova època, a partir del 13 de maig de 1922. Amb ells, el nou grup de *L'Intransigent* hi tenia afinitat però discrepaven en alguna qüestió mínima, com ells mateixos afirmaven.³³⁷ Tampoc no són cap grup reconegut del republicanisme catalanista, ni d'AC o la Lliga. A tall de síntesi, en algun moment, sense que en sapiguem el motiu —que podria tenir a veure amb les eleccions de 1922—, Domènec Latorre va deixar de ser el director de *L'Intransigent* i va ser acusat de renegar del seu separatisme, essent blanc de les crítiques de la nova redacció, que l'acusaven d'haver abandonat la seva ideologia per aconseguir un lloc a l'administració, cosa que hauria passat després d'un cert acostament a la Lliga.³³⁸ Tanmateix, la picabaralla no seria duradora. Així doncs, insistim, el grup que va aconseguir la propietat de la revista el 1922 ens és, ara per ara, gairebé desconegut en ser la majoria d'escrits anònims o signats amb pseudònim.

Durant els anys de la Segona República espanyola i la Guerra Civil, Latorre i Ruença encara eren identificats com el «grup de *L'Intransigent*» entre els ambients independentistes i signaven alguns manifestos, peticions i propostes, a més d'organitzar els homenatges anuals a Martí i Julià.³³⁹ Latorre signava de vegades,

336. *L'Intransigent*, any 5, núm. 71 (18 d'octubre de 1922). La hipòtesi sobre la competència de *La Tralla* la comenta Rubiralta a MURAY; RUBIRALTA (2015), p. 278.

337. Marian AMAT, «La posició Nacionalista de “La Tralla” i la nostra», *L'Intransigent*, any 5, núm. 63 (23 d'agost de 1922), p. 4. També MURAY i RUBIRALTA (2015), p. 223-287.

338. Vegeu els articles publicats als núm. 68 (27 de setembre de 1922), p. 2; J. RAMÍREZ, «Carta oberta», núm. 69 (4 d'octubre de 1922), p. 7, i «A tort i a dret», núm. 70 (11 d'octubre de 1922), p. 2. Vegeu també: ESCULIES (2013a), p. 91-121.

339. Alguns exemples d'aquesta referència al grup de *L'Insurgent* a *Nosaltres Sols! Publicació adherida a la Unió Catalanista*: Aleix BRU, «El turista passa», any 2, núm. 73 (27 d'agost de 1932), p. 4; «Noves», any 3, núm. 97 (11 de febrer de 1933), p. 3; SOLUS, «Batecs», any 4, núm. 110 (13 de maig de 1933), p. 4; «Moviment de Nosaltres Sols!», any 4, núm. 148 (3 de febrer de 1934), p. 3; «Pro monument a la memòria de Josep Moragues, víctima de l'odi dels enemics seculars de Catalunya. Al poble de Catalunya», any 4, núm. 153 (10 de març de 1934), p. 2; «Honorable ciutadà», any 4, núm. 155 (24 de març de 1934), p. 2. Altres referències es troben a *El Diluvió*: «En honor de Domingo Soler y Rebollar», any 76, núm. 29 (3 de febrer de 1933), p. 11; «El monumento al doctor Martí i Julià», any 76, núm. 192 (13 d'agost de 1933), p. 6; «El Estatuto vasco. Telegramas de felicitación», any 76, núm. 271 (14 de novembre de 1933), p. 12; «En defensa d'un company», any 76, núm. 279 (23 de novembre de 1933), p. 6; «Notas

també, com a membre de les joventuts La Barricada i L'Avençada. El setembre de 1931, per exemple, van enviar una carta expressant fidelitat a Macià: «Avui igual que ahir i ans de ahir som sempre fidels vostres [...]. Nostra adhesió no és pas perquè ens feu regidors, ni diputats, ni perquè ens doneu un càrrec públic, és perquè tenim la mateixa fe amb vós que quan us nomenàrem Cabdill dels Catalans en les pàgines de nostre periòdic *L'Intransigent* l'any 1917 [sic: 1918], data en què fou gloriosa la nostra obra en fer-vos humils homenatges».³⁴⁰

políticas», any 78, núm. 150 (25 de juny de 1935), p. 8, i «Honorant la memòria de Macià», any 78, núm. 307 (25 de desembre de 1935), p. 10.

340. Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Carta de *L'Intransigent* a Francesc Macià, 8 de juliol de 1931, Barcelona, Fons President Macià (institucional). Citat a ESCULIES (2013a), p. 91-121. De fet, el 1933 s'anunciava el retorn de *L'Intransigent*: «Pensa actuar de la mateixa manera que a 1918 i els anys successius», amb previsió d'esdevenir un setmanari, cosa que no acabaria passant. Hom comenta una anècdota d'aquells anys, en què la redacció de *L'Intransigent* va enviar al polític liberal anticatalanista Royo Villanueva una «creu de llauna» amb la bandera *rojigualda* per condecorar-lo com a «heroi» per les seves campanyes, fet que va comportar una «magnífica penyora» contra els editors del setmanari per part de les autoritats de la Restauració (traduït del castellà). «Notas políticas», *El Diluvio*, any 76, núm. 292 (8 de desembre de 1933), p. 9, i «Notes diverses», *L'Opinió*, 7 de desembre de 1933, p. 10.

**LA CORONELA DE BARCELONA A LA GUERRA DE SUCCESSIÓ:
CONTINUÏTATS SECULARS, PROBLEMÀTIQUES ESPECÍFIQUES I DEBAT
ENTORN DEL SERVEI MILITAR DELS GREMIS***

***THE CORONELA OF BARCELONA IN THE WAR OF THE SPANISH
SUCCESSION: ANCIENT CONTINUITIES, SPECIFIC PROBLEMS AND
DEBATE AROUND THE MILITARY SERVICE OF THE GUILDS***

VÍCTOR J. JURADO RIBA**
Universitat de Barcelona

Rebut 14 octubre 2023 - Acceptat 16 febrer 2024

RESUM: La milícia urbana de Barcelona, coneguda com a Coronela, va patir continuïtats i transformacions les darreres dècades de la seva existència. Tot i haver estat més estudiada durant la Guerra de Successió, sobretot en el temps de l'excepcionalitat de 1713-1714, encara són molts els aspectes que cal matisar. Especialment després que alguns d'ells hagin fet fortuna en alguns cercles, potser no del tot acadèmics. En aquest estudi, doncs, parlarem de la Coronela com a principal braç armat del Consell de Cent (més enllà de les companyies estipendiades puntuals que poguessin aixecar per un motiu o altre) i des de la seva concepció de milícia gremial, voluntària i entesa com una part del servei cívic. És per aquest motiu que, més enllà dels moments «republicans» durant el darrer gran setge de la Guerra de Successió, s'exposarà la recuperació lenta de competències militars perdudes el 1652 així com, ja en temps de l'arxiduc, la conflictivitat generada entre el nou rei i les institucions catalanes per la concepció que un i altre feien d'un tipus de convocatòria militar d'arrel medieval.

PARAULES CLAU: Barcelona, Consell de Cent, Coronela, gremis, milícia urbana, Guerra de Successió.

(*) Treball realitzat en el marc del projecte «Agentes e instituciones en la red catalana del Mediterráneo (siglos XVI-XVIII)» (Ref.: PID2021-126340-NB-100. Ministerio de Ciencia e Innovación), del Grup d'Estudis d'Història del Mediterrani Occidental (GEHMO) (SGR2021 00685) i del projecte «El tercio de Barcelona en época moderna» (Ref. PIE.02410R160.CSIC).

(**) vjuradoriba@ub.edu. / <https://orcid.org/0000-0002-8706-0123>.

ABSTRACT: The urban militia of Barcelona, known as “Coronela”, underwent continuities and transformations during the last decades of its existence. Despite having been studied more during the Spanish War of Succession, especially during the exceptionalism of 1713-1714, there are still many aspects that need to be clarified. Especially after some of them succeed in some circles, maybe not quite academic. In this study we will talk about the “Coronela” as the main armed force of the Council of One Hundred (beyond the specific paid companies that could recruit for some reason) and from its conception of a guild militia: voluntary and as a part of the civic service. For this reason, beyond the “republican” moments during the last great siege of the War of Succession, the slow recovery of military powers lost in 1652 will be exposed. Also, in the time of the archduke, the conflict generated between the new king and the Catalan institutions due to the conception of a type of military ordinance with medieval origins.

KEYWORDS: Barcelona, Council of One Hundred, Coronela, guilds, urban militia, War of the Spanish Succession.

I. INTRODUCCIÓ

La Coronela de Barcelona ha estat mitificada, i el seu funcionament i caràcter gairebé tergiversat, per part de la historiografia més recent. Parlem d'una milícia gremial amb tradició secular que enquadrava la gent de les confraries d'oficis en companyies (dirigides per membres del braç militar que triaven per votació els mateixos gremis) i autoorganitzades fins i tot en moments de setge (com es pot veure en els llibres dels consells dels sabaters,¹ carnissers,² paraires³ o matalassers⁴ durant la Guerra de Successió, per posar-ne un exemple). Tanmateix, durant l'excepcionalitat de la Guerra de Successió espanyola a Catalunya i el moment del govern de l'arxiduc Carles, s'ha volgut atribuir una novetat en el sistema i condició d'aquesta milícia urbana que fou aturada políticament tant des dels capítols aprovats durant les Corts de 1705-1706 com en les deliberacions dels Tres Comuns.

1. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), 2B.1/95, Gremis, Sabaters.

2. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), notari Domènec Rojas, 863/87 (1686-1721).

3. AHPB, notari Rafael Albà, 818/95 (1703-1714). Podeu trobar un buidatge dels principals aspectes tractats pel gremi (tot i que amb una limitada importància dels aspectes de la milícia que aquí es tracten) en aquest volum a MOLAS (2013), p. 201-235.

4. AHPB, notari Josep Morell, 889/4 (1694-1714).

El servei militar dels gremis era part del component cívic de la ciutadania, que veia la defensa de la comunitat pròpia com una pota més de la condició de ciutadà. Idees de comunalisme o republicanisme (Scribner, 1994: 199-207; Van Dijck, 2017: 59-81; Herrero Sánchez, 2017; Albareda; Herrero Sánchez, 2019), més estudiades en aspectes defensius per als casos neerlandès i nord-italià (Herrero Sánchez; Ruiz Ibáñez, 2009: 268-296; Prak, 2009: 330-348; Prak, 2012: 269-286; Prak, 2015: 93-123; Prak, 2018; Antonielli, 2010), en què la milícia requeia en els veïns mateixos. De fet, la Catalunya del moment mantenia un sistema militar que feia recaure la defensa en la ciutadania. I no era quelcom nou ni exclusiu de Barcelona. L'arrelament d'aquest servei era medieval, des del sacramental (Ferrer Mallol, 1995: 61-70) fins al sometent (Sabaté, 2007).

Però parlem de la Coronela de Barcelona pròpiament dita, la d'època moderna, i els estudis que hi ha al darrere, que han estat més aviat minsos, especialment si es comparen amb la magnitud del fet analitzat. Val la pena començar amb les línies dedicades a la dita milícia a la *Història de Barcelona* d'Agustí Duran i Sanpere, en què apuntava alguns dels aspectes fonamentals. Al capítol sobre defensa de la ciutat, ja parlava de «la host veïnal els segles xvii i xviii». Però no va fer més que una descripció gairebé literal del plànol de 1929 conservat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, de Fèlix Domènech Roura, titulat *Reparto de los ciudadanos para la defensa de la Ciudad en 1646*.⁵ Allò que sí que cal destacar és la darrera frase del capítol, dedicada a la convocatòria de 1713: «L'art militar era ja massa evolucionat perquè pogués utilitzar els elements marcadament casolans de l'antiga host veïnal» (Duran i Sanpere, 1973: 123).

Tanmateix, les principals aportacions darrerament, més enllà d'esments puntuals a la capacitat defensiva de Víctor Ferro (1987: 170), o de Deyà Bauzá (2019: 48-81) per al segle xvi, havien vingut d'Antonio Espino López i de Francesc Xavier Hernández Cardona (juntament amb Xavier Rubio i Francesc Riart). El primer ha ofert diverses aproximacions a la milícia urbana barcelonina, aturant-se en un primer moment en la guerra dels Nou Anys (Espino López, 2001: 205-215), tema en el qual és el gran expert per al cas català (Espino López, 1999; Espino López; Martí Escayol, 2013; Espino López, 2014: 128-175). Encara més, a *Las guerras de Cataluña* ja aprofita per debatre les afirmacions d'Hernández Cardona: el que aquest darrer considerava una

5. AHCB, Plànols urbans generals, C02.02, reg. 18314.

«institució nova», Espino ho veu més com una nova ordenança per a una vella institució (Espino López, 2014: 213). Opinió que compartim i que serà exposada en aquestes pàgines.

Però entrem de ple en la teoria que més ha calat recentment, potser més dins els ambients populars que acadèmics, en què Hernández Cardona, amb Rubio i Riart, posava la Coronela a l'altura de les tropes regulars de l'arxiduc. De fet, la frase amb què inicien les conclusions ja és contundent: «La Coronela de Barcelona va ser una institució creada, organitzada, reglamentada, armada i uniformada a partir de 1706, en el context de la nova monarquia constitucional de Carles III» (Hernández Cardona; Riart i Rubio, 2010: 157). Malgrat que l'autor afegeix un matís sobre l'herència de les tradicions d'autodefensa catalanes i el servei gremial per al cas barceloní, veurem que cal puntualitzar en molts aspectes les teories que han fet fortuna. Seran les patents de capità i d'oficial entregades per l'arxiduc Carles a partir de la seva arribada el 1705 el que més va condicionar l'opinió dels autors. Però tant aquesta entrega com el fet de posar sota jurisdicció militar els menestrals armats van topar amb una forta oposició política tant del Consell de Cent com dels Tres Comuns en general, aturant les esperances del rei Habsburg de fer de la Coronela una unitat de l'exèrcit austríac i sota jurisdicció militar.

Podríem citar també aquí algunes obres sobre l'ordre públic a la Catalunya moderna, ja que aquesta milícia gremial tenia com a tasca ordinària el manteniment de la pau interna de la ciutat. Fou el cas de la Guerra de Successió i, especialment, la darrera fase del setge de 1713-1714. Tot i que també tingué importància durant el setge de 1706, amb cert protagonisme en casos de combats directes (Torràs i Ribé, 2007: 170-172; Castellví, 1998: 83-120) i control sobre l'ordre públic de les institucions locals, aplicable més enllà del cas de Barcelona (Casals, 2020: 191-196; Casals, 2022: 41-62).

2. LA CORONELA FINS AL 1700, LA IMATGE DE LA REIVINDICACIÓ DELS PRIVILEGIS MILITARS MEDIEVALS

El primer que cal tenir clar és que la Coronela no és una unitat de nova creació; de fet, tant la nomenclatura dels càrrecs com la seva estructura venen de lluny. Ja Víctor Ferro destacava que «el 1544, després d'unes gestions de la ciutat, li fou reconeguda al conseller en cap de Barcelona la condició de capità

i coronel nat de la milícia ciutadana, dita per aquesta raó “la Coronela”, designació que després s’estengué pel Principat» (Ferro, 1987: 170). De fet, eren els privilegis allò que sempre es va esgrimir com a fonament. S’acostumava a parlar de tradicions o lleis immemorials, fins i tot en moments en què el racionalisme militar hauria de passar per davant. Per exemple, en plena pugna jurisdiccional entre Rafael Casanova, conseller en cap i coronel de la Coronela des del 30 de novembre de 1713, i Antoni de Villarroel, comandant en cap de les forces catalanes, nomenat el 10 de juliol de 1713 per la Junta de Trenta-sis,⁶ ja assegurava el Consell de Cent que «lo de tocar à la present Ciutat la provisió de tots los officis, axí polítichs com de guerra que vacant en ella en lo interim que Sa Magestat retarde la provisió de aquells y en continuació de la immemorial possessió en què’s troba del sobredit, corroborada del Real Privilegi del Senyor Rey Don Pere Tercer, Data en Carinyena als 20 de agost 1357».⁷ Poder de nomenaments que arriben del segle XIV, tot i que reconeixien que amb canvis en el valor que es donava als títols.

A més, seguint amb el recorregut per la Coronela, la milícia gremial, no les estipendiades que servien fora sota la forma de Coronela (Jurado Riba, 2023a: 47-57), aquesta anava acompanyada dels drets sobre defensa que mantenia la ciutat de Barcelona i que van ser escapçats de cop després de 1652.⁸ De fet, en un infructuós intent per mantenir dits drets, es deia:

Per quant la Ciutat de Barzelona en força de privilegis Reals y Consuetuts antiqüíssimes e immemorials ha tingut sempre lo domini, custòdia y govern de ses muralles, torres y baluards ab sa artilleria, portals y port de mar de la present Ciutat y exemptut de alojaments, suplica à Vostra Majestat sia de son real servey conservar-la en aqueixa posició y dret que ha tingut sempre y té de custodir y governar les dites muralles, torres y baluards ab sa artilleria, portals y port de la present Ciutat, fent les fortifications que bé li apar presidiant y guarnint dites muralles, torres y baluards ab sa artilleria, portals y port de la present Ciutat ab los soldats dels collegis y confrarias de dita Ciutat, los quals sens stipendi algú fan lo servey, governats per lo Coronel qui

6. Sobre aquesta pugna ja des dels nomenaments del juliol de 1713, vegeu ALCOBERRO (2013).

7. AHCB, 02.01/1B.II (registre de deliberacions), 223, f. cosit entre 36v i 37r.

8. No entrem aquí a efectes de canvis polítics després de la conquesta de Barcelona de 1652; en aquest, sentit vegeu SÁNCHEZ MARCOS (1975), p. 597-611; SÁNCHEZ MARCOS (1982), p. 101-125; SÁNCHEZ MARCOS (1983); SERRA I PUIG (1997), p. 191-216.

és lo Conseller en Cap de la present Ciutat, lo qual sol fer tots los officis y funciones en lo presidi de dites muralles, baluards ab sa artilleria, portals y port y dona lo nom o senya exceptat emperò en lo temps que lo senyor Rey o son Loctinent general se troba present en la present Ciutat.⁹

Estem parlant d'una petició de 2 d'octubre de 1652, així que l'organització de 1706 i les prerrogatives completes que va adquirir a partir de 1713 per reivindicació secular i imperiosa necessitat no eren pas de nova creació com alguna bibliografia vol assegurar amb el pretext que a la documentació no apareix el terme Coronela fins a finals del segle XVII (Hernández Cardona; Riart i Rubio, 2010: 25). I ni tan sols les patents eren quelcom nou.

Com era previsible, Barcelona fou desarmada el 1652. Es va intentar restaurar aquesta milícia el 1654, quan la situació va esdevenir més urgent per les accions franceses,¹⁰ però Joan Josep d'Àustria només va acceptar fer terços amb els habitants, no aixecar la milícia.¹¹ És a dir, com assegurava Antonio Espino, les ciutats catalanes van haver de continuar mantenint la seva defensa, però més com un deure, i una necessitat, que com un dret (Espino López, 2014: 206). No va ser fins al temps de Carles II que es va recuperar la Coronela, amb diversos moments clau (Jurado Riba, 2023*b*). Ja el 1674, després de veure una flota francesa passar per davant de Barcelona, en plena guerra franco-neerlandesa en què participava la Monarquia Hispànica, el virrei duc de San Germán va insinuar que s'aixequés «el terçio de las cofradías»¹². Aleshores, el Consell de Cent ja va fer alguns apuntaments sobre quin era el funcionament de la dita milícia més de vint anys enrere: tornaven a invocar la «immemorial consuetud» que posava el conseller en cap com a coronel de les milícies dels col·legis i confraries, els nomenaments de tinent coronel, sergent major i capitans, o que el governador de les armes alternés les companyies gremials amb les d'infanteria espanyola als llocs de guarda sense desplaçar les primeres a espais secundaris. Però les peticions anaven molt més enllà. Trobem per primera vegada el tema clau per a la interpretació que es dona de la Coronela el 1706: les «patents honorífiques», terme gens fútil per la importància posterior que li donaran. Apuntaven en aquest moment que:

9. AHCB, 02.01/1B.II, 161, f. 395v-396r.

10. AHCB, 02.01/1B.II, 163, f. 300v.

11. AHCB, 02.01/1B.II, 163, f. 303r-303v.

12. AHCB, 02.01/1B.II, 183, f. cosit entre 151v i 152r.

Se ha de servir Sa Excel·lència demanar a Sa Magestat sia servit enviar patents de capitans de infanteria espanyola despatxadas en lo modo y forma que estan las dels capitans dels tercios espanyols que actualment gozan sou de Sa Magestat, perquè ab estas patents onoríficas pugue la Ciutat nomenar per capitans personas de lustre y estimació que de altra manera no voldran acceptar, entenenent que los dits oficials majors y capitans no tingan ni pugan entendre sou ni gajes algunes de Sa Magestat ni de la Ciutat, sinó que tan solament se hajan de contentar de la mercè que Sa Magestat serà servit fer-los en donar-los las patents.¹³

Tanmateix, no aniria més enllà malgrat les bones paraules i la predisposició aparent de les autoritats reials. Com deia Feliu de la Penya, el virrei preferia deixar la custòdia «en una companya de gitanos que als matexos ciutadans».¹⁴ Però la necessitat militar de la Monarquia a Catalunya va tornar amb més força el 1678 amb l'atac francès sobre Puigcerdà.¹⁵ Amb el Consell de Cent servint amb un terç de 700 soldats fora de la ciutat, o proveint de 4.000 quarteres de blat les places de la frontera, va fer una ambaixada el 28 de maig de 1678 amb una proposta clara: recuperar la milícia urbana.¹⁶ De fet, ja s'havia desplegat de manera efímera dos dies abans, el 26 de maig, per la presència de naus franceses davant la ciutat, tot i que només duraren un dia les armes en mans dels menestrals.¹⁷ El marquès de Leganés va demanar que s'aixequessin 1.000 homes per a la guarda de la ciutat, però, donada la incapacitat econòmica del Consell de Cent i les presses del virrei per sortir en campanya, es va aprovar que la defensa recaigués en el conjunt dels ciutadans. De nou, amb les possibles patents apareixent aquí: «Fent per est efecte nominations de capitans als quals Sa Excel·lència disposaria se'ls despatxassen patents de capitans d'infanteria espanyola».¹⁸ Recuperada la Coronela, els consellers van anar a cercar els prohoms dels col·legis i confraries per demanar-los llistes d'individus i nomenament immediat de capitans, perquè poguessin fer guarda, alternant amb els terços, quan calgués «en la forma que

13. AHCB, 02.01/1B.II, 183, f. 150v.

14. Transcrit a: ESPINO LÓPEZ (2001), p. 211.

15. Quant a l'afectació de la campanya de 1678 a la Catalunya d'aleshores, vegeu MARTÍ ESCAYOL; ESPINO LÓPEZ (2013), p. 90-97; MAFFI (2020), p. 46-48; HERRERO SÁNCHEZ (2000), p. 384-392; LYNN (1999), p. 144-159; ESPINO LÓPEZ (2021), p. 213-242.

16. AHCB, 02.01/1B.II, 187, f. 134v.

17. AHCB, 02.01/1B.II, 187, f. 132r-132v.

18. AHCB, 02.01/1B.II, 187, f. 161r.

antigament se feya». ¹⁹ Tanmateix, aquesta Coronela no continuà. En tornar, el marquès de Leganés va desarmar els gremis.

Resultat diferent tingué el 1684, precedent immediat de la normalització més gran durant la guerra dels Nou Anys, amb l'atac francès a Girona en el context de la guerra de Luxemburg. Barcelona va mobilitzar un terç de 600 infants i una companyia de cavalleria volant de 60 genets, ²⁰ i quedà sense capacitat de reclutament de tropes per al servei intramurs. Es demanava al Consell de Cent que tingués certa infanteria allistada per si s'havia de respondre a un atac, ²¹ però la Coronela tornava a ser la resposta. I es va convocar, fet que destacà fins i tot Narcís Feliu de la Penya al volum tercer dels seus *Anales de Cataluña* (2009: 384). Van armar-se els gremis de nou i, malgrat demanar patents de capità d'infanteria espanyola «a les persones que per dits col·legis y confrarias seran elegides per llur govern», ²² finalment se'n va prescindir. Els motius que donaven a les deliberacions sobre unes patents que, a la pràctica, difuminaven encara més el caràcter civil de la milícia eren que «lo obtenir patents de capitans de las confrarias fins lo die present no se havia observat y estillat, deliberan per ço que en quant al obtenir ditas patents se suspengue per ara lo instar-las y demanar-las». ²³

Així va prendre la Coronela (4.500 homes en 46 companyies) ²⁴ el control de muralles i portals ²⁵ i, el més important, el virrei no la va desfer en arribar de Girona. La va desplaçar a posicions secundàries, com la bateria de Sant Francesc i el baluard de Sant Ramon, i fou el mateix Consell de Cent el que decidí desconvocar-la el setembre de 1684 per ser indecorós i considerar que els cavallers que, voluntàriament, recordem-ho, feien de capitans de companyia, hi renunciaren. ²⁶

La guerra dels Nou Anys fou el primer conflicte d'ençà de 1652 en què la Coronela va entrar en servei amb certa normalitat. Hi ha dos grans moments

19. AHCB, 02.01/1B.II, 187, f. 161v-162r.

20. AHCB, 02.01/1B.II, 193, f. 195v.

21. AHCB, 02.01/1B.II, 193, f. 174r.

22. AHCB, 02.01/1B.II, 193, f. 180r.

23. AHCB, 02.01/1B.II, 193, f. 221r.

24. AHCB, 02.01/1B.II, 193, f. 339r.

25. Concretament, la distribució de les guàrdies fou «la Adressana, y baluards de Mitgdia y Llevant ab ses dependències y en las ocasions que la armada del enemich estava a la vista desta Ciutat las companyies de retent anaven a las salidas que se offerian aixís en lo cap del Moll com en la Plaja y Sant Bertran de las quals todas las nits entravan vint y sinch homens sobre los bergantins que estaven de sentinella a la Boca del port». AHCB, registre de deliberacions, 193, f. 339r.

26. AHCB, 02.01/1B.II, 193, f. 339v-340r.

que cal destacar per al cas barceloní, per la implicació de la ciutadania i les repercussions generals: el bombardeig de 1691 i el setge de 1697.

En el primer dels casos, foren els mestres de cases i fusters els més sol·licitats pel Consell de Cent, fent-ne sis esquadres de deu homes de cada ofici per apagar els incendis provocats per les bombes.²⁷ Malgrat que el bombardeig només va durar el 10 i l'11 de juliol de 1691, va ser prou destructiu. Segons calculava el consistori mateix, havien caigut dins la ciutat més de 800 bombes, enderrocant 300 cases i cremant la Duana —on hi havia 5.000 quarteres de farines—. ²⁸ Però la guerra dels Nou Anys al front català és la d'un avenç gairebé imparabile de les armes de Lluís XIV fins al definitiu setge de Barcelona de 1697. I mentre durés la defensa, els gremis estarien en el punt de mira. A mitjan octubre de 1694, el virrei ja deia que «vea y me diga qué gente podrá dar la Ciudad de sus cofradías armada con qué armas y con qué cabos».²⁹

No serà aquest l'espai per parlar de l'evolució militar de la guerra ni del setge de Barcelona de 1697, només destacar que, en aquestes dates, mentre el virrei Velasco es negava a aixecar el sometent general al Principat —a mig camí entre la desconfiança del lloctinent general en els catalans i la idea honesta que no seria del tot útil (Espino López, 1999: 180)— o treure la bandera de Santa Eulàlia,³⁰ la Coronela sí que prenia cert protagonisme en la guàrdia del perímetre de la ciutat no exposat a un perill immediat —serien sobretot els alemanys de Jordi de Hessen Darmstadt els que ocuparien les posicions clau durant l'atac de Vendôme entre els baluards de Sant Pere i el Portal Nou—. Però la convocatòria de la Coronela de 1697 no va estar lliure de problemes. Velasco es movia més a la formació d'un «tercio de cofradías»³¹ mentre que el Consell de Cent, lluny de poder mantenir una unitat militar pagada, encaminava el servei als gremis enquadrats en la milícia: «La Coronelia de la present ciutat està a punt y disposada per emplear-se en lo servey de Sa Magestat (Déu lo guarde) y deffensa de la present ciutat, no aguardant altra cosa que lo permís y orde de Sa Excel·lència».³² El terç tenia un avantatge respecte de la Coronela des del punt

27. AHCB, 02.01/1B.II, 200, f. 179r.

28. AHCB, 02.01/1B.II, 200, f. 183v.

29. AHCB, 02.01/1B.II, 203, f. 380r.

30. AHCB, 02.01/1B.II, 206, f. cosit entre 137v i 138r.

31. AHCB, 02.01/1B.II, 206, f. cosit entre 148v i 149r.

32. AHCB, 02.01/1B.II, 206, f. 149v.

de vista del capità general: mentre que aquesta milícia tenia normes, el seu ús estava ben delimitat pels privilegis i l'autoritat última requeia en el poder civil, un terç podia emprar-se lliurement. Però el terç tenia un problema en temps d'escassetat: se l'havia de pagar. De fet, les deliberacions dels Tres Comuns ja informen d'això i ens mostren el significat últim de dit terç segons uns i altres: «Respecte à executar-se primer formar lo tercio de las confrarias és matèria de molta gravetat per importar en si necessàriament molt considerables gastos, axí per part de Vostra Excel·lència com dels gremis y confrarias que havent de subministrar soldats respectivament en major o menor número cada qual haurien menester expandir quantitats molt crescudes per las entrades [...] à cada soldat quatre, sis, vuyt o deu dobles a més de las dos que Vostra Excel·lència donava».³³ Malgrat que l'origen dels soldats sigui gent dels gremis en tots dos casos, hi ha diferència clara entre unitat pagada i milícia.

Finalment, amb els francesos ja a vista de les muralles el 5 de juny, es va aprovar la formació de la Coronela. Una convocatòria no exempta de problemes. Per exemple, el comte de Corzana —que assumia el comandament hispànic en absència del virrei Velasco— reconeixia que no hi havia prou armament: la Coronela no baixava de 4.000 soldats, però només podrien repartir entre 700 i 800 armes. L'alternativa proposada pel líder hispànic, i rebutjada pel Consell de Cent perquè no era allò que corresponia als menestrals, va ser que la Coronela fos formada pels 1.500 més robustos i aptes, emprant la resta per fer anar l'artilleria i treballs de fortificació.³⁴ Aquesta milícia, doncs, va actuar en espais secundaris, entrant en conflicte el seu funcionament amb les esquadres de mestres de cases i fusters —al final, 16 de cadascun d'aquests oficis estarien en la brigada de reforç per anar on calgués—,³⁵ passant mostra general a la Rambla el 12 de juny de 1697³⁶ i dividint les companyies en tres guàrdies dos dies després (Voltes Bou, 1968: 176).

En ple desplegament del setge, els capitans de la Coronela van demanar al Consell de Cent alguns socors per als confreres de guàrdia,³⁷ ja que sustentaven llurs llars amb els seus oficis. I si no treballaven, no cobraven. Per això el

33. AHCB, 02.01/1B.II, 206, f. cosit entre 149v i 150r.

34. AHCB, 02.01/1B.II, 206, f. 155r.

35. AHCB, 02.01/1B.II, 206, f. 156v.

36. AHCB, 03/1B.IV (registre d'ordinacions), 40, f. 175v-176r.

37. AHCB, 02.01/1B.II, 206, f. 167v.

consistori va acabar aprovant l'entrega de dos sous diaris als més necessitats de cada companyia,³⁸ previ esbrinament per part dels alferes i sergents de la situació de cadascú. El primer gir de 1.000 lliures als pagadors per aquest menester el van fer ja el 30 de juny³⁹ —i es repetí el 4⁴⁰ i el 9 de juliol—. ⁴¹ Com veurem, mecanismes de protecció dels menestrals bastant similars als desplegats durant les fases decisives del setge de 1713-1714.

No entrarem aquí a veure el setge, duríssim (Espino López, 1999: 176-194; Jurado Riba, 2023a: 277-304), però sí com en el moment de rendida la ciutat després que es cridés a capitulació el 5 d'agost, la Coronela quedà desfeta: en el memorial de 9 punts entregat al Consell de Cent que definia com hauria de ser la relació dels barcelonins amb Lluís XIV, el primer començava així: «Faran publicar als habitants que aportin las armas a la Casa de la Ciutat de qualsevol manera que ellas pugan ser fetas, dintre tres dias». ⁴² Tanmateix, pel Tractat de Rijswijk, Barcelona fou retornada a Carles II.

3. L'EVOLUCIÓ DEL SISTEMA DURANT LA GUERRA: ENTRE LA CONVOCATÒRIA DE 1704 I LA PROBLEMÀTICA DE LES PATENTS DE CAPITÀ DE L'ARXIDUC

3.1. Els vaivens de la Guerra de Successió: la Coronela, de recurs puntual a eix central de l'ordre públic i la defensa barcelonina

Sens dubte, va ser durant la Guerra de Successió espanyola que la Coronela va prendre la més gran rellevància. Després de la recuperació de les prerrogatives perdudes el 1652 durant el regnat de Carles II i fins al definitiu esclat durant la guerra dels Nou Anys, s'havia reviscut un funcionament tradicional. Justament per l'excepcionalitat del setge de 1713-1714 se la coneix més, tot i que val la pena destacar des d'un primer moment quelcom de primordial: la Coronela no va ser mai una unitat regular de l'exèrcit austríac. I això malgrat l'evidentíssima voluntat de l'arxiduc Carles d'integrar-la dins el seu servei més directe. Simplement, tot i

38. AHCB, 02.01/1B.II, 206, f. 174v.

39. AHCB, 02.01/1B.II, 206, f. 170v.

40. AHCB, 02.01/1B.II, 206, f. 175r.

41. AHCB, 02.01/1B.II, 206, f. 174v.

42. AHCB, 02.01/1B.II, 206, f. cosit entre 213v i 214r.

que ho va intentar, va trobar la resistència política numantina de les institucions pròpies del nou territori que havia de governar. Però ja hi arribarem.

S'aprovà aixecar la Coronela en temps de Felip V, el 29 de maig de 1704,⁴³ després que un ajudant de Velasco s'hagués dirigit al Consell de Cent demanant «se disposàs que las esquadres dels gremis de la present ciutat rondassen en la forma acostumada com en altres ocasions».⁴⁴ L'armada austriacista havia desembarcat 2.000 homes al Besòs i hi hagué una crida per armar la Coronela el 30 de maig, manant que les persones útils anessin a les Drassanes per agafar les armes.⁴⁵ Tanmateix, només es van entregar 2.500 armes de mala qualitat a una milícia que sobrepassava els 4.000 efectius.⁴⁶ Però no va anar a més aquesta convocatòria, després que l'1 de juny acabés el bombardeig de la ciutat des de la flota,⁴⁷ destacant certs conflictes de precedència a les guàrdies entre esteves, fusters, paraires, sastres o sabaters.⁴⁸ Passats deu dies, la Coronela només quedaria en guàrdia a la Casa de la Ciutat⁴⁹ i, el 16 de juny, seria finalment desconvocada⁵⁰ després d'una deliberació del Consell de Cent i el braç militar: «Com havent cessat los motius per rahó dels quals se formà la Coronela y no considerant-se'n de precisos per sa prosequitió y haver Sa Excel·lència insinuat podien los individuos dels gremis que la componen retirar-se à sas casas ab las armas y estar en ellas promptes per a quant pugue ocórrer-se en servey de Sa Magestat y resguart de esta capital, se conforma la present ciutat ab lo acertat dictamen de Sa Excel·lència».⁵¹

Tanmateix, l'evolució política del Principat va fer que l'any següent el virrei no fos partidari de convocar la milícia. A més, va fer una crida prohibint tota mena d'intercanvi i contacte amb «estrangers»: des de denunciar pasquins fins a castigar els hostalers que n'allotgessin o invocar la pragmàtica contra bandolerisme del 1539, de Carles V, per punir «los que aportaran dites armas de foch aniran aquadrillats».⁵² Van anar tan lluny les prohibicions que no es permetia

43. AHCB, 02.01/1B.II, 213, f. 177v-178r.

44. AHCB, 02.01/1B.II, 213, f. 174r.

45. AHCB, 03/1B.IV, 41, f. 281r.

46. AHCB, 02.01/1B.II, 213, f. 185r.

47. AHCB, 02.01/1B.II, 213, f. 189v.

48. AHCB, 02.01/1B.II, 213, f. 200r.

49. AHCB, 02.01/1B.II, 213, f. 201r.

50. AHCB, 02.01/1B.II, 213, f. 210r.

51. AHCB, 02.01/1B.II, 213, f. 207v-208r.

52. AHCB, 02.01/1B.II, 214, f. cosit entre 261v i 262r.

circular pel carrer de nit, amb límits que fregaven l'esperpent: «No puguen ni se atrevescan à exir de dites sas casas encara que sie en lo cas de bombardeig y que caygués alguna bomba en ellas havent de esperar se fasse dia antes de eixir de dites sas casas sots pena de la vida».⁵³

En aquest ambient, doncs, el virrei preferia defensar la ciutat només amb infanteria espanyola de guarnició que posar armes en mans dels menestrals. El Consell de Cent, com és obvi, tampoc no va afavorir cap canvi polític fins que no va ser inevitable i evident quin seria el destí de tot plegat. A tall d'exemple, la carta enviada al virrei després de fracassat el primer assalt aliat sobre Montjuïc el 14 de setembre de 1705 (on morí Jordi de Hessen Darmstadt, defensor de la ciutat el 1697 i virrei en temps de Carles II): «La alegría ab què se troba esta ciutat de tan gloriosa defensa y succés tan favorable a las Reals armas del Rey Nostre Senyor, oferint-se de nou a Sa Excel·lència a tot quant sia del Real servey y agrado de Sa Excel·lència y que se envie un refresch per la guarnició de aquella fortaleza de Monjuich de una vaca, dotze ovelles, una càrrega de ayguardent y la quantitat de pa que a les hores de ara se trobarà cuyt en la Aduana».⁵⁴

Però no entrarem aquí en l'evolució del setge (Espino López, 2013: 48-54; Voltes Bou, 1972: 111-130; Jurado Riba, 2023a: 369-385), sinó que passarem directament a la Coronela a partir d'ara. Com se sap, Barcelona i Catalunya van canviar de bàndol, de Felip V a Carles III, dels Borbons als Habsburg. I és davant la debilitat *de facto* del nou rei per la llunyania i importància del front austríac, al qual dedicava l'Imperi els principals recursos, i la preponderància anglesa a l'aliança (no debades, juntament amb els neerlandesos, posaven la flota i asseguraven el control mediterrani), que els seus nous súbdits van aprofitar per demanar drets i privilegis. El control de la Sala de les Armes en fou un, i el Consell de Cent arribà a oferir el control a l'arxiduc Carles,⁵⁵ gairebé sorprès de tornar a tenir el control sobre l'armament.

Pel que fa a la Coronela, si el setembre de 1705 el virrei s'havia negat a convocar-la —amb prou bon criteri, tot sigui dit, veient l'aixecament popular en el moment en què es rendí la ciutat (Voltes Bou, 1972: 54-55)—, el 29 de novembre de 1705 l'arxiduc ja la convocava (Castellví, 1997: 483). I serà durant l'any 1706 que la Coronela tindrà la primera prova de foc de la guerra. Ja el febrer

53. AHCB, 02.01/1B.II, 214, f. 285v.

54. AHCB, 02.01/1B.II, 214, f. 292r-292v.

55. AHCB, 02.01/1B.II, 214, f. 356r-356v.

de l'any esmentat, amb les notícies d'un contingent borbònic avançant contra Lleida, es va manar que s'avisés els prohoms dels gremis per aportar llistes dels confreres⁵⁶ per, un cop que les tinguessin, acceptar l'aixecament de la milícia gremial.⁵⁷ Formada l'oficialitat major⁵⁸ i informats els gremis, el 27 de febrer van començar a fer guàrdia als portals (Voltes Bou, 1972: 103); eren un total de 4.525 soldats repartits en 44 companyies⁵⁹ (Jurado Riba, 2023a: 370-371). L'entrega del rei a aquest cos era total, i va fer mercè, el 17 de març de 1706, de patents de l'exèrcit a tots els oficials majors i capitans de la Coronela.⁶⁰ Aquesta serà una problemàtica que rebrà tractament exclusiu en el pròxim epígraf, en ser la que més controvèrsia historiogràfica ha provocat.

Van començar a aparèixer alguns problemes en la convivència entre confraries. Conflictes de precedència —quan la cosa passi a majors, el Consell de Cent hi posarà remei definitiu amb una escala—, amb julians nous davant els vells i els argenters als esteves.⁶¹ També els esteves toparen entre ells mateixos perquè alguns no van vestir casaca del roig que havien deliberat.⁶² Els notaris públics, que habitualment feien guàrdia a la Casa de la Ciutat, van passar a integrar-se a les guàrdies ordinàries, restant només una esquadra de la dita companyia a la seu del Consell de Cent per a custòdia de papers, escriptures, taula i erari⁶³ (particularitat ja destacada a Garcia Espuche, 2014: 271-273). I també es va posar ordre en quelcom relativament comú: què passava amb els confreres que eren mestres de més d'un gremi. La resposta fou que entressin de guàrdia amb la confraria de la qual fossin mestres primers.⁶⁴ La Coronela fins i tot va participar, per petició reial, i davant l'imminent atac borbònic de 1706, en els treballs de fortificació de Montjuïc, la neteja de fossars i el tancament de la bretxa de la muralla.⁶⁵ Unes feines defensives que haurien de recaure, també,

56. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. 125v.

57. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. cosit entre 129v i 130r.

58. El coronel seria el conseller en cap, Francesc Nicolau de Santjoan. Com a tinent coronel fou escollit Hugo de Santjoan i Planella i, com a sergent major, Fèlix Monjo i Corbera. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f.131r-131v.

59. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. cosit entre 139v i 140r.

60. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. 157v.

61. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. 141r.

62. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. 163r.

63. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. 182r-182v.

64. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. 159v-160r.

65. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. 172r.

en aquelles persones no enquadrades a la milícia gremial i que van ser cridades l'1 d'abril de 1706.⁶⁶

Fou precisament en aquest setge que la Coronela estigué en primera línia de foc ja des de les primeres accions. Durant l'assalt frontal del duc de Noailles a Montjuïc, el fort era defensat per quatre companyies de la Coronela (llibreters, flassaders, vidriers i escultors), i sortiren de Barcelona per atacar el flanc borbònic els paraires, perxers, ferrers, ollers, gerrers, matalassers i corders, trobant-se els confiters en la línia de comunicació (Feliu de la Penya: 2009. Vol. 3, 556-557). Però fins i tot en plena fatiga bèl·lica, el Consell de Cent intentava protegir els seus menestrals. Això, de fet, serà una constant durant la Guerra de Successió, ja que des del consistori es procurà sempre alleugerir, en la mesura del possible, la càrrega sobre la ciutadania. Perquè si per un bitllet signat per Vilana Perles, secretari de Carles III, es demanava que un conseller pugés a Montjuïc per animar els veïns a assistir la fortificació,⁶⁷ el Consell de Cent responia que no hi podia accedir per «trobar els individus dels gremis de que se componan la Coronela de la present ciutat ocupats y suportar gran excessiu y continuo treball e incomoditat».⁶⁸ És per això que el rei va oferir 7 sous diaris a qui anés a treballar a Montjuïc, una paga que fou complementada després pel consistori amb 3 sous més.⁶⁹ Altres feines de la Coronela, més honorífiques, com la custòdia del palau on s'allotjava el rei, eren acceptades per tothom de bon grat (Voltes Bou, 1972: 118).

Va continuar la Coronela en la defensa de Montjuïc (Jurado Ribá, 2023a: 377-385), fins i tot perdent el seu coronel, Francesc Nicolau de Santjoan, conseller en cap, que morí el 22 d'abril de 1706 en uns disturbis provocats per alguns que, volent treure les banderes de Santa Eulàlia i Sant Jordi, tocaren la campana *Tomasa* (Voltes Bou, 1972: 119). Fou el seu fill, Hugo de Santjoan, tinent coronel, qui quedà al capdavant de la milícia;⁷⁰ algunes companyies gremials —sastres, adroguers i capsers (Voltes Bou, 1972: 130)— participaren en les exèquies públiques fetes en honor al difunt.

Malgrat els esforços, la fortalesa de Montjuïc va caure el 25 d'abril. L'atenció des d'aquell moment va anar a parar a les cortadures i la línia de muralla que

66. AHCB, 03/1B.IV, 42, f. 141v.

67. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. cosit entre 180v i 181r.

68. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. 181r.

69. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. 184r.

70. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. 191r.

quedava exposada al bombardeig des de la muntanya. Obres, d'altra banda, en què el Consell de Cent participà amb el pagament de 8 sous diaris —augmentat a 10 sous el 7 de maig (Voltes Bou, 1972: 123-124)— a 400 peons.⁷¹ Uns treballadors, cal remarcar, que es van buscar fora dels membres de la Coronela. Tanmateix, no durà gaire aquesta situació, ja que la flota anglesa va arribar a Barcelona el 8 de maig de 1706 i provocà la fugida borbònica.

Els moments de més importància de la Coronela havien passat, i no es trobaria en la primera línia de combat fins a 1713-1714. És per això que hi va haver alguns problemes puntuals entre companyies, més derivats de la convivència entre guàrdies que d'un conflicte obert. En destaca, per exemple, la queixa que les confraries de sastres, paraires, sabaters i fusters van presentar contra els ferrers per qüestions honorífiques de precedència.⁷² Com a resposta, i per posar pau entre els gremis, el Consell de Cent va fer una cerca exhaustiva entre la documentació, posant moments de tall en el Reial Privilegi d'Alfons el Magnànim de 7 d'octubre de 1455 o de Ferran el Catòlic del 24 d'octubre de 1493 i de 13 de desembre de 1498.⁷³ Deixaren ben establerta una escala de precedència que hauria de ser guia durant tota la guerra (Jurado Riba, 2023a: 387-390) i, malgrat estar les susdites companyies excloses de guàrdia mentre no se solucionava el problema, com que només era en aquest afer, van participar també en les desfilades en honor a la sortida de Peterborough de Barcelona el desembre de 1706.⁷⁴

Més enllà d'algunes confrontacions puntuals entre confreres (Jurado Riba, 2023a: 391-396; 410-425), els gremis van participar en les guàrdies i els actes més festius, com les desfilades en honor de l'arribada de la reina Elisabet Cristina de Brunswick l'1 d'agost de 1708.⁷⁵ D'altres, potser de menor renom, foren

71. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. 197r.

72. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. cosit entre 307v i 308r.

73. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. cosit entre 378v i 379r.

74. AHCB, 02.01/1B.II, 216, f. 30v.

75. Universitat de Barcelona, Biblioteca de Patrimoni Digital (UB-BiPaDi), 07 C-239/4/22-3. J. SURIA [impressor], *Relación de la real venida de la magestad de la Reyna Nuestra Señora Elisabet Christina de Braunsuyc Wolffembuttel (que Dios guarde) a esta Ciudad de Barcelona a primero de agosto de 1708 y enorabuena que le dan los comunes en su Real Entrada y singularmente la Coronela de esta Excelentíssima Ciudad que en vivas expresiones manifiesta a su adorado monarca Carlos Tercer (que Dios prospere) los deseos asisten al coronel, capitanes, y gremios de continuar en tan relevante Servicio hasta perder generosamente las vidas en prueba de su inimitable valor y fidelidad*, Barcelona, Jayme Suria, impresor, 1708, f. 1.

les celebracions en honor de la canonització de Salvador d'Horta, on els sabaters aprovaven anar en companyia formada a fer algunes salves.⁷⁶

El servei va anar una mica més enllà de la guarda de portals i muralles, i es demanà el rei que els gremis formessin part de les rondes per evitar robatoris i atacs contra oficials reials i que es posés guarnició als punts clau de la ciutat.⁷⁷ La resposta del Consell de Cent fou negativa. D'una banda, van justificar-se en la càrrega que ja patia la gent dels gremis; de l'altra, deien que si havien disparat a membres de la Reial Guàrdia Catalana, poc podrien fer els milicians davant aquestes accions poc decoroses. Aprofitaven, a més, per formular un nou recordatori: «que la Coronela servia voluntàriament y no era estipendiada».⁷⁸

La solució puntual va ser aprovar la formació d'esquades pagades de gent no enquadrada a la Coronela, i amb finalitat de rondar en funcions d'ordre públic.⁷⁹ També es van incorporar menestrals a les rondes per cercar malfactors a partir de març de 1710,⁸⁰ així com per guardar el palau on romania la reina quan les Reials Guàrdies Catalanes fossin fora de la ciutat.⁸¹ De fet, el rei ja havia posat els ulls en la Coronela per al reforç del dit cos, amb una eloqüent descripció: «Quando no lo fuessen a lo menos parezcan tropas regladas las que concurran a aquella urgencia en forma de cuerpo [...] para poder unir y incorporar al Batallón de la Real Guardia Catalana solo los de que se compone la Coronela por lo decente y pronto podrían ejecutarlo respecto à hallarse vestidos, armados y que se ganará como conviene las horas en su marcha».⁸² Una integració de menestrals que no fou acceptada pel Consell de Cent, que sí que va aprovar una lleva de 400 soldats d'entre la gent dels gremis per al reforç del cos esmentat.⁸³ Dues concepcions de la lleva ben diferents: mentre que una havia d'obligar els menestrals voluntaris a un servei exterior, enquadrats en una unitat regular, el deliberat pel Consell de Cent era que 400 dels menestrals, mentre durés la campanya, passessin de formar part del cos civicomilitar que era la Coronela a ser *professionals* pagats.

76. AHCB, 2B.1/95, 301v.

77. AHCB, 02.01/1B.II, 219, f. 128v-129r.

78. AHCB, 02.01/1B.II, 219, f. 130bisv.

79. AHCB, 02.01/1B.II, 219, f. 129r.

80. AHCB, 02.01/1B.II, 219, f. 133v.

81. AHCB, 02.01/1B.II, 219, f. 225r.

82. AHCB, 02.01/1B.II, 218, f. 724v.

83. AHCB, 02.01/1B.II, 218, f. 727v.

3.2. L'afer de les patents i la jurisdicció militar: la pugna legal entre els Tres Comuns i Carles III

L'entrega de les patents i el seu significat probablement és el més problemàtic a l'hora d'entendre el caràcter de la milícia durant el regnat de l'arxiduc Carles. És amb l'entrega de les patents i la voluntat del rei de posar els menestrals sota jurisdicció militar que aquesta milícia passà a quedar integrada en l'exèrcit austríac (Hernández Cardona, Riart i Rubio, 2010: 29-87). Però voluntat reial i realització *de facto* no anaven sempre plegades. La negociació política era una qüestió fonamental i, com veurem tot seguit, el rei va topiar amb el pactisme en la seva màxima esplendor.

Ja s'ha comentat que la petició de patents de capità i oficial no era res nou, tot i que el 1706 el camí va ser invers. Si durant el regnat de Carles II era el Consell de Cent el que es preguntava si caldria demanar-les al rei (considerant finalment que no era el cas perquè no era quelcom habitual en convocatòries anteriors), ara era Carles III qui oferia les dites patents amb l'objectiu de guanyar-se els ànims dels seus nous súbdits i mantenir un major control a la Coronela. El 17 de març de 1706 va fer mercè de patents als oficials majors i capitans de la Coronela,⁸⁴ mentre que el 19 de març va entregar patent de coronel al conseller en cap, Francesc Nicolau de Santjoan. L'endemà, coronel i capitans van visitar el rei:

Besant-li la mà y donant-li las gràcies de part de la Ciutat de la mercè los havia feta de donar-los y concedir-los patenta de coronel, tinent coronel, sargento major y capitans de la Coronela. Y li repetí de part de tots los oficials majors se trobaven presents las gràcies del favor y honra los havia fet de concedir-los las patents y que tots estaven ab nous desigs de emplear-se en tot quant fos de son real servey y més quan tindran moltes ocasions en sacrificar sas vidas al real servey, que seria per tots lo més gran blasó podrian tenir. Y sa magestat respongué *que confiava mucho de la Ciudad y de dicho regimiento como lo podían experimentar* (Voltes Bou, 1972: 106-107).

En aquest punt de l'afer de les patents s'ha quedat la historiografia, en el que sembla una harmoniosa convivència entre poder reial i polític barceloní.

84. AHCB, 02.01/1B.II, 215, f. 157v.

Val la pena, però, destacar que pretenia tan sols militaritzar el cos per tenir-ne un control més directe (Hernández Cardona; Riart, 2010: 32-36); altra cosa és l'evolució que tingué el problema. Perquè fora de l'honor de les patents, tampoc no canviaria gaire a l'hora de triar alta oficialitat, segons afirma Castellví: el Consell de Cent proposaria candidats i el rei els triaria (Castellví, 1997: 457). Però l'arxiduc, ja des de bon principi, va cometre diversos errors de càlcul respecte de l'oposició política que es trobaria. Aquestes mercès foren atorgades en plena convocatòria de Corts de 1705-1706, cosa que, en paral·lel a l'agraïment, va aixecar les sospites del cos polític català, de manera que es va blindar amb el capítol 103 fins on podien arribar dits documents:

Suplicant los tres Braços de la present Cort à V. Magestat sie de son Real servey estatuhir y ordenar ab lloació y aprovació de aquella que los que obtenen y en avant obtindran los puestos de Coronel, Tinent Coronel, Sargento Major y Capitans de la dita Coronela, com, y també de las demás que forman en las altres Ciutats del present Principat, encara que obtingan patent y que per rahó de ditas Patents tingan plaça assentada en los Llibres de V. Magestat, no estigan subjectes à la jurisdicció del Auditor General, si solament à la de sos ordinaris, y que pugan entrevenir en lo Bras Militar tant de Corts com fora de ellas y Real respective y concórrer en las Bolças de las Casa de la Deputació y Ciutat si y en la matexa conformitat que si no obtenian sobredits puestos, no obstant qualsevols Capítols lo contrari disposats. *Plau à Sa Magestat* (AA.DD., 2006: 163-164).

De fet, com una visió premonitòria de quin seria el camí per on esclataria tot plegat, va ser per aquí que va començar la pugna. Segons indica Martí Fraga en un capítol de la seva tesi doctoral que no dubtà a titular «La Conferència contra Carles III», el conflicte va iniciar-se quan el 13 d'agost de 1707 el governador de la plaça va empresonar Ramon Sambassart, capità dels sabaters vells, mentre estava de guàrdia. Davant la intervenció del conseller en cap, ja que es considerava que no estava sota jurisdicció militar, sinó civil perquè era de la Coronela, el rei va fer un decret. El 27 d'agost de 1707, Carles III manà que «durante el expresado tiempo de las quarenta y ocho horas de guardia y sobresaliente no deban estar sugetos los oficiales y soldados de al Coronela ni conocer por su superior ministro alguno político sino el gobernador de esta plaza».⁸⁵

85. AHCB, 02.01/1B.II, 216, f. 235r-235v.

Si s'aplicava aquesta ordre reial, la consideració mateixa de la Coronela com a cos cívic quedaria desvirtuada, fet que es va derivar als Tres Comuns. El decret es publicà el 2 de setembre (Martí Fraga, 2008*b*: 302).

Fou des de la Conferència dels Tres Comuns que es va centralitzar l'oposició política a les disposicions controladores sobre la milícia gremial que Carles III volia aplicar.⁸⁶ Ja d'entrada, van fer referència al susdit capítol 103 de les Corts: «No quedà a la Cort dupte algun serca est punt, considerant que per un sol medi pot un subgete estar dependent del Auditor General del Reial Exèrcit, que és essent escrit als llibres de Sa Magestat, tenint en aquells nota de plaça de soldat y lucrar lo sou que li competeix, circumstància que no concorra à ningun individu dels gremis».⁸⁷ Aquest era un capítol que s'havia introduït pensant en els soldats ja que, com que els membres de la Coronela eren menestrals armats, si se'ls considerava militars quedarien exclosos de l'entrada als Comuns. A més, si es cometia un delicte mentre estiguessin sotmesos a jurisdicció militar, tocaria a l'auditor militar castigar-los, en tractar-se de menestrals. Com reconeixien els Tres Comuns, la Coronela servia «en observansa dels reals decrets y generals constitucions fahents per la jurisdicció ordinària y arreglaments militars per las confrarias que forman la Coronela».⁸⁸ Potser la clau de tot plegat, la definició perfecta del que les institucions catalanes consideraven que era la Coronela fos «jurisdicció ordinària i arreglaments militars». Descripció del cos mixt civico-militar que eren els gremis armats. Encara més, en aquests debats interns dels Tres Comuns que remetien al Consell de Cent, es va fer una descripció del que implicava la Coronela tant gràficament com poèticament:

Lo fi de la formació de la Coronela és únicament per a poder los gremis ab disposició y ensenyantsa militar acudir al servey de Sa Magestat y resguart de la Ciutat, passant las angustias del estiu, las intemperias del ivern, las fatigas del curs

86. Podem fer un seguiment de les reunions de la Conferència dels Tres Comuns en relació amb la Coronela gràcies als annexos de l'obra d'Eduard Martí Fraga, en què ja avançava quelcom que mostrem en aquestes pàgines: com es recomanava des d'aquesta institució que no s'entreguessin les patents de capità i oficial fins no haver resolt l'afer de la jurisdicció, a banda de tranquil·litzar els capitans que havien vist les seves patents segrestades. Vegeu MARTÍ FRAGA (2008*a*), p. 435-436. Sobre aquest conflicte de jurisdicció i l'oposició política, vegeu MARTÍ FRAGA (2008*b*), p. 302-309.

87. AHCB, 02.01/1B.II, 216, f. cosit entre 251*v* i 252*r*.

88. AHCB, 02.01/1B.II, 216, f. cosit entre 251*v* i 252*r*.

del dia y melancolias de la nit ab los aliments de sas proprias casas, adquirits cada hun dels individuos entre los suors del exercici de sos estaments, comprenent que, sense apartar-se de sos superiors que los han tribuït las generals Constitucions, anyadint entre los crèdits de sas oficinas los blasons de soldats per a manifestar saber ab paraulas y obras defensar sa innata fidelitat, insendi que may se aparta de son cor, y ab la novetat de separar aquells a sos natus superiors per lo zelós que de ells són y en lo de guerra de las antiguas y corrents disposicions encara que nos minoraria la activitat de servir, a més dels inconvenients per si notoris, los causaria emperò summo desconsuelo.⁸⁹

Aquesta fou una resposta que el Consell de Cent va acordar remetre al rei,⁹⁰ tot i que va anar més enllà: de la mà d'aquesta novetat sobre la jurisdicció, el 23 de novembre de 1707 Carles III va entregar definitivament les patents d'oficial de la Coronela (capitans, tinentes, alferes, sergents i ajudants), si bé encara era en mans dels Comuns fer representació dels inconvenients al rei. Per tot plegat, el Consell de Cent, com que havia enviat representació davant el monarca perquè els membres de la milícia no quedessin sota jurisdicció militar, i per evitar que es derivessin problemes de l'acceptació de les patents, aprovà que «per ara sien ditas patentes recondides fins a tant altra cosa sie per lo present Consell deliberada com y també sie suspès lo pendrer resolució en orde à la demostració de gratitud aparega fer la present Ciutat en los oficials de la secretaria per lo treball han tingut y suportat en la formació y despatig (sic) de ditas patentes».⁹¹

Una resolució que a qui menys va agradar fou als oficials i capitans de la Coronela, que havien vist com les patents els eren segrestades.⁹² Malgrat tot, fou una decisió que el Consell de Cent va mantenir de manera indefinida i fins que no es resolgués l'afer de les jurisdiccions.⁹³ No debades, aquí rau el moll del problema: les patents no deixen de ser quelcom tangencial a la jurisdicció militar que voldria aplicar Carles III, cosa que sí que hauria canviat la manera com es formava i s'estructurava la milícia des de feia segles, i així ho veien el Consell de Cent en particular i els Tres Comuns en general. Per tant, evitaren també que durant aquestes 48 hores de guàrdia els menestrals poguessin ser castigats per la

89. AHCB, 02.01/1B.II, 216, f. cosit entre 251v i 252r.

90. AHCB, 02.01/1B.II, 216, f. 252r-252v.

91. AHCB, 02.01/1B.II, 216, f. 322r.

92. AHCB, 02.01/1B.II, 217, f. cosit entre 49v i 50r.

93. AHCB, 02.01/1B.II, 217, f. 50v.

justícia militar. Un fet que, d'altra banda, s'havia procurat legalitzar al capítol setè de les Corts de 1705-1706 (AA.DD., 2006: 63-64).

Carles III, però, va entrar en el debat. Per carta del 9 d'abril de 1708 contestà a la proposició dels Tres Comuns. Considerava que no era contrafacció ja que només es posaven sota jurisdicció militar les companyies en guàrdia i no tot el cos de la Coronela. Tampoc no volia limitar la jurisdicció ordinària en causes civils o delictes comuns, només els menestrals en guàrdia a efectes militars.⁹⁴ Resposta derivada novament als Tres Comuns.

L'afer de les patents i la jurisdicció militar va quedar un any amagat, però va renèixer cap al juliol de 1709. En aquell moment, els oficials de la Coronela enviaren una carta al Consell de Cent per demanar que es retornés a la bona forma de la milícia, i posaven com a exemple els èxits contra els francesos el 1706. Entre tot el que sol·licitaven, també hi havia que les patents es tornessin a reclamar al rei:

Contemplant que no foren despatxades ab aquelles clàusules honoríficas que a altres de semblant jerarquia se havia acostumat (...) de que dites patents novament se despatxen ab las formalitats stiladas per a que desta manera demés de quedar ab aquell esplendor y lustre que han sabut merèixer los officials de la Coronela gosaran del mateix que los officials mayors y capitans y altres subalternos de las Coronelas de las ciutats de Tarragona y Gerona».⁹⁵

Com veiem, doncs, no era quelcom exclusiu de Barcelona, sinó que es feia extensiu a la resta de les principals ciutats amb milícies pròpies. Però el consistori no es va moure. El fet que tots els gremis entressin a fer guàrdia el van derivar a la vint-i-quatre de guerra, mentre que no es faria cap altra representació al rei sobre les patents més enllà de les que ja estaven en marxa. A finals del desembre de 1709 es marcava la triple línia de problemes que hi havia en aquest afer, i que feia que no s'avancés: la contrafacció amb el capítol 103 de les Corts de 1705-1706, la jurisdicció militar i els formalismes de les patents concedides.⁹⁶

El 1710, en plena discussió per part dels Tres Comuns, el Consell de Cent va decidir no entregar-les encara.⁹⁷ Era oberta la comissió dels dits Tres Comuns,

94. AHCB, 02.01/1B.II, 217, f. 129r-129v.

95. AHCB, 02.01/1B.II, 218, f. 508r-508v.

96. AHCB, 02.01/1B.II, 219, f. 54r.

97. AHCB, 02.01/1B.II, 219, f. 69r.

que buscaven la manera d'esbrinar si, en cas de repartir les patents, els beneficiats podrien concórrer o no a Corts per ser considerats soldats, quan es va fer un elogi del govern tradicional de la Coronela: «Los ànimos dels individus dels gremis fundades en la llibertat catalana y fidelitat a son Rey que sempre han concebut entravan ab ellas al exercici de la Coronela voluntàriament, negant-se así mateix y submetent-se gustosos al mandar del que al mateix temps que'l respetan per Coronel lo veneran per Pare de la Pàtria».⁹⁸

Serra i Riart (2019: 95) parlaven de les patents a través del text de Stiffoni (1991: 7-56), tot i que s'hi troben patents de regiments regulars (això se sobreentenia que era així) i només alguns de la Coronela, sense entrar en la baixa oficialitat, ni de manera clara: Miquel Ribas, tinent de la companyia d'hortolans, no tindria patent; Ignacio Puñed havia estat capità de la Coronela segons certificava el marquès de Poal; i Josep Perera, sergent d'una companyia no identificada de la Coronela. Castellví exposava com eren les patents que s'entregaven, almenys fins que el Consell de Cent va prendre la direcció de tot plegat a finals de febrer de 1714 (Castellví, 1999: 592-593). Tanmateix, sembla que per part del consistori no estaven gaire per la feina d'allistar els membres de les seves unitats en llibres de l'Exèrcit, i encara menys en el cas de la Coronela. Això es pot deduir d'una petició que el 13 d'octubre de 1713 va traslladar el Consell de Cent a Antoni de Villarroel, ja que «alguns soldats de dit regiment de dita nova lleva que foren fets presoners en Santa Madrona serien passats per las armes per lo enemich ab lo pretext eran paisans y no aportar divisa de soldats».⁹⁹ Si els borbònics consideraven irregulars els d'un cos estipendiat, encara més ho serien els de la Coronela. És per això que es va arribar a debatre si caldria llistar els membres de la milícia en llibres de veedoria de la Casa de la Ciutat, per gaudir de les prerrogatives que tindrien les tropes regulars, «no extenent-se esta precaució sinó al cas d'ésser prisoners, quedant en tot lo demás com estan de present».¹⁰⁰ El que sembla clar, però, és que l'afer de les patents es va allargar durant tota la guerra i que, en cap cas, segons afirma certa bibliografia, va fer aquest canvi «amb un corrent d'opinió pública a favor, tot presentant la iniciativa com una concessió a les ciutats» (Hernàndez Cardona; Riart i Rubio, 2010: 31).

98. AHCB, 02.01/1B.II, 219, f. cosit entre 68v i 69r.

99. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. 251v.

100. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. cosit entre 257v i 258r.

4. ORGANITZACIÓ DELS GREMIS: L'EVOLUCIÓ AL LLARG DEL SETGE I PROBLEMÀTIQUES DE FUNCIONAMENT

No deixa de sorprendre que en el moment de màxima necessitat, la defensa de Barcelona, considerant que només quedava fora de mans borbòniques la capital i Cardona, de Catalunya, i l'austriacisme al Principat per extensió, recaigués en mans de les companyies gremials. Amb les unitats reglades delmades pels mesos de setge, foren les confraries d'oficis les que van fer l'últim esforç defensiu: és a dir, companyies dirigides per una oficialitat que havia estat votada pels mateixos menestrals que defensarien les muralles davant l'impuls dels regiments de les Dues Corones. A mig camí entre la necessitat i el manteniment d'un sistema de privilegis defensius tradicionals (que Rafael Casanova s'encarregà de reivindicar davant la lògica militar que pretenia imposar Antoni de Villarroel, un fet que els va dur a fortes topades jurisdiccionals), la darrera defensa va recaure en els gremis.

Però la seva activitat va ser notable molt abans de l'agost de 1714, quan van viure els moments més destacats. Ja el març de 1712 el Consell de Cent ordenava que no entrés en la guàrdia de barris ningú que estigués a la Coronela,¹⁰¹ tot i que era quelcom inviable per manca de control, recursos i armament dels altres membres, fins al punt que fou ocupació de les companyies gremials per petició reial.¹⁰²

No entrarem gaire en profunditat en les principals disposicions defensives prèvies a l'inici formal del setge el 25 de juliol de 1713 (Jurado Riba, 2023a: 423-440): el 28 de juny es va donar l'ordre de reforçar Montjuïc amb companyies de la Coronela,¹⁰³ mentre altres ciutats catalanes es posaven a les ordres de Barcelona —la primera d'elles, Manresa—. ¹⁰⁴ Malgrat tot, l'eix de la defensa de la ciutat va ser, precisament, la Coronela. On es veu això? Per exemple, en el grup que el Consell de Cent prioritzava per rebre carn. El 31 de desembre de 1713 havien entrat alguns crestats, i el consistori ordenà el següent: «No faltàs est dia, pagant son preu, la carn haguessen menester per sa casa tots los individus de la Coronela, disposant anassen los ajudants a las carnicerías ab las llistes perquè tothom quedàs

101. AHCB, 02.01/1B.II, 221, f. 70v.

102. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. 45r.

103. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. 160r.

104. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. cosit entre 159v i 160r.

content y satisfet, ja que tenian tots lo treball y contínua fatiga de las guardas» (Alcoberro; Campabadal, 2014: 102). Probablement parlen de repartir els 1.000 crestats que esmenta Garcia Espuche, introduïts a la ciutat el 28 de desembre de 1713 (2014: 285). De fet, cap a finals del setge ja es deia «fora los de la Coronela y los mandons de Casa la Ciutat, no eran molts los que tenian pa, y encara del de ordi y fabas» (Alcoberro; Campabadal, 2014: 212).

Des del 26 de juliol de 1713 (l'endemà d'iniciat el setge), el Consell de Cent va aprovar formar rondes per barris per donar descans a la Coronela.¹⁰⁵ Aleshores, per mantenir l'ordre públic, també es va recórrer a la Companyia de la Quietud de Joan Bordes (Castellví, 1999: 598). Un servei que devia ser prou reeixit, fins al punt que el 29 de novembre de 1713 el Consell de Cent deliberà donar-li el primer ofici que vaqués, «atenent al gran servey que voluntàriament y sens voler sou ni salari algun ha fet y fa à la present Ciutat Joan Bordas, ortolà, havent-se per son medi lograt la major quietud dins la present Ciutat en l'ocasió present».¹⁰⁶ Però entrem en la milícia. Durant el setge, l'organització de la Coronela fou prou clara:¹⁰⁷ coronel (Manel Flix o Rafael Casanova, a partir de l'extracció del nou consistori), tinent coronel (Hugo de Santjoan, substituït per Josep Vilana i Millàs quan el primer quedà a Mallorca) i sergent major (Fèlix Monjo i Corbera).¹⁰⁸ A més, es van contractar tres ajudants de dragons: Anton Claveria, Josep Orri i Josep Sizo.¹⁰⁹ Les diverses companyies es van dividir en sis batallons: Trinitat, Immaculada i Puríssima Concepció de Maria Santíssima,

105. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. 188r.

106. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. 299r-299v.

107. Un cost de l'oficialitat major que recauria en el Consell de Cent, no en el rei com afirmaven Hernández Cardona; Rubio i Riart (2010), p. 32. Només a tall d'exemple, prenem el cas de l'any 1708 (en teoria ja amb patents entregades i sense l'excepcionalitat de 1713, en què necessàriament el cost hauria de recaure en el Consell de Cent), quan el consistori pagà 300 lliures a Hugo Santjoan Planella com a tinent coronel i 250 lliures a Fèlix Monjo amb data de 6 d'agost de 1708, «per lo any que començà a córrer al primer de desembre 1707 y finirà a l'últim die del mes de nohembre pro vinent de 1708». AHCB, 02.01/1B.II, 217, f. 229r-229v.

108. Prendria el títol honorífic de tinent coronel després que Hugo de Santjoan Planella no tornés de Mallorca, el gener de 1714, i en recompensa pels molts anys de servei. Malgrat que continuaria mantenint el càrrec de facto de sergent major, i fou Josep de Peguera Vilana i Millàs qui ocupà el de tinent coronel, ja apareixerà als registres del seu salari com «Tinent Coronel Don Fèlix Nicolau de Monjo, Sargento major de la Coronela». AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. 79v. Això explica, d'altra banda, per què l'11 de setembre, ferit Rafael Casanova, va ser Fèlix Monjo qui va rendir la ciutat. Era la segona màxima autoritat de l'escalafó de la Coronela.

109. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. 199r.

Santa Eulàlia, Santa Madrona, Sant Sever i Nostra Senyora de la Mercè (Castellví, 1999: 695-699). La reestructuració va ser feta el 2 d'agost de 1713, i Rafael Casanova en deia en una carta del 1728 que constava d'un total de 4.800 soldats, sense que cap batalló arribés als 900 homes (Castellví, 2002: 446-447).

Pel que fa a l'oficialitat, no seria pagada pel rei i per això era tan important per a ell: un cos de qualitat relativa però sense cost. En canvi, el Consell de Cent pagava l'oficialitat major i els càrrecs generals (ajudants dragons o atambors). Els capitans (també sergents, alferes i caps d'esquadra) eren triats per votació dins cada confraria. Per exemple, els sabaters van votar Sebastià Dalmau per damunt de Josep Antich, Mariano Riera i Tomàs València.¹¹⁰ Un Dalmau que passaria a ser el cap del regiment de cavalleria de la Fe, finançat per ell mateix. Finalment, després de dues eleccions fallides (de Francesc de Nebot¹¹¹ i de Josep de Vega)¹¹² en què aquests no van arribar a assumir el càrrec,¹¹³ l'escollit va ser Josep de Boria i Gualba després que hagués estat proposat pel consell del gremi abans de fer l'elecció i tot.¹¹⁴ I, segons Castellví, continuaria al capdavant de la companyia al final del setge (Castellví, 1999: 697). Un servei voluntari per part dels capitans, en què els gremis podien aportar part de la bossa de la caritat per a qui entrés de guàrdia o per pagar l'oficialitat menor.¹¹⁵ Malgrat el que asseguren Hernández Cardona; Riart i Rubio (2010: 36), no hi ha una informació imprecisa sobre qui paga què: només cal mirar els comptes del Consell de Cent, dels gremis que s'han conservat, entendre el funcionament tradicional de la milícia i que l'intent de Carles, sense aportar cap diner, pretenia posar sota control militar un cos mixt, motiu pel qual va trobar una enorme oposició.

El 2 de setembre es va fer una falsa alarma perquè tots els majors de 14 anys (Alcoberro; Campabadal, 2014: 142), estiguessin sempre actius. Tanmateix, la gran força de la Coronela era de caràcter defensiú. Com deia Sanpere i Miquel: «La Coronela, tropa inmejorable para la vigilancia de la ciudad y para la resistencia pasiva, esto es, dentro de baluartes y murallas, pero de ningún valor

110. AHCB, 2B.1/95, p. 178v.

111. Per davant d'Anton Olmera, Jaume Badal i Josep Vega.

112. Per davant de Francesc Alemany, Miquel de Caldero i Vidal i Francesc de Castellví.

113. AHCB, 2B.1/95, p. 362r.

114. AHCB, 2B.1/95, p. 364v.

115. AHCB, 2B.1/95, p. 226r.

militar al campo raso, como se demostró desde el primer momento» (Sanpere i Miquel, 1905: 163). Altres autors han considerat la Coronela com una unitat moderna de capacitat tècnica i tàctica equiparable a les unitats regulars —no sols perquè tenia un equipament similar (Hernàndez Cardona; Riart i Rubio, 2010: 158)—. Riart i Serra arriben a dir, probablement amb punt exagerat, que «els canvis organitzatius havien fet una coronela més militaritzada, més professional i capaç d'enfrontar-se en combat com una unitat militar reglada, però sense perdre el component milicià» (Serra; Riart, 2019: 187).

En paral·lel a la Coronela, el Consell de Cent va aprovar aixecar un cos estipendiat per a la defensa de la ciutat, fort de Montjuïc i «resguart del pendó de Santa Eulària en cas hage d'èxir fora la present Ciutat».¹¹⁶ Projectaven 3.000 soldats per a aquest cos, però era una xifra il·lusòria. No tenien recursos per pagar, ni gairebé soldats per cobrir les dites places: la majoria sortien també dels gremis i no arribarien a omplir ni un dels tres batallons de 1.000 soldats. El cost mensual (només en salaris, cal matisar) era de 5.258 lliures i 18 sous.¹¹⁷ Per intentar solucionar això, van recórrer a particulars perquè ajudessin a pagar la tropa, «per ésser lo interès comú en tan precisa importància pagant quiscun per lo temps de tres mesos la entrada y socorro de aquell o aquells soldats que lo amor à la Pàtria segons sa possibilitat lo impellirà à fer y mantenir».¹¹⁸ El gremi de sabaters, per exemple, aprovà pagar 50 dels 3.000 soldats;¹¹⁹ el de carnisers, 12;¹²⁰ el de paraires, 10.¹²¹ Per fer front a aquesta despesa, van recórrer a l'endeutament per la via de censals mentre els va ser possible. Quan ningú els els comprava, a la solidaritat interna. Mentrestant, els Dalmau van entregar 210.000 lliures a la ciutat, alhora que aixecaven el regiment de cavalleria de la Fe (Albertí, 2006: 160). Sobre aquest batalló del Consell de Cent, Castellví assegurava que va servir per complementar la Coronela quant a recursos. Soldats pagats i milicians sortien del mateix lloc, s'allistaven els que no tenien amb què mantenir-se i romanien a la Coronela aquells que tenien certa capacitat econòmica (Castellví, 1999: 593).

116. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. 219r-219v.

117. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. cosit entre 230v i 231r.

118. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. 219v.

119. AHCB, 2B.1/95, p. 368.

120. AHPB, notari Domènec Rojas, 863/87 (1686-1721), f. s/n.

121. AHPB, notari Rafael Albià, 818/95 (1703-1714), f. s/n.

Però quines eren les prerrogatives militars del Consell de Cent en aquest moment d'excepcionalitat militar i política? Segons van presentar els membres dels Tres Comuns el novembre de 1713, eren les següents:

La custòdia de la Ciutat y castell de Monjuich ab tots sos dependents, defensa de aquells, govern de las Armas per sa deffensa, jurisdicció militar de la Coronela y compulsió dels ciutadans en entrar las guardas toca a la Ciutat de dret comú, tenint facultat per est effecte de anomenar governador de armes y demás officials subalternos conforme ho ha practicat altraz vegadas, delegant-los la vigilància, custòdia, govern y jurisdicció en las armas, reservant-se la superintendència en los negocis més principals de dits fets de armas.

Lo cuydado en los portals, murs y fortificacions de la Ciutat y castell de Monjuich com també sos reparos és de la Excel·lentíssima Ciutat com à principal deffensa de ella.

La Excel·lentíssima Ciutat de temps immemorial està en processió de exercir lo càrrech de Coronel per lo Conceller en Cap lo qual regeix la Coronela en la conformitat té disposat la Ciutat ab sas deliberacions.

La Ciutat per medi de sos accessors ordinaris o assumtos à cert genero de causes por conèixer dels delictes dels soldats dels regiments que paga trobant-se aquells dins la present Ciutat.¹²²

Com veiem, les atribucions militars anaven molt més enllà de la simple Coronela, i estaven fonamentades en tots els privilegis anteriors a la guerra dels Segadors. Per tant, parlar de «protocoronela del final del regnat de Carles II» (Hernàndez Cardona; Riart i Rubio, 2010: 32) com a precedent del que trobem a la Guerra de Successió és un error. De fet, en ple debat sobre les prerrogatives i jurisdiccions, a finals de 1713, el Consell de Cent deia que «la present Ciutat tenia y gozava de antiquíssim e immemorial temps y fins al any 1639 no sols de la prerrogativa de son govern polítich y econòmich, però y encara del militar, ab la de las portes, armes, murs y valls y demás fortificacions, essent son conceller en cap lo qui, com à Coronel y governador, regia no sols la Coronela, sinó també qui governava las armes y portes de dita Ciutat, tenint en son poder las claus y donant cada nit lo nom o senya».¹²³ Per això hom es pregunta com és possible que, malgrat que ho digui la documentació d'una manera tan explícita, sense ambigüitats, la principal

122. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. cosit entre 269v i 270r.

123. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. cosit entre 233v i 234r.

obra monogràfica sobre la Coronela durant la Guerra de Successió assegurí que «la Coronela de Barcelona va ser una institució creada, organitzada, reglamentada, armada i uniformada a partir de 1706, en el context de la nova monarquia constitucional de Carles III» (Hernández Cardona; Riart i Rubio, 2010: 157).

Encara més, només veient la solució a què s'arribà en el conflicte jurisdiccional entre el poder militar i civil dins de Barcelona, per intermediació dels Tres Comuns i amb els privilegis com a gran precedent a què es recorria, podem deduir que és erroni dir que el que succeí entre 1706 i 1714 no tenia res a veure amb el d'abans. El 28 de desembre de 1713, ja amb Rafael Casanova com a conseller en cap, s'adonen que la tradició es contradeia amb la racionalitat militar:

Dit senyor conseller corroborant esta la observansa de antiquíssims anys, com és de veure en historias de Catalunya sens aver usat may altre nom que lo de Coronel, que antigament era de molt més superior hijerarquia que en lo temps corrent [...] Ha aparegut a dita conferència aconsellar a la Excel·lentíssima Ciutat que en lo cas present disposàs delegar dit mando de tropas, de la forma li aparega, així en la present Ciutat com en lo fort de Monjuich a la perícia y gran experiència militar del senyor tinent de mariscal general Don Antoni de Villarroel, el comandant en xefe [...] reservat (com se deu) per dita excel·lentíssima Ciutat lo mando de la Coronela, com també aquella direcció econòmica y política que privativament li pertany.¹²⁴

És a dir, de la mateixa manera que reconeixien que el poder requeia en el conseller en cap i coronel, entenien que no havia professat la milícia i tenia menys capacitat que Villarroel. Per això, arriben a una solució d'una extraordinària transcendència per indicar-nos d'on emanava el poder, ja que només pot delegar el poder qui el té. La resposta del Consell de Cent a tot plegat va ser contundent: caldria observar la posició del conseller en cap: les ordres els hi faria arribar Villarroel perquè, no trobant-hi inconvenient, les fes aplicar.¹²⁵ De fet, davant la manca d'autoritat que li reconeixien la resta de coronels i altres líders de caràcter exclusivament militar (és a dir, fora de la Coronela), i com «ab lo sol nom de Coronel, segons la pràctica y observança en què se troba y nomenan vuy los puestos de la milícia, que és molt diffarent del temps antich, no podria tocar al Conseller en Cap lo govern y custòdia de la present Ciutat

124. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. cosit entre 34v i 35r.

125. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. 34v-35r.

ni lo manar als dits generals, brigadiers y Coronels»,¹²⁶ es va aprovar passar a nomenar Casanova *Coronel i Governador de la Plaça i Armes de Barcelona i Fort de Montjuïc*. A Villarroel, per la seva part, en reconèixer-li el Consell de Cent la perícia militar, se li deia que donés «los ordes que apareixeran a dit Senyor General Comendant ésser importants per la manutenció y defensa desta Capital y Fort de Monjuich los done dit General Comendant devent emperò antes de sa distribució y execució participar-los al Conseller en Cap, la distribució y execució dels quals aja tota de córrer a la sollicitut, cuydado y direcció de dit Conseller en Cap». ¹²⁷ Tanmateix, els problemes van continuar, ja que l'escalafó militar veia com a superior a qui recórrer Villarroel, no Casanova, uns fets que es veien molt clarament en alguns consells de guerra del gener de 1714.¹²⁸

Més enllà d'aquests aspectes jurisdiccionals de la defensa, aturem-nos a veure com van viure els gremis els darrers mesos de setge. Com ja indicava Castellví, entre els grans esforços fets, part foren dedicar els seus recursos a ajudar els més necessitats de cada confraria (Castellví, 1999: 593-594). Alguns arribaren a exposar al Consell de Cent les dificultats, i van demanar certa ajuda econòmica per poder continuar amb les guàrdies: els primers foren els joves sastres.¹²⁹ La solució interna que havien trobat des de la confraria era manllevar un censal i imposar noves taxes quan els aprenents passessin a ser fadrins. Aquestes mesures foren aprovades pel Consell de Cent. També els notaris públics de Barcelona van demanar ajuda, tot explicant les complicacions per mantenir les guardes amb només 19 notaris en servei (restant vells, impeditos, amb privilegi militar o en servei directe del Consell de Cent), dels quals vuit eren oficials.¹³⁰ Van trobar una solució de circumstàncies, que va ser fer entrar de guàrdia els escrivents: els 15 que s'havien de llicenciar hi anirien voluntàriament o pagarien un jornal de sis sous a algú que ho fes per ells. D'altres, com els paraires, van trobar la salvació en membres rics de la confraria, com Francesc Busquets, que va prestar el que era necessari per mantenir els socors als confreres que entressin de guàrdia.¹³¹ Com s'ha indicat, els sabaters en un principi tenien més possibilitats

126. AHCB, 02.01/1B.II, f. cosit entre 36v i 37r.

127. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. cosit entre 36v i 37r.

128. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. 49r-49v.

129. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. cosit entre 227v i 228r.

130. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. cosit entre 27v i 28r.

131. AHPB, notari Rafael Albià, 818/95 (1703-1714), f. s/n.

d'endeutament: el desembre de 1713, davant la petició del Consell de Cent dels diners que devien per pagar els 3.000 soldats, deien que «la confraria avia ja manllevat passadas de tres mil lliuras per donar socorro als confreres y que ja no tenia diners».¹³²

Avançat el setge, el març de 1714, el Consell de Cent establí les quatre prioritats a què s'haurien de destinar els recursos econòmics durant la defensa: mantenir l'armament marítim,¹³³ continuar la fortificació, socórrer la Coronela i fer prevencions per a una sortida de la bandera de Santa Eulàlia.¹³⁴ Una manca de recursos per fer la guerra que Villarroel definia de manera contundent: «Sin jente y sin dinero no cabe en juicio humano hazer la guerra ni menos pendiendo esta defensa del valor y constanzia de los ziudadanos».¹³⁵ Tanmateix, no tot valia per posar-hi solució. El desembre de 1713 arribà la notícia que la Diputació del General volia cobrar, sumats als vuit sous que ja es rebien, dues lliures per càrrega de vi i cinc lliures per càrrega d'aiguardent.¹³⁶ El Consell de Cent se situà frontalment en contra, ja que aquesta havia estat una mesura aplicada per protegir els productes nacionals davant els estrangers, però ara no se'n trobaven de cap tipus. Per això la mesura provocà «grandísim dany del benefici públich y universal desconsuelo dels habitants y soldats, singularment dels de la Coronela que ab incessant fatiga à sas costes se aplican nit y dia gustosos à la custòdia de la Plaça y fort de Monjuich».¹³⁷ Un augment d'impostos que el 22 de febrer de 1714 ja es veia de bons ulls.¹³⁸ La realitat del setge passava per damunt de tot.

També va cercar el Consell de Cent l'espai on trobar gent que alleugerís la pressió sobre els menestrals de la Coronela: fou novament la gent no enquadrada a les companyies dels gremis.¹³⁹ Tot plegat, alhora que el braç militar es mostrava predisposat a col·laborar en la direcció de les companyies que es formessin.¹⁴⁰ El problema era la diferència entre homes i armes, 2.713 contra

132. AHCB, 2B.1/95, 375v.

133. Literalment, la flota de guerra eren tres vaixells: el *Nostra Senyora de la Mercè i Santa Eulàlia*, el *Sant Francesc de Paula* i el *Madrona*. S'hi afegiria després el *Sant Josep*.

134. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. cosit entre 88v i 89r.

135. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. cosit entre 231v i 232r.

136. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. 14v.

137. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. 14v-15r.

138. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. 74r.

139. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. 237v.

140. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. 238v.

297.¹⁴¹ Per obligar a treure les armes amagades, van ordenar que qui arribés sense arma treballaria de sapador, no a la guàrdia.

Entrem ja en la fase final del setge, més enllà de la nova preponderància del Consell de Cent —al qual la Diputació del General, després d'enviar-li un extens memorial de les dificultats, reconeixia que «de todas sobreditas ponderaciones considera lo Consistori ha de deurer à Vostra Excel·lència la felicitat de ser-li nort y guia de aquí al devant ab sos prudents consells per a lograr arribar al port segur del major acert en lo servey de Déu Nostre Senyor, del Rey y de la Pàtria»—,¹⁴² i allò que alguns autors han volgut veure com una mena de cop d'estat (Sanpere i Miquel, 1905: 329), matisat per d'altres (Martí Fraga, 2009: 1-13). Tot plegat, per la intervenció de Ramon Rodolat i la intenció de donar més poder a la Coronela (Castellví, 2002: 29-31; Garcia Espuche, 2014: 300-302). Oficialment, però, enmig d'aquests mesos de canvis, fou el 24 de març de 1714 quan el Consell de Cent va escriure a Villarroel per informar que havien assumit la manutenció i conservació de totes les tropes.¹⁴³

Malgrat la presa d'importància del Consell de Cent i el paper central de la Coronela, aquesta unitat no tenia la capacitat d'actuar fora de les muralles. El 26 de gener de 1714 la milícia va atacar el cordó, juntament amb miquelets, però Villarroel va prescindir-ne en l'atac del 28 de gener. A més, amb l'alarma general del 13 de febrer per ocupar Montjuïc i la línia de comunicació, ja es va veure que els menestrals estaven esgotats. Sobre això, deia Sanpere i Miquel: «Si Villarroel se propuso con tanto trasiego de la Coronela demostrar que esta, por sus condiciones orgánicas, no era un elemento de resistencia, lo había conseguido» (Sanpere i Miquel, 1905: 324). Hi ha dos moments clau sobre les possibles accions que les companyies gremials podrien fer fora la ciutat. El primer, quan va aixecar-se el rerepaís. En cas d'atac sobre el cordó per part de l'exterior, consideraven que:

Per a que s'i donés major crèdit, lo conceller en cap digué a tots los tinents y alferes de la Coronela proposesen a sos gremis que los que voluntàriament volguessen axir en cas de foncció que los escriguessen. Proposat axò als gremis de la Coronela, respongueren uns que voluntàriament no volia axir, otros que sí y part de otros que, oferint crescut sou en son gremi per los dias estessen fora, part s'i obligaren. Però tot

141. AHCB, 02.01/1B.II, 222, f. cosit entre 241v i 242r.

142. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. cosit entre 57v i 58r.

143. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. 98v.

no fou sinó passatemp y obligar a la gent creguessen ab lo molt feian córrer de la gent dèian se axecaba, y de las gornicions dèian avían degollat en los llochs dalt referits, com si fossen moscas los soldats y lleons los paisans (Alcoberro; Campabadal, 2014: 176-177).

En segon lloc, cap al març de 1714 també es va plantejar què caldria fer si es treia la bandera de Santa Eulàlia en un atac contra el cordó que coincidís amb el dels sometents del rerepaís (Castellví, 2002: 34). El penó hauria d'anar acompanyat de mil infants pagats (a sis sous), «los quals infants se poden destacar de la Coronela, trahent-ne cert número de cada companyia, agut respecte al de que estas se componen ab prevensió que los matexos gremis nomenen per sort o altrament com millor los aparega los individuos hauran de exir de sa companyia per dit destacament».¹⁴⁴ Sobre com feren les confraries la tria, deia la *Succinta Memòria* que oferiren los gremis donar «a sos individuos un plus, a més de los tres rals que donaria la Ciutat a los que y anirian; y entre las comfrarias, per fer lo número de gent tocava a fer a son gremi, unas feren extracció, altres llogàvan hòmens y totes compliren ab allò que se'ls demanava, donant unas 3 rals, altres 4 y altres 11, a més de lo que donava la Ciutat, y moltas de mantenir-los en cas de nafrar-los» (Alcoberro i Campabadal, 2014:183-184).

Els que més aportarien serien sastres (60), sabaters (52) i fusters (44) (Bruguera, 1871: 537-538). Però tampoc no s'ha de pensar en una resposta unànime i igual de compromesa: els sabaters allistaren els 52 confreres, tot registrant els seus noms, i indicant la paga que donarien (vuit sous diaris, reduïts a tres mentre no fossin convocats per a l'acció),¹⁴⁵ però mentre els blanquers van haver de sortir els deu soldats que els tocava enviar,¹⁴⁶ els carnisers van veure superades les seves expectatives. El consell de la confraria volia renegociar els vint soldats que li havien estat assignats pel Consell de Cent a la meitat, però va cobrir els esmentats vint soldats amb voluntaris.¹⁴⁷ Fins i tot un d'ells, Josep Serra, es va oferir a servir sense sou. Per tenir un cos de cavalleria que acompanyés el penó, es va acordar, segons s'indica al mateix document, que cadascun dels membres de la Coronela que tingués cavall i armes i que servís en aquella ocasió, rebria

144. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. cosit entre 91v i 92r.

145. AHCB, 2B.1/95, p. 383v-384v.

146. AHPB, notari Antoni Cassani, 930/43 (1705-1732), f. s/n.

147. AHPB, notari Domènec Rojas, 863/87 (1686-1721), f. s/n.

12 sous de socors i ració per al cavall. A més, mentre sortís la host, la resta de les companyies de la Coronela haurien de restar com a guarnició a portals i baluards. Tanmateix, no es va produir mai la sortida malgrat que el sergent major de la Coronela, Fèlix Monjo, va exercitar el cos i arribà a fer un assaig general amb 1.500 soldats pagats i 1.000 dels gremis (Castellví, 2002: 35).

Des del Consell de Cent, conscients de tot plegat, van assumir que calia fer alguna cosa per alleugerir el sistema de guàrdies de la Coronela.¹⁴⁸ Fou al maig quan es va deliberar donar quatre sous de socors als menestrals que entressin de guàrdia¹⁴⁹ (Alcoberro; Campabadal, 2014: 194). A banda de pagar-los, el descans de la Coronela també hauria de venir de la formació de quarters per enquadrar-los tots fora de les companyies gremials. Allò que s'havia plantejat temps enrere es posava en marxa el març de 1714, i s'escrivia també al braç militar perquè els seus membres dirigissin les companyies.¹⁵⁰ Malgrat l'escàs nombre de nobles possibles per a aquests efectes,¹⁵¹ tirà endavant la formació d'esquadres, ja que es van nomenar quatre ajudants dragons, un per batalló.¹⁵² Cap a finals del setge, aixecada la particular *lleua del biberó* de juliol de 1714, quan es va convocar tots els majors de 14 anys (Bruguera, 1871: 79), i sumades les companyies de gent no enquadrada a la Coronela, es va arribar a vora els 10.000 defensors (Castellví, 2002: 101), la majoria, milicians.

No entrem aquí en les batalles de la darrerria del setge. Des dels combats pels baluards del Portal Nou i de Santa Clara dels dies 12, 13 i 14 d'agost a la defensa definitiva de l'11 de setembre. Ja han estat profusament estudiats per la historiografia (Hernández Cardona; Riart i Rubio, 2010: 134-139; Albertí, 2006: 267-286; Castellví, 2002: 160-176; Jurado Riba, 2023a: 478-485) a través de les extraordinàries narracions ofertes per Castellví i altres cròniques (Castellví, 2002: 160-267; Alcoberro; Campabadal, 2014), però no era aquesta la tasca que ens proposàvem en aquest estudi.

On sí que cal aturar-se és en el final d'aquest component cívic del servei militar (almenys com l'entenien des de l'edat mitjana). De fet, en aquest sentit deia Sanpere i Miquel a *Fin de la Nación catalana*: «No hay, pues, exageración

148. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. 67r-67v.

149. Sobre el manteniment material del setge, vegeu FERRÉ GISPETS (2023), p. 256-329.

150. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. 87v-88r.

151. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. cosit entre 88v i 89r.

152. AHCB, 02.01/1B.II, 223, f. 96r.

alguna al dir que la defensa de Barcelona, el dia del asalto general, estuvo á cargo de la Coronela, ó sea del pueblo de Barcelona (...). La Coronela respondió, pues, á su civismo» (Sanpere i Miquel, 1905: 533). Però al migdia de l'11 de setembre aquesta manera d'entendre la ciutadania va acabar, com deia Berwick: «Ya desarmados los habitantes de Barcelona, abolí por entero la Diputación y cualquier otra forma anterior de gobierno, establecí uno nuevo con los nombres de Administración y Junta y ordené que de allí en adelante se rigieran por las leyes de Castilla» (Molas, 2007, p. 413). Més detall donaven al *Cronicón de Barcelona* de Bruguera, on es comparteix la crida perquè totes les armes de foc fossin entregades a la Casa de la Ciutat (Bruguera, 1861: 193). Així fou com, amb els bans, «que bajo pena de muerte todos los catalanes entregasen sus armas, a excepción de los gentileshombres» (Molas, 2007: 414), es van desarmar els gremis i es posà fi a la Coronela.

5. CONCLUSIONS: LA CORONELA, PRIVILEGIS MEDIEVALS MÉS ENLLÀ DE LA MITIFICACIÓ DE 1714

La Coronela va viure, durant la Guerra de Successió, moments excepcionals quant a organització, funcionalitat i responsabilitat, però no va arribar al nivell de professionalització que se li havia volgut donar. Perquè, malgrat que tenia un equipament i un armament similars als de les unitats regulars, fins i tot equiparables, no es pot considerar part d'elles per l'organització, el component cívic, les capacitats militars i les tradicions de les quals era hereva. Com s'ha vist al llarg d'aquestes pàgines, parlem d'una unitat de menestrals que en cap cas va ser absorbida per un sistema militar *stricto sensu* tot i els intents de l'arxiduc Carles de dur-ho a terme. Les patents van quedar segrestades pel Consell de Cent de manera indefinida mentre els tres vertebradors de la política catalana del moment, en comunicació constant dins la Conferència dels Tres Comuns, deliberaven la seva resolució. D'altra banda, la jurisdicció militar aplicada als menestrals havia estat blindada durant les Corts. Per tant, el component tradicional de la Coronela romaní intacte: de fet, ja s'ha vist que des d'abans de la guerra dels Segadors i, després del parèntesi passat el 1652, amb certa recuperació de competències en temps de Carles II, l'escalafó de l'alta oficialitat i el funcionament intern de les confraries en funció militar havia romàs intacte. El terme «Coronela» no apareixia a la documentació, però sí el funcionament idèntic al que veurem en temps de la Guerra de Successió i es reconeixia a cada

deliberació que el conseller en cap sempre havia rebut el títol de coronel com a cap de la milícia, en uns termes honorífics que s'havien reduït a mesura que passaven les dècades i la mateixa estructura militar canviava. De fet, una Coronela, o coronelia, no era res més que una unitat dirigida per un coronel (poc habitual a Catalunya, però més que comú als Països Baixos i a Alemanya).

A més, davant l'evolució exposada, també s'ha vist que hi va haver una evident continuïtat entre la recuperació de la Coronela en temps de Carles II i l'estructura desplegada al llarg de la Guerra de Successió. És a dir, no parlem de res de nou, sinó d'una nova nomenclatura de quelcom que existia des d'abans de la guerra dels Segadors i que només va viure un parèntesi de desaparició a partir de 1652 (un fet que ja apuntava Antonio Espino). Val la pena també assenyalar que la pervivència de la Coronela durant la guerra de Successió, no sols durant el setge de 1713-1714, evidencia una força del Consell de Cent capaç de fer valer el seu criteri i les seves prerrogatives a un rei que arriba amb clara posició de debilitat. Demuestra, a més, la capacitat de les institucions catalanes d'imposar-se al poder reial per la via legal: els capítols 7 i 103 limitaven la jurisdicció militar dels soldats dels gremis o d'aquells als quals havia donat patents d'oficial de divers, i grau són bona mostra de com la voluntat reial quedava supeditada a la legalitat del país que regia. Perquè, a la pràctica, com va quedar palès amb la marxa de l'emperadriu, el país es governava sol.

A més, l'evolució del setge també va demostrar que la Coronela era una milícia urbana de caràcter defensiu. La seva participació en accions fora muralles és residual, amb un Villarroel que confiava en les unitats pagades i no en la milícia, tot i les ofertes del Consell de Cent perquè fos emprada en els atacs contra el cordó. Cancel·lada la sortida de la bandera de Santa Eulàlia i no sumats a l'escomesa contra la primera paral·lela quan començà el setge de Berwick, sí que tingué un paper fonamental en la darrera defensa entre el 12 d'agost i l'11 de setembre. Caràcter defensiu i voluntari, integrant dit servei en les unitats estipendiades. Perquè tot i que podien sortir totes dues del mateix lloc (els menestrals podien servir dins la Coronela o en altres regiments pagats), la diferència entre milícia i unitat professional era evident. Només entenent les implicacions, tradició, normatives a què estaven subjectes cadascuna o, simplement, qui tenia el control últim de la unitat (poder militar o polític), entendrem que el servei voluntari de la Coronela formava part de la ciutadania barcelonina i, alhora que era considerat quelcom troncal pel Consell de Cent, tenia certs clarobscur per al lideratge militar.

BIBLIOGRAFIA

- AA. DD. (2006). *Constitucions, capítols i actes de Cort. 1701-1702, 1705-1706*. (Edició facsímil). Barcelona: Parlament de Catalunya, Departament de Justícia.
- ALBAREDA, Joaquim; HERRERO SÁNCHEZ, Manuel (2019). *Political Representation in the Ancien Régime*. Nova York: Routledge.
- ALBERTÍ, Santiago (2006). *L'Onze de Setembre*. Barcelona: Albertí Editor.
- ALCOBERRO, Agustí. «Govern polític i Govern militar de Barcelona en el setge de 1713-1714: entre els valors republicans i la legitimitat dinàstica». A: DANTÍ, Jaume; GIL, Francisco Xavier; MAURO, Ida [coord.] (2013). *Actes del VII Congrés d'Història Moderna de Catalunya: «Catalunya, entre la guerra i la pau, 1713-1813»: Barcelona, 17-20 desembre 2013*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 210-227.
- ALCOBERRO, Agustí; CAMPABADAL, Mireia [eds.] (2014). *Cròniques del setge de Barcelona de 1713-1714*. Barcelona: Editorial Barcino.
- ANTONIELLI, Livio [ed.] (2010). *Le polizie informali*. Soveria Mannelli: Rubbettino.
- BRUGUERA, Mateo (1861). *Cronicón de Barcelona. La Historia de la invicta y memorable bandera de Santa Eulalia*. Barcelona: Librería sucesores de Font.
- (1871). *Historia del memorable sitio y bloqueo de Barcelona y heroica defensa de los fueros y privilegios de Cataluña en 1713 y 1714*. Vol.1. Barcelona: Luis Fiol y Gros.
- CASALS, Àngel. «El control de l'ordre públic a la Catalunya dels Àustria». A: CASALS, Àngel [ed.] (2022). *Del sometent als mossos d'esquadra. Història de l'ordre públic a Catalunya*. Catarroja: Afers, p. 41-62.
- «El paper de les ciutats catalanes en el control del territori als inicis de l'Edat Moderna: ordre públic i defensa». A: SABATÉ, Flocel [ed.] (2020). *Ciutats mediterrànies: l'espai i el territori. Mediterranean towns: Space and territory*. Barcelona: Union Académique Internationale, Institut d'Estudis Catalans, IEMed, p. 191-196.
- CASTELLVÍ, Francesc de (1997). *Narraciones históricas*. Vol. 1. Madrid: Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo.
- (1998). *Narraciones históricas*. Vol. 2. Madrid: Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo.
- (1999). *Narraciones históricas*. Vol. 3. Madrid: Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo.

- (2002). *Narraciones históricas*. Vol. 4. Madrid: Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo.
- DEYÀ BAUZÀ, Miquel J. (2019). «Fronteres, guerra i posicionament polític a la Catalunya dels segles XVI i XVII». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 39, p. 48-81.
- DURAN I SANPERE, Agustí (1973). *Barcelona i la seva Història*. Vol. 2. *La societat i l'organització del treball*. Barcelona: Curial.
- ESPINO LÓPEZ, Antonio (1999). *Catalunya durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- (2001). «La milícia urbana de Barcelona en los siglos XVI y XVII». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 5, p. 205-215.
- (2013). *Pàtria i llibertat. La Guerra de Successió a Catalunya, 1704-1714*. Catarroja: Afers.
- (2014). *Las guerras de Cataluña. El teatro de Marte, 1652-1714*. Madrid: Edaf.
- (2021). «La nueva frontera militar en la Cerdaña. Las defensas de Puigcerdà (1659-1683)». *Chronica Nova*, núm. 47, p. 213-242.
- FELIU DE LA PENYA, Narcís (2009) *Anales de Cataluña*. Vol. 3. Barcelona: Editorial Base.
- FERRÉ GISPETS, David (2023). *Exèrcit i negoci. El proveïment militar a Catalunya durant el regnat de Felip V (1700-1746)*. (Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona).
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1995). «El sagramental: una milícia camperola dirigida per Barcelona». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 1, p. 61-70.
- FERRO, Víctor (1987). *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins el Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo.
- GARCIA ESPUCHE, Albert (2014). *Una societat assetjada. Barcelona 1713-1714*. Barcelona: Empúries.
- HERNÁNDEZ CARDONA, Francesc; RIART, Xavier Francesc, i RUBIO, Xavier (2010). *La Coronela de Barcelona (1705-1714)*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- HERRERO SÁNCHEZ, Manuel (2000). *El acercamiento hispano-neerlandés (1648-1678)*. Madrid: Centro Superior de Investigaciones Científicas.
- HERRERO SÁNCHEZ, Manuel; RUIZ IBÁÑEZ, José Javier. «Defender la patria y defender la religión: las milicias urbanas en los Países Bajos españoles,

- 1580-1700». A: RUIZ IBÁÑEZ, José Javier [coord.] (2009). *Las milicias del rey de España. Sociedad, política e identidad en las monarquías ibéricas*. Madrid: Fondo de Cultura Económica, p. 268-296.
- HERRERO SÁNCHEZ, Manuel [coord.] (2017). *Repúblicas y republicanismo en la Europa moderna (siglos XVI-XVIII)*. Madrid: Fondo de Cultura Económica.
- JURADO RIBA, Víctor J. (2023a). *Gremis en armes a la Barcelona moderna: el Consell de Cent, la Coronela i el gremi de revenedors en la defensa de la ciutat*. Barcelona: Associació Antic Gremi de Revenedors, 1447.
- (2023b). «Barcelona y su milicia urbana, 1678-1684: la guerra como oportunidad para la recuperación de competencias». A: IMÍZCOZ BEUNZA, José María; OCHOA DE ERIBE, Javier Esteban, i ARTOLA RENEDO, Andoni [coords.]. *Los entramados políticos y sociales en la España moderna*. Madrid: Fundación Española de Historia Moderna, p. 511-525.
- LYNN, John A. (1999). *The Wars of Louis XIV, 1667-1714*. Nova York: Routledge.
- MAFFI, Davide (2020). *Los últimos tercios. El ejército de Carlos II*. Madrid: Desperta Ferro Ediciones.
- MARTÍ ESCAYOL, Maria Antònia; ESPINO LÓPEZ, Antonio (2013). *Catalunya abans de la Guerra de Successió. Ambrosi Borsano i la creació d'una nova frontera militar, 1659-1700*. Catarroja: Afers.
- MARTÍ FRAGA, Eduard (2008a). *La Conferència dels Tres Comuns (1697-1714). Una institució decisiva en la política catalana*. Lleida - Vilassar de Mar: Pagès Editors - Fundació Ernest Lluch.
- (2008b). *La Conferència dels Comuns i el braç militar. Dues institucions decisives en el tombant del segle XVII*. (Tesi doctoral inèdita. Universitat Pompeu Fabra).
- (2009). «¿Un «golpe de estado concejil»? El govern de la ciutat de Barcelona durant el setge de 1713-1714». A: *XI Congrés d'Història de Barcelona. La Història en Xarxa*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, p. 1-13.
- MOLAS, Pere (2013) «El gremi dels paraires de Barcelona durant la Guerra de Successió». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. XXXI, p. 201-235.
- MOLAS, Pere [ed.] (2007). *Memorias. Duque de Berwick*. Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant.
- PRAK, Maarten. «Milicia cívica y política urbana en Holanda: Leiden, siglos XVII y XVIII». A: RUIZ IBÁÑEZ, José Javier [coord.] (2009). *Las milicias del rey de España. Sociedad, política e identidad en las monarquías ibéricas*. Madrid: Fondo de Cultura Económica, p. 299-329.

- «Urban governments and their citizens in early modern Europe». A: DAVIES, Matthew; KEENE, Derek [eds.] (2012). *London and beyond. Essays in honour of Derek Keene*. Londres: University of London Press - Institute of Historical Research, p. 269-286.
- (2015). «Citizens, soldiers and civic militias in Late Medieval and Early Modern Europe». *Past & Present*, núm. 228, p. 93-123.
- (2018). *Citizens without Nations. Urban Citizenship in Europe and the World, c. 1000-1789*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SABATÉ, Flocel (2007). *El sometent a la Catalunya medieval*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- SÁNCHEZ MARCOS, Fernando (1975). «El nuevo “status” de Barcelona tras su reincorporación a la monarquía hispánica en 1652». A: AA.DD., *Homenaje al Dr. D. Juan Reglà Campistol*. València: Universitat de València, p. 597-611.
- (1982). «El autogobierno perdido en 1652: el control por Madrid de la vida política en Cataluña durante el virreinato de Don Juan de Austria (1653-1656)». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 2, p. 101-125.
- (1983). *Cataluña y el gobierno central tras la guerra de los Segadores*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
- SANPERE I MIQUEL, Salvador (1905). *Fin de la Nació Catalana*. Barcelona: Tipografia l'Avenç.
- SCRIBNER, Robert W. (1994). «Communalism: Universal Category or Ideological Construct? A Debate in Historiography of Early Modern Germany and Switzerland». *The Historical Journal*, núm. 37, p. 199-207.
- SERRA I PUIG, Eva (1997). «Catalunya després del 1652: recompenses, censura i repressió». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 17, p. 191-216.
- SERRA, Francesc; RIART, Francesc (2019). *1713. La preparació de la Guerra dels Catalans*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- STIFFONI, Giovanni (1991). «Un documento inédito sobre los exiliados españoles en los dominios austriacos después de la guerra de Sucesión». *Estudis: Revista d'Història Moderna*, núm. 17, p. 7-56.
- TORRAS I RIBÉ, Josep Maria (2007) *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2007.
- VAN DIJCK, Maarten F. (2017). «Democracy and Civil Society in the Early Modern Period: The Rise of Three Types of Civil Societies in the Spanish Netherlands and the Dutch Republic». *Social Science History*, núm. 41, p. 59-81.

- VOLTES BOU, Pedro [dir.] (1968). *Manual de Novells Ardits, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*. Anys 1696-1697. Vol. 22. Barcelona: Ajuntament de Barcelona - Institut Municipal d'Història.
- (1972). *Manual de Novells Ardits vulgarment apellat Dietari de l'Antich Consell Barceloní*. Anys 1705-1706. Vol. 25. Barcelona: Ajuntament de Barcelona - Institut Municipal d'Història.

**LA INFLUÈNCIA DELS PROPIETARIS DE TERRENYS EN LA CONFIGURACIÓ
DE L'EIXAMPLE DE BARCELONA: SANTA MADRONA (POBLE-SEC)
I L'AVINGUDA DEL PARAL·LEL**

***THE INFLUENCE OF LANDOWNERS ON THE CONFIGURATION
OF THE EIXAMPLE OF BARCELONA: SANTA MADRONA (POBLE-SEC)
AND PARAL·LEL AVENUE***

DOLORS DOMINGO RÚBIES*
Doctora en Història

Rebut 3 abril 2024 - Acceptat 5 juliol 2024

RESUM: Amb la desaparició de les muralles de Barcelona, les finques rústiques dels voltants de la ciutat es van convertir en urbanes i el seu ús agrícola va canviar a un altre lligat amb la urbanització. Els terrenys es van parcel·lar en espais on es va ubicar magatzems, petites indústries i principalment habitatges. Els propietaris d'aquestes parcel·les van tenir un paper important en la urbanització de la zona on tenien possessions, primer per iniciativa personal, que l'Ajuntament de la ciutat de Barcelona va beneir, i en una segona fase en col·laboració amb aquest. En aquest procés van tenir un paper important les Associacions de Propietaris, que van influir en l'Ajuntament i en la Comissió de l'Eixample. L'estudi de l'evolució de les finques de la família Vallhonrat entre 1867 i 1911, així com les estratègies, les actuacions i les idees de dos membres de la nissaga Joan Vallhonrat Soler i el seu fill Pau Vallhonrat Sadurní ens permeten entendre la configuració de l'Eixample de l'actual Poble-sec i la construcció de l'avinguda del Paral·lel.

PARAULES CLAU: Urbanisme, Eixample de Barcelona, barri del Poble-sec, avinguda del Paral·lel, Associacions de Propietaris, Comissió de l'Eixample.

ABSTRACT: With the disappearance of the walls of Barcelona, the rustic estates around the city became urban, and their agricultural use changed to another linked to urbanization. The land was divided into spaces where warehouses, small industries and mainly homes were located. The owners of these plots played an important role in the urbanization of the

(*) ddomingo@xtec.cat. Llicenciada en Geografia i Història per la UB i doctora per la UdL.

DOLORS DOMINGO RÚBIES

area where they had possessions, first of all by personal initiative, which the Barcelona City Council blessed, and in a second phase in collaboration with this. In this process, the Owners' Associations played an important role, influencing the City Council and the Eixample Commission. The study of the evolution of the Vallhonrat family estates between 1867 and 1911 and the strategies, actions and ideas of two members of the lineage Joan Vallhonrat Soler and his son Pau Vallhonrat Sadurní allow us to understand the configuration of the expansion of the Poble-sec neighborhood and the construction of Paral·lel avenue.

KEYWORDS: Town planning, Eixample of Barcelona, Poble-sec neighborhood, Paral·lel Avenue, Associations of Owners, Commission of the Eixample.

I. INTRODUCCIÓ

S'ha analitzat la formació de l'Eixample del Poble-sec des d'un punt de vista cartogràfic, amb l'evolució des dels primers projectes d'Ildefons Cerdà fins als definitius de Josep Amargós.¹ S'ha estudiat també com l'Eixample va tenir un efecte econòmic extraordinari per a ciutadans barcelonins enriquits i com la nova elit immobiliària local va entrar en el món del finançament de les vendes immobiliàries.² En aquest article es vol donar un altre punt de vista, el dels propietaris de terres de l'Eixample del Poble-sec i el Paral·lel, analitzant com van canviar d'ús les possessions de la família Vallhonrat, i com van participar en les associacions de propietaris que van liderar la urbanització. Un membre de la família, Pau Vallhonrat, va col·laborar en la premsa escrita de l'època i a través dels seus articles coneixem les seves idees sobre l'Eixample a la zona que estudiem, que són qualificades en tant que n'havia viscut l'evolució a través de la seva família; però també ens mostren el punt de vista dels propietaris en el disseny i la configuració de l'Eixample del Poble-sec.

La documentació consultada procedeix de fonts primàries de l'Arxiu Notarial de Barcelona i s'ha completat amb la documentació de permisos d'obres de l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona. Pel que fa a les associacions de propietaris

1. Entre aquestes publicacions citarem les següents: Guillem FERNÁNDEZ (2010), «Josep Amargós Samaranch. Els primers intents d'urbanització de Montjuïc: 1887-1914», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXI, p. 157-175. M. TORRES; J. LLOBET i J. PUIG (1985), *Inicis de la urbanística municipal de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona.

2. Miquel COROMINAS (2014), «La urbanística moderna: el segle dels traçats», *Quaderns de Recerca en Urbanisme*, núm. 4, p. 395-408.

i la Comissió de l'Eixample, la documentació de l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona és fragmentària, però ha servit per poder resseguir l'elecció dels vocals que representaven els propietaris que n'havien de formar part els anys 1905 i 1909. La consulta de notícies d'hemeroteca dels periòdics *La Vanguardia*, *Diario de Barcelona* i *El Noticiero Universal* permet conèixer les actuacions de les associacions de propietaris. Finalment, hem analitzat els articles que Pau Vallhonrat va publicar a *La Vanguardia* entre 1891 i 1909, època en què va exercir càrrecs en diverses associacions de propietaris i a la Comissió de l'Eixample.

2. LA FAMÍLIA VALLHONRAT I L'EVOLUCIÓ DE LES SEVES PROPIETATS A BARCELONA

Els Vallhonrat eren una nissaga de pagesos benestants dels voltants de Barcelona que durant el segle XIX i el començament del segle XX tenien possessions en diverses poblacions del Llobregat i també a Barcelona. La seva activitat principal es basava en l'agricultura i va derivar progressivament en la gestió de finques urbanes. Els hereus de la família en aquest període van ser els següents:

Pau Vallhonrat Font (1763-1838) consta com a pagès de la Marina de l'Hospitalet. En fer testament el 20 de juny de 1837, tenia quatre fills i sis filles. Seguint la institució de l'hereu, va deixar com a únic tenidor de tots els béns (excepte la legítima) el primer fill mascle, el primogènit, Gabriel.³

Gabriel Vallhonrat Casas (1797-1870) es declara també pagès i va viure primer a l'Hospitalet. Es va casar dues vegades: la primera, amb Carlota Soler, amb qui va tenir dos fills: Joan i Josep, i una filla, Teresa. Ja vidu, va contraure segones núpcies amb Maria Forment Julià, amb qui va tenir dues filles: Maria i Eulàlia. El 25 d'octubre de 1867, Gabriel Vallhonrat era vidu per segona vegada i vivia a Cornellà de Llobregat. En aquesta data va representar les filles del seu segon matrimoni, que tenien 18 i 15 anys i encara eren menors davant la llei, en l'acceptació de la legítima de la seva mare.⁴ El dia 29 d'agost de 1867 va fer davant notari la inscripció dels seus béns. En l'inventari es declaren deu immobles: tres finques al terme de l'Hospitalet, tres al terme de la parròquia de Santa Maria de Cornellà, i quatre a Barcelona.⁵

3. AHPB, 1282/1, doc. 55. Notari: Ramon Miquelerena Malet.

4. AHPB, 1287/59, doc. 434. Notari: Magí Soler Gelada.

5. AHPB, 1287/58, doc. 375. Notari: Magí Soler Gelada.

DOLORS DOMINGO RÚBIES

A l'Hospitalet:

1) Peça de terra de 97 a 55 ca (9.755 m²) al Gornal o les Planes, que pertanyia al seu pare per herència de Jacinto Vallhonrat, que el tenia des del 17 d'abril de 1656.

2) Peça de 63 a 16 ca (6.316 m²), dividida en dues: la primera a la Paret, i la segona a Cal Vidrier. Pertanyien al seu pare com a successor de Jacint Vallhonrat, que la va comprar el 30 de desembre de 1658.

3) Terra de 97a 55 ca (9.755 m²) al Badat;⁶ era de Pau Font i la va heretar del seu pare.

A Cornellà de Llobregat:

4) Una peça de terra a lo Camp Magre, abans les Salines, d'1 ha 43 a 28 ca (14.328 m²) que tenia per herència del seu pare Pau Vallhonrat, que l'havia comprat el 1801.

5) Peça de terra al Solanet o Aigües Mortes d'1 ha 21 a 94 ca (12.194 m²), toca a migdia amb el riu Llobregat, pertanyia a Pau Vallhonrat com a hereu del seu pare Pere Vallhonrat per testament de 1791.

6) Peça de terra de 97 a 55 ca (9.755 m²) al Padró o Gabarra. Pertanyia a Pau Vallhonrat per successió de Pere Vallhonrat des del 5 de desembre de 1771.

A Barcelona:

7) Una peça de terra de 2 ha 1,5 a 43 ca (21.543m²), a les Barraquetes de Sant Antoni,⁷ a migdia limita amb el camí del Marge Gros i a cerç amb el camí que va a la Creu Coberta.

8) Altra peça a les Barraquetes de Sant Antoni de 36 a 58 ca (3.658 m²) Toca a ponent amb el camí que va al Marge Gros i a cerç amb ell mateix i el camí.

9) Una peça de terra a la muntanya de Montjuïc, plantada de vinya de 48 a 70 ca (4.870 m²), al migdia toca amb el camí que va a la Pedrera i a la Font del Gat.

10) Una peça de 24 a 39 ca (2.439 m²) al camí de Valldonzella, prop de la Creu Coberta.

6. El topònim està escrit així, encara que segurament es tracta d'una corrupció de *el Vedat*.

7. Les Barraquetes de Sant Antoni era el topònim amb què es denominaven les parades dels marxants dels Encants, establerts en el camí cap a la Creu Coberta (actual avinguda de Mistral), el darrer terç del segle XIX.

No hem pogut ubicar les finques de la família a l'Hospitalet, però hem fet una aproximació a les de Cornellà i de Barcelona (Fig. 1) encara que aquí hi manca la que s'ubicaria prop de l'actual plaça d'Espanya. Als terrenys de Montjuïc i de les Barraquetes de Sant Antoni és on concentra més propietat a Barcelona, i, com veurem, serà la zona on la família va esforçar-se més per aconseguir la urbanització.

Fig. 1. Situació aproximada de tres de les parcel·les de la família Vallhonrat a l'actual Poble-sec. Elaboració pròpia a partir de la cartografia Vissir 3.35, ICGC.

La superfície total de terres que té la família el 1867, segons l'inventari, és de 94.613 m², dels quals 32.510 m² eren a Barcelona. Aquesta superfície era gairebé el doble de la mitjana dels propietaris de la ciutat.⁸ Només a la parcel·la

8. Tatjer les fixava en 48.960 m² a mitjan segle XIX. Mercedes TATJER MIR (1988), *Burgueses, inquilinos y rentistas. Mercado inmobiliario, propiedad y morfología en el centro histórico de Barcelona: La Barceloneta, 1753-1982*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 129.

DOLORS DOMINGO RÚBIAS

de Montjuïc es diu que era de vinya, de les altres no s'anomena el cultiu,⁹ cosa que ens indica que ja havien deixat de ser finques agrícoles en passar a formar part de la zona d'expansió urbana de la ciutat, i la família coneixia el potencial augment de valor que tenien quan es produís la urbanització.

En reclamar la legítima els germans de Gabriel Vallhonrat Casas, aquest va fer declaració d'altres dos béns que no s'havien inclòs en l'inventari. Es tractava de dos crèdits que es devien al seu pare: un, contret el 18 de març de 1850, de 600 lliures amb què Pere Casas Salvador, pagès de l'Hospitalet de Llobregat, havia hipotecat 4 cases contigües amb els números 12, 14, 16 i 18 del carrer del Xipreret de l'Hospitalet; i un altre de 640 escuts de Rosa Calvet, que s'havia refós a un de 1.600 rals que es van prestar respectivament el 1865 i 1857, assegurats en una casa a la Bordeta de l'Hospitalet, a la carretera provincial de Barcelona a Cornellà i Sant Boi.¹⁰ Aquestes operacions creditícies relacionades amb immobles urbans constaten la tendència a canviar l'economia agrícola familiar cap a una altra basada en el crèdit relacionat amb la gestió de finques urbanes al terme de l'Hospitalet. A mitjan segle XIX, era usual, per la manca de societats de crèdit organitzades, que fossin els particulars els que prestessin diners amb la garantia de béns immobles.¹¹ D'altra banda, podem veure com es comencen a dividir les finques a l'Hospitalet; el 17 de maig de 1868 Gabriel Vallhonrat ven per 800 escuts a Fortunat Prats Carbó una part de la parcel·la situada al lloc anomenat literalment el Badat o les Marines; i l'altra meitat la té a cens el metge Josep Faura, que cada any per Tots Sants li ha de satisfer 1 lliura i 10 sous.¹²

En el testament de Gabriel Vallhonrat, redactat el 5 de maig de 1870, nomena hereu universal Joan Vallhonrat Soler i, en cas que morís, l'herència havia de passar als altres fills per ordre de primogenitura i masculinitat.¹³ És a dir, la institució de l'hereu seguida per la família durant tot el segle XIX i el

9. AHPB, 1287/58, doc. 375. Notari: Magí Soler Gelada.

10. AHPB, 1287/58, doc. 210. Notari: Magí Soler Gelada. És curiós que en la signatura del poder es digui explícitament que tres de les germanes no sabien escriure, com tampoc cinc de les nebodes de Gabriel Vallhonrat Casas.

11. TATJER (1988), p. 151.

12. AHPB, 1287/60, doc. 141. Notari: Magí Soler Gelada.

13. AHPB, 1432/19, doc. 250. Notari: Narcís Batlle Baró. El mateix ho havia fet en un testament anterior.

començament del xx va consolidar la indivisibilitat del patrimoni, que es va incrementar amb el temps.

Joan Vallhonrat Soler (1839-1910) va viure a Cornellà, però també a Barcelona.¹⁴ Pel que fa a les propietats a Barcelona, va demanar permís per construir coberts principalment al carrer de Mateu Vallhonrat, actual carrer de Vallhonrat (segons indica en l'actualitat una placa commemorativa, aquest carrer li està dedicat, com a antic propietari de terrenys). Entre aquests permisos, hi havia, el 30 d'octubre de 1877, un per a la construcció d'un edifici, el plànol del qual signava Mariano Prat Amat: mesurava 68,19 m² i tenia planta i un pis. Dos anys més tard demanava afegir-hi dos pisos i la Junta de l'Eixample l'hi va concedir.¹⁵ Això indica que a la zona hi havia una urbanització entre els carrers d'Olivera, de Vallhonrat i l'avinguda del Paral·lel, ja dissenyada el 1877. En el plànol de Salvador Vigo de 1885 (Fig. 2), es pot observar aquesta urbanització, en què hi ha parcel·les de color gris urbanitzables i altres en color vermell ja construïdes.

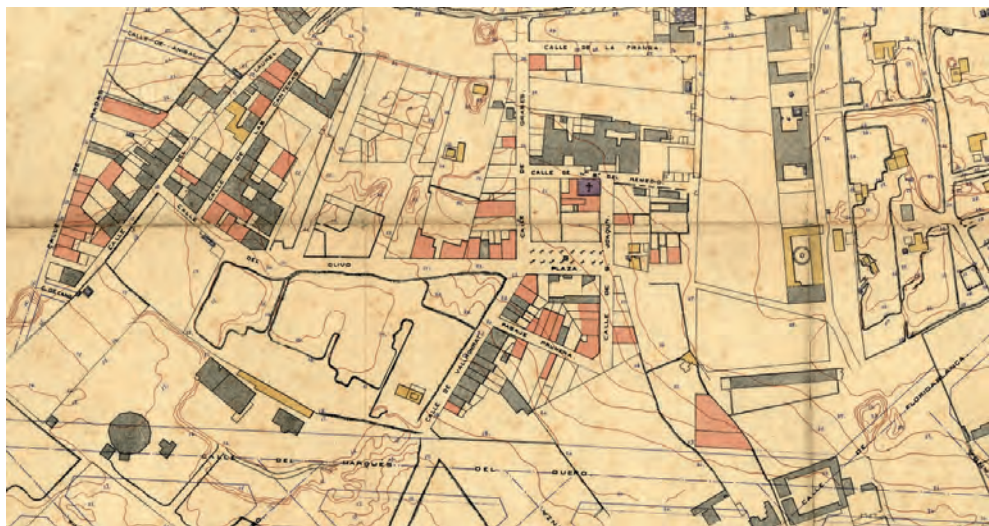

Fig. 2. Urbanització entre el carrer de Vallhonrat. La França. Salvador Vigo, 1885. ICGC. RM.2906. (Fragment).

14. Vivia al carrer del Conde del Asalto, 51, 1a. AMCB, Q137, Eix-5248/1893.

15. AMCB, Q137, Eix. 476/ 1877-1878, i AMCB, Q137, Eix. 492/1879-1880.

DOLORS DOMINGO RÚBIES

Joan Vallhonrat va augmentar el patrimoni familiar a Cornellà el 1906 amb la compra d'una peça de terra anomenada la Destraleta,¹⁶ i d'un terreny al poeta Joan Maragall Gorina, que consta com a advocat;¹⁷ i també adquireix el 4 d'abril de 1907 un cens de Ramona Ballbé Codina de Barcelona.¹⁸ Així mateix, compra una casa a Cornellà al camí que baixa del castell número 43, i una finca de Pere Cuixart Cases per 3.000 pessetes, el 8 de novembre de 1908.¹⁹ A Barcelona també va invertir en terrenys al carrer de Laurel (actualment carrer de Concòrdia, al Poble-sec), que el 17 d'abril de 1909 va comprar al prevere de Sant Felip Neri, Salvador Oller i a l'advocat Joaquim Olmeda, per valor de 9.594,68 pessetes.²⁰ Mirant la ubicació de les noves adquisicions, podem dir que tant a Cornellà com a Barcelona les noves propietats són prop de les familiars, en una clara tendència a la concentració.

Pel que fa al patrimoni a Barcelona, coneixem que va demanar permisos d'obres a l'Ajuntament, entre 1881 i 1902, per edificar coberts, magatzems o tancament de terrenys, a la zona dels carrers Vallhonrat, Marquès del Duero i Entença;²¹ això ens indica que es va fer un primer tipus d'edificació en els terrenys que hem dit que van ser la zona d'urbanització on la família va centrar els seus esforços.

16. AHPB, 1432/44, doc. 480. Notari: Narcís Batlle Baró.

17. La finca va costar 4.406 pessetes. AMCB, 1432/44, doc. 457. Notari: Narcís Batlle Baró.

18. El preu va ser de 150 pessetes. AMCB, 1432/45, doc. 135. Notari: Narcís Batlle Baró.

19. AHPB, 1432/50, doc. 450. Notari: Narcís Batlle Baró.

20. AHPB, 1432/51, doc.144. Notari: Narcís Batlle Baró.

21. El 1881, per un cobert a la cantonada entre el passatge de Mateu Vallhonrat i el carrer Marquès del Duero, AMCB, Q137, Eix- 828/1881. El 1881 per un local al carrer Marquès del Duero. AMCB, Q137, Eix- 864/1881. El 1893 demana construir una paret de tanca amb totxana entre el Paral·lel i els xamfrans dels carrers Entença i Tamarit; el permís es concedeix, però el 1899 se'l denuncia per haver ocupat part de la via pública. AMCB, Q137, Eix-5268/1893. El 1894 sol·licita permís per tancar una finca al carrer d'Entença sense número. AMCB, Q137, Eix-6366/1896, AMCB, Q137, Eix-5477/1894. El 1896 el permís és per construir un cobert al carrer Entença; i el mateix any ha d'enderrocar un cobert on devia haver construït algun tipus d'habitatge pel qual se li va obrir expedient de sanció. AMCB, Q137, AMCB, Q137, Eix-6264/1896. El 1899 demana poder fer un cobert provisional al carrer Entença, 18. AMCB, Q137, Eix-7206/1899. el 1894, per tancar la finca al carrer Entença. AMCB, Q137, Eix-6366/1896, AMCB, Q137, Eix-5477/1894. El 1902 per un cobert provisional al carrer de Vallhonrat destinat a magatzem o indústria, en el terreny que té tocant al del xamfrà. Eix-8498/1902.

Joan Vallhonrat va ser elegit com un dels dos vocals associats a la Junta municipal pels majors contribuents el bienni 1888 i 1889.²² També va formar part d'associacions de propietaris: Junta de Propietaris de l'Esquerra de l'Eixample de Barcelona, Associació de Propietaris de l'Eixample de Sant Bertran, Associació de Propietaris de l'Eixample de Santa Madrona,²³ i Associació de Propietaris Interessats en l'obertura de la Gran Via del Marquès del Duero. D'aquesta en va ser secretari de la Junta i juntament amb el president Pau Bori i Frederic Soler va ocupar-se dels tràmits per a l'obertura i urbanització de l'actual avinguda del Paral·lel entre els terrenys de Melcior Bruguera (en els documents diu també carrer de Sant Pau o carrer d'Aldana) fins a la Creu Coberta.²⁴ Tornarem més endavant sobre les actuacions d'aquesta associació. Encara formava part de les quatre associacions el 1909.²⁵ Joan Vallhonrat Soler va morir l'11 de juliol de 1910 a la seva casa-torre de Cornellà de Llobregat.²⁶ En el testament de 20 de juny de 1900 deixava com a hereu el seu fill Pau.²⁷

Pau Vallhonrat Sadurní (1863-1912) va néixer a Cornellà de Llobregat. Va estudiar enginyeria Industrial a la Universitat de Barcelona, on es va llicenciar el 1888.²⁸ Es casà l'any 1895 amb Elvira Riera Dupré, amb qui va tenir dos fills: Josep

22. *Diario de Barcelona*, 27 de juliol de 1887, p. 8907.

23. L'Ajuntament de Barcelona demana a les associacions de propietaris l'11 de novembre de 1905 que trametin la llista d'associats. AMCB, 5090, Eixample, Obres Públiques, Expedients Vells, 1905-1907.

24. AMCB, Q137, V-2926/1886.

25. Per a la constitució dels representants dels propietaris a la Comissió de l'Eixample el 1909, l'Ajuntament torna a demanar a les associacions de propietaris que enviïn la llista dels associats i la proposta de representants; n'havien d'escollir un per cada 200 afiliats. AMCB, 5090, Eixample, Obres Públiques, Exp Vells. 1909.

26. Sens dubte es tracta de Cal Vallhonrat, situada al carrer de mossèn Cinto Verdaguer 1, propietat de l'Ajuntament de Cornellà de Llobregat.

27. Deixava usdefruïtaria la seva muller Madrona Sadurní, que va morir abans d'ell, i deixava als seus fills i filles com a legítima, les següents quantitats: A la filla Carlota, 15.000 pessetes, a més de les 10.000 que li havia donat en el seu matrimoni. A Josep, 25.000 pessetes. A Maria, 30.000 pessetes quan es casi. A Joan, pintor, la casa de camp que tenia dels avantpassats a Cornellà a Can Magre, amb pati i altre camp. Fruiteres i la vinya del Padró, tot a Cornellà (podia substituir les finques per 25.000 pessetes, que havia de vendre a Pau Vallhonrat Sadurní), a més de 25.000 pessetes. L'hereu universal és Pau Vallhonrat Sadurní. AHPB, 1432/60, doc. 321. Notari: Narcís Batlle Baró.

28. «Necrología. D. Pablo Vallhonrat y Sadurní» (juny de 1912), *Revista Tecnológico Industrial Barcelona*, p. 197.

i Antoni, que van morir abans que ell, i dues filles: Adela i Elvira. El 1900 tenia el despatx a Gran Via de les Corts, 220 bis 2a, enfront de la Universitat i el 5 de juny d'aquest any el traslladà a la ronda de Sant Antoni núm. 17, 2n pis.²⁹ Aquesta darrera adreça va ser també el seu habitatge habitual en el pis 2n 2a, segons consta en diversos documents notariais. Va crear una empresa pròpia, la Companyia Anònima Vallhonrat, que es dedicava a fer informes tècnics. En diversos documents consta la seva feina d'enginyer industrial.³⁰ Va desenvolupar la seva activitat professional principal als tramvies, com a enginyer de la Companyia General de Tramvies de Barcelona.³¹ Aquesta feina li va fer conèixer les complicacions tècniques, però també les administratives que afecten les obres en els serveis públics.³² Entre les obres que se li atribueixen als ferrocarrils podem citar la nau del carrer Olzinelles de les cotxeres de Sants, construïda entre 1903 i 1904.³³

Com a enginyer, va ser membre de la delegació de l'Asociación Nacional de Ingenieros Industriales a Barcelona, i també del Col·legi d'Enginyers Industrials de Barcelona, i va organitzar la fusió de les dues entitats. Va formar part de la Junta del Col·legi el bienni 1906-1907 com a vocal.³⁴ A més a més de tenir càrrecs en la institució, assistia regularment a les assemblees i també va pertànyer a la comissió de la Revista del Col·legi d'Enginyers els anys 1907-1908.³⁵ Eduard Gelabert, historiador de Cornellà de Llobregat, que el va conèixer, assenyala respecte al seu tarannà:

29. *La Vanguardia*, 5 de juny de 1900, p. 1.

30. Un plànol de la caldera i el seu emplaçament signat a Barcelona el 16 d'agost de 1892 per l'enginyer industrial Pablo Vallhonrat i Sadurní. AMCB, Obres i Urbanisme, Llicències industrials, Exp. 0378_02_1892.

31. De la feina en aquesta empresa ens han quedat expedients relatius al permís per establir un desviament a la carretera de Barcelona, que inclou plànol que va signar Vallhonrat com a enginyer el 1905. AMCB, Obres i Urbanisme, Llicències industrials. Exp. 1905/0019. També el projecte d'ampliació de les vies a la rambla Catalunya i la plaça Catalunya de 1908.

32. Eduard GELABERT (1973), *Cornellà de Llobregat: Història, arqueologia, folklore*, Barcelona, AGM, p. 198.

33. <[https://railsiferradures.blogspot.com/search?q=Vallhonrat% 20Pablo % 20Vallhonrat % 20Sadurn % C3 % AD % 20Ingeniero % 20industrial](https://railsiferradures.blogspot.com/search?q=Vallhonrat%20Pablo%20Vallhonrat%20Sadurn%20C3%AD%20Ingeniero%20industrial)>. Una nau gran es va instal·lar en un solar amb l'entrada pel carrer Olzinelles. <<https://memoriadesants.blogspot.com/2015/05/les-cotxeres-del-tramvia.html>>.

34. *Diario de Barcelona*, 23 de gener de 1906, p. 944.

35. «Necrología. D. Pablo Vallhonrat y Sadurní» (juny de 1912), *Revista Tecnológico industrial Barcelona*, p. 197.

El seu caràcter amable i ensems humil el convertí en un amigable componedor de tots aquells conflictes i disputes entre propietaris respecte dels terminals llandars. Era l'home consultat per tot arranjament o concòrdia, evità d'aquesta manera molts plets. Més d'una vegada, si algú necessitava un pla o algun treball de caràcter tècnic o informatiu, ho feia de bon grat sense cobrar res considerant-se ben pagat si la seva intervenció havia estat encertada. Feia els informes, tant de caràcter oficial de l'Ajuntament com els particulars, gratuïtament.³⁶

Explica el mateix autor que a Cornellà de Llobregat, Pau Vallhonrat va intervenir en un plet entre l'anomenada Indústria Eléctrica (abans de fusionar-se amb Siemens), i la Societat General d'Aigües de Barcelona, que es va desencallar gràcies a la seva intervenció.³⁷ Aquest acord també va beneficiar la seva família, ja que Siemens i Aigües de Barcelona es van ubicar en finques familiars.³⁸ Aquest és un exemple també de l'evolució de la propietat rústica dels Vallhonrat cap a altres usos, com el sòl industrial, que va suposar un augment de valor significatiu. Va continuar ampliant el patrimoni familiar amb la compra a Cornellà el 6 de setembre de 1910 a Josefina Melich Tarrés, vídua de l'Hospitalet, d'una casa de 2.500 pta.³⁹ També de terrenys al carrer de l'Església de Cornellà: la peça feia 137,71 m².⁴⁰

2.1. Intervencions a la zona del Llobregat

La família Vallhonrat, pel seu origen i possessions, tenia relació amb l'Hospitalet i Cornellà i tota la zona del Llobregat, i intervenia en institucions com la Junta del Canal de la Infanta.⁴¹ El 1891 Pau Vallhonrat difonia

36. GELABERT (1973), p. 198.

37. GELABERT (1973), p. 198.

38. AHPB, 1432/103, doc. 251.

39. AHPB, 1432/56, doc. 404. Notari: Narcís Batlle Baró.

40. AHPB, 1432/57, doc. 427. Notari: Narcís Batlle Baró.

41. Joan Vallhonrat en va ser vocal. *Diario de Barcelona* (24 de maig de 1896), p. 6261. Pau Vallhonrat també va ser elegit membre de la Junta el 1909 com a vocal de Barcelona. *Diario de Barcelona* (30 de maig de 1907), p. 6298. La inauguració a l'esquerra del Llobregat el 1819 del Canal de la Infanta, va suposar el regadiu del Baix Llobregat: Molins de Rei, Papiol, Santa Creu d'Olorda, Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan Despí, Cornellà, Hospitalet i Sants. GELABERT, (1973), p. 71. La creació d'aquest canal va ser el punt de partida per a la industrialització de la zona. Onofre PELFORT (1979), *Notes històriques de Cornellà de Llobregat*, Esplugues de Llobregat, Delfos, p. 152.

DOLORS DOMINGO RÚBIAS

l'excel·lència dels vins del Llobregat del celler de la casa Vallhonrat.⁴² També va participar en activitats culturals a la comarca, com a l'Ateneu de Sant Joan Despí.⁴³ Coneixia bé els problemes de l'agricultura, i tenia una visió molt avançada de les reformes que calien al camp. Amb motiu de la reforma dels aranzels de 1906,⁴⁴ va escriure un article en què afirmava que allò que li calia a l'agricultura no eren rebaixes d'aranzels, sinó la planificació de camins que poguessin fer arribar els productes agraris al mercat més ràpidament, i la construcció de canals de regadiu per aconseguir unes millors collites i uns cultius intensius. Creia que els diputats a Corts relacionats amb zones agrícoles havien de lluitar a Madrid en aquest sentit. Però també pensava que els pagesos havien de crear organitzacions sindicals, per tenir força per reclamar les infraestructures de canals i de camins i, així mateix, per poder instruir-se en el conreu de productes intensius i en la venda d'aquests amb una bona presentació. Per altra banda, pensava que els industrials havien d'aprofitar la qualitat dels productes agrícoles com els vins i altres, per manufacturar-los aquí i no en altres països, de manera que es pogués aconseguir millor preu i ocupar mà d'obra. Pel que fa a la qüestió dels aranzels, deia que no és res més que un miratge per enganyar al poble, perquè allò que realment es necessita és treball, millorar els productes, el cultiu intensiu, més comunicacions i protecció a l'agricultura i a la indústria.⁴⁵

Un altre assumpte que el va ocupar va ser el desbordament del Llobregat. La preocupació era llavors com evitar les destrosses que provocaven les avingudes. Proposa per solucionar-ho crear dues franges al voltant del riu: una que

42. Explica que aquests vins eren els rancis de quatre a vuit anys, de la collita de les vinyes de l'Hospitalet, i els vins negres de l'any collits a l'Hospitalet i Cornellà. *Il·lustració Catalana* (1891), tom XI, p. 159 i 160.

43. En els exàmens de final de curs de 1905, va fer la donació de premis a l'alumnat, juntament amb el senador vitalici i conseller de l'Institut Superior d'Agricultura Josep Maluquer de Tirrell. En aquest acte hi havia representació dels ateneus obrers de Barcelona, Sant Andreu del Palomar, Gràcia (que va nomenar Rodríguez Ruiz, catedràtic de la Universitat de Barcelona), i de les Corts, que van demanar en els seus discursos que el Govern desenvolupés l'ensenyament primari. «Desde San Juan Despí», *La Vanguardia*, 21 de setembre de 1906, p. 5.

44. Els poders públics van augmentar els aranzels en la importació en una clara política proteccionista el 1906. *Gaceta de Madrid*, núm. 81 (22 de març de 1906), p. 1130-1130.

45. «Agricultura, industria, aranceles», *La Vanguardia*, 3 d'octubre de 1906, p. 1-2. Havia escrit l'article a Barcelona el 30 de setembre.

denomina la infranquejable (que està poblada) i una altra que designa com la d'expansió o inundable (en què hi havia conreus). Amb una visió molt actual, pensa que una de les causes de les devastacions és la desaparició dels boscos primer i de les vinyes després, que disminuïen la velocitat de l'aigua quan es produïa una avinguda. Creu que els terraplens construïts pels pagesos són també la causa de les inundacions del Llobregat, que necessita una zona d'expansió per circular. La solució que proposa és treure els terraplens, deixar que el riu inundi els camps d'una manera tranquil·la, i edificar murs de protecció només per defensar la població.⁴⁶ Una de les finques familiars va quedar sota dos pams d'aigua del riu, amb la pèrdua de la collita en la riuada de 1907.⁴⁷ Aquell mateix any Pau va formar part de la Comissió de Cornellà de Llobregat per fer les obres per al desviament del riu, que es calcula que costaria uns 15.000 duros (75.000 pesetes).⁴⁸ El 1908 s'exposaven al públic els projectes de desviament i canalització del Llobregat i es va convocar una reunió que va presidir com a vicepresident de la Junta de Defensa de Cornellà; ell mateix va ser designat membre d'una comissió creada per posar d'acord les comissions i arbitrar els recursos suficients per dur a terme l'obra.⁴⁹

2.2. Les propietats

Després de la mort del seu pare el 1910, Pau Vallhonrat va fer inventariar el seu patrimoni (document notarial de 22 de juliol de 1911). En la relació consten un total de 61 immobles. Ens centrarem en les possessions de Barcelona. En primer lloc, consten dues cases que havia comprat Joan Vallhonrat: una, situada al carrer del Conde del Asalto (actual carrer Nou de Rambla), 51; i una altra ja construïda al carrer d'Entença núm. 32- 34, de 352 m², amb planta, 2 botigues, 5 pisos de 4 habitacions i un terrat de 2 habitacions.

46. «Río Llobregat», *La Vanguardia*, 15 d'octubre de 1901, p. 4.

47. *Diario de Barcelona*, 17 d'octubre de 1907, p. 12204-12206. La riuada va tenir lloc el 2 d'octubre de 1907. PELFORT (1979), p. 188. Hi havia hagut aiguats també per Sant Pere Màrtir el 14 de setembre de 1862. PELFORT (1979), p. 182. De fet es tenia constància de riuades al Llobregat des de 1787. PELFORT (1979), p. 152.

48. *La Vanguardia*, 1 de novembre de 1907, p. 4.

49. *Diario de Barcelona* (15 de febrer de 1908), p. 2005.

DOLORS DOMINGO RÚBIES

Possessions de l'inventari de 1911 que procedeixen de la divisió de les finques que es contenen en el de 1867

Finca a les Barraquetes de Sant Antoni

Polígon urbanitzable entre els carrers de Tamarit i de Marquès del Duero, de 402 m².

Polígon urbanitzable entre els carrers d'Entença i de Marquès del Duero de 475 m².

Polígon urbanitzable entre els carrers d'Entença i de Floridablanca de 297 m².

Polígon urbanitzable entre els carrers d'Entença i de Mistral. 1.630 m².

3.000 m² destinats als carrers de Marquès del Duero, de Tamarit i d'Entença.

Finca a les Barraquetes de Sant Antoni

2 coberts a Marquès del Duero.

Patis de cases al carrer de Vallhonrat, números 10,12,14,16.

Terreny urbanitzable al xamfrà entre els carrers de Marquès del Duero i de Vallhonrat, de 417 m².

2 cases de 126 m² i 123 m², al carrer de Vallhonrat, de baixos, cobert, jardí i pou a mitges. Es cobra cens de 74,59 pta.

Solar del núm. 6 del carrer de Vallhonrat de 98m², casa de planta baixa i un pis. Es cobra cens de 39,26 pta.

Solar del núm. 10 del carrer de Vallhonrat de 185 m², amb planta i dos pisos de 2 habitacions, pati i jardí. Es cobra cens de 73,57 pta.

Solar del núm. 12 del carrer de Vallhonrat de 172 m², amb baixos i terrat, pou i safareig, es cobra cens de 78,40 pta.

852 m² destinats al carrer de Vallhonrat.

Finca de vinya de Montjuïc

Se n'ha venut part als veïns (no s'especifica la superfície).

1 Parcel·la urbana entre els carrers del Sometent i la Palma. Paga cens en espècie de 373,21 pta.

1 Parcel·la urbana de 696 m² hipotecada per 15.617,50 pta. a interès de 4,25% per 10 anys.

1 Parcel·la urbana, que està a la venda.

Finca, al camí de Valldonzella, prop de la Creu Coberta

Cobra cens de 40 pessetes per tota la finca, que ara està constituïda per:

- 1 parcel·la construïda als números 35 i 37 del carrer de la Creu Coberta de 274 m², planta baixa, pis i teulada.
- 1 parcel·la construïda als números 39 i 41 del carrer de la Creu Coberta de 226 m², planta baixa amb 3 botigues i pis de 5 habitacions.

4 parcel·les edificables, de 308 m², 312 m², 248 m², 317 m² i 315 m² al camp de Las Bauyas.

Comparant els inventaris de Pau Vallhonrat Sadurní de 1911 i el del seu avi Gabriel Vallhonrat Casas de 1867, es pot apreciar, primerament, que ha augmentat el patrimoni amb compres d'immobles i terres a Cornellà i, també, amb les dues cases de Barcelona, una per a residència de Joan Vallhonrat i l'altra, al carrer d'Entença, era una casa de pisos, on no va residir la família, cosa que indica que es destinava a lloguer. La major part de les possessions que consten en l'inventari a Barcelona, procedien de la divisió de les finques que la família ja posseïa i figuraven en l'inventari de 29 d'agost de 1867. Es constata, com es pot apreciar en el quadre adjunt, que les finques s'han dividit en parcel·les urbanitzables, que ja hi consten els carrers en què s'ubiquen i que no se cita els topònims de 44 anys enrere. En la relació també es contemplen els 3.850 m² que ara ocupen els carrers de Marquès del Duero, Entença, Tamarit i Vallhonrat. Finalment, en les parcel·les edificades encara consta un tipus de construcció de primera ocupació amb coberts i cases que tenen planta, o un pis o com a màxim dos (al número 10 del carrer Vallhonrat). En la descripció se citen el jardí i el pou, cosa que fa pensar que no estava construïda la conducció d'aigua ni el clavegueram dels carrers quan es van establir els censos.

En tot cas, en conjunt, la parcel·lació havia fet augmentar el patrimoni familiar en tant que la suma de parcel·les urbanes era més valuosa que les finques rústiques de les quals procedien. Aquests canvis es produeixen una vegada urbanitzada la zona i legalitzades les urbanitzacions per l'Ajuntament de Barcelona, tant a l'esquerra de l'Eixample, el Poble-sec, com a Hostafrancs. Ho analitzarem més detingudament.

La finca de vinya a Montjuïc, ara ja es mostra entre els carrers del Sometent i la Palma. S'ha parcel·lat: alguna peça és per a la venda i en altres s'hi cobren o bé censos antics encara en espècie o una hipoteca.

Pel que fa a les dues finques a les Barraquetes de Sant Antoni, el 1911 ja no s'anomena aquest topònim: ara en queden una al nord i l'altra al sud de l'avinguda del Paral·lel. La finca del sud forma part del Poble-sec. Sabem que s'ha urbanitzat pels plànols de Josep Amargós de 1890:⁵⁰ que es va legalitzar la urbanització existent, i es van poder deixar a punt per a la construcció els patis de cases al carrer de Vallhonrat, en cinc dels quals se citen cases construïdes que tenen entre 98 m² i 185 m², i que paguen censos entre 39,26 pta. i 78,40 pta., relativament baixos en comparació a la suma dels lloguers que es cobraran a les cases de pisos. També se citen dos coberts al carrer de Marquès del Duero. Sembla en conjunt que es tracta d'un tipus de construcció de primera ocupació del terreny a l'espera de poder-ne fer un altre ús. Hem de dir que els censos s'havien constituït la dècada dels anys setanta del segle XIX, cosa que indica que la urbanització a la zona estava planificada en aquesta època.

La finca al nord del Paral·lel, que formarà part de l'Esquerra de l'Eixample, està dividida en 4 polígons que són urbanitzables, però no només se cita un cobert, i construccions que es denominen «de poca importància». Sembla que en aquesta zona la construcció està més endarrerida.

La finca entre el camí de Valldonzella i la Creu Coberta ara s'ubica a Hostafrancs, entre els carrers de la Creu Coberta, Major d'Hostafrancs i el Camp de Las Bauyas. Aquest darrer topònim no sabem si ha desaparegut, es va transcriure erròniament o és una corrupció del carrer de Béjar. La família cobrava un cens en tota la finca relativament petit de 40 pessetes. Però el terreny ja s'havia parcel·lat en set finques urbanes, dues de les quals estaven edificades amb cases àmplies de 274 m² i 226 m², però de construcció baixa.

En definitiva, l'inventari de l'any 1911 indica que les quatre finques de la família que Pau Vallhonrat hereta a les zones del Poble-sec, l'Esquerra de l'Eixample, Montjuïc i Hostafrancs, ara s'han dividit i convertit en quatre polígons per urbanitzar i 23 parcel·les urbanes edificables, en les quals hi ha dos coberts i set cases construïdes, que encara no són de pisos sinó d'una construcció més senzilla de planta baixa i un pis, i en una, de dos. Pel que fa al rendiment, se citen censos a tota la parcel·la (Hostafrancs) i censos antics. Només la casa de pisos deduïm que pot produir els rendiments més importants. Podem adonar-nos, doncs, que els antics camps agrícoles, propietat de la família

50. En concret pel definitiu «Proyecto de urbanización de la Fransa y terrenos inmediatos de la Montaña de Montjuich» de 1890. FERNÁNDEZ (2010), p. 160.

Vallhonrat, que els posseeix des de fa generacions, no s'havien disgregat, per la institució de l'hereu. Després de la caiguda de les muralles de Barcelona van passar per diverses fases: de primer, es mantenen com a camps de conreu, principalment aquells que eren més lluny de la zona urbana, a Montjuïc. En altres, els més propers al nucli urbà de Barcelona, s'hi estableixen unes edificacions precàries, o es dissenya una urbanització constituïda el 1877, on es construeixen coberts provisionals.

Amb l'aprovació del projecte de Josep Amargós de la França el 1891, i l'acabament del Paral·lel que farà el mateix arquitecte, es fixen els llindars definitius dels carrers on la família té propietats. Llavors, les parcel·les urbanes estan disponibles per edificar, de manera que se'n pot treure profit per l'augment del preu dels terrenys. A continuació analitzarem les actuacions dels dos darrers membres de la família per obtenir aquests canvis.

2.3. Les idees i actuacions de Pau Vallhonrat a la urbanització de l'Eixample

Ja hem dit més amunt que Pau Vallhonrat va tenir una bona relació amb la premsa de Barcelona. Com a membre de les juntes de les associacions de propietaris de les quals va formar part enviava a la premsa local (*Diario de Barcelona*, *Noticiero Universal* i *La Vanguardia*) notes informatives de les convocatòries de reunions, però també dels acords que s'havien pres o de les activitats que empenien. S'ha de dir que en totes les rotatives era considerat un bon amic. De vegades també havia escrit articles que enviava a *La Vanguardia*, que els publicava en la secció «Ecos de Opinión». Hem parlat més amunt dels referents als aranzels agrícoles i a la canalització del Llobregat; altres indiquen la seva opinió sobre l'Eixample. El 1891 va escriure l'article que porta per títol «Edificación y urbanización».⁵¹ Hi exposava els principis que creia que s'havien de seguir per urbanitzar i edificar l'Esquerra de l'Eixample. És interessant parar esment en aquest article per entendre la filosofia que va desenvolupar essent membre de diverses associacions de propietaris i com a vocal de la Comissió de l'Eixample. Resumim a continuació aquestes idees:

L'edificació de Barcelona ha sofert una paralització que està a punt d'acabar per començar una nova etapa de construcció que portarà progrés i feina per a

51. «Edificación y urbanización», *La Vanguardia*, 10 d'abril de 1891, p. 1.

la classe obrera. Es pensava que la creació de l'Eixample comportaria construir cases i palaus, i bonics carrers, però es va produir un període de frenada.

El pla Cerdà havia dissenyat mançanes regulars que havien de promoure habitatges amb les exigències de bellesa, ventilació i vista per proporcionar higiene i bona educació artística. Però aquest pla deixava sense estudiar extenses zones de l'Eixample que s'han poblat constituint suburbis de cases sense harmonia ni regularitat. Aquestes construccions són la conseqüència de la deixadesa dels ajuntaments de la ciutat, que van donar als propietaris llibertat per dividir els seus terrenys de la manera més convenient, guiats pel lucre i la conveniència pròpia. Calia, doncs, una harmonització i el projecte de la França de Josep Amargós cohesiona el que era humanament possible, procura regularitat i senzillesa, i uneix «lo bello y lo económico, dejando prever la formación de un verdadero barrio obrero con todas las condiciones de higiene y ornato». Pensa que calen barris així per procurar que els obrers no marxïn a poblacions foranes «para perjuicio de los industriales de la capital, de la comodidad del obrero y del mismo erario público».

L'Ajuntament ha de cooperar amb els «bons propietaris» dels terrenys, per obrir els carrers. Amb l'obertura del Paral·lel restarà preparat el futur de la zona baixa de l'Eixample. La part alta entre la Gran Via i el Paral·lel forma un triangle relativament petit i fins ara abandonat, però en el futur està destinat a ser el cor de Barcelona. Cal urbanitzar set carrers transversals que comuniquen les grans vies amb Urgell, Borrell, Viladomat i Llançà, a banda de la via amb més moviment comercial i industrial: que té les arrels al port i el tronc al Paral·lel. La urbanització té un cost petit perquè les indemnitzacions són per a l'enderroc d'edificis petits i miserables, que fan lleig l'Eixample, i treure'ls significarà una mesura higiènica que els propietaris faran de grat per l'augment immediat dels seus interessos. Tot això aportarà diners al municipi a través de les contribucions.⁵²

Vallhonrat fa esment de la desídia de l'Ajuntament a liderar la urbanització. Ja el 8 de juny de 1868, els propietaris de la muntanya de Montjuïc a la zona de Font Trobada, Santalia i la Font del Gat, havien demanat a l'Ajuntament urbanitzar els seus terrenys, en els quals tenen permís de construir.⁵³ Es

52. *Id.*

53. Aquest dret procedia de la possibilitat que tenien els propietaris de construir una illa de cases en finques d'1 o 2 *mujades*.

posen d'acord per fer un plànol conjunt que harmonitzi carrers, per complir el bàndol de l'alcaldia de 16 de març de 1867, que deia que havia de recaure en l'Ajuntament el traçat de carrers i places. Per això, presenten un plànol d'urbanització de la zona, que signa Francisco Pedrol, i en demanen l'aprovació municipal.⁵⁴ A aquesta primera fase deu correspondre un primer plànol que inclou des de l'actual passeig de l'Estació fins al carrer d'Elkano (escrit Cano al document) i, per altra banda, el carrer del *Rosal* (actual Concòrdia) i de *Radas*. (Fig. 3)

Fig. 3. Plànol de la urbanització que presenten propietaris de terrenys a l'Ajuntament de Barcelona. «Plano de un terreno sito en la falda de Montjuich», Plànol dels carrers i places de Montjuïc, 1868. AMCB, Q137, AI-135, 1868, 1.

54. AMCB, Q137, Ex. AI-135, 1868.

Una vegada presentat el permís, l'arquitecte municipal Antoni Rovira Trias va redactar un informe en què recordava que els carrers i places han d'anar a càrrec dels propietaris, i que la plaça que es proposava hauria de tenir 50 metres i no els 35 que hi constaven. En concordança d'aquest estudi, el 24 de juliol de 1868 l'Ajuntament aprovà la urbanització, però s'indicà que una plaça de 35 metres era petita per a una barriada i s'exigia que en tingués 50. Els propietaris van protestar el 27 de juliol per la qüestió de la plaça perquè, deien, no era adient pel pendent de la muntanya i perquè creien que era suficient per a la població futura. I encara amenaçaven que, ja que han fet el plànol pel seu compte, si a l'Ajuntament li sembla que no n'hi ha prou amb la plaça proposada, la poden treure.

El 29 de juliol es pren l'acord d'aprovar el projecte i es demana que es proposin els noms dels carrers i de la plaça. El 24 de desembre de 1868 l'Ajuntament de Barcelona en virtut del dictamen de la Comissió Quarta, de la qual no s'anomenen els components, va acordar els noms dels 13 carrers i la plaça.⁵⁵ El 12 de gener de 1869 l'Ajuntament demana que el projecte d'urbanització inclogui la prolongació dels carrers proposats fins a l'avinguda del Paral·lel, i recorda que la plaça haurà de tenir 50 m en cada cantó. A aquesta demanda ha de correspondre el segon plànol més ampli que l'anterior (Fig. 4). La urbanització proposada està ubicada entre el carrer del *Rosal* (actual Concòrdia) i *Radas*; i limita amb els actuals passeig de l'Exposició i l'avinguda del Paral·lel, llavors encara no construïda.

En la planimetria de Francisco Pedrol dels dos plànols es mostren les parcel·les dels propietaris i és molt sorprenent observar com els carrers s'adapten a aquestes parcel·les i es tracen en els marges de les propietats, de manera que es perdi tan poc espai com sigui possible de les parcel·les destinades a la construcció d'edificis. Sens dubte, la forma de les finques rústiques va determinar la urbanització. La plaça de la discòrdia era la de Blasco de Garay (actual plaça del Sortidor).⁵⁶ En la prolongació dels carrers fins al Paral·lel es nota com la zona inferior de la muntanya estava més edificada que la superior, i algunes construccions en quedaven

55. Els carrers són els de: Rosal, Salvà, Cabanyes, Tapiolas, Margarit, Blasco de Garay, Cruz de los Canteros, Radas, Aribal, Magallanes, Murillo, Cano, Blay, i la plaça de Blasco de Garay. AMCB, Q137, Ex. AI-135, p.16 i 17.

56. En aquest plànol de 1869 es pot apreciar com el camí de la Creu de Molers es bifurcava a l'altura del carrer Blai. El carrer dels Molers era el camí de la Font del Gat i a l'est sortia el camí de Santa Madrona.

Fig. 4. Plànol ampliat de la urbanització que presenten propietaris de terrenys a l'Ajuntament de Barcelona. «Plano de los terrenos situados en la falda de Montjuich pertenecientes a distintos propietarios». Plànol dels carrers i places de Montjuïc, 1868. AMCB, Q137, AI-135, 1868, 2.

afectades. També s'observa que el carrer d'Elkano té una forma erràtica per salvar dos edificis existents, prop del carrer dels Molers. Els dos plànols (Fig. 3 i 4) inclouen la forma de les parcel·les i el nom dels propietaris. Aquests plànols —que amb poques variacions són encara els de la zona— indiquen que els propietaris, com deia Pau Vallhonrat, van fer la seva voluntat. El resultat va ser que per optimitzar la urbanització de la propietat es dissenyen uns carrers estrets, una plaça petita, i encara fan xantatge a l'Ajuntament en no posar-n'hi cap. No es va produir al Poble-sec una obstrucció dels propietaris com al Poblenou, on l'oposició al pla Cerdà els feia arrencar fites.⁵⁷ Però sap bé Pau Vallhonrat com els propietaris van dissenyar aquesta primera part del Poble-sec pel seu interès i no pensant en el bé públic, per crear una barriada obrera.

En el plànol de Joan Calvet de 1870 apareix com definitiva la urbanització que acabem de descriure (Fig. 5). Aquesta mateixa distribució també va ser respectada posteriorment, el 1890, per l'arquitecte Josep Amargós. Només cal observar el plànol per veure la diferència entre la urbanització de l'Eixample i la del Poble-sec.

Una segona idea en què cal parar esment en l'article de Pau Vallhonrat és l'elogi de la urbanització que havia fet Josep Amargós a la França. Fixem-nos que l'article, que és de 1891, l'any que s'aprova aquest projecte, diu en concret: «[...] tan encontrados intereses ya constituidos en el referido lugar, respetando lo humanamente posible, ha resultado un plan de una regularidad y sencillez extraordinaria, que permite armonizar lo bello y lo económico dejando prever la formación de un verdadero barrio obrero, y más que obrero si se quiere, con todas las condiciones de higiene y ornato».⁵⁸

Pel que fa a la urbanització, creu que s'ha d'harmonitzar allò construït (encara que s'hagi fet a voluntat i benefici dels propietaris) i els nous carrers que és imprescindible planificar. Els plans de Josep Amargós van fer a la França aquesta feina de cirurgia: salvar tant com es pogués allò que els propietaris havien construït i extirpar la part mínima imprescindible per aconseguir uns carrers viables. La urbanització de la zona de propietat de Joan Vallhonrat, que hem indicat dissenyada el 1877, va ser també totalment respectada per

57. Miquel COROMINAS; Joan MORENO i Júlia COROMINAS (2023), «L'Eixample de Barcelona, un pla, dues realitats. Estudi comparat del desenvolupament dels teixits urbans de l'Eixample central i l'Eixample del Poblenou», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*. Vol. 69/3, p. 545.

58. «Edificación y urbanización», *La Vanguardia*, 10 d'abril de 1891, p. 1.

Fig. 5. Inclusió de la urbanització dels propietaris de Montjuïc en la planimetria de la ciutat de Barcelona. Plànol anunciador de Barcelona, 1870. Joan Calvet Boix. ICGC. (Fragment)

Amargós.⁵⁹ El resultat és que el barri no està format per carrers amples i igualitaris com l'Eixample de Cerdà, sinó per carrers estrets i tortuosos de l'Eixample dels propietaris del Poble-sec, per crear un Eixample menor industrial i obrer.

La constitució d'aquest barri fins i tot té per a Vallhonrat un propòsit, que no és altre que els obrers visquin a Barcelona, prop de les fàbriques, per no produir perjudicis als industrials. També suposava «comodidad del obrero y del mismo erario público», és a dir, que el treballador no s'hauria de desplaçar per anar a treballar, però a més a més l'Ajuntament podria obtenir els beneficis de la població assentada en el municipi i de l'edificació a través dels impostos i permisos.

Vallhonrat parla d'una etapa de paralització en la construcció. Aquesta es va produir, segons ja havia vaticinat Cerdà, perquè els terrenys per edificar no es podien utilitzar sense saber on quedarien exactament les construccions, i la

59. Segurament es va demanar per a aquesta zona una altra urbanització semblant a l'anterior, perquè els carrers ja consten en el plànol de Salvador Vigo de 1885, abans de la intervenció de Josep Amargós. Però no hem trobat la documentació que ho acrediti.

incertesa produïa paralització.⁶⁰ Des de ben aviat la Comissió Permanent de Propietaris de l'Eixample es va oposar als primers projectes de 1861.⁶¹ El Reial decret de 6 d'abril de 1864 ja intentava conciliar l'interès públic amb els dels propietaris. La Teoria General de la Urbanització és de l'any 1867, i de 1876 la Llei de l'Eixample que facultà l'Ajuntament a expropiar terrenys. Aquest fou l'inici de la Comissió Especial de l'Eixample, amb capacitat de gestió per resoldre els problemes que poguessin sorgir, i establir els criteris de valoració. Aquesta normativa deixava clares les regles del joc: els terrenys dels carrers s'expropiaran, l'edificació es regularà per ordenances municipals i el sistema econòmic tindria autonomia financera.⁶² Per tal que es pogués construir amb seguretat s'havia d'haver fet la planificació de cada zona.

Quan Vallhonrat escriu l'article (1891), s'havien succeït projectes de Josep Amargós a la França entre 1887 i 1890. Al darrer encara s'hi havien presentat al·legacions i una d'elles va ser de Joan Vallhonrat per tal que no es modifiqués el xamfrà a la cruïlla de Marquès del Duero i Vallhonrat,⁶³ un indret que interessava especialment a la família perquè era la zona de la seva propietat; entre les respostes que es va donar a aquestes al·legacions el setembre de 1890, la número 4 parla de la impossibilitat de reduir aquest xamfrà.⁶⁴

Aprovat el projecte d'Amargós, Pau Vallhonrat augurava que, després de la planificació, començaria una nova etapa que portaria progrés per al negoci immobiliari de l'edificació de cases i que, de retruc, donaria també feina als obrers. Tanmateix, la construcció no va anar tan de pressa com vaticinava, com hem pogut comprovar en les finques familiars.

Una idea que cal ressaltar del text de Pau Vallhonrat és que parla dels «bons propietaris», que són aquells que han de tenir un paper important en la nova fase d'urbanització. Si els seus predecessors havien construït al seu lliure albir,

60. Ildefonso CERDÀ (reed.1991), *Cuatro palabras sobre el Ensanche dirigidas al público de Barcelona*, Barcelona 1861, Narciso Ramírez, 24; INAP - Ayuntamiento de Barcelona, Madrid, p. 17.

61. Martín BASSOLS (1996), «Los inicios del derecho urbanístico en el período del liberalismo moderado y en el sexenio revolucionario (1846-1876); el Ensanche de la Ciudad como modelo urbanístico y sistema jurídico», *C y TET*, XXVIII, p. 43.

62. Montserrat CALDES TORRENT (2002), «El procés d'ocupació urbana de l'Eixample Cerdà», *Perspectives Territorials*, núm. 1, p. 33.

63. AMCB, Q137, Eix-5248/1893.

64. FERNÁNDEZ (2010), p. 160.

ara proposa una altra fase de col·laboració amb l'Ajuntament. Creia que els bons propietaris eren els que estaven disposats a cedir terrenys per a les infraestructures a canvi que l'Ajuntament autoritzés la urbanització. Tothom en sortia beneficiat: els propietaris perquè veurien revaloritzades les seves finques i les podrien edificar o vendre a canvi de cedir-ne una part. L'Ajuntament perquè pagaria poc per les expropiacions i cobraria amb els permisos d'edificació. En teoria, també els obrers en traurien profit, no sols perquè tindrien feina, sinó perquè viurien als barris obrers de l'esquerra de l'Eixample i no en poblacions foranes, cosa que de retruc també beneficiava els industrials.

Aquesta segona fase ja s'havia posat en pràctica en la construcció de la Gran Via del Paral·lel entre els carrers de Sant Pau i la Creu Coberta.⁶⁵ El 31 de desembre de 1886 la massa de propietaris de terrenys en aquesta via va presentar a l'Ajuntament unes bases en què proposaven fer-se càrrec de la construcció. Es planteja que els propietaris assumiran fer les obres d'urbanització, incloent-hi el clavegueram, l'enllumenat i el gas; cedirien els terrenys a canvi que l'Ajuntament aportés a l'obra els diners de la contribució dels edificis construïts i per construir durant sis anys i el recàrrec del 4% dels impostos durant 25 anys. Després de les negociacions i els tràmits corresponents, l'obertura del Marquès del Duero es va inserir a la *Gaceta de Madrid* el diumenge 26 de juny de 1887 i al *Butlletí Oficial de la Província de Barcelona* del 28 de juny de 1887.

En una reunió posterior, convocada el 26 de juliol per l'Ajuntament presidit per Rius i Tauler, l'associació proposa modificar el conveni i presenta unes noves bases:

1) Els propietaris cediran els terrenys que siguin necessaris per a l'obertura del Marquès del Duero des dels terrenys de Melcior Bruguera fins a la Creu Coberta. La cessió havia de ser dels 40 metres d'ample de la via, la meitat dels xamfrans i la servitud de 5 metres a ambdues bandes del carrer. Els propietaris es faran càrrec de les expropiacions dels edificis existents, faran les obres d'urbanització: explanació, ferm, voravies, vorades, claveguera col·lectora, claveguerons, amb els seus broquets per conduir les aigües a la dita claveguera, les olles de regadiu, arbres, canelobres amb els fanals per a l'enllumenat de gas. En compensació i paga del terreny, equivalent a la cinquena part dels solars que han de tenir façana sobre la via, l'Ajuntament cedirà a la massa de propietaris el recàrrec extraordinari de 4%

65. AMCB, Q137, V-2926/1886. La carpeta conté un plànol i molta informació que aquí només resumim.

DOLORS DOMINGO RÚBIAS

sobre la riquesa que es pot imposar en cada edifici construït o que es puguin construir en dit trajecte per 25 anys des que el propietari hagi de pagar. En una Reial Ordre s'esmentarà com la massa de propietaris el pugui reclamar.

2) Per indemnitzar el terreny viable restant de l'expropiació d'edificis i obres d'urbanització, l'Ajuntament dipositarà al Banc de Barcelona 426.000 pta., que es donaran als propietaris en tres fases de 142.000 pta., quan estigui certificada l'obra en cada una. Restaran al final 20.000 pta. que es reservaran per a la conservació de les obres durant 4 mesos.

3) L'Ajuntament traspasa a la massa de propietaris els drets per efectuar l'obertura del carrer en tot el trajecte.

Les bases van ser aprovades per unanimitat, i l'acta es va portar al notari Jaume Bruguera Roca per tal d'oficialitzar la signatura del conveni. L'associació de propietaris va nomenar una Junta de nou persones entre les quals figurava Joan Vallhonrat. Tot això indica que la idea del seu fill Pau, de la cessió de terrenys, ja s'estava duent a terme a la zona d'obertura del Paral·lel. S'ha de dir que, d'entre la vintena de propietaris, n'hi va haver tres que no es van voler adherir al conveni, cosa que va endarrerir l'inici de les obres. El 6 de maig de 1891 l'Ajuntament va acordar ratificar el conveni, i es va aixecar el plànol de les obres el 26 d'abril de 1892. L'any següent es presentà el plec de condicions per a l'edificació. L'arquitecte nomenat pels propietaris per dur a terme el projecte va ser Camil Oliveras, substituït per Josep Amargós el 16 d'agost de 1893. El 28 d'octubre de 1895 la Junta de Propietaris va demanar aprovar l'acta de recepció provisional de la darrera part de l'obra.⁶⁶ El dia 10, la Comissió de Propietaris del Paral·lel entre Aldana i la Creu Coberta, de la qual era president Pau Bori Riu i secretari Joan Vallhonrat Soler, havia convocat tots els propietaris a una reunió que s'havia de fer el dimecres 23.⁶⁷ I l'any següent se'n convocà una altra a l'Ajuntament perquè tothom pogués veure les finques afectades per la urbanització de la zona i fer al·legacions en cas d'incorreccions.⁶⁸

En aquest primer escrit, Pau Vallhonrat parla de la zona que li interessava de la ciutat, que era també la que coneixia i on tenia interessos. Per defensar

66. Hem resumit els documents sobre la construcció de l'avinguda del Paral·lel, que s'inclouen a AMCB, Q137, V-2926/1886.

67. Es va celebrar a les 10 del matí a la ronda de Sant Pere, 36, pral. «Anuncios oficiales», *La Vanguardia*, 12 d'octubre de 1895, p. 3.

68. «Anuncios oficiales», *La Vanguardia*, 8 d'octubre de 1896, p. 7.

les seves idees, les dels bons propietaris, no va fer-les només públiques, sinó que la família va prendre una actitud activa a través de les associacions de propietaris.

2.4. La participació en les associacions de propietaris

A mesura que es va anar urbanitzant l'Eixample sorgiren associacions de propietaris per defensar els seus interessos. Els anys vuitanta del segle XIX estaven organitzades la de la Dreta de l'Eixample, que constitueix una Junta el 1884,⁶⁹ la del Camp d'en Grassot,⁷⁰ l'Associació de Propietaris del Paral·lel entre el carrer d'Aldana i la Creu Coberta, com ja hem explicat, i en van anar sorgint arreu. La família Vallhonrat va participar activament, i segurament va prendre part, en la fundació de diverses associacions. El 1905, les de Sant Bertran, Santa Madrona i l'Esquerra de l'Eixample tenien com a domicili el carrer de Conde del Asalto (actual carrer Nou de Rambla) 51, 1r, que era el lloc on residia Joan Vallhonrat. L'Associació de Propietaris interessats en l'obertura de la Gran Via del Marquès del Duero, estava domiciliada a la ronda de Sant Antoni 17, 2n, que era també habitatge de Joan Vallhonrat Soler a la primera porta i del fill, Pau Vallhonrat Sadurní, a la segona.⁷¹

Pau Vallhonrat era l'any 1892 secretari de la Junta de Propietaris de l'Esquerra de l'Eixample, que va nomenar president honorari Pau Bori, el mateix que va impulsar i va organitzar la urbanització del Paral·lel. Com que l'Esquerra de l'Eixample era una zona molt àmplia, la mateixa associació va proposar dividir-se en tres seccions, encara que juntes vetllarien per l'obertura del Paral·lel i altres reformes comunes.⁷² Una d'aquestes seccions era la de Santa Madrona, la Junta de la qual va convocar el 28 de maig d'aquell 1892 tots els propietaris, socis o no, a reunions generals al Casino Madronense del carrer de l'Olivera 48, xamfrà amb Vallhonrat (zona on tenia propietats la família), per discutir l'afectació que suposaria la construcció d'un hospital de malalties infeccioses.⁷³

69. AMCB, Q137, Dos. V-2063.

70. Que demana que es posin arbres. AMCB, 6.2, Ex 16, 1883. O que es queixa per les bòbiles encara existents a la seva rogalia, AMCB, 6.2, Dos. 286, 1885.

71. AMCB, 5090, Eixample. Obres Públiques. Expedients Vells. 1905-1907, 29 de setembre de 1905.

72. *La Vanguardia*, 24 d'abril de 1892, p. 3.

73. *La Vanguardia*, 28 de maig de 1892, p. 7.

DOLORS DOMINGO RÚBIES

El 1894 Pau Vallhonrat era vicepresident de l'associació i demanava a l'Ajuntament urbanitzar aquella barriada i tenir en compte una sèrie de mesures entre les quals figuren: «[...] obligar a los propietarios de aquel barrio a cumplir las ordenanzas municipales en lo que respecta a cercar los terrenos y solares; ordenar la desaparición de tres hornos de ladrillos, varios estercoleros, una fábrica de negro marfil y otras de grasas y sebos existentes en dicho barrio, y aumentar la guardia municipal en el mismo».⁷⁴ El 1896 era vicepresident de les juntes de Santa Madrona, Sant Bertran i la zona de Montjuïc, i va fer gestions dirigides a defensar les millores que es requerien a la zona.⁷⁵ El 12 d'abril de 1897, ja com a president de l'Associació de Propietaris de Santa Madrona, va enviar telegrams al ministre de la Governació de Madrid per tal que s'acordés agregar els pobles del Pla a Barcelona, un assumpte que considera de gran interès per als habitants de la barriada.⁷⁶ El decret d'agregació dels pobles limítrofs a la capital va ser un cavall de batalla polític que es dirimia a Madrid. Per una banda, els partits catalans conservadors i els pobles eren contraris a l'agregació, i per altra, els liberals n'eren partidaris; la demanda d'agregació va començar el 1876 i no es resolgué fins a l'any 1897.⁷⁷

En les gestions per a l'aprovació van influir-hi, com estem relatant, les associacions de propietaris. Pau Vallhonrat i les associacions de les quals era membre s'alineen amb les tesis liberals, que eren les que devia creure més adients per a una zona, com el Poble-sec, sense antecedents com a població independent. Per això, tramet el mateix dia un altre telegrama al ministre de la Governació perquè s'aprovin els plànols de Sant Bertran, Santa Madrona i la França, que interessen a la Comissió de l'Ajuntament per solucionar la crisi de la petita propietat i de la classe obrera. Igualment, envia un tercer telegrama a Joan Rosell, diputat a Corts de Madrid per tal que doni suport a l'Ajuntament, i encara un quart telegrama a Josep Griera, que era l'alcalde de Barcelona, al qual encoratja continuar amb les gestions en benefici de l'aprovació dels plànols.⁷⁸ Així mateix, es va manifestar en contra de les peticions fetes a Madrid perquè se separés de

74. *La Vanguardia*, 28 d'octubre de 1894, p. 2.

75. *La Vanguardia*, 4 d'abril de 1896, p. 2.

76. *La Vanguardia*, 13 d'abril de 1897, p. 2.

77. Marina LÓPEZ [ed.] (2010), *Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853-1897*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, p. 148.

78. *La Vanguardia*, 8 de juliol de 1898, p. 2.

Barcelona el poble de Sant Andreu del Palomar. Les juntes de propietaris també van enviar al president del Consell de Ministres de Madrid un telegrama per donar suport a la unió dels pobles agregats a Barcelona el 21 d'abril de 1897, i que en cap cas fossin segregats de la capital, per la gravíssima pertorbació de la tributació i els perjudicis a la propietat i a la indústria que suposaria.⁷⁹

L'Associació de l'Eixample de Santa Madrona representada per Pau Vallhonrat va organitzar una reunió amb els propietaris de les *barriades* de Santa Madrona, Sant Bertran i la França, que es va aplegar al teatre Lope de Vega, al carrer del Rosal (actual Concòrdia); hi assistí l'alcalde del districte, Mutjé, i es va proposar demanar a l'Ajuntament de Josep Griera l'exempció del 4% del recàrrec de la contribució per a les noves construccions en aquesta zona.⁸⁰ Aquesta exempció, que és la que els propietaris havien demanat també per urbanitzar el Paral·lel, indica l'interès per avançar en la construcció de carrers del Poble-sec. L'alcalde del districte es va comprometre a parlar amb l'alcalde tot recordant que ja s'havia legalitzat la propietat, i encoratjava a la construcció per detenir els efectes de la crisi obrera,⁸¹ sens dubte conseqüència de la crisi general per la pèrdua de les colònies.

Com hem vist, les reivindicacions de les associacions són també polítiques; el mateix 1901, convocades per la Cambra Oficial de Propietaris de Barcelona, demanen al ministre d'Hisenda de Madrid la suspensió de l'arrendament de les contribucions que té un muntant tan gran que no es troba licitadors; i demana la concessió d'un concert econòmic a Catalunya per moralitzar l'administració, donar garanties al contribuent i iniciar la regeneració d'Espanya.⁸²

Totes aquestes actuacions indiquen les demandes de les associacions de propietaris a l'Ajuntament, que es veien compensades pel suport a la política municipal, que defensava els seus interessos, i que sovint, en darrer terme, havien de ser aprovades a Madrid.

79. *La Vanguardia*, 2 de febrer de 1899, p. 2. L'agregació dels pobles s'havia intentat el 1876 quan l'alcalde Rius i Taulet va presentar al Congrés de Diputats una esmena perquè el Govern en decretés l'agregació. L'oposició dels pobles i del partit conservador la van bloquejar. El 1881 es va tornar a intentar. El 1891 l'Ajuntament la va reprendre, però no es va obtenir fins al 1897, a canvi d'una contribució extraordinària a la guerra a les colònies. Marina LÓPEZ (2010), p. 148.

80. *Diario de Barcelona*, 1 d'agost de 1898, p. 8544-8545.

81. *Diario de Barcelona*, 1 d'agost de 1898, p. 8545.

82. *Diario de Barcelona*, 25 de juny 1901, p. 7833. Les associacions van nomenar un representant i l'elegit fou Ernest Vilaregut.

DOLORS DOMINGO RÚBIAS

Pau Vallhonrat va encoratjar a crear noves associacions de propietaris; així ho fa el 1900 quan es crea la Comissió de Propietaris de Montjuïc. Diversos propietaris havien fet intents per obtenir avantatges a la zona que van ser estèrils, i per això van legalitzar l'associació, diuen, per tenir dret «a intervenir en la elecció de los dos vocales que forman la Comisión Municipal del Ensanche».⁸³ La primera petició d'aquesta associació va ser també política: la demolició del castell de Montjuïc, que per al catalanisme i el republicanisme català era un símbol del poder militar de l'Estat i signe de repressió de la ciutat; de segur que encara era ben present el bombardeig que es va fer des d'allí sobre Barcelona el desembre de 1842.

El 1904, les associacions de l'Eixample ja eren molt nombroses i per això es crea el Sindicat d'Associacions de Propietaris de l'Eixample de Barcelona i pobles agregats, que tenia una Junta directiva i cinc seccions. De la segona, la d'Urbanització i Higiene, és vicepresident Pau Vallhonrat.⁸⁴ L'associació, que es considerava un sindicat, comptava per dur a terme les seves tasques amb els diners dels socis, que pagaven 3 pessetes mensuals que aquell any es van apujar a 5 pessetes.⁸⁵

El 1907, Pau Vallhonrat, com a president de l'Associació de Propietaris de l'Eixample de Santa Madrona, juntament amb l'Associació de Propietaris de l'Eixample, presidida per Joaquim Pelfort, donaven la benvinguda als delegats de l'Associació del Guinardó.⁸⁶ En la sessió de gener d'aquell any es discutiren propostes com promoure la Segona Exposició Universal que s'havia de celebrar a Barcelona, i exhortava a fer conferències per animar l'opinió pública a la realització d'aquest esdeveniment. També eren a l'ordre del dia els projectes de reforma de l'Eixample. El 1909, Pau Vallhonrat va ser reelegit president per al bienni 1909-1910.⁸⁷

Les associacions de propietaris van tenir una força evident en l'Eixample i van aconseguir canvis de planimetria i modificar ordenances municipals perquè els fossin favorables; com diu Teresa Navas «L'Eixample va ser el lloc indiscutible de la iniciativa privada en la construcció de la ciutat moderna, i això va ser inversament proporcional al fracàs de la inversió pública».⁸⁸ En la influència en

83. *Diario de Barcelona*, 26 de març de 1900, p. 3674 i 3675.

84. *El Noticiero Universal*, 29 de gener de 1904, p. 2.

85. *Diario de Barcelona*, 20 de gener de 1907, p. 860.

86. *Diario de Barcelona*, 6 de gener de 1907, p. 244.

87. *El Noticiero Universal*, 17 de gener de 1909, p. 2.

88. Teresa NAVAS (2010), «Barcelona, visions de la primera metròpoli», *Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853-1897*, Ajuntament de Barcelona, p. 155.

la urbanització d'aquests propietaris podia haver influït que entre ells hi havia arquitectes, enginyers i mestres d'obres.

2.5. La Comissió Especial de l'Eixample

La influència de les Associacions de Propietaris a l'Ajuntament era important i aquesta influència encara es va veure reforçada per la Llei de l'Eixample de les Poblacions de Madrid i Barcelona de 1892, en què s'estableix que la Comissió Especial de l'Eixample ha d'incorporar els propietaris. Amb això la gestió es va agilitzar i es va deixar la iniciativa de la urbanització en mans dels propietaris, que passaren a controlar les Juntes de l'Eixample.⁸⁹ Al reglament de la Comissió Especial de l'Eixample, de l'1 de juny de 1893, s'indica que en formen part l'alcalde, que la presideix; 6 regidors elegits, i 3 representants dels propietaris, la meitat dels quals es renova cada dos anys. L'Ajuntament ha de ser qui resolgui les propostes que li farà la Comissió, que té dret a rebre informació de la comptabilitat, els crèdits i altres assumptes que siguin importants per a les seves funcions. Pot inspeccionar obres, llibres, comptes, etc., relacionats amb l'Eixample. Si detecta faltes o delictes passarà informe a l'Ajuntament. També determinarà el sou dels empleats que treballen per la Comissió i l'Ajuntament en farà el nomenament; es respectaran els drets dels que ja hi treballen. Pel que fa a la seva competència, la Comissió pot proposar a l'Ajuntament l'obertura de nous carrers i places; mantenir els acords d'obertura de vies que s'hagin pres a les juntes de propietaris de l'Eixample, tenint en compte els reglaments existents; proposar obres de clavegueram i d'urbanització (escoltant els funcionaris i els propietaris), tot facilitant la realització anual i el pressupost que s'hagi consignat per dur-les a terme; que es compleixin els terminis, i la instal·lació de tots els serveis municipals als carrers i places que tinguin voravia de 200 metres i portar-ho als pressupostos. Si els acords no són per unanimitat, es faran constar els vots particulars.⁹⁰

Les comissions especials d'Eixample, a més de ser plurals i representatives dels agents locals i de l'administració municipal, tenien unes fonts d'ingressos notables, provinents dels impostos sobre el sòl i alguns gravàmens. Amb aquests diners desenvolupaven les grans obres d'infraestructura com ponts, obertura i

89. CALDES TORRENT (2002), p. 135.

90. «La Ley del Ensanche», *La Vanguardia*, 6 de juny de 1893, p. 1-2.

DOLORS DOMINGO RÚBIAS

urbanització de grans carrers, clavegueram, enllumenat, etc. En resum, allò que no es podia desenvolupar per iniciativa dels petits propietaris, que és el que eren la majoria dels terratinents del pla de Barcelona.⁹¹

La documentació municipal no aclareix com funcionaven les comissions; entre 1884 i 1896 han quedat només els acords que prenien.⁹² Sembla que el 1895 els presidents, membres i secretaris de les associacions de propietaris de l'Eixample triaven els representants que havien de renovar-se cada dos anys. Aquell any van ser elegits Joan Rivas i Pau Vallhonrat. Sabem que el càrrec era per a quatre anys i, per tant, Pau Vallhonrat va ser vocal de la Comissió de l'Eixample entre els anys 1896 i 1899. Els grans contribuents s'escollien per insaculació i se sortejaven els que formarien part de la Comissió.⁹³ Per a l'elecció dels dos vocals que representaven els propietaris, l'any 1905 l'Ajuntament va demanar al Govern Civil de Barcelona la llista de les associacions de propietaris de Barcelona, el nom i la seu social; eren un total de 26. Posteriorment, l'Ajuntament va reclamar a cada associació la llista dels membres. A la vegada, cada associació proposava entre els seus membres els que es presentaven a formar part de la Comissió.⁹⁴

El desembre de 1905, la poderosa Associació de Propietaris de l'Eixample de Barcelona i pobles agregats, després d'haver fet gestions amb senadors, diputats i l'alcaldia de Barcelona, va acordar fer una ponència de quatre persones, entre les quals figura Pau Vallhonrat, per estudiar la divisió de l'Eixample i

91. COROMINAS; MORENO i COROMINAS (2023), p. 550.

92. Entre els acords figuren alguns relacionats amb la barriada del Poble-sec: el 6 d'abril de 1890 s'acorda efectuar el desmunt d'un tros del carrer d'Elkano entre Salvà i Rosal; el 22 de novembre de 1890 que es col·loquin reixes a l'entrada de les clavegueres de les Hortes de Sant Bertran; el 27 d'octubre de 1890, que la Brigada de l'Eixample faci arranjament en els carrers de Blai, Elkano i Blasco Garay; la concessió el 29 de juliol de 1892 per a l'ofici de Vialitat i Conducció per construir dos passos empedrats al carrer de Radas, travessera del d'Elkano i altres dos al carrer de Magallanes travessera al de la Creu dels Molers. AMCB, Comissió de l'Eixample, Acords diversos, 1884-1896.

93. *Diari de Barcelona*, 28 de juny de 1895, p. 7621.

94. La Junta de Propietaris de l'Esquerra de l'Eixample de Barcelona tenia la seu a Conde del Asalto 51, 1r, que era l'adreça de Joan Vallhonrat i comptava amb 167 socis. L'Associació de Propietaris de l'Eixample de Santa Madrona també feia constar com a seu la de Joan Vallhonrat i tenia 167 socis. L'Associació de Propietaris interessats en l'obertura de la Gran Via del Marquès del Duero, tenia la seu a la ronda de Sant Antoni 17, 2n, que era l'habitatge del fill, Pau Vallhonrat. Hi consten 208 socis. AMCB, Eixample, Obres Públiques, Expedients Vells, 1905-1907.

pobles agregats en tres subzones de la mateixa extensió i demanar que es modifiqués l'elecció dels representants dels propietaris a la Comissió, que hauria de ser de la manera següent: un representant de cadascuna de les tres subzones i el nomenament de dos grans contribuents, en comptes dels tres insaculats fins llavors. Sugerien que el càrrec per a quatre anys fos com els dels regidors de l'Ajuntament, i la renovació bianual per la meitat.⁹⁵ El 1907, l'Associació demanava que en el següent pressupost de l'Ajuntament se suprimís el recàrrec del 4% a les finques que feia 25 anys que el pagaven; però, a més a més, es nomenava Vallhonrat com a membre d'una altra comissió que havia de vigilar l'execució del projecte de l'Ajuntament de la Reforma interior de la ciutat.⁹⁶

Coneixem el procés de l'elecció dels membres de la Comissió de l'Eixample per un bienni que es va dur a terme el juliol de 1909. Altra vegada l'Ajuntament demana al Govern Civil la relació d'associacions. Hi ha alguns canvis respecte de 1905, hi consten 13 associacions noves i 18 repeteixen, amb la qual cosa sumen 31 en total. Es diu clarament que les associacions proposaran un representant per cada 200 membres a l'elecció de vocals de la Comissió de l'Eixample. Aquell any també s'havia de designar un representat entre els grans contribuents; es va elaborar una llista de 100 persones, encara que els proposats per l'Ajuntament al càrrec anaven declinant la participació. La documentació consultada no permet conèixer qui en va formar part.⁹⁷

2.6. Els porxos del Paral·lel

De vegades la Comissió de l'Eixample s'oposava a les pràctiques abusives dels propietaris, cosa que passà el 1904, quan era l'alcalde Guillem Boladeres. La Comissió proposava destruir les construccions a l'avinguda del Paral·lel que no havien respectat la servitud de pas de 5 metres destinades a porxadets. Llavors Pau Vallhonrat envià a la secció «Ecos de opinió» de *La Vanguardia* un escrit que no

95. *Diario de Barcelona*, 14 de desembre de 1905, p. 13718.

96. *Diario de Barcelona*, 9 de juny de 1907, p. 6793. Aquest projecte volia reformar la Barcelona de l'interior de les muralles i incloïa obrir tres grans vies per fer el sanejament del centre històric.

97. En l'Associació de Propietaris interessats en l'obertura de la Gran Via del Marquès del Dueiro consten Joan Vallhonrat i Pau Vallhonrat: tots dos vivien a la ronda de Sant Pau 17, 2n. A la Junta de Propietaris de l'Esquerra de l'Eixample també consten Joan i Pau Vallhonrat. Aquest darrer també consta en el Sindicat d'Associacions de Propietaris de Barcelona, el seu Eixample i pobles agregats.

DOLORS DOMINGO RÚBIES

porta títol, referent a aquest acord.⁹⁸ Com hem indicat més amunt en el conveni signat entre l'Ajuntament i els propietaris del Paral·lel, es deia que el carrer tindria una amplada de 40 metres i s'havia de deixar per a pòrtics 5 metres d'amplada a cada banda del carrer.⁹⁹ La decisió de l'Ajuntament de Boladeres indica que malgrat els compromisos de l'Associació de Propietaris, no s'havia complert aquest punt de l'acord. En l'article, Vallhonrat es pregunta si la servitud era de compliment immediat o s'havia d'aplicar a mesura que es construïen els porxos al carrer. Si era de compliment immediat, els propietaris havien de demolir els edificis i deixar el carrer a 50 metres «en tota la latitud». Però crida l'atenció a l'Ajuntament de la possible il·legalitat d'expropiar edificis anteriors al pla de l'Eixample que ja ocupaven part dels porxos. D'altra banda, creu que l'Ajuntament ha de fer el carrer de 50 m i no sols les voravies. Opina que si l'Ajuntament no pot entrar en l'ocupació de les franges de terreny destinades a porxades fins que no existeixi el carrer, aquesta norma ha d'afectar «tots els edificis». En tot cas, proposa per solucionar el problema acceptar les coses com estan, fer desaparèixer el porticat i fer pagar als propietaris una indemnització per l'ocupació dels terrenys en què hi havia servitud de pas. Creu que el porticat és de luxe i no abona res al carrer, i culpa l'alcalde Boladeres perquè les noves ordenances, provoquen disgustos, on havia de buscar «soluciones de transacción, razonadas y duraderas».¹⁰⁰

Tot i l'incompliment dels propietaris, Vallhonrat cerca arguments en favor d'aquests: la millor solució és la mateixa que havia advocat en el cas de la urbanització a la França i que va aplicar Josep Amargós, deixar les coses com estan. En el cas del Paral·lel, acceptar com a mal menor que els propietaris paguin per no haver complert amb la servitud dels 5 metres.

L'escrit de Vallhonrat va ser contestat per l'arquitecte Francisco del Villar Carmona, que també era propietari al Paral·lel, amb un article també als

98. «Ecos de opinión», *La Vanguardia*, 25 de març de 1904, p. 1.

99. L'Ajuntament de Barcelona havia autoritzat que els porxos no calia que fossin tots iguals, només els de la mateixa illa de cases, per afavorir que es poguessin dur a terme. I encara el 27 de maig del mateix any autoritzava posar coberts, barracons, quioscs i altres construccions, sempre que no s'utilitzessin per a habitatge; això va propiciar l'establiment de teatres, sales de ball, cinemes i altres establiments, encara que l'Ajuntament podia enderrocar-los quan volgués. Cayetana GOMIS; Josep GUZMÁN; Aarón LÓPEZ i M. Glòria SÁNCHEZ (2016), *L'Abans. El Poble-sec i la Font de Guatlla. Recull fotogràfic 1857-1979*, Barcelona, Editorial Efadós, p. 40.

100. «Ecos de opinión», *La Vanguardia*, 25 de març de 1904, p. 1. L'article que signa P. Vallhonrat havia estat enviat el dia 20 de març.

«Ecos de opinión» de *La Vanguardia* titulat «Las edificaciones en la Gran Vía del Paralelo». A Del Villar li sembla molt clar que el conveni signat exposa que l'Ajuntament ha d'urbanitzar els 5 metres en planta baixa i una alçada, reomplint els terrenys que no arribin al rasant o desmuntant els que hi estiguin damunt. Els propietaris només han de complir i procurar que no els afecti en la zona alta construïda. L'embelliment que suposaven els porxos de la via farà que l'Ajuntament ingressi bones quantitat en arbitris i que desapareguin «algunos centros que nada bueno enseñan ni en ellos nada bello se admira, brotando así una hermosísima vía de lo que no solo es objeto de exótica y abigarrada explotación». Encara que li agraden els porxos, a l'hora de trobar solucions, Del Villar coincideix amb Vallhonrat: creu que també poden suprimir-se les zones laterals porticades amb dues solucions: 1) Donant a la via l'amplitud de 50 metres i en aquest cas l'Ajuntament hauria de pagar les expropiacions als propietaris. 2) Que la via tingui 40 metres i els propietaris hagin de pagar a l'Ajuntament el valor de la servitud de pas per haver edificat en l'alçària que havien de deixar, segons el conveni signat. La solució, una o altra, faria que avancés l'edificació, i s'havia d'adoptar aviat perquè d'altra manera seria ruïnosa per a tothom.¹⁰¹

El 1907, quan Vallhonrat era secretari de l'Associació de Propietaris del Paral·lel, es va celebrar una reunió al Cercle de la Unió Mercantil per gestionar la supressió de la zona porticada. Es van redactar unes bases per presentar a l'Ajuntament en pagament i compensació a la supressió de la servitud de pas pels porxos. Els propietaris es comprometien a construir i pagar una voravia de llosetes de ciment a tota la zona, de 8 metres d'amplada entre la façana i la vorera, a més a més de pagar dobles els permisos per edificar. L'associació es compromet a fer complir aquestes bases. Els 3.000 metres de voravia tenien un cost de 120.000 pta., a 40 pta. el metre, i es calcula que els dobles drets d'edificació representaran per a l'Ajuntament un ingrés de 300.000 pessetes.¹⁰²

La derogació definitiva dels porxos es va fer el 18 de febrer de 1929¹⁰³ i els propietaris de terrenys ho van celebrar amb un banquet a l'hotel Ritz.¹⁰⁴ El resultat el podem observar encara avui en dia. Hi ha restes al Paral·lel d'edificacions

101. «Las edificaciones en la Gran Vía del Paralelo», *La Vanguardia*, 20 d'abril de 1904, p. 1.

102. *La Vanguardia*, 4 de febrer de 1907, p. 3.

103. GOMIS; GUZMÁN; LÓPEZ i SÁNCHEZ (2016), p. 40.

104. *Ibid.*, p. 42-43.

fetes amb les porxades i 5 metres de voravia addicional, però són l'excepció i han restat com una relíquia històrica que ens recorda la pressió dels propietaris dels terrenys en la urbanització de l'avinguda.

2.7. Balanç de la feina feta

Els dos darrers anys de què tenim notícies de la feina pública de Pau Vallhonrat són una mena de balanç de la feina feta des de 1891. El 6 d'octubre de 1908 les autoritats municipals van procedir a la inauguració de la plaça d'Espanya.¹⁰⁵ S'agraeix la feina de la Comissió de l'Eixample, i principalment de Francesc Layret,¹⁰⁶ perquè gràcies a ell Hostafrancs «se ha higienizado y dignificado, convirtiéndose de foco de infección y refugio de gente maleante, en una barriada agradable e higiénica».¹⁰⁷ Pau Vallhonrat va ser qui va donar per inaugurar la plaça com a primer pas per a l'obertura de la gran plaça projectada a la muntanya de Montjuïc. A més a més de congratular-se pel molt que s'havia fet per higienitzar la zona, va ressaltar que quedava feina per fer, com treure els dipòsits de latrines de la Creu Coberta.¹⁰⁸

Gairebé com a colofó de la feina feta per l'Associació de Santa Madrona, Pau Vallhonrat va escriure un article que va publicar a *La Vanguardia* el 16 de desembre 1908, i que titulà «El plan del ensanche de Santa Madrona y la montaña de Montjuich».

En l'escrit examina l'evolució del poblament del Poble-sec a partir de dues crisis, la primera provocada pel posicionament de la zona a la muntanya de Montjuïc i les imposicions de l'exèrcit per impedir-hi l'edificació,¹⁰⁹ que va

105. El primer parlament el va fer Grases, que va indicar que és un lloc estratègic perquè convergeixen les dues grans vies de la ciutat: el Paral·lel, que uneix el port amb les barriades d'Hostafrancs i de Sants al mar; i la de les Corts, que uneix el Besòs i el Llobregat, i on es creuen les carreteres de Madrid a França. «Plaza de España», *La Vanguardia*, 7 d'octubre de 1908, p. 2.

106. Es tracta de Francesc Layret i Foix (1880-1920), que el 1905 havia ingressat al partit Unió Republicana, pel qual va ser elegit regidor de l'Ajuntament de Barcelona. VIDAL ARAGONÉS (2020), *Francesc Layret: vida, obra i pensament*, Manresa, ed. Tigre de Paper.

107. «Plaza de España», *La Vanguardia*, 7 d'octubre de 1908, p. 2.

108. Després de la inauguració es va fer un *lunch* amb música de la banda municipal de fons. En acabar, el Sr. Grases va dir que l'Ajuntament havia adquirit per al futur parc de Montjuïc terrenys per valor de 2.500.000 pta. «Plaza de España», *La Vanguardia*, 7 d'octubre de 1908, p. 2.

109. Barcelona havia estat sota jurisdicció militar des de finals de la Guerra de Successió, el 1714, amb la prohibició de construir edificacions estables. Però en el segon terç del segle XIX

portar els propietaris a construir sense cap mena d'alineació en les parcel·les agrícoles de la seva propietat. Aquest seria l'origen de les cases de l'anomenat Eixample de Santa Madrona. En convertir-se les finques rústiques en urbanes després del trencament de les muralles, la zona de Montjuïc entre la Gran Via i el Paral·lel va anar poblant-se d'edificacions que seguien plans parcials a la mesura de cada propietari sense relació amb els altres ni amb el centre de Barcelona. És l'època que la zona s'anomena popularment Poble-sec. La segona crisi va ser provocada per la urbanització i l'alineació de la zona i la unió a l'Eixample. Diu que els plans de la Real Academia de San Fernando volien fer carrers amples i tirar a terra els edificis que calgués.¹¹⁰ En canvi, elogia la feina de l'Ajuntament per desenvolupar plans fets per l'arquitecte Josep Amargós, que va alinear i urbanitzar la zona i unir-la a l'Eixample. Encara llavors, ens explica Vallhonrat, l'Estat espanyol, amb potestat sobre les terres al voltant del castell de Montjuïc, va continuar cobrant les contribucions amb un 4% extraordinari fins a l'any 1909, en què els impostos van passar a l'Ajuntament.

El següent pas va ser integrar la zona rural de la muntanya de Montjuïc, que també va fer l'arquitecte Amargós, i posteriorment la barriada de la França, amb la qual cosa creu Vallhonrat que queda resolt el problema d'urbanització d'aquest Eixample, perquè s'han fixat els límits de cada zona i els de les zones confrontants: «El problema, pues, cuya solución ha perturbado el desarrollo y principalmente la urbanización del Ensanche de Santa Madrona está resuelto y por complemento, asimismo, el de la montaña de Montjuich, hermana esta en porvenir y condiciones de la primera. Habitaciones sanas y económicas, al pie de la montaña de Montjuich, en esta, aire, sol y parques para nutrir los

es van generar àmplies expectatives per als propietaris perquè en finques d'1 o 2 *mujades* es podia construir una illa de cases. Per no dificultar la trajectòria dels projectils que es poguessin llançar des del castell de Montjuïc, la muntanya es va dividir en tres zones: la primera, des del castell fins a uns 400 metres, no s'hi podia construir; una altra des d'aquesta fins als 800 metres, i una tercera fins al carrer Vila Vilà. En les dues darreres es podia edificar fins a 5 metres d'alçària. Les regulacions de la zona es va fer en diversos anys de 1869-1870. ACA, Comandancia de Ingenieros, zonas polémicas, 573,2447. 1878-1880-1881, I, ACA, Comandancia de Ingenieros, zonas polémicas, 574,2456.

110. És evident que es refereix al Pla Cerdà, que no agradava a Vallhonrat. En el primer pla d'aquest enginyer militar, el vessant nord de Montjuïc restava fora del teixit projectat i es destinava íntegrament a parc. En un altre projecte d'urbanització integral de la muntanya l'any 1872, proposava continuar la retícula de l'Eixample, idea que va entrar en col·lisió amb els plans dels propietaris establerts i les vies anteriors. FERNÁNDEZ (2010), p. 158.

pulmones, especialmente de las clases modestas, sus zonas limítrofes».¹¹¹ En el darrer paràgraf parla de l'aportació dels propietaris: «La Asociación de propietarios de Santa Madrona que tanto ha contribuido a lograr el estado actual de cosas tan halagüeño, debe perseverar en sus trabajos para recoger los frutos de tan laboriosa época pasada de incertidumbre y de crisis para la zona confiada a su cuidado».¹¹²

En aquest escrit, Pau Vallhonrat parla de la primera crisi i repeteix idees ja expressades en l'article «Edificación y urbanización» de 1891. Hi afegeix l'afectació de la zona, en estar sota jurisdicció militar. En el primer article, amb el seu esperit optimista, parlava de la nova etapa de construcció que començava i que beneficiaria tothom: propietaris, Ajuntament, empresaris i obrers. Ara afegeix la crítica al Pla Cerdà de 1872, que hauria estat contrari als interessos dels propietaris, i l'elogi als plans de l'Ajuntament i de Josep Amargós, que sí que els defensaven. Amb aquests plans s'havia urbanitzat i delimitat la zona del Poble-sec i la Muntanya de Montjuïc, que es veu com un parc. Amb tot plegat s'havia solucionat el principal problema dels propietaris, que era saber exactament on podien construir. A més a més, fa el balanç positiu de l'Associació de Santa Madrona, en la qual tant van estar implicats ell i el seu pare. No parla només de la contribució al disseny del Poble-sec, sinó també dels beneficis que suposarà i en un to paternalista, de la missió moral que els propietaris havien complert en la zona «confiada a su cuidado».

El 26 de juny de 1909, com a president de l'Associació de Propietaris de Santa Madrona,¹¹³ estava present en la presa de possessió que feia l'Ajuntament dels terrenys cedits pels propietaris de la barriada per a l'obertura dels carrers de Radas i de Laurel (actual Concòrdia) fins al Paral·lel. A l'acte van assistir l'alcalde, els regidors, els vocals de la Comissió de l'Eixample i el cap de negociat. Van ser rebuts per les comissions de propietaris i veïns al capdavant de les quals hi havia Pau Vallhonrat. Els solars cedits per als carrers eren dos: un de 500 m² que es calculava en un preu de 1.800 pta., i un altre de 1.000 m² propietat del

111. «Ensanche de Santa Madrona y la montaña de Montjuich», *La Vanguardia*, 16 de desembre de 1908, p. 1-2.

112. *Id.*

113. L'associació tenia 174 membres i un d'ells era l'arquitecte Josep Amargós, cosa que indica que tenia propietats a la zona. AMCB, 5090. Eixample, Obres Públiques, Expedients Vells- 1905-1907, 23 d'abril de 1909.

marqués d'Alella,¹¹⁴ que va pagar també la millora. D'aquí les autoritats van anar a la Font del Gat, on es va oferir un *lunch*. A continuació, en els parlaments, àmpliament transcrits a *La Vanguardia*, s'indica el paper que va tenir Pau Vallhonrat:

El señor Vallhonrat pronunció un breve discurso agradeciendo, en nombre de los propietarios y vecinos de la barriada, el interés que ha demostrado el Ayuntamiento y especialmente la Comisión de Ensanche, en dotarla de las mejoras que venían reclamando, [...]. Los señores Salat y Grases hablaron luego, haciendo constar el segundo, que la Comisión de Ensanche se ha visto secundada en sus proyectos por los propietarios, gracias a cuya eficaz cooperación han podido realizar esta y otras mejoras. El señor Gual [...] expuso la necesidad de que los propietarios [de l'Eixample de Barcelona], imitando el ejemplo de los de la barriada de Santa Madrona, a quienes felicitó calurosamente, den al Ayuntamiento facilidades, cooperando a la realización de las mejoras urbanas. [...] brindó por la prosperidad de la «Asociación de Propietarios de Santa Madrona», de cuyas generosas iniciativas hizo grandes elogios, insistiendo en la necesidad de que las demás se inspiren en su conducta, y presten su cooperación al Ayuntamiento.¹¹⁵

És evident, doncs, la sintonia entre els propietaris de Santa Madrona, la Comissió Especial de l'Eixample i l'Ajuntament. Era una simbiosi que interessava a totes les parts.

CONCLUSIONS

La família Vallhonrat tenia el segle XVIII possessions a l'Hospitalet, a Cornellà i principalment a Barcelona, que són les que millor hem pogut resseguir. L'estratègia familiar respecte de les seves propietats va passar de l'agricultura en finques rústiques a començament del segle XIX a la gestió immobiliària de finques urbanes a l'inici de la segona dècada del segle XX. La família va conservar el patrimoni gràcies a la institució de l'hereu, i amb el temps fins i tot el va

114. Ferran Fabra i Puig (1866-1944), el segon marquès d'Alella, va ser enginyer tècnic, industrial i polític. Amb el seu germà, dirigí la Compañía Anónima a Fabra y Coats. <<https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/ferran-fabra-i-puig>>.

115. *La Vanguardia*, 27 de juny de 1909, p. 3.

DOLORS DOMINGO RÚBIAS

anar ampliant, com ho demostren els inventaris de Gabriel Vallhonrat Casas de 1867 i el de Pau Vallhonrat Sadurní de 22 de juliol i 28 d'agost de 1911. En el primer inventari es fa patent com la família comença a invertir en operacions creditícies relacionades amb hipoteques de cases, a l'Hospitalet. Però és en el segon inventari, a Barcelona, on es constata que les finques rústiques que posseïen a Montjuïc, a les Barraquetes de Sant Antoni i a Hostafrancs, s'havien dividit en solars preparats per a l'edificació. A la zona del carrer de Vallhonrat es pot apreciar una evolució que va consistir primerament en el disseny d'una urbanització particular, de la qual no hem trobat constància documental, però ja estava dissenyada el 1877, es dibuixa en la planimetria de la zona de Salvador Vigo el 1885 i es va oficialitzar amb els plans de Josep Amargós. El 1911 les parcel·les urbanes són edificables i només algunes estan edificades encara amb cases baixes per les quals es paguen censos.

Els Vallhonrat varen fer d'intermediaris en conflictes, dels quals la família es va beneficiar: per exemple, quan varen vendre parcel·les agrícoles a Cornellà per a sòl industrial on es va construir l'empresa Siemens i Aigües de Barcelona. També, els escrits de Pau Vallhonrat sobre la urbanització de l'Eixample a «Ecos de Opinión» de *La Vanguardia*, són rellevants en tant que representen la mentalitat i manera d'obrar dels propietaris a la zona del Poble-sec. Dels ressenyats a aquest estudi, es constata que des d'un bon principi es va pensar en la zona de l'actual Poble-sec com en una barriada obrera en què els edificis proporcionessin als obrers unes condicions de vida dignes. Li interessa la història de la zona i comenta que la urbanització hauria tingut dues fases: una primera fins a 1891 en què els problemes de la jurisdicció militar a Montjuïc, la desídia de l'Ajuntament i l'ambició dels propietaris havia portat a fer urbanitzacions que només interessaven a aquests o a la paralització general. En una segona etapa, els «bons propietaris» es mostraven disposats a cercar la col·laboració del consistori, cedir part dels terrenys per construir les infraestructures als carrers i avançar en la urbanització que interessava a totes les parts: als propietaris, que així podrien treure rendiment de les seves parcel·les; a l'Ajuntament barceloní, que s'aprofitaria dels impostos que proporcionaria l'edificació; als industrials, que tindrien els obrers prop de les fàbriques; i als mateixos obrers, que disposarien de feina i unes construccions dignes.

Si escriu el primer article el 1891 és justament perquè aquell any s'aprova el Pla Amargós a la França, que creia que faria possible la construcció. Hem pogut constatar que aquesta segona etapa, la de col·laboració amb l'Ajuntament, havia

començat abans de 1891 amb el projecte de construcció de la Gran Via del Marquès del Duero (actual Paral·lel) entre els terrenys de Melcior Bruguera i la Creu Coberta, en què va participar Joan Vallhonrat Soler com a secretari de l'associació creada amb aquesta finalitat. L'acord es va signar el 26 de juliol de 1887. I això va ser l'inici de les obres de construcció del Paral·lel que va liderar la Junta de l'Associació, que les donava per acabades el 28 d'octubre de 1895. També hem pogut constatar la seva intervenció en l'afer dels porxos del Paral·lel, i l'acceptació, per part de l'Ajuntament de Barcelona, de la solució que presenta Vallhonrat per resoldre el problema, en línia amb la defensa que havia fet dels Plans d'Amargós a la França: que l'Ajuntament renunciés als porxos, que creu que no afegien res a la via, i els propietaris paguessin pels 5 metres de servitud de què s'havien apropiat.

Les associacions de propietaris de l'Eixample van néixer per defensar els interessos dels posseïdors de terrenys en cada zona que s'havia d'urbanitzar i van tenir un paper molt important en aquesta urbanització. Els Vallhonrat van participar, i fins i tot van ser els promotors d'associacions on tenien terrenys, com indica el fet que les associacions de Sant Bertran, Santa Madrona i l'Esquerra de l'Eixample i l'Associació de Propietaris interessats en l'obertura de la Gran Via del Marquès del Duero, tenien com a seu social l'habitatge dels Vallhonrat. S'ha de destacar la influència de les associacions en les comissions de l'Eixample on tenien representació. També cal posar en relleu el suport que l'Associació de Santa Madrona va donar als acords de l'Ajuntament en la defensa de la planimetria del Poble-sec i en l'agregació dels pobles del Pla a Barcelona, fins i tot davant de les institucions de Madrid.

Les associacions sempre van vetllar pels interessos dels propietaris. El 1904 es va crear el Sindicat d'Associacions de Propietaris de l'Eixample de Barcelona i pobles agregats, que tenia molta força per la quantitat d'associacions i, per tant, de socis, que aplegava. L'associació es considerava com un sindicat, tenia els seus òrgans de govern, amb càrrecs que es renovaven, i actuava amb autonomia econòmica procedent de les quotes dels socis.

Els dos darrers anys de vida pública de Pau Vallhonrat van significar el colofó de la feina que havia fet la família a través de les associacions de propietaris en la urbanització de la zona: s'havien obert carrers al Poble-sec; s'havia acabat el Paral·lel, i el 1908, Pau Vallhonrat donava per inaugurada, en un acte amb les autoritats municipals, la plaça d'Espanya. És llavors quan escriu el darrer article en què es plany de les traves que havia significat el pla Cerdà de 1872

DOLORS DOMINGO RÚBIES

i es congratula dels plans de l'arquitecte Josep Amargós aprovats per l'Ajuntament, que han acabat per configurar la zona de l'Eixample de Santa Madrona (l'actual Poble-sec) i de la muntanya de Montjuïc. Es mostra cofoi de l'aportació de l'associació de propietaris en aquesta zona «confiada a su cuidado». Les autoritats també destaquen aquesta feina, que posen com a exemple per a altres associacions de propietaris de Barcelona.

És indubtable la influència dels propietaris de finques agrícoles en el disseny de l'Eixample del Poble-sec com una barriada obrera, primerament per un afany descontrolat i després per l'exigència d'uns plans urbanístics que harmonitzen i consoliden aquests primers plans, creant un barri de carrers estrets, mançanes desiguals i denses, places petites... La col·laboració de les associacions de propietaris de la zona amb l'Ajuntament cedint part de la seva propietat per construir els carrers del Poble-sec, però principalment de l'avinguda del Paral·lel, des del carrer d'Aldana a la Creu Coberta, va agilitzar la urbanització. Però cal ressaltar que malgrat el conveni signat amb l'Ajuntament el 26 de juliol de 1887, la qüestió dels porxos indica l'especulació dels propietaris amb els 5 metres de pas que s'havien compromès a cedir.

Els textos de Pau Vallhonrat indiquen el coneixement que tenia de les qüestions de què parlava, la seva visió optimista de trobar solucions on es produïen conflictes, però també la defensa que fa dels propietaris i les seves propietats. També es pot albirar una visió paternalista de la missió que creu que tenien els «bons propietaris» de vetllar per la zona en la qual tenien propietats, en una clara identificació de l'interès privat i el bé col·lectiu.

BIBLIOGRAFIA

- ARAGONÉS, Vidal (2020). *Francesc Layret: vida, obra i pensament*. Manresa: Tigre de Paper.
- BASSOLS, Martín (1996). «Los inicios del derecho urbanístico en el período del liberalismo moderado y en el sexenio revolucionario (1846-1876); el Ensanche de la Ciudad como modelo urbanístico y sistema jurídico». *C y TET*, núm. XXVIII.
- CALDES TORRENT, Montserrat (2002). «El procés d'ocupació urbana de l'Eixample Cerdà». *Perspectives Territorials*, núm. 1, p. 28-45.

- CERDÀ, Ildefonso (1991). «Cuatro palabras sobre el Ensanche dirigidas al público de Barcelona» (1861). A: *Teoría de la construcción de las ciudades: Cerdà y Barcelona* (vol. 1). Madrid: Instituto Nacional de la Administración Pública - Ayuntamiento de Barcelona.
- COROMINAS, Miquel (2014). «La urbanística moderna: el segle dels traçats». *Quaderns de Recerca en Urbanisme*, núm. 4.
- COROMINAS, Miquel; MORENO, Joan, i COROMINAS, Júlia (2023). «L'Eixample de Barcelona, un pla dues realitats. Estudi comparat del desenvolupament dels teixits urbans de l'Eixample central i l'Eixample del Poblenou». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*. Vol. 69/3.
- FERNÁNDEZ, Guillem (2010). «Josep Amargós Samaranch. Els primers intents d'urbanització de Montjuïc: 1887-1914». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXI.
- GELABERT, Eduard (1973). *Cornellà de Llobregat: Història, arqueologia, folklore*. Barcelona: AGM.
- GOMIS, Cayetana; GUZMÁN, Josep; LÓPEZ, Aarón, i SÁNCHEZ, M. Glòria (2016). *L'Abans. El Poble-sec i la Font de Guatlla. Recull fotogràfic 1857-1979*. El Papiol: Editorial Efadós.
- LÓPEZ, Marina [ed.] (2010). *Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853-1879*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Museu d'Història de Barcelona.
- NAVAS, Teresa (2010). «Barcelona, visions de la primera metròpoli». A: *Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853-1879*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Museu d'Història de Barcelona.
- PELFORT, Onofre (1979). *Notes històriques de Cornellà de Llobregat*. Esplugues de Llobregat: Delfos.
- TATJER MIR, Mercedes (1988). *Burgueses, inquilinos y rentistas. Mercado inmobiliario, propiedad y morfología en el centro histórico de Barcelona: La Barceloneta, 1753-1982*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- TORRES, M.; LLOBET, J. i PUIG J. (1985). *Inicis de la urbanística municipal de Barcelona*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

ABREVIATURES

AHPB: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona

AMCB: Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona

TESI DOCTORAL

DOCTORAL THESIS

**RELACIONS ENTRE LA CORONA D'ARAGÓ I EL MAGREB AL SEGLE XIII.
UN ESTUDI POLÍTIC, MILITAR I ECONÒMIC DE L'EXPANSIÓ CATALANA AL
MAGREB EN TEMPS DEL REI JAUME I (1213-1276)***

***RELATIONS BETWEEN THE CROWN OF ARAGON AND THE MAGHREB IN THE
XIII CENTURY. A POLITICAL, MILITARY, AND ECONOMIC STUDY ABOUT
CATALAN EXPANSION ON THE MAGHREB DURING THE REIGN OF KING
JAMES I OF ARAGON (1213-1276)***

LLUÍS ARROYO AMORES**
Historiador

Rebut: 28 juny 2024 – Acceptat 27 setembre 2024

RESUM: La tesi doctoral *Relacions entre la Corona d'Aragó i el Magreb al segle XIII. Un estudi polític, militar i econòmic de l'expansió catalana al Magreb en temps de Jaume I (1213-1276)* ofereix una visió actualitzada de les relacions entre la Corona d'Aragó i els sultanats del Magreb durant el regnat de Jaume I, llargament estudiades per l'historiador francès Charles-Emmanuel Dufourcq entre els anys quaranta i vuitanta del passat segle xx. El present article resumeix la seva estructura, metodologia aplicada, el seu contingut, així com la seva aportació a la historiografia que ha tractat el tema d'estudi amb anterioritat, a partir de tres pilars principals: diplomàcia/política, milícia catalanoaragonesa/militar i agents comercials/comerç.

PARAULES CLAU: Diplomàcia, milícia catalanoaragonesa, comerç, ambaixades, tractats, mercaders.

(*) L'article és una síntesi de la tesi *Relacions entre la Corona d'Aragó i el Magreb al segle XIII. Un estudi polític, militar i econòmic de l'expansió catalana al Magreb en temps de Jaume I (1213-1276)* que Lluís Arroyo Amores va defensar el 21 de juliol de 2023 a la Universitat Autònoma de Barcelona. La tesi, dirigida pels doctors Antoni Ferrer Abárzuza i Roser Salicrú i Lluch (Institució Milà i Fontanals de Recerca en Humanitats-CSIC Barcelona), s'elaborà en el marc del programa de Doctorat en Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la Universitat Autònoma de Barcelona.

(**) luis.amores9922@outlook.es

ABSTRACT: The PhD dissertation titled *Relations between the Crown of Aragon and the Maghreb in the XIII century. A political, military, and economic study about the Catalan expansion on the Maghreb during the reign of King James I of Aragon (1213-1276)* offers an actualized vision of the relations between the Crown of Aragon and the Maghreb sultanates during the reign of James I, studied by the French historian Charles-Emmanuel Dufourcq between the 40s and the 80s of the past XX century. This present article resumes their structure, the methodology used, the content, as well as his contribution to the historiography that has previously dealt with the subject of study based on three main pillars: diplomacy/political, Catalan-Aragonese militia/military and commercial agents/trade.

KEYWORDS: Diplomacy, Catalan-Aragonese militia, trade, embassies, treaties, merchants.

I. LES RELACIONS ENTRE LA CORONA D'ARAGÓ DEL REI JAUME I I ELS SULTANATS DEL MAGREB: UN REPÀS HISTORIOGRÀFIC

L'expansió de la Corona d'Aragó envers el mar Mediterrani durant el regnat de Jaume I es produeix en un context de canvi polític a la península Ibèrica i el Magreb. Arran de la victòria cristiana a la batalla de Las Navas de Tolosa, mitjançant una coalició entre la Corona d'Aragó, Castella i Navarra, enfront de les tropes musulmanes de l'imperi almohade l'any 1212, aquest últim entra en un procés de declivi i desfeta que dona lloc a la formació dels sultanats de Tunis (1228), de Tremissèn¹ (1236) i de Fes (1245) al Magreb, i de l'emirat de Granada (1238) al sud peninsular. Alhora, els regnes cristians peninsulars amplien les seves fronteres cap al sud, en detriment del territori de l'imperi almohade, el qual desapareix definitivament l'any 1269.

La Corona d'Aragó inicia un procés d'expansió de les seves fronteres després de la victòria a la batalla de Las Navas de Tolosa. Primerament, conquereix les illes de Mallorca (1229-1231) i d'Eivissa (1235), alhora que converteix Menorca en un regne tributari (1232). També posa en marxa l'any 1233 un procés de conquesta envers el que serà el futur regne de València, el qual acabarà l'any 1245.

Aquesta expansió de la Corona d'Aragó envers el Mediterrani comporta l'inici de contactes amb els sultanats mencionats, tant de manera diplomàtica com militar i comercial. Aquestes relacions han estat llargament estudiades

1. Tiemcen, Algèria.

des del segle XVIII, però mancava un treball que inclogués una visió conjunta d'aquestes perspectives mencionades i, per aquest motiu, es va decidir elaborar la tesi titulada *Relacions entre la Corona d'Aragó i el Magreb al segle XIII. Un estudi polític, militar i econòmic de l'expansió catalana al Magreb en temps del rei Jaume I (1213-1276)*. Aquesta recerca ha unit les historiografies diplomàtiques, militars i econòmiques, alhora que ha incorporat nova documentació localitzada en el procés de recerca.

El treball ha partit d'una tradició historiogràfica iniciada el 1779 amb Antoni de Capmany, amb l'obra *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua Ciudad de Barcelona*, qui ja transcriu el tractat d'ajut militar de 1274, signat entre Jaume I i el sultà del Marroc, pel qual aquest últim demana ajut militar terrestre i naval per a conquerir la ciutat de Ceuta; i el tractat de comerç de 1285 signat entre Pere II i el sultà de Tunis, ambdós transcrits en català antic.

Un segle després, l'any 1866, Louis de Mas Latrie escriu l'obra *Traité de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Âge*, en la qual es poden trobar transcripcions de diversos documents relatius a aquestes relacions entre els regnes cristians europeus i els sultanats magrebins. De Mas Latrie transcriu el tractat de comerç de 1271, signat entre Jaume I i el sultà de Tunis, l'ambaixada d'Arnau Eimeric a Tunis (1257), l'ambaixada del cavaller Pere Vilaragut com a ambaixador i alcaid a Tremissèn (1265) i documents relatius als alfòndecs catalans de Tunis i Bugia.

A principis de segle XX, l'historiador Antoni Rovira i Virgili tracta les relacions entre la Corona d'Aragó i el Magreb a l'obra *Història nacional de Catalunya* (1926), i aporta nova informació com, per exemple, l'enviament de la primera ambaixada per part de la Corona a Tunis el 1236; el primer document referent a l'alfòndec català a Tunis l'any 1253; la primera notícia documental de la milícia catalanoaragonesa al servei del sultà el 1254; o l'ambaixada de Guillem de Montcada amb setanta *milites* l'any 1257 per unir-se a la milícia.

A la dècada de 1940, l'historiador francès Charles-Emmanuel Dufourcq, que arriba a ser el gran referent de les relacions diplomàtiques entre la Corona d'Aragó i el Magreb, inicia a la segona meitat del segle XX els seus estudis en aquest àmbit.² L'any 1966 escriu l'obra *L'Espagne catalane et le Maghrib aux*

2. L'obra de Charles-Emmanuel Dufourcq referent a les relacions entre la Corona d'Aragó i el Magreb és molt extensa: a continuació, se citen aquells treballs utilitzats al llarg de la tesi doc-

XIIIe et XIVe siècles, en la qual descriu les relacions diplomàtiques i militars entre la Corona d'Aragó i els sultanats magrebins els segles XIII i XIV (1212-1331) amb gran detall. Fa especial menció a les ambaixades enviades per part de la Corona d'Aragó al Magreb i la creació dels alfòndecs catalans de Tunis i Bugia. El mateix any escriu una altra obra, un article dedicat al funcionament dels alfòndecs mencionats en temps de Jaume I. Dufourcq fonamenta els seus estudis en la documentació localitzada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA).

Altrament, tenim tot un seguit d'historiadors i historiadores que dediquen part dels seus estudis a les relacions comercials entre la Corona i el Magreb al segle XIII. Arcardi García Sanz, Josep Maria Madurell i Marimon i Maria Teresa Ferrer i Mallol escriuen, a les dècades de 1970 i 1980, diverses obres històriques comercials que inclouen transcripcions de documents procedents de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB) i que aporten proves escrites d'aquest comerç mediterrani entre la Corona d'Aragó i el Magreb.³ Carme Batlle és una de les grans referents del tema: va dedicar la seva obra durant la dècada de 1980 a descriure tot aquest comerç i la vida dels mercaders catalans a terres musulmanes. Els anys noranta del passat segle XX i els inicis del segle XXI aquesta autora se centra en la prosopografia d'aquests agents comercials dedicats al comerç a terres magrebines.⁴

2. RELACIONS ENTRE LA CORONA D'ARAGÓ I EL MAGREB AL SEGLE XIII. UN ESTUDI POLÍTIC, MILITAR I ECONÒMIC (1213-1276): JUSTIFICACIÓ DE L'ESTUDI

La tesi estudia les relacions entre la Corona d'Aragó i el Magreb entre els anys 1213 i 1276, és a dir, durant el regnat de Jaume I d'Aragó. L'estudi parteix d'una triple visió que analitza conjuntament les relacions comercials, militars

total (DUFOURCQ, 1946, 1948, 1952*a*, 1952*b*, 1955, 1966*a*, 1966*b*, 1973, 1979, 1980, 1982).

3. GARCÍA SANZ (1955-57, 1959, 1963, 1967, 1970, 1977, 1978), conjuntament amb MADURELL I MARIMON (1973, 1986) i en col·laboració amb FERRER I MALLOL (1983).

4. Carme Batlle és la gran historiadora del segle XX pel que fa a aquestes relacions econòmiques entre la Corona d'Aragó i els sultanats del Magreb. A continuació, se cita una part de l'extensa bibliografia (BATLLE I GALLART, 1976, 1980, 1981*a*, 1981*b*, 1983, 1985, 1987, 1988*a*, 1988*b*, 1989*a*, 1989*b*, 1989*c*, 1997, 2001, 2003-4, 2004, 2007, 2010, 2013*a*, 2013*b*), conjuntament amb BUSQUETA, Joan Josep (1986), en col·laboració amb VARELA, Elisa (1988), i amb CUADRADA, Coral (1993).

i politicodiplomàtiques entre la Corona d'Aragó i els sultanats nord-africans, estudiant els tractats comercials, les mercaderies, quantitats monetàries, tipus de document comercial, origen i destí de les transaccions comercials, la configuració i funció dels alfontecs catalans a Tunis i Bugia, la formació i funció de la milícia catalanoaragonesa a terres magrebines, els tractats i confrontaments militars, les ambaixades enviades a terres magrebines i, en grau més baix, les arribades a terres de la Corona, l'objectiu d'aquestes trameses, les conseqüències i el context històric i polític en què es produeixen aquests fets i com evolucionen des de la dècada de 1230 fins a la mort de Jaume I.

La recerca, que parteix d'una llarga tradició historiogràfica catalana referent a les relacions comercials i diplomàtiques durant la baixa edat mitjana, té com a objectiu unificar les historiografies comercial i diplomàtica, alhora que pretén contrastar la necessitat de revisió i actualització dels estudis sobre aquestes relacions entre la Corona d'Aragó i els sultanats del Magreb, llargament estudiades per Dufourcq i considerades per la historiografia com a totalment treballades i sense necessitat de continuar-les. Amb aquests objectius, la base documental inicial amb la qual s'ha treballat ve marcada per un buidatge de la historiografia i els autors mencionats.

Els documents inicialment estudiats provenen, principalment, dels registres de Cancelleria en temps de Jaume I de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i els documents comercials de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona. Aquests registres documentals han estat complementats amb informació obtinguda de la bibliografia a l'abast, la qual ha permès obrir, o reobrir, noves rutes de recerca documental per al tema d'estudi en arxius com l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (ACFV), l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), l'Arxiu de Sant Benet de Montserrat (ASBM) i l'Archivo Histórico Nacional (AHN) entre d'altres.

Començant per l'obra de Dufourcq, el gran historiador de les relacions entre la Corona d'Aragó i el Magreb el segle XIII i l'inici del XIV, el primer arxiu consultat ha estat el de la Corona d'Aragó. Tot i que no s'han pogut buidar sistemàticament, s'han consultat diverses sèries documentals, tant els registres de Cancelleria, com les Cartes Reials de Jaume I i els Pergamins de Jaume I.

Un dels primers aspectes a destacar d'aquesta tesi ha estat l'ús de documentació no exclusivament de l'ACA, font documental principal de Dufourcq, i de l'ACB, principalment utilitzada per la historiografia comercial mencionada. Tanmateix, com s'ha mencionat, el treball no s'ha centrat exclusivament en

l'apartat comercial o les relacions diplomàtiques o militars, sinó que ha tingut una base tripartida, tot i que desigual quant al volum documental i el pes total.

La major part de la documentació estudiada, 180 dels 300 documents referenciats, és de caràcter comercial, cosa que permet obtenir informació sobre l'origen i la destinació de les trameses comercials, els volums de mercaderies i les quantitats monetàries, el nom i els cognoms dels socis gestors i els socis capitalistes, noms de mercaders, capitans de naus, nom d'algunes d'aquestes naus i els mesos escollits per a viatjar, entre altra informació rellevant.

Aquest primer bloc documental podria dividir-se en tipologies diferents. D'una banda, tenim els deutoris, que donen informació principalment sobre diners que algú presta a un altre a retornar, i, en aquest cas, sobre la destinació a un emplaçament del Magreb. A continuació hi ha les comandes, les quals poden diferenciar-se segons la mercaderia a traslladar fins a terres nord-africanes. O bé poden ser productes manufacturats i/o matèries primeres, o bé quantitats monetàries. Finalment, trobem els documents relatius a societats mercantils, els quals fan referència a associacions entre diversos mercaders per a fer viatges als sultanats magrebins.

El segon bloc documental, els restants 120 documents, són de tipologia diplomàtica, i estan situats, gairebé tots, a l'ACA. Aquesta documentació conté informació referent a les ambaixades i ambaixadors, còsols i funcionament dels alfondecs catalans al Magreb i, finalment, la milícia catalanoaragonesa. Aquests tres elements són els que la Corona d'Aragó comença a utilitzar a la dècada de 1250 per intentar establir un sistema de control sobre el comerç privat dels mercaders de la Corona i els sultanats, per obtenir rendes i mantenir obertes les rutes comercials, una maquinària que funciona a ple rendiment la dècada de 1270.

La tesi ha tingut en compte les tres perspectives d'anàlisi per a descriure aquestes relacions entre la Corona i els sultanats del Magreb, ja que s'ha considerat i observat com el comerç, la diplomàcia i la guerra són tres elements indissolubles. La Corona d'Aragó de Jaume I inicia a la dècada de 1230 els primers contactes diplomàtics amb els sultanats de Tunis i de Tremissèn, i dona els primers fruits a la dècada de 1250 amb la creació dels alfondecs catalans de Tunis i Bugia; en aquesta mateixa dècada, es tenen registres documentals de la milícia catalanoaragonesa a terres magrebines al servei del sultà. En cas que el comerç no sigui respectat, la Corona no dubta a fer servir la força militar per a pressionar el sultà i mantenir o reobrir les rutes, tot aprofitant la situació

per a signar tractats i aconseguir avantatges comercials per als seus mercaders. Tot aquest aparell serveix a la Corona per a obtenir control i rèdits econòmics dels mercaders, els còsols, els alfòndecs i la milícia, i també ho intenta amb els sultans.

La cronologia d'estudi (1213-1276) s'ha escollit coincidint amb el regnat de Jaume I. Aquesta elecció s'ha fet tenint en compte diversos factors. El primer és que durant el període en què Jaume I va governar, la Corona va començar la seva expansió territorial per la Mediterrània, i va ser també l'inici del comerç català de mitjana i llarga distància arreu del Mediterrani. El segon motiu és que el comerç i les relacions de la Corona amb el Magreb els segles XIV i XV han estat estudiats per diversos autors i autores durant el final del segle XX i les dues dècades del XXI, però el segle XIII no ha estat revisat en profunditat des dels temps de Charles-Emmanuel Dufourcq.

3. L'ESTRUCTURA D'UNA RECERCA BASADA EN L'ESTUDI DE LES RELACIONS ENTRE LA CORONA D'ARAGÓ I EL MAGREB AL SEGLE XIII

La tesi i els objectius d'aquesta recerca s'articulen al voltant de quatre blocs formats per un total de dotze capítols. La primera part és introductòria i explica l'estat de la qüestió i l'evolució d'aquest tema d'estudi al llarg dels segles, la metodologia i les fonts utilitzades, alhora que descriu l'evolució dels poders predominants a la Mediterrània occidental entre els segles X i XII, on es passà de l'hegemonia musulmana a un predomini de Pisa i Gènova a finals del segle XII.

Gràcies a l'estat de la qüestió, s'ha observat que la línia d'investigació de les relacions entre la Corona d'Aragó i els sultanats del Magreb al segle XIII no s'ha reprès en el seu vessant diplomàtic des dels estudis de Dufourcq dels anys seixanta i setanta del passat segle XX. Altrament, si bé aquestes relacions han estat més estudiades en l'aspecte econòmic per la historiografia dels anys vuitanta, noranta del segle XX i principis del segle XXI, les recerques no s'han posat en conjunció en un mateix volum amb l'obra de Dufourcq. D'aquesta manera, el primer objectiu de la tesi consisteix a unificar aquestes dues historiografies i fer una compilació dels registres arxivístics de tota aquesta documentació, agrupar les transcripcions fetes per la historiografia i intentar transcriure la que no ho està.

Partint d'aquests treballs previs, s'ha fet una compilació de tota la documentació comercial, militar i diplomàtica citada a la bibliografia, ordenant-la

tant per dècades com per font arxivística. Des d'una primera fase de l'estudi s'han pogut localitzar dos grans fons ja citats per la historiografia.

El primer d'ells, l'ACA, conté informació referent a les relacions diplomàtiques, tant de les ambaixades com dels alfòndecs. Del buidatge de l'obra de Dufourcq, i, en menor mesura, de les de Mas Latrie, Huici Miranda, Cabanes Pecourt, Faustino Gazulla, Miret i Sans i Bensch, s'han referenciat 99 documents. Altrament, s'han referenciat dos documents de troballa pròpia mitjançant l'arxiu en línia de la institució, de manera que es compta amb un total de 101 referències arxivístiques de l'ACA. La majoria estan datades a la dècada de 1260 i, la minoria, de les dècades de 1250 i 1270 respectivament. Gairebé totes provenen del fons diplomàtic de la Reial Cancelleria (ACA, C.) i en molt poca quantitat dels fons de Cartes Reials de Jaume I i Pergamins de Jaume I.

El segon gran fons arxivístic, l'ACB, conté documentació de caràcter comercial. Gràcies al buidatge documental de les obres de Batlle, García i Sanz, Madurell i Marimon i Ferrer i Mallol s'han indexat 78 referències documentals, les quals provenen majoritàriament de la sèrie Pergamins i, una minoria, dels fons de la Pia Almoina i de Cartes Reials. La major part d'aquesta documentació està datada de la dècada de 1270, seguida de les dècades de 1250 i 1260 i, en menor proporció de les dècades de 1210, 1230 i 1240.

Aquest primer buidatge ha permès comprovar que la cronologia d'aquestes relacions comercials entre la Corona d'Aragó i el Magreb marcada per Dufourcq, segons el qual els contactes comercials marítims entre ambdues riberes de la Mediterrània s'iniciaren la dècada de 1250 amb la creació dels alfòndecs catalans de Tunis i Bugia, podria desplaçar-se a la dècada de 1230. També s'ha pogut comprovar que la historiografia que estudia el tema de les relacions entre la Corona d'Aragó i el Magreb en moltes ocasions fa servir de referència l'obra mestra de Dufourcq, *L'Espagne catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles*, però no cita altres obres importants de l'historiador francès. Així doncs, amb aquest treball s'intenta unificar tota l'obra de Dufourcq, alhora que es posa en relleu la necessitat d'una revisió de la mateixa per actualitzar-la en alguns aspectes.

Aquest avançament de la cronologia a la dècada de 1230 coincideix, no casualment, amb l'inici del procés d'expansió de la Corona d'Aragó a la Mediterrània, primer envers les illes de Mallorca (1229-1231) i Eivissa (1235) i, posteriorment, caps als territoris que conformarien el futur regne de València (1233-1245). D'aquesta manera, en qüestió d'una dècada la Corona d'Aragó

va ampliar les seves costes i va fer de les illes una base portuària des de la qual ampliar les rutes marítimes envers el nord d'Àfrica i el centre i l'extrem oriental del Mediterrani, alhora que servia com a lloc de descans i avituallament dels mercaders en les seves travessies marítimes.

La tesi té com a segon propòsit intentar esbrinar si es tracta d'un tema totalment estudiat i amb poques possibilitats d'aprofundir o trobar noves informacions i, com es confirma amb aquest treball, si realment hi ha noves fonts d'informació no explotades i, per tant, noves dades a afegir a aquesta llarga tradició bibliogràfica.

El segon apartat de la tesi tracta de les relacions diplomàtiques entre la Corona d'Aragó i els sultanats de Tunis i de Tremissèn. Aquests contactes s'estudien principalment mitjançant la documentació de caràcter diplomàtic continguda al fons de la Reial Cancelleria de Jaume I de l'ACA. A través d'aquests documents es pot extreure informació dels enviats de Jaume I a terres magrebines amb missions tan diverses com l'inici, el manteniment o la refeta de les relacions, en cas d'arribar a trencar-se, entre el monarca català i els sultans. També contenen informació respecte de la configuració i el funcionament dels alfòndecs catalans de Tunis i Bugia, les funcions i els sous dels còsols que dirigien aquestes institucions, els problemes que podien haver-hi entre els habitants d'aquests indrets, i els noms i cognoms dels súbdits de la Corona allà residents. Altrament, mitjançant aquesta documentació es pot saber en quins moments històrics concrets les relacions es tensen i, fins i tot, es trenquen, tot provocant que el monarca català doni permisos i patents de cors contra les naus i els súbdits dels sultans.

Aquest aspecte està molt ben estudiat per part de Dufourcq, que referencia extensament la documentació continguda a l'ACA al respecte. El present estudi, però, aporta informació nova respecte de les ambaixades. Gràcies a la lectura de la tesi doctoral de Carme Coll Font, *El llibre manual de Pere Romeu, notari públic de Mallorca (1239-1243)*, s'ha trobat un document, procedent de l'ARM, referent a una ambaixada datada l'any 1240 amb destinació a Tunis, i a un objectiu desconegut, no localitzada per Dufourcq.⁵ L'any 1253 hi ha una segona tramesa diplomàtica no referenciada per Dufourcq: en aquest cas, es tracta de l'ambaixada de Berenguer d'Ermengol amb destinació a Tremissèn. Gràcies a l'obra de Batlle, que

5. COLL FONT (2012).

referència el document testamentari de Berenguer Ermengol, s'ha pogut conèixer que el diplomàtic va fer testament per si no tornava del viatge.

També s'ha localitzat informació referent als alfondec i els còsols de Tunis no localitzada o plasmada a l'obra de Dufourcq. Per exemple, gràcies a un document de l'ACB referenciat per Carme Batlle, es pot saber que l'any 1261 el còsol Berenguer de Peralada no residia a la ciutat de Tunis, sinó que tenia com a lloctinent de l'alfondec Pere Garí. Si bé Dufourcq menciona a la seva obra el traspàs, l'any 1267, del càrrec de còsol de Tunis de mans de Berenguer de Reguers a Llorenç Ot i a Pere Pascasi de manera conjunta, Batlle, citant novament un document de l'ACB, aporta més informació sobre aquest traspàs, en indicar que Jaume I l'avalà a canvi de 2.020 besants.

Hi ha una confirmació, el 1270, per part de Pere el Gran, fill de Jaume I, sobre el traspàs de poders mencionat l'any 1267. És gràcies a Carme Batlle que es té constància d'aquesta confirmació. Gràcies a Miret i Sans pot saber-se que l'any 1272 Jaume I va concedir poders a l'ambaixador Ramon Ricard per atorgar l'arrendament de l'alfondec de Tunis a Pere de Roquer i Pere Sabet de Vic durant dos anys un cop acabat el mandat dels còsols Dénia i Porta, és a dir, entre 1274 i 1276.

Aquestes dues ambaixades i les informacions donades referents a l'alfondec català de Tunis demostren que, tot i la gran feina feta per Dufourcq, s'ha de realitzar una revisió per tal d'actualitzar la història de les relacions entre la Corona d'Aragó i el Magreb al segle XIII i incorporar tota la documentació descoberta després de la mort de l'historiador francès l'any 1983, fa més de quaranta anys.

Un altre capítol dins d'aquest segon apartat analitza els tractats signats entre Gènova i Pisa amb els sultanats magrebins al segle XIII perquè, posteriorment, es comparin amb els tractats signats per part de la Corona d'Aragó amb aquests sultanats. D'aquesta manera, es poden confrontar els avantatges i concessions que obtingueren Pisa i Gènova, les dues ciutats-estat, potències del Mediterrani al segle XIII, amb els obtinguts per la Corona d'Aragó. No s'ha pogut observar una diferència notable en els tractats localitzats (incloent-hi un tractat fora de la cronologia mencionada, el de 1285, signat en temps del fill de Jaume I, Pere el Gran) i comparats, es pot teoritzar sobre una suposada igualtat entre Pisa i Gènova —les quals des del segle XII havien signat tractats amb els poders locals i estatals del Magreb— i la Corona d'Aragó, incorporada un segle més tard en aquest comerç marítim amb el nord d'Àfrica occidental.

El tercer apartat de la tesi estudia la milícia catalanoaragonesa al servei dels sultans del Magreb, centrant-se en gran part en la milícia al sultanat de Tunis. Aquest cos militar, comandat per un alcaid, treballa per al sultà i està a càrrec de la seva seguretat personal i de la defensa de les fronteres en un context històric de gran canvi polític al Magreb, amb la decadència i desfeta de l'imperi almohade i el sorgiment dels sultanats de Tunis, Tremissèn i Fes. El sultà és qui paga el sou dels membres de la milícia, però, en darrer terme, manté la fidelitat al monarca de la Corona. Aquest fet és remarcable, ja que, en cas de necessitat, Jaume I pot pressionar, a través de la milícia, per mantenir o reobrir les rutes comercials i aconseguir avantatges comercials per als seus súbdits a terres magrebines. Aquesta pressió és possible gràcies a la inestabilitat tant de les fronteres dels sultanats com dels mateixos sultans en el poder, i provoca la necessitat d'aquestes milícies de manera que els sultans havien de cedir a la voluntat del monarca catalanoaragonès.

Un altre capítol, el més rellevant d'aquesta tesi, tracta les relacions comercials entre la Corona i els sultanats magrebins. En aquest apartat s'explica la configuració i el funcionament dels alfòndecs catalans de Tunis i Bugia, la política econòmica de Jaume I envers el Magreb, els ports nord-africans utilitzats pels mercaders de la Corona per a dur a terme aquests intercanvis comercials, els productes utilitzats en les transaccions i una breu prosopografia d'alguns d'aquests mercaders. Tenint en compte que la documentació comercial referenciada i localitzada suma un total de 180 documents, pot afirmar-se que al segle XIII hi hagué un tràfic comercial rellevant entre la Corona d'Aragó i els sultanats magrebins.

Si bé hi ha hagut, com ja hem mencionat, molts autors i autores que han escrit diverses obres sobre aquest tràfic comercial, la majoria ho ha fet des de la documentació de l'ACB. Aquesta tesi presenta diverses novetats arxivístiques que obren la porta a continuar aquesta línia d'investigació en el futur. Primerament, caldria mencionar l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic, que conté documentació comercial del Magreb durant la cronologia treballada. Els historiadors Francesc Carreras Candi, a la dècada de 1910, i Arcadi García Sanz, entre els anys 1955 i 1979, van escriure diverses obres referents a aquest comerç vigatà a terres nord-africanes. També s'ha localitzat més documentació gràcies a la consulta de l'obra de Rafel Ginebra i Molins, *Manual primer de l'Arxiu de*

la Cúria Fumada de Vic (1230-1233), que compila un total de 42 referències documentals.⁶

El present treball posa l'èmfasi en aquesta documentació comercial vigatana, no citada quan la historiografia parla del comerç català amb el Magreb, alhora que destaca la possibilitat que aquest arxiu contingui més documentació no treballada. El primer volum notarial (1230-1233) ha estat totalment treballat per Ginebra i Molins —obtenint-se de la consulta d'aquestes 22 referències arxivístiques. Les obres de Carreras Candi i García Sanz mencionen alguns documents concrets dels volums notariaus quart, cinquè i sisè (datats entre 1244 i 1261). Així doncs, es pot considerar la idea que entre el volum segon i dissetè (últim volum notarial dins de la cronologia del regnat de Jaume I) hi hagi més documentació referent a aquest comerç vigatà amb els sultanats magrebins a l'espera de ser estudiada i unida a la documentació comercial ja referenciada d'altres arxius.

Una altra novetat arxivística pel que fa a l'estudi d'aquestes relacions comercials és el fons del monestir de Santa Clara de Barcelona, dipositat dins de l'Arxiu de Sant Benet de Montserrat. Gràcies a la consulta i el buidatge de l'obra conjunta de Brugués, Jornet i Benit, Boada, Muntaner i Alsina i Casals, *Diplomatari de la col·lecció de pergamins del monestir de Santa Clara de Barcelona (1039-1241)*, s'han localitzat 17 referències documentals relacionades amb el comerç. Si bé no s'ha pogut consultar de primera mà aquest fons, a l'obra s'indica que l'activitat de la comunitat de monges de Santa Clara dura fins al 1952 i no es pot descartar que hi hagi més documentació per trobar envers el camp d'estudi. Una novetat respecte de la documentació citada fins al moment és que els documents més antics localitzats en aquest fons daten dels anys 1219 i 1228, més de dues dècades abans de l'inici d'aquest comerç amb el Magreb segons Dufourcq.

L'altre gran fons documental és el d'Escrivania de Cartes Reials (ECR), localitzat a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM). Aquest fons ha estat utilitzat per autors com Santamaría, Ortega Villoslada i Sevillano per parlar del comerç mallorquí amb el Magreb. L'obra que més referències arxivístiques ha aportat per al tema d'estudi de la tesi ha estat la de Carme Coll Font, *El Llibre Manual de Pere Romeu, notari públic de Mallorca (1239-1243)*, la qual conté 37 de les 49 referències arxivístiques localitzades en les diverses obres. En aquest punt cal

6. GINEBRA I MOLINS (1998).

destacar dues idees: d'una part, la possibilitat de trobar més documentació al fons d'Escrivanies Reials perquè els autors mencionats han utilitzat els volums notariaus 341, 342, 343 i 344, però no altres que entren dins la cronologia del regnat de Jaume I, com poden ser els volums 345, 346, 347 i 348. D'altra banda, cal destacar que no hi ha cap obra sobre el comerç de la Corona d'Aragó amb el Magreb en el regnat de Jaume I que utilitzi conjuntament la documentació mallorquina i catalana.

El capítol acaba amb una petita aportació referent als frares i religiosos de la Corona d'Aragó al Magreb. Hi ha constància documental de religiosos, com per exemple Pere de Soler o Berenguer Eimeric, que viatjaren a terres musulmanes per motius diversos, entre els quals hi ha el d'assistir espiritualment els súbdits de la Corona residents a l'alfòndec català de Tunis, el qual, des de l'any 1261 com a mínim, té documentada una capella dins el perímetre de l'alfòndec. També hi ha un apartat dedicat a la política dels papes respecte als sultanats magrebins. Entre les polítiques dels governants dels Estats Papals en temps de Jaume I tenim la butlla de Gregori IX de l'any 1228, *Ne homines de Montepesulane*, que autoritza l'arquebisbe de Montpeller, ciutat sota control de la Corona d'Aragó durant el segle XIII i part del XIV, a absoldre tots aquells habitants culpables de delictes comercials, és a dir, tots aquells acusats de comerciar amb coses vedades, com ara armes, metalls o queviures de primera necessitat, amb els habitants de terres de l'Islam. També Gregori IX, en aquest cas l'any 1240, autoritza el comerç entre l'illa de Mallorca i els estats islàmics, en considerar que els cristians de l'illa necessiten aquest comerç per a la seva supervivència. Un any més tard, però, la butlla és modificada per a prohibir el comerç de materials que podrien utilitzar-se per part dels musulmans per a fer la guerra, com per exemple el ferro, les armes, naus marítimes, fusta, etc. Alhora, també limita el comerç a temps de pau; en cas de guerra, no s'autoritza.

CONCLUSIONS

A manera de cloenda, la guerra, el comerç i la diplomàcia són tres elements indissociables en l'estudi de les relacions entre la Corona d'Aragó i els sultanats del Magreb durant el regnat de Jaume I perquè estan interconnectats, de manera que no és possible una visió total d'aquest període històric sense tenir en compte algun d'aquests elements.

La tesi recopila, analitza i unifica en una mateixa obra la historiografia diplomàtica, la qual no s'ha modificat des dels temps de Dufourcq a la dècada de 1980, i la historiografia econòmica. D'aquesta historiografia i de la bibliografia consultada es recopila tota la documentació referenciada en una sola obra, alhora que es copien totes les transcripcions fetes pels autors, a més d'algunes de collita pròpia, de manera que hi ha 207 dels 300 documents referenciats transcrits. Aquesta obra serveix per a posar l'atenció sobre la necessitat d'una revisió profunda d'aquesta línia d'investigació; també indica quins són els futurs possibles focus documentals on continuar buscant informació rellevant sobre les relacions comercials per intentar actualitzar i completar el segle XIII, i es podria ampliar tant l'espai cronològic per investigar el regnat del fill de Jaume I, Pere el Gran (1276-1285) com l'espai geogràfic, tot fent una comparativa entre el comerç de la Corona d'Aragó a la Mediterrània occidental i l'oriental en temps de Jaume I.

BIBLIOGRAFIA

- BATLLE, Carme (1976). «La burguesía de Barcelona a mediados del siglo XIII». A: *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Vol. III. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 7-19.
- (1980). «Els francesos a la Corona d'Aragó». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 10. Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals, p. 361-392.
- (1981a). «La vida y las actividades de los mercaderes de Barcelona dedicados al comercio marítimo (siglo XIII)». A: RAGOSTA, Rosalba. *Le genti del mare Mediterraneo*. Vol. I. Nàpols: Lucio Pironti. Vol. I, p. 291-339.
- (1981b). «La família i la casa d'un draper de Barcelona, Burget de Banyeres (primera meitat del segle XIII)». *Acta historica et archaeologica Medievalia*, núm. 2. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 69-91.
- (1983). «La casa burguesa en la Barcelona del siglo XIII». A: *La societat barcelonina a la baixa edat mitjana*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 9-52.
- (1985). «Relaciones de Barcelona con Occitania en el siglo XIII». A: *XIIe congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon*. Vol. II. Montpeller, p. 9-22.
- (1987). «Noticias sobre la milicia cristiana en el norte de África en la segunda mitad del siglo XIII». A: *Homenaje al Profesor Torres Fontes*. Múrcia: Universidad de Murcia, p. 127-137.

- (1988a). «Relaciones de Barcelona con Occitania en el siglo XIII». A: *Montpellier, la Couronne d'Aragon et les pays de Langue d'oc (1204-1349). Actes du XIIe Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon (Montpellier 26-29 septembre 1985)*. Vol. II, p. 10-23.
- (1988b). *Història de Catalunya*. Vol. III. *L'expansió baixmedieval (segles XIII-XV)*. Barcelona: Edicions 62.
- (1989a). «Uns mercaders de Barcelona al nord d'Àfrica a mitjan segle XIII». *Acta historica et archaeologica Medievalia*, 10. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 145-157.
- (1989b). «La alhóndiga, centro de la vida de los catalanes en el norte de África». A: *Mediterraneo medievale: scritti in onore di Francesco Giunta*. Altomonte: Rubbettino, p. 74-88.
- (1989c). «La presència de mercaders catalans al nord d'Àfrica durant el segle XIII». A: FERRER I MALLOL, M. Teresa; CLARAMUNT, Salvador: *Homenatge a la memòria del Prof. Dr. Emilio Sáez*. Barcelona: Institució Milà i Fontanals, C.S.I.C. p. 99-109.
- (1997). «La alhóndiga, centro comercial de Barcelona, durante el siglo XIII». A: *Oriente e occidente tra medioevo ed età moderna: studi in onore di Geo Pistarino*, p. 61-81.
- (2001). «Guillem de Banyeres, canonge de la Seu de Barcelona (†1284)». *Acta historica et archaeologia Medievalia*, núm. 22. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 263-290.
- (2003-2004). «Berenguer de Montcada (†1268), un català a la cort de Castella i la seva família». *Homenatge Dra. M. Josefa Arnall. Acta historica et archaeologia Medievalia*, núm. 25. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 131-154.
- (2004). «Les cases benestants a la Barcelona medieval (segles XII-XIV)». A: *Viure a palau a l'edat mitjana*. Fundació Caixa Girona, p. 59-69.
- (2007). «Guillem Eimeric, jurista d'una família patrícia de Barcelona (†1301)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 37. Vol. 2. Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals, p. 823-66.
- (2010). «Ramon i Joan de Banyeres, ciutadans i negociants de Barcelona de mitjan segle XIII». A: *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, núm. 22. Barcelona: Fundació Noguera, Col·legi Notarial de Catalunya, p. 7-59.
- (2013a). «Els Oliver i els Baster, drapers emparentats amb els negociants Banyeres (Barcelona, segle XIII)». A: *Estudis d'història medieval en homenatge*

- a la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol*. Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals, p. 67-78.
- (2013*b*). «Mercaders de Barcelona al nord d'Àfrica durant el regnat de Jaume I». A: *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*. Vol. II. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la secció històrico-arqueològica, XCI, p. 677-704.
- BATLLE, Carme; BUSQUETA, Joan Josep (1986). «Las familias de la alta burguesía en el municipio de Barcelona (siglo XIII)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 16. Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals, p. 81-92.
- BATLLE, Carme; VARELA, Elisa (1988). «Las relaciones comerciales de Barcelona con el norte de África (siglo XIII)». *Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 7. Alacant: Universidad de Alicante, p. 23-52.
- BATLLE, Carme; BUSQUETA, Joan Josep; CUADRADA, Coral (1989). «Notes sobre l'eix comercial Barcelona-Mallorca-Barbaria a la segona meitat del segle XIII». A: *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Vol. 1, 1a part. Palma: Institut d'estudis Balearics, p. 33-48.
- BATLLE, Carme; BUSQUETS, Àngels; NAVARRO, Inmaculada (1989). «Aproximació a l'estudi d'una família barcelonina els segles XIII i XIV: els Grony». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 19. Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals, p. 285-310.
- BATLLE, Carme; CUADRADA, Coral (1993). «Berenguer de Bonastre, un negociante barcelonés en el norte de África (segunda mitad del siglo XIII)». A cura de DI ARIENZO, Luisa: *Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra Medioevo ed Età Moderna. Studi storici in memoria di Alberto Boscolo*. Roma: Bulzoni Editori. Vol. II, p. 129-150.
- BENSCH, Stephen P. (1995). *Barcelona & its rulers, 1096-1291*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BRUGUÉS, Irene; JORNET-BENITO, Núria; BOADA, Coloma; MUNTANER, Carme; CASALS, Jordi (2019). *Diplomatari de la col·lecció de pergamins del monestir de Santa Clara de Barcelona (1039-1241)*. Barcelona: Fundació Noguera, diplomataris, 78.
- CAPMANY I DE MONTPALAU, Antoni de (1786). *Antiguos tratados de paces y alianzas entre algunos reyes de la Corona de Aragón y diferentes príncipes infieles de Asia y África desde el siglo XIII hasta el XV*. Edició de 1974. València: Anubar.

- CARRERAS I CANDI, Francesc (1910). «Notes dotzentistes d'Ausona (preliminar)». *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*. Vol. 5, núm. 40. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, p. 429-479.
- (1912). «Notes dotzentistes d'Ausona (Acabament)». *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*. Vol. 6, núm. 43. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, p. 123-141.
- COLL FONT, M. Carme (2012). *El Llibre Manual de Pere Romeu, notari públic de Mallorca (1239-1243)*. Palma de Mallorca.
- CUADRADA, Coral (2001). *La Mediterrània, cruïlla de mercaders (segles XIII-XV)*. Barcelona: Editor Rafael Dalmau.
- DUFOURCQ, Charles-Emmanuel (1946). «Les activités politiques et économiques des catalans en Tunisie et en Algérie orientale de 1262 à 1377». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Vol. 19. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, p. 5-96.
- (1948). «Les espagnols et le royaume de Tlemcen aux treizième et quatorzième siècles». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Vol. 21. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, p. 5-128.
- (1952). «La Couronne d'Aragon et les hafside au XIIIe siècles (1229-1301)». *Analecta Sacra Tarraconensia: Revista de Ciències Historicoeclesiàstiques*, núm. 25. Vol. 1. Barcelona: Fundació Balmesiana, Llibreria Balmes, p. 51-113.
- (1952). «Documents inédits sur la politique ifrikiyenne de la Couronne d'Aragon». *Analecta Sacra Tarraconensia: Revista de Ciències Historicoeclesiàstiques*, núm. 25. Vol. 2. Barcelona: Fundació Balmesiana, Llibreria Balmes, p. 255-292.
- (1955). «La question de Ceuta au XIIIe siècle», *Hesperis*, núm. XLII, p. 67-123.
- (1966). *L'Espagne catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles. De la bataille de Las Navas de Tolosa (1212) à l'avènement du sultan mérinide Abou-l-Hasan (1331)*. Paris: Presses Universitaires de France. Traducció al català, edició 1969, *L'expansió catalana a la Mediterrània Occidental. Segles XIII i XIV*. Barcelona: Editorial Vicens-Vives.
- (1966). «Les consulats catalans de Tunis et de Bougie au temps de Jacques le Conquerant». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 3. Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals, p. 469-479.

- (1973). «Les relations de la Péninsule Ibérique et de l'Afrique du nord aux XIVe siècle». A: SAÉZ, Emilio: *La investigación de la historia hispánica del siglo XIV*. Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals, p. 39-66.
- (1979). «Vers la Méditerranée orientale et l'Afrique». *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Vol. I. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 5-90.
- (1980). «Chrétien et musulmans durant les derniers siècles du Moyen Âge». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 10. Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals, p. 207-225.
- (1982). «Rapports entre l'Afrique et l'Espagne au XIIIe siècle». A: *Mélanges de la bibliothèque espagnole*. Paris, p. 101-18.
- DURAN I DUELT, Daniel (2013). «Consolats nàutics, consolats ultramarins i altres formes d'organització nauticomercantil en l'àmbit català». A: *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*. Vol. II, p. 747-761.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1999). «El Consolat de Mar i els Consolats d'Ultramar, instrument i manifestació de l'expansió del comerç català». A: FERRER I MALLOL, Maria, Teresa; COULON, Damien: *L'expansió Catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana: actes del séminaire-seminari, celebrat a Barcelona el 20 d'abril de 1998*. Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals, p. 53-80.
- (2004). «La Mediterrània dels segles XIII al XV: l'expansió catalana». A: *Mediterraneum. L'esplendor de la Mediterrània medieval, s. XIII-XV*. Barcelona: Institut Europeu de la Mediterrània - Lunwerg editors, p. 143-158.
- (2007). «Navegació, ports i comerç a la Mediterrània de la baixa edat mitjana». A: PÉREZ BALLESTER, José; PASCUAL, Guillermo [eds]. *Comercio, redistribución y fundadores. La navegación a vela en el Mediterráneo. Actas V jornadas Internacionales de Arqueología subacuática*. València, p. 113-166.
- GARCÍA SANZ, Arcadi (1955-1957). «Precedentes de la letra de cambio en la "Curia Fumada"». *Ausa*. Vol. 2, p. 533-40.
- (1959). «Tipos ausetanos de la "comenda" en el siglo XIII». *Ausa*. Vol. 3, núm. 30, p. 284-93.
- (1963). «Contractes comercials vigatans de principis del segle XIII». *Ausa*. Vol. 6, 43, núm. XLIII, p. 321-29.
- (1967). *El comercio de la piel de Vich a mediados del siglo XIII*. Vic: Colomer Munmany, S.A., Fàbrica de Curtidos.

- (1970). «Els Espanyol, una família burgesa vigatana del segle XIII». *Ausa*. Vol. 6, núm. 54-5, p. 165-185.
- (1977). *Història de la marina catalana*. Barcelona: Editorial Aedos.
- (1978). «Fletamentos catalanes medievales». A: *Historia, instituciones, documentos*. Sevilla: Universidad de Sevilla, p. 237-256.
- GARCÍA SANZ, Arcadi; FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1983). *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*. Vol I i II. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- GARCÍA SANZ, Arcadi; MADURELL I MARIMON, Josep Maria (1973). «Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media». Annexos a *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 4. Barcelona: Colegio Notarial de Barcelona, C.S.I.C.
- (1986). *Societats mercantils medievals a Barcelona*. 2 vols. Barcelona: Fundació Noguera, textos i documents.
- GINEBRA I MOLINS, Rafel (1998). *Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233)*. Vol. I i II. Barcelona: Fundació Noguera, Acta Notariorum Cataloniae, 6.
- LÓPEZ PÉREZ, María Dolores (1999). «La expansión económica catalanoaragonesa hacia el Magreb medieval». A: FERRER I MALLOL, Maria Teresa; COULON, Damien. *L'expansió catalana a la Mediterrània a la baixa edat mitjana: actes del séminaire-seminari, celebrat a Barcelona el 20 d'abril de 1998*. Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals, p. 81-104.
- (2001). «La circulación de las élites económicas en el Mediterráneo Occidental Medieval: el Magreb como polo de atracción de los mercaderes catalanoaragoneses». *Acta historica et archaeologica Medievalea*, núm. 22. Barcelona: Universitat de Barcelona. p. 721-734.
- (2004). «La movilidad de la guerra. Mercenarios catalanoaragoneses en las luchas magrebíes (siglos XIII-XIV)». A: MOATTI, Claudia: *La mobilité des personnes en Méditerranée de l'antiquité à l'époque moderne*. Roma: École Française de Roma, p. 399-423.
- (2019). «La configuración de un modelo comercial: las redes mercantiles mallorquinas en el espacio hafsí (siglos XIII-XIV)». A: *XXXI Jornades d'estudis històrics locals. La Barbaria i les Balears: les relacions entre Tunis i l'arxipèlag al llarg de la història*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 33-51.
- MAS LATRIE, M. L. DE (1866). *Traité de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Âge*. París: Henri Plon imprimeur-éditeur.

- (1872). *Traité de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Âge*. Supplément et tables. Paris: Chez J. Baur et détaille Libraires.
- ORTEGA VILLOSLADA, Antonio (2008). *El reino de Mallorca y el mundo atlántico (1230-1349)*. Oleiros (la Coruña): Netbiblo.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser (2005). «Más allá de la mediación de la palabra: negociación con los infieles y mediación cultural en la Baja Edad Media». *Anuario de Estudios Medievales, Anejo*, núm. 61. Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals, p. 409-439.
- (2007). «La diplomacia y las embajadas como expresión de los contactos interculturales entre cristianos y musulmanes en el Mediterráneo occidental durante la Baja Edad Media». *Estudios de Historia de España*, núm. IX. Santa María de los Buenos Aires: Universidad Católica Argentina, p. 77-106.
- SANTAMARÍA, Álvaro (1990). *Ejecutoria del Reino de Mallorca. 1230-1343*. Palma de Mallorca: Ajuntament de Palma.
- (1992). «Precisiones sobre la expansión marítima de la Corona de Aragón». *Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 8. Alicante: Universidad de Alicante, p. 187-255.
- SEVILLANO COLOM, FRANCISCO; POU MUNTANER, Juan (1974). *Historia del puerto de Palma de Mallorca*. Palma de Mallorca: Instituto de Estudios Baleáricos, Diputación Provincial de Baleares.
- VALÉRIAN, Dominique (1999). «Le facteur économique dans la politique catalane à Bougie (XIIIe-XVe siècles)». A: FERRER I MALLOL, Maria Teresa; COULON, Damien: *L'expansió catalana a la Mediterrània a la baixa edat mitjana: actes del séminaire-seminari, celebrat a Barcelona el 20 d'abril de 1998*. Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals, p. 145-159.
- (2000). «Contribution à l'étude de la guerre dans le Maghreb médiéval: Bougie et la mer de la fin du XIe au début du XVIe siècle». A: *Le Maghreb et la mer à travers l'histoire*. París: Hêrodotos, p. 126-142.
- (2004). «Le fondouk, instrument du contrôle sultanien sur les marchands étrangers dans les ports musulmans (XIIe-XVe siècles)?». A: MOATTI, Claudia: *La mobilité des personnes en Méditerranée de l'antiquité à l'époque moderne*. Roma: École Française de Roma, p. 677-698.
- (2005). «Les marchands latins dans les ports musulmans méditerranéens: une minorité confinée dans des espaces communautaires?». *Revue des*

- mondes musulmans et de la Méditerranée*, 107-110. Aix-en-Provence: Edisud, p. 437-458.
- (2006). *Bougie, Port Maghrébin, 1067-1510*. Roma: École Française de Rome.
- (2007a). «Le rachat des captifs dans les traités de paix de la fin du Moyen âge. Entre diplomatie et enjeux économiques». A: *Hypothèses*, 2006/1. Paris: Publications de la Sorbonne, p. 343-358.
- (2007b). «Les élites politiques et l'activité économique des ports maghrébins (XIIe-XVe siècle)». *Histoire urbaine*, núm. 19. Paris: Université Paris-Est, p. 117-128.
- (2008). Les agents de la diplomatie des souverains maghrébins avec le monde chrétien (XIIe-XVe siècle)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 38/2. Barcelona: CSIC: Institució Milà i Fontanals, p. 885-900.
- (2009). «L'essor de l'activité commerciale de la façade maritime du Maghreb aux XIIIe et XIVe siècles». A: *Les ports et la navigation et Méditerranée au Moyen Âge*. Paris: Editions du Manuscrit, p. 225-32.
- (2011). «Les relations commerciales entre Alexandrie et le Maghreb. XIe-XIIe siècle: de l'unité à la rupture?». *Alexandrie médiévale*, núm. 4. Centre d'Études alexandrines, p. 229-238.

DOCUMENT HISTÒRIC

HISTORICAL DOCUMENT

CEN ANOS DE GALEUZCA: A PERIFERIA CONTRA O ERMO

A HUNDRED YEARS SINCE GALEUZKA: THE PERIPHERY OF THE PLATEAU

XOSÉ ESTÉVEZ*
Universidad de Deusto
Instituto Galego de Historia

Rebut 14 maig 2024 - Acceptat 2 juliol 2024

RESUM: L'article presenta la trajectòria històrica del moviment Galeuzca per mitjà dels seus principals documents, des del moment inicial en el Pacte de la Triple Aliança de l'11 de setembre de 1923 a Barcelona fins a la Declaració de la Llotja de 2019, també a la capital catalana. Aquest moviment d'unitat i solidaritat entre els nacionalistes gallecs, bascs i catalans va pretendre com a objectiu fonamental assolir més alts nivells d'auto-govern segons uns; aconseguir un sistema federal o confederació, segons uns altres, i transitar directament cap a la independència per a uns altres. El moviment trinacional va registrar moments àlgids, com a l'exili de la Guerra Civil, concretats en acords el 1923, 1924, 1925, 1933, 1941, 1945-46, 1958-59, 1998, 2004, 2015 i 2019.

PARAULES CLAU: Nacionalisme gallec, nacionalisme basc, nacionalisme català, Galeuzca, Galeuscat.

ABSTRACT: The article shows the historical path of the Galeuzca movement by means of its main documents, from the initial moment of the Pact of the Triple Alliance on the 11th of September 1923 in Barcelona to the Declaration of the Llotja of 2019, also in the Catalan capital. This movement of unity and solidarity between Galician, Basque and Catalan nationalists had the main goal of achieving higher levels of self-government according to some; obtaining a federal or confederal system, according to others, and moving directly towards independence for others. The tri-national movement experienced critical moments, such as exile from the Civil War, specified in agreements 1923, 1924, 1925, 1933, 1941, 1945-46, 1958-59, 1998, 2004, 2015 and 2019.

KEYWORDS: Galician nationalism, Basque nationalism, Catalan nationalism, Galeuzca, Declaration of Barcelona, Galeuscat.

(*) xoseestevez@telefonica.net

I. INTRODUCCIÓN

O pasado ano, 2023, cumpriuse o centenario do primeiro acordo trinacional periférico, a Triple Alianza de 1923, selada en Barcelona durante a noite do 11 de setembro, en coincidencia coa Diada Nacional, o 90 aniversario do Pacto de Compostela, xa denominado Galeuzca, de 1933, e o 25 aniversario da Declaración de Barcelona de 1998. As tres efemérides pasaron con máis pena que gloria nas tres nacións. Con tal motivo a editorial Nabarralde dignouse publicar o meu libro titulado: *Galeuzca: la periferia contra el páramo. Cien años de Galeuzca*. Agradezo tamén aos xestores do Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics a inmensa xenerosidade non só de publicar neste artigo, senón tamén de permitilo na lingua de Rosalía de Castro e Castelao.

O movemento Galeuzca das tres nacións periféricas integrantes partiu da desacougante necesidade de articular un bloque trinacional unitario e solidario fronte o tradicional e férrido centralismo do Estado español por parte dos tres nacionalismos. Pode definirse como a procura constante, concretada en pactos cíclicamente asinados, dunha entente vasco-galego-catalana para conseguir cotas crecentes de autogoberno, que transitaban desde a autonomía integral para uns, pasaban polo federalismo e/ou confederalismo para outros, pretendían unha soberanía ansiada e remataban directamente na independencia para algúns.

A utilización das siglas *Galeuzca* foi unha feliz iniciativa xerada na primavera de 1933 a cargo do catalanista Josep Maria Batista i Roca, secretario da entidade *Palestra*, en conxunción cos órganos directivos do Gipuzko Buru Batzar (GBB), a sazón presidido por Telesforo de Monzón. O nome como tal apareceu por primeira vez o 13 de maio de 1933 no xornal nacionalista bilbaíno *Euzkadi*.

Deica 1923 as relacións reducíanse a contactos esporádicos, puntuais e bilaterais entre rexionalistas e/ou nacionalistas cataláns e galegos ou cataláns e vascos, con intres álxidos en 1905, 1907 e 1917-18. Dende esa data de 1923 os acordos serían trinacionais, aínda que manterían ese carácter cíclico, temporal, alternante, con impulsos aceleradores e momentos de estancamento. Resumimos a continuación os fitos e convenios máis referenciais.

2. A TRIPLE ALIANZA (1923)

O contexto deste pacto hai que encadrarlo dentro da chamada crise da Restauración, á que mesmamente alude o chamamento inicial de Acció Catalana, publicado en *La Publicitat* (Editorial: «Galicia, Vasconia y Catalunya», LP, 8/7/1923). Por outro banda convén ter en conta que os tres nacionalismos periféricos achábanse divididos en diferentes forzas políticas á altura de 1923. En Galiza existían as Irmandades da Fala, escoradas cara unha liña de participación política, mentres que a Irmandade Nacionalista Galega decantábase por un labor máis cultural. En Euskal Herria o Partido Nacionalista Vasco mostrábase máis radical e independentista e a Comunión Nacionalista Vasca operaba nun ton máis moderado. En Catalunya fronte a hexemónica Lliga Regionalista xurdiran Estat Català, liderado por Francesc Macià, independentista, Unió Socialista de Catalunya, que intentaba compaginar cuestión social y nacional, Unió Catalanista (1891), unha entidade viveiro de nacionalistas, e Acció Catalana, de centro esquerda. Ao chamamento inicia desta última forza, xa mencionado, adheriuse inmediatamente o PNV e posteriormente foron incorporándose os restantes partidos citados das tres nacións, agás a Lliga e USC.

A Tripla Alianza, bautizada por Antoni Rovira Virgili como «L'aliança del mar contra l'erm» (LP, 9/8/1923), foi asinada o 11 de setembro de 1923 polos partidos e entidades catalanistas, Estat Català, Acció Catalana e Unió Catalanista, o vasco PNV e as galeguistas, Irmandades da Fala e Irmandade Nacionalista Galega. A Comunión Nacionalista Vasca quedou en subscribila tras unha consulta ás Bases, que non se produciría por mor do levantamento primorri-verista. Situáronse definitivamente fóra a maioritaria e conservadora Lliga e a minúscula Unió Socialista de Catalunya.

O texto do pacto é o seguinte.

«Reunidos en Barcelona, el 11 de septiembre del año 1923, en el 209º aniversario del asalto de la ciudad por los ejércitos de las dos coronas de Francia y España, los representantes de los patriotas vascos, gallegos y catalanes.

I. PACTAN solemnemente una alianza para la acción conjunta y mutua ayuda en la campaña por la libertad nacional de los tres pueblos.

II. DENUNCIAN que el régimen impuesto por el Estado español a Cataluña, Euskadi y Galicia es hijo de las violencias pasadas y de las coacciones presentes, y que está falto de su consentimiento.

III. PROTESTAN de que dentro de la Europa reconstruida según el principio de la libertad de las naciones grandes y pequeñas, Euskadi, Cataluña y Galicia continúen sometidas, en contra de su voluntad, a las instituciones, a las leyes, a la lengua y a los gobiernos que no le son propios.

IV. REIVINDICAN el derecho de las tres naciones a disponer libremente de los propios destinos y a vivir según un régimen de plena soberanía política, sin otras limitaciones que aquellas que, respetando las facultades esenciales de la nacionalidad, sean exigidas por la convivencia humana en la civilización o puedan ser aconsejables por los intereses de orden económico y las realidades de orden geográfico.

V. AFIRMAN la voluntad de los gallegos, de los catalanes y de los vascos de conquistar con el propio esfuerzo y por todos los medios lícitos, la libertad nacional.

VI. PROCLAMAN, para el caso de que la voluntad nacional de los pueblos de Cataluña, Euskadi y Galicia siguiese reconocida y pisada por el Estado español, el derecho a la apelación heroica.

VII. ACUERDAN: a) Constituir un Consejo de tres delegados, uno por cada nación, que representarán al conjunto de las organizaciones patrióticas de los tres pueblos y servirán de lazo de unión entre estos; b) confiar al Consejo, asesorado debidamente en aquello que haga falta, la tarea de establecer los convenios concretos que respondan a la finalidad del presente pacto y que en cada momento las circunstancias puedan exigir.

VIII. DECLARAN en nombre de los patriotas vascos, gallegos y catalanes que es su propósito unir las voces en el grito de justicia, darse las manos en la propaganda, unir las fuerzas en la lucha y, si es necesario, mezclar la sangre en el sacrificio».¹

O teor do texto é claramente arredista, sulcado de algunhas doses utópicas, con dúas veladas alusións ó uso en última instancia da loita armada e sen eludir o dereito a decidir nunha Europa da posguerra onde imperaba o principio das nacionalidades. Omitíanse mencións á problemática social. O pacto non prosperou por mor dalgunhas disensións internas e doutras eivas, pero, sobre todo,

1. Arxiu Jaume Bofill i Mates; Biblioteca de Catalunya; grup VI: Manuscrits, Secció Política Catalunya, núm. 28. ANC. Fons Macià, número 264. Projectes d'acció política, 03.08.01.03; J. CASSASAS; J. YMBERT (1983), p. 70-72; X. ESTÉVEZ, (1991), p. 656-657.

debido ao golpe militar de Primo de Rivera aos dous días, 13 de setembro, que implantou a ditadura, coexistente con la monarquía alfonsina, até 1930.

3. ANTEPROXECTOS NO EXILIO (1923-1930)

Nunha vertente semellante a da Tripla Alianza situaríamos o anteprojecto de «Liga de Naciones Oprimidas».² Foi remitido a Francesc Macià polo abertziano vasco Telesforo Uribe-Echebarría, participante peneuvista na Tripla, reelaborado e dado a coñecer á opinión pública polo catalán en París o 9 de setembro de 1924. Se nos atemos a unha sinxela interpretación do texto, que non inclúo completo pola súa excesiva lonxitude, observamos notables diferencias a respecto da Tripla Alianza, tanto na forma como en el contido.

1) Persistía a apelación á vía armada, pero as nacións integrantes superaban o marco trinacional, pois abranguían países extrapeninsulares e tan distantes como Filipinas, India, Marrocos e Irlanda, ademais de Euzkadi y Catalunya, deixando fóra incomprensiblemente a Galiza, malia suporse que podería ingresar a posteriori.

2) Advertíase a influencia da vía irlandesa, non só na loita armada, senón tamén coa mención á creación de asociacións de amigos da liberdade nos países onde existisen comunidades de emigrantes das nacións concernidas, como xa facían en EEUU. as colonias de irlandeses emigrantes.

3) Aludíase á Sociedade de Nacións (SDN) ou Liga das Nacións, un organismo internacional creado polo Tratado de Versalles o 28 de xuño do 1919, coa fin de establecer as bases para a paz e a reorganización das relacións internacionais após a I Guerra Mundial. O 15 de novembro de 1920 celebrou en Xenebra a primeira sesión, coa participación de 42 países. Tra-la II Guerra Mundial foi abolida o 18 de abril de 1946, sendo sucedida pola ONU, creada na Conferencia de San Francisco en 1945. O texto desta Liga de Nacións oprimidas consideraba a SDN como unha organización integrada por estados imperialistas, que obviaban a problemática das pequenas nacións sen Estado. No texto, emporiso, no se citaban loxicamente os Congresos de Minorías Nacionais, dependentes da SDN, que comezarían a celebrarse máis tarde, en outubro de

2. ANC. Fons Macià. Lligall 18, carpeta 7, núm. 39.

1925, precisamente para solucionar os contenciosos nacionais. A eles acudirían os cataláns desde o II Congreso en 1926, os vascos desde o VI en 1930 e os galegos desde o IX en 1933.

4) Na faciana formal el anteproxecto constaba de tres apartados: un preámbulo razoado de argumentos que avalaban a necesidade de crear a entidade, as bases fundamentais e un desenrolo breve dos estatutos.

Este chamamento non tivo eco a xulgar polo silencio absoluto posterior. Ao ano seguinte aparecía unha nova proposta con elementos novos a respecto da Liga de Nacións Oprimidas. O 8 de xaneiro de 1925 creábase en París o «Comité de Acción de la Libre Alianza»³ que se constituía en pequena assemblea «sota la Presidència d'En Francesc Macià, Cap del separatisme de Catalunya, En Gaztañaga, en representació del separatisme d'Euzkadi, En Grau en la del Catalans d'Amèrica, En Lleonart i En Paris, en la de la Confederació Nacional del Treball d'Espanya i Regional de Catalunya, i En Gassol, com a Secretari», selando el «Pacte de la Libre Alianza».

Retornaba este convenio, redactado exclusivamente en catalán, a elementos anteriormente mencionados, pero engadía outros novos. Continuaban como integrantes as forzas nacionalistas catalanas e vascas, deixando a porta aberta á participación galeguista, pero procurábase o apoio doutras formacións non nacionalistas como a CNT, e das comunidades catalanas de América. Pola parte vasca asinou o acordo Francisco Gaztañaga, un curioso persoeiro. Párroco de Alonsotegui (Biscaia) colgou os hábitos e xirou na órbita radicalizada dos aberrianos. Vivía en Cataluña na época da Tripla Alianza, marchou a Francia durante a ditadura de Primo de Rivera, cobrando estipendio dos cataláns. Máis tarde residiu en Alemaña, onde caso con unha teutona. A raíz de la Guerra Civil exiliouse a México.

O obxectivo final deste acordo era derribar o réxime monárquico español mediante métodos violentos e revolucionarios, declarar a independencia das dúas nacións periféricas e introducir na lexislación e na práctica sociais melloras substanciais para a clase obreira.

Despois da sinatura deste pacto Macià procuraría a incorporación do Partido Comunista soviético á Libre Alianza, porque ao contar co apoio da URSS,

3. ANC. Fons Macià, Lligall 18, carpeta 8.

podía subministrar axuda económica e experiencia estratéxica revolucionaria de cara o derribo do réxime hispano. Para iso trasladouse a Moscova a finais do ano 1925 e alí rubricou un convenio co PC, en nome tamén do separatismo vasco.⁴

4. O PACTO DE COMPOSTELA OU GALEUZCA (25 E 30-XULLO-1933)

Este pacto gozou dunha alongada xestión, que foi sumando fitos deica acadar o clímax o 25 de xullo en Santiago de Compostela. O comezo hai que situalo nun mitin organizado por Acción Nacionalista Vasca en Bilbao o 2 de abril de 1933, coa participación de dous persoeiros da citada forza, Luis Urrengoetxea e Julen Arrien; de Esquerra Republicana de Catalunya, representada por Josep Riera i Puntí, asinante da Tripla Alianza en 1923, e do Partido Galeguista, presente a través de Castelao. O mesmo día asinarín o chamado Pacto de Gernika na Casa de Xuntas: «Identificados Vascos, Catalanes y Gallegos, ante el problema de liberación de nuestros respectivos pueblos, sellamos hoy bajo el árbol de Gernika el pacto de mutua solidaridad que ha de traernos la satisfacción de aquel anhelo. Gernika 2 de Abril de 1933. Gora Euskadi Askatuta (Seijo'tar Gabin), Visca Catalunya Lliure (Dr. J. Riera i Puntí), Viva Galiza Ceibe (Alfonso R. Castelao)».⁵

Aos poucos días, o 16 de abril, a celebración do II Aberri Eguna en Donostia a os intervintes no mitin central, o catalán Francesc Maspons i Anglasesell, o galego Otero Pedrayo e, sobre todo, os peneuvistas Telesforo de Monzón e Manuel de Irujo insistirían na necesidade de impulsar un acordo trinacional e presentar os tres contenciosos periféricos nos Congresos de Minorías Nacionais da Sociedade de Nacións (SDN), cuxo secretario, Ewald Ammende, tamén participou no acto.⁶

Tras estes dous aguilloadores actos iniciaríanse conversas a primeiros de maio en Barcelona entre o cumio do PNV guipuzcoano, o GBB, presidido por Monzón, e o secretario da asociación Palestra, Josep Maria Batista i Roca, quen asumiría a tarefa de tramitar e elaborar un anteproxecto de Pacto Galeuzca, cuxo nome inventouse neses contactos. Despois dunha viaxe de observadores cataláns a Euskadi, con representación da Lliga, Acció Catalana

4. Archive National France (ANF). F7, 13, 445. X. ESTÉVEZ, (1991), p. 665-669.

5. Álbum de la Casa de Juntas, 2 d'abril de 1933. TV, 4 d'abril de 1933.

6. ED, 18 d'abril de 1933.

Republicana, Unió Democràtica de Catalunya, Palestra e ERC, foron enviados bosquexos do anteproxecto de acordo aos diferentes partidos e asociacións e Palestra organizou unha viaxe triangular, relatado minuciosamente polo participante galego Álvaro das Casas (Das Casas, 1934). Durante o periplo foi asinado o pacto, redactado en galego, o 25 de xullo de 1933 en Santiago de Compostela, ratificado o día 30 en Bilbao, baixo a denominación de Galeuzca ou Pacto de Compostela. Asíñárono Esquerza Republicana de Catalunya, Unió Democràtica de Catalunya, La Lliga Regionalista, a entidade Palestra, o Partido Galeguista, Vangarda Nazionalista Galega, a asociación Ultreya, o Partido Nacionalista Vasco e Acción Nacionalista Vasca. Era un acordo doutrinal, organizativo, cultural e de acción internacional, tal como se pode apreciar no texto.

«Acta da creación de “Galeuzca”.

Os que enbaixo asinan, axuntados na cibdade de Compostela, no serán do Día de Galiza do mil novecentos trinta e tres, en representazón de orgaizazons nazionalistas de Catalunya, Euzkadi e Galiza, acordan:

1º.- Crear GALEUZCA como orgaismo ancarregado das relazóns antre istas tres nazionalidades.

2º.- Iestas relazóns concíbense coa amplitude de relazóns internazonales en toldo'os seus aspectos. N'oustante, han de figurar como tarefas principais de GALEUZCA:

A). Precurar o conocimiento mutuo de tolda'as caraiteristicas nazionales de cada pobo e da sua historia;

B). A informazón sobre dos seus aituales movementos nazionalistas; e a publicidade de todo'os feitos importantes que en cada nazón adveñan;

C). O estudo das custións que afecten ás relazóns antre tres nazionalidades.

D). A propaganda internazonal nos asuntos que atingan ás tres nazionalidades.

3º.- En cada nazón formarásese un Consello integrado por un representante de cada unha das organizazóns de caraiter nazionalista adhidadas (sic) a GALEUZCA e das que se adhiran no porvir.

Iste Consello nomeará, de común acordo cos das outras nazionalidades os membros que comporarán o Segredariado que GALEUZCA terá en cada un dos tres países, nos que eistirán datos e informazóns sobre de toldo'os aspectos da vida de cada unha das tres nazionalidades.

Pra desenrolar as bases contidas n'ista aita, celebrarásese en Euzkadi no mes de Outubro vindeiro, unha conferencia dos tres Consellos que terá carater constituinte, sin perxuízo de que os Consellos e Segredariados nazonaes escomenzen axiña a súa laboura.

O Segredariado de GALEUZCA en Euzkadi, que aitará provisioalmente coma Segredaria Xeral, queda facultado pra determiñar a data d'ista Conferencia.

4º.- O Segredariado residente en cada nazonalidade estará formado por elementos das tres nazonalidades, correndo os gastos que se orixinen a cárego dos respectivos Consellos. Porásese un especial coidado en que istes elementos inda que patriotas recoñecidos e merecentes da confianza dos orgaismos de cada nazonalidade, non teñan unha situazón de política partidista.

5º.- Os segredariados terán un local propio, ou ao menos estarán domiciliados en locais d'entidades de carater patriótico e cultural.

6º.- Cada Segredariado poderá nomear persoas especializadas pra formar Comités encargados do estudo de aspectos particulares da vida de relación ante as tres nazóns.

7º.- Ao menos unha vegada ao ano terá lugar unha Conferencia ante os Segredariados das tres nazóns ou os seus representantes, coa finalidade de facilitar a coordinación das súas tarefas.

8º.- A conformidade que prestan a istas bases os que en baixo asinan queda condicioada a ratificazón que ás mesmas agardan que han de prestar as organizacións que representan.

Firmas: Batista i Roca (Palestra), Josep Girona (Palestra), Pau Vila (Acció Catalana Republicana), Joseph Pich Salaric (Unió Democràtica de Catalunya), Pau Muñoz Castanyer (Unió Democràtica de Catalunya), Donxandabaratx'tar Josu (Euzkadi-Buru-Batzar), Errezola'tar Joseba (EBB), Isusi'tar Estepan (EBB), Irujo'tar Imanol ((Napar Buru Batzar)), Alvaro das Casas (Ultreya), Alexandre Bóveda (Partido Galeguista)». ⁷

A este texto, agregaríase o 30 de xullo en Bilbao unha apostila e dúas novas sinaturas de ERC e ANV, polo que practicamente selaríano tódalas formacións nacionalistas das tres nacións, agás forzas moi minoritarias como a USC galega

7. Arxiu Ramón Goñi, a J. L. GRANJA (1987), p. 233-234.

ou as catalás Partit Nacionalista Català, Unió Catalanista e Nosaltres Sols! Esta era a postila ou acta adicional e os novos asinantes:

«Na vila de Bilbao, do país Euzkadi a trinta de Xullo de mil novecentos trinta e tres, xuntanse os siñantes da aita de Compostela co-a finalidade de dar conta das suas xestións ás representazóns de Euzkadi e Catalunya que non poideron concurrir á devandita conversa e lerlles o orixinal da aita asiñada. Asisten todol'os seus asiñantes co-a esceizón dos seores Don Alexandre Bóveda e Don Estaban de Isusi. Por unanimidade acordase modificar o apartado D) do artigo 2º neste senso:

D). A propaganda e aizon internacional nos asuntos que atingan as tres nazonalidades.

Tamen por unanimidade acórdase fixar nun mes, a decorrer dende esta data, o prazo no que os partidos e organizazons dos tres países teñan de ratificar a asiñatura dos seus representantes.

Os seores Joan Estelrich de Lliga Catalana, Dr. Joseph Riera i Puntí de Esquerra Republicana de Catalunya, Don Andrés Perea de Acción Nacionalista Vasca e Don Manuel Carrasco Formiguera de Unió Democrática de Catalunya manifestan a sus adhesión ás bases do citado acordo e todol'os asiñantes a sua conformidade as modificazóns consiñadas nesta aita.

Firmas: J. Estelrich (Lliga Catalana), Manuel Carrasco Formiguera (Unió Democràtica de C.), Andrés Perea (Acción Nacionalista Vasca), Josep Riera Puntí (Esquerra R. de C.), Batista i Roca, Pau Vila, Doxandabaratz'tar Josu, Girona, Alvaro das Casas, Rossend Pich, Pau Muñoz Castanyer, Errezola'tar Joseba».

A viaxe tringular proseguiu en Cataluña, sobre todo en Barcelona, do 4 ao 12 de agosto, onde se adquiriron máis compromisos non firmados. Contando co texto asinado do pacto, coa acta adicional, rubricada en Bilbao, e cos compromisos adquiridos en Barcelona en cinco reunións celebradas os días 9, 10 e 11 de agosto, somos quen de establecer a estratexia e os obxectivos do Galeuzca de 1933 (Estévez, 2023, p. 137-138). Os obxetivos eran catro: organizativo, trinacional, estatal e europeo-internacional.

a) Nivel organizativo:

1. Galeuzca sería un organismo encargado das relacións entre as tres nacións, relacións consideradas como internacionais.

2. O sistema organizativo de Galeuzca basearíase en tres estratos: Tres Consellos, tres Secretariados, un Secretariado Xeral, radicado en Euskadi, e as Conferencias.

3. Creación en Santiago de Compostela dunha Casa de Galeuzca.

b) Nivel nacional:

1. O organismo de coordinación das tres nacións tería estas tarefas: procurar o coñecemento mutuo de tódalas características nacionais e a historia de cada Pobo; información encol dos movementos nacionalistas de cada país, a publicidade dos feitos importantes en cada nación, o estudo das cuestións que afectasen ás relacións entre as tres nacionalidades e a propaganda e acción internacionais nos asuntos que atinxisen ás tres.

2. Ratificación do pacto polos partidos e organizacións asinantes na primeira quincena de outubro.

3. Celebración dunha Conferencia Xeral no mes de outubro.

c) Nivel estatal:

1. Macià e ERC premerían ao Presidente e ao Goberno da República, principalmente a Casares Quiroga, para exixir que cesase a persecución contra o nacionalismo en Euskadi.

2. Macià pediría ao Goberno republicano a revisión do caso Idiakez.

3. Macià viaxaría a Euskadi como representante de Cataluña e significando o sentido de Galeuzca, recibiría unha potente e numerosa manifestación nacionalista, onde se elaborarían unhas declaracións que trasladaría ao Goberno da República, facendo saber a España a firme vontade das tres nacións de ser libres.

4. Macià e ERC apoiarían a tramitación rápida dos Estatutos vasco e galego, e de maneira máis inmediata do vasco.

5. Constatouse a necesidade de crear un bloque de deputados de Galeuzca nas Cortes, aínda sen chegar a un compromiso explícito de formalizalo, coa finalidade de respaldar a concesión dun decreto de bilingüismo para Galiza e Euskadi e de avanzar inmediatamente cara unha estrutura federal do Estado en consonancia co espírito orixinario da República.

d) Nivel europeo-internacional:

O ingreso de Galiza na Sociedade de Nacións (SDN) a través da participación na xuntanza en setembro do Congreso de Minorías Nacionais, en unión

das delegacións de Euskadi e Cataluña. Galiza ingresaría no IX Congreso de Minorías Nacionais o 16 de setembro de 1933 en Berna, estando presente a delegación Català, pero non a vasca do PNV (Estévez, 2024. p. 11-25).

Pero tras a euforia sobreviría a calma e o Galeuzca comezaría a adurmiñar nun maino nirvana de paulatino desleixo a causa de atrancos externos e internos: diferencias ideolóxicas e estratéxicas entre as formacións asinantes e participantes, incumprimento dos acordos en varias facianas, o pasamento de Macià no Nadal e o cambio de conxuntura política no outono de 1933, co trunfo das dereitas nas eleccións xerais do 19 de novembro de 1933, mudando, polo tanto, o panorama político e a posterior evolución da República, co conseguinte e ineludible xiro cara posicións restritivas en varios planos, incluído o autonómico.

Após trunfo da Fronte Popular parecía inaugurarse unha nova etapa, pero a alegría durou pouco na casa do pobre e en xullo as botas militares pisaban forte e encetaba a «Guerra Incivil», que no permitía aventuras galeuzcanas. Houbo que esperar a amargura do exilio para reiniciar o camiño.

5. PACTO GALEUZKA EN BOS AIRES (9-MAIO-1941)

Na capital da Arxentina existían nutridas colonias de emigrantes e exiliados das tres nacións galeuzcanas. A moi abondosa colonia galega contaba con numerosas microsiedades, que agrupaban aos procedentes das diferentes bisbarras e parroquias do seu país natal, aínda que predominaba un Centro Galego e unha Federación de Sociedades Galegas como principais marcos referenciais de aglutinación. No plano político as diferentes forzas españolas tiñan representantes cualificados. Porén salientaba a Irmandade Galega, nome substitutivo do PG, que aglomeraba a tódolos de sensibilidade ou pertenza a esa ideoloxía, con unha figura relevante ao fronte, Castelao, dende a súa chegada a Bos Aires o 18 de xullo de 1940.

Unha situación semellante acontecía entre os vascos asentados na cidade do tango, con un grande centro de reunión, o Laurak Bat, e o predominio do PNV dentro do espectro político exiliado, con personalidades significativas como José María Lasarte, Isaac López Mendizabal, Francisco Basterretxea, Pedro de Basaldúa, Andoni de Astigarraga ou o Pai Iñaki de Azpiazu e algúns de ANV, caso de Tellagorri, e tamén de Izquierda Republicana, Ramón Aldasoro, aínda que moi vinculado á órbita peneuvista.

Análoga tesitura poderíamos observar no eido catalán. Existían dúas importantes entidades, que aglutinaban a considerable colonia Català en Bos Aires, o Centre Català e o Casal Català. O Centre, institución máis tradicional, mantivo una postura un tanto ambigua no tocante a rebelión franquista. A grande maioría de cataláns de América, porén, apoiou ao goberno da Segunda República e optou pola fidelidade ás autoridades catalás.

O *Casal* dende o comezo amparou resoltamente a lexitimidade do goberno republicano e destacou pola organización de colectas de víveres, medicamentos e outros elementos de axuda humanitaria. En 1940 o Centre e o Casal disolvéronse e unificáronse nunha nova organización, o Casal de Cataluña, que mantivo una fluída relación co Consell Nacional de Catalunya (Londres, 1940-1945) dirixido por Carles Pi i Sunyer. O presidente da Generalitat era Josep Irla, exiliado na Francia ocupada. Nas súas instalacións reuníanse con asiduidade na década dos 40 os representantes de Galeuzca, que asinaron o pacto do 9 de maio de 1941, articularon distintos proxectos galeuzcanos entre os anos 1944-45 e decidiron crear a revista *Galeuzca* (1945-46) e elaborar en 1946 un proxecto de Centro de Estudios Políticos-Galeuzca.

Persoeiros egrexios da comunidade Català foron Manuel Serra i Moret, Pelai Sala, Pere Mas i Perera, Joan Rocamora, Josep Escolà, Joan Cuatrecasas e, sobre todo, o xornalista Hipòlit Nadal i Mallol. En 1916 fundou a revista *Ressorgiment* (1916-1970), da que sería director, converténdoa no voceiro órgano máis influente do catalanismo radical en América. A revista *Ressorgiment* é imprescindible para coñecer calquera actividade catalé en América. A portada era debuxada por renomeados artistas cataláns, moitos deles exiliados, como Pompeu Audvert, Lluís Macaya, Josep Planas, Feliu Elias, Joan Vila, Francesc Domingo, Martí Bas, Francisco Labarta, André Dameson e outros, que tamén participaron en actividades lúdico-culturais de Galeuzca. A orientación era nacionalista, independentista e aberta a colaboradores con diversidade ideolóxica, pero dentro do ámbito nacionalista Català como Serra i Moret, Ventura Gassol (participante no Galeuzca de 1933), Pere Pagès, Miquel Ferrer, Pere Foix, Víctor Alba, Esteve Albert, Joan Sauret, Jordi Arquer (asinante do Pacto Galeuzca do 22-12-1944 en México), Batista i Roca (activo participante e asinante do Galeuzca de 1933), Víctor Castells, Antoni Rovira i Virgili (adherente á Tripla Alianza de 1923), etc.

Celebrábanse decote xuntanzas de Galeuzca no Casal, con elaboración de propostas e anteprojectos, que coroaron coa firma dun pacto Galeuzca o 9 de

maio de 1941 a cargo dos vascos Ramón María Aldasoro, Santiago Cunchillos e José Antonio de Llodio, dos cataláns José Escola Marsà, Manuel Serra Moret e Pedro Mas Perera e os galegos Alfonso R. Castelao, Rodolfo Prada e José Rivadulla.

O texto (Estévez, 1992: 112-114) constaba, previo un longo preámbulo de argumentacións, de catro apartados. Os representantes das tres nacións establecían un pacto Galeuzca, baseado nuns principios fundamentais:

[...] 2.º GALEUZCA proclama su adhesión a los principios básicos siguientes:

a) Soberanía de cada nación peninsular, compatible con una federación pactada en la que se deleguen algunas competencias como la coordinación de servicios y fuerzas, la legislación de tipo común especialmente la social, la seguridad colectiva, la representación e intervención en organismos supraestatales, la cooperación intelectual, la elaboración y aplicación del derecho internacional y la difusión y generalización de los principios democráticos de derecho y justicia.

b) Forma republicana de gobierno y régimen democrático representativos con sufragio universal y directo, libertad de conciencia y de cultos, libertad de pensamiento y de prensa, justicia de base popular, garantías a los derechos ciudadanos, al trabajo y a la propiedad legítimamente adquirida, libertad de profesión, de residencia, de contratación y disposición de bienes conforme a las leyes particulares de cada estado, las que, en ningún caso, podrán mermar, disminuir o adular el mínimo común establecido en los pactos federales o confederales.

c) Política exterior de colaboración y buena voluntad, fomentando las relaciones internacionales de todo orden y propugnando por la creación de organismos supraestatales que, considerando la paz indisoluble, dispongan de la autoridad y los elementos necesarios para preservarla, sancionar al infractor, y asegurar la vida libre de las instituciones y de los pueblos.

3.º GALEUZCA establece que ninguna de las tres naciones oprimidas debe aceptar, por separado, un régimen de autonomía concedido por el Estado español, pues solo en un cambio total y racional de la estructura política de España podrán encontrar nuestros pueblos la garantía de la propia libertad. Si las circunstancias aconsejasen aceptar una autonomía, esta debe ser igual y simultánea para las naciones integrantes del Estado español.

4.º GALEUZCA combatirá con todos los medios a su alcance al régimen despótico imperante hoy en España y cualquier otro que haya de sustituirlo y

no se base en el reconocimiento de la personalidad de las distintas naciones, fundamento esencial de todo poder legítimo [...]

6. FERVENZA GALEUZANA EN MÉXICO E BOS AIRES (1944-1945)

En pura teoría a conxuntura non podía ser máis favorable para os intereses republicanos e, particularmente, os galeuzcanos. Dende finais de 1944, e, singularmente dende a primavera de 1945 albiscábase o trunfo dos aliados na contenda mundial, que finalmente consumaríase a primeiros de maio en Europa e a mediados de setembro en Asia, o que daba alas ás esperanzas da oposición ao franquismo. Os aliados a quen apoiaran os galeuzcanos, trunfaran na guerra. Era previsible, polo tanto, o derrubo do réxime franquista polos seus estreitos vínculos cos derrotados fascismo e nazismo. Por conseguinte esperábase cobizosamente a restauración da legalidade republicana e moitos exiliados durmían coa mala feita a súa beira. Un bloque galeuzcano forte e unido aseguraría a implantación inmediata dos tres Estatutos de Autonomía e a medio prazo a reconversión e desprazamento da III República cara a una estrutura confederal. Pero os aliados, sobre todo Inglaterra e Estados Unidos, non estaban dispostos a arar con semellantes bois. Determinaron manter e apoiar o réxime franquista como un baluarte estratéxico na esquina occidental de Europa fronte o crecente poder do oso comunista ao implantarse a Guerra Fría. El patrocinio culminaría en 1953 coa sinatura por parte del franquismo dun tratado cos EE.UU. e dun concordato co Vaticano, co que se iniciaba a lexitimación e consolidación internacionais do réxime tanto no eido político como relixioso.

Mouros nubarróns comezaron a tinxir o horizonte do Galeuzca. O 17 de marzo de 1945 reconstituíase en Baiona o Goberno vasco no exilio, con participación de tódalas formacións vascas a semellanza de outubro do 36, incluído o PSOE. Este, baixo a imposición de Indalecio Prieto exixiría o abandono da política galeuzcana. A bruma do pragmatismo entebrecía o farol da ilusión e da esperanza galeuzcanas. Mais, aínda na tesitura previa, houbo un evento alentador: o 22 de decembro de 1944 a capital de México sería o escenario dun pacto Galeuzca. Foi asinado pola maioría dos partidos nacionalistas das tres nacións en catro idiomas (galego, éuscaro, catalán e castelán), con unha versión ao inglés. O seu texto era o seguinte:

«Las organizaciones Comunitat Catalana de México, Partido Nacionalista Vasco, Solidaridad de Trabajadores Vascos, Partido Galleguista, Esquerra Republicana de Catalunya (Secretariado de México), Estat Català, Acció Catalana, Partit Socialista Català y Unió de Catalans Independendistes, declaran por medio de sus representantes autorizados que han llegado al establecimiento de un Pacto, que tiene sus precedentes en otros de alianza y en la solidaridad sellada con la sangre de sus mártires sobre las siguientes BASES:

Primera. —Que se hallan firmemente decididas a intensificar, mediante una acción conjunta de Cataluña, Galicia y Euzkadi, los esfuerzos que vienen realizando en contra del régimen tiránico y totalitario del general Franco hasta lograr el completo derrocamiento de dicho régimen.

Segunda. —Que se opondrán a todo intento de restauración monárquica, antipopular y antidemocrática, así como a todo régimen que no sea aceptado por las voluntades libres y soberanas de sus respectivos pueblos.

Tercera. —Que proclaman una vez más que Cataluña, Euzkadi y Galicia constituyen, por sus títulos históricos y lingüísticos, por sus características culturales y por sus tradiciones políticas, tres naciones claramente definidas, con su voluntad nacional reiteradamente expresada, y demandan para ellas los derechos fundamentales que corresponden a toda nación en el concierto de los pueblos civilizados, cuales son: su libertad, su soberanía y su derecho de autodeterminación, postulados por los que luchan las Naciones Unidas contra el fascismo internacional.

Cuarta. —Que se comprometen a defender para sus respectivos pueblos un régimen republicano democrático, basado en el respeto a la libertad y dignidad de la persona humana e inspirado en postulados de justicia social.

Quinta. —Que la unión de los pueblos solo puede ser eficiente, fecunda y duradera, mediante el respeto a las personalidades de cada uno y sobre la base del pacto libre y voluntario.

Sexta. —Que para mantener los presentes acuerdos, coordinar y dirigir la acción conjunta que las circunstancias exigen y realizar una acción defensora de los derechos de Galicia, Cataluña y Euzkadi en todas las esferas y órdenes, se constituye un organismo que se denominará GALEUZCA, integrado por las representaciones de las organizaciones vascas, gallegas y catalanas.

El presente pacto se redacta por triplicado en las tres lenguas: gallega, catalana y vasca, y se firma en la ciudad de México el 22 de diciembre de 1944.

Por Comunitat Catalana de México, Baltasar Samper, presidente, y Llorenç Perramon Playà, secretario. Por el Partido Nacionalista Vasco, José Luis de

Irisarri, presidente, y José Luis de Lartitegui, secretario. Por Solidaridad de Trabajadores Vascos, José María de Goikoetxea, presidente, y Jacinto Suárez, secretario. Por el Partido Galeuista, J. López Dura y Florencio Delgado Gurriaran, delegados en México. Por Esquerra Republicana de Catalunya (Secretariado de militantes de México), Joan Loperena Romà, presidente, y Jaume Senyal Ferrer, delegado. Por Estat Català, Josep Soler, presidente, y Artur F. Costa, secretario. Por Acció Catalana, Ramon Peypoc Pic y Joan Cid Mulet, delegados. Por el Partit Socialista Català, Víctor Colomé y Josep Soler Vidal, del Consejo Ejecutivo. Por la Unió de Catalans Independentistes, Marcel·lí Perelló, del Consejo Ejecutivo, y Jordi Arquer, secretario».⁸

A lectura do texto era moi explícita respecto ás características esenciais do pacto, polo que me exime de realizar calquera comentario, que só contribuiría a ensombrecelo. O ano 1944 e o primeiro semestre de 1945 asistirían a unha frenética treboada de anteproxectos, principalmente a cargo de Ramón Aldasoro, de Iñaki Lizaso e do trío Castelao-Aguirre-Pi Sunyer, e de iniciativas como a edición da revista *Galeuzca*, da que saíron 12 números entre agosto de 1945 e xullo de 1946 (Zugaza:197; Estévez, 2023: 131-138), además del proxecto de constitución de un Centro de Estudos Políticos Galeuzca en 1946.⁹ Creouse o Consello de Galiza, para que esta nación estivera á mesma altura de lexitimidade e representación ca Generalitat e o Goberno Vasco. Castelao rebordaba en optimismo e ilusión de cara ao porvir de Galeuzca e da súa capacidade para resolver definitivamente o problema das nacións irredentas do Estado Español, sobre todo tras a presentación do Estatuto Galego e a constitución e acción conxunta dun bloque galeuzcano, que sumaba máis de 30 deputados, nas Cortes republicanas, que pretendían celebrarse en México en xaneiro de 1945 e finalmente se reuniron en novembro dese mesmo ano.

Porén, o cambio de conxuntura plenamente consolidado en 1946 frustrou tódalas expectativas e non se chegou a asinar un pacto trinacional a cargo dos tres gobernos galeuzcanos. Entre a eclosión de anteproxectos, que non callaron nun pacto firmado, mencionamos algúns (Estévez, 2009: p. 117-154):

1. «Manifiesto de Galeuzca», elaborado por Ignacio Lizaso en Londres con data do 19 de abril de 1944.

8. *Euzko Deya*, 1 de xener de 1945, p. 2.

9. ANV, EBB-166-9. ESTÉVEZ (2023), p. 141-149.

2. «Projecte de pacte de Galeuzca», redactado en catalán por Batista i Roca en Londres o 5 de xuño de 1944.

3. Tres «propuestas de pacto Galeuzca», con pequenas diferencias entre cada unha, cuxo autor, Carles Pi i Sunyer, confeccionou en Londres cara o 17 de outubro de 1944.

4. «Plan Galeuzca», dea delegación vasca de Bos Aires, presidida por Ramón Aldasoro, datada o 23 de outubro de 1944.

5. Dúas «Declaraciones de Galeuzca», unha obra de Aguirre e outra de Pi i Sunyer, do 21 de decembro de 1944.

6. Incluso a oposición galeuzcana do interior, abandeirada por Ramón Piñeiro, Koldo Mitxelena e Joan Samsa, chegou a elaborar entre marzo e abril de 1945 un «proyecto de plan de acción Galeuzca». (Estévez, 1992, p. 231-235).

De todos eles considero de interese, singularmente para os lectores cataláns, o proxecto elaborado por Batista i Roca:

«El President del Consell Nacional de Catalunya, el President del Govern d'Euzkadi, el President del Consell de Galícia (Londres, 4-VI-1944), considerant que és el seu deure atendre la voluntat dels seus respectius pobles d'assolir la llibertat nacional, repetidament manifestada per procediments democràtics, que és la seva voluntat contribuir a l'alliberament, reconstrucció i estabilització del conjunt hispànic de nacions, que les tres nacions que ells representen poden exercir, per llur posició geogràfica i per llur valor en el conjunt hispànic, una influència que contribueixi a l'organització i consolidació de la pau a Europa, particularment en la regió a què pertanyen, que aquestes finalitats podran ésser més fàcilment assolides amb una estreta entesa i col·laboració entre Catalunya, Euscadi i Galícia, inspirada en el desig d'estrènyer les relacions amistoses entre tots els pobles hispànics,

Constaten,

que existeix una llarga tradició d'amistat entre els seus tres respectius pobles, que troba ja expressió en el Pacte de la Triple Aliança, signat a Barcelona l'11 de Setembre de 1923, el Pacte de Galeuzca signat a Compostel·la el 25 de Juliol del 1933 i el Pacte Basco-Català signat a Londres el [...] de [...] del 194[...], [en blanc en l'original]. Per consegüent, convenen en renovar l'expressió d'aquesta tradicional política d'amistat entre Catalunya, Euscadi i Galícia, en aquest nou Pacte de Galeuzca i acorden els següents articles:

ARTICLE I. Les Tres Parts Contractants donen un objectiu comú a llur política nacional.

ARTICLE II. Les Tres Parts Contractants s'assistiran mútuament per a la defensa de cadascuna d'elles i per a la consecució de l'objectiu comú. Amb aquesta finalitat és establerta una acció conjunta dels tres pobles i una coordinació de tots els mitjans d'actuació de què disposin.

ARTICLE III. L'objectiu comú esmentat en aquest Pacte és triple:

1) Obtenció de la llibertat nacional de cadascuna de les nacionalitats cosignatàries d'acord amb el dret d'autodeterminació.

2) Transformació de l'actual Estat Unitari Espanyol en una Confederació de pobles lliures, amb igualtat de drets, que resolguin conjuntament els afers d'interès comú.

3) Establiment d'un règim democràtic republicà en cadascun dels tres països contractants i en la Confederació.

ARTICLE IV. Les Tres Parts Contractants s'esforçaran en actuar com a element de moderació i d'equilibri en el conjunt hispànic, i contribuir a l'estabilització d'un règim democràtic en ell. Amb aquesta finalitat cercaran l'amistosa col·laboració de les forces democràtiques de les altres terres hispàniques a les finalitats fonamentals d'aquest instrument amb vista a concertar un més ample Pacte fonament de la Confederació Hispànica.

ARTICLE V. Tant a l'interior dels seus territoris, com a la Confederació i a l'exterior, les Tres Parts Contractants desenvoluparan una acció de suport als principis democràtics de la política de les Nacions Unides i de pràctica amistat amb elles.

ARTICLE VI. En aquest sentit, la seva política s'orientarà vers l'eventual integració de la Confederació Hispànica en les organitzacions internacionals més extenses o superiors creades per les Nacions Unides en organitzar l'Occident o la Nova Europa, inspirant-se sempre en un esperit d'àmplia col·laboració internacional.

ARTICLE VII. Els Tres Presidents, mitjançant una consulta constant, dirigiran conjuntament, d'acord amb els seus respectius Consells, la política de Galeuzca, segons és exposada en aquest Pacte.

ARTICLE VIII. L'execució d'aquest Pacte i dels acords dels Tres Presidents serà confiada a un Secretariat de Galeuzca integrat per elements dels tres pobles. L'organització del Secretariat i lloc de residència serà determinat en moment oportú per acord dels Tres Presidents.

ARTICLE IX. Aquest Pacte entrarà en vigor en quant els Tres Presidents cosignataris s'hagin comunicat mútuament la seva decisió de signar-lo.

ARTICLE X. La duració d'aquest Pacte és fixada en Tres anys a comptar des de la data d'entrada en vigor. Cadascuna de les Parts Contractants comunicarà el Pacte al Govern que definitivament resti constituït com a successor seu en el propi territori nacional.

Sis mesos abans de l'expiració del Pacte els Presidents de Catalunya, Euscadi i Galícia, d'acord amb els seus respectius Governos, es consultaran sobre la conveniència de la pròrroga o modificació del Pacte. Si un mes abans de la seva expiració cap desig de modificació no ha estat formulat el Pacte serà considerat prorrogat per un nou període de tres anys. Aquest Pacte serà signat per triplicat a Londres, New York i Buenos Aires en tres textos originals en Català, Basc i Gallec. J. M. B. i R. [Josep Maria Batista i Roca]». ¹⁰

Ademais de todos estes proxectos houbo un entrecruzamento de cartas, cuxos protagonistas foron principalmente el catriduo: Castelao-Aguirre-Irujo-Pi Sunyer. Destacaría a proposta de Castelao para configurar una nova articulación política ibérica, incluída dentro de seu pensamento encol do Galeuzca. A iniciativa formaba parte esencial da súa estratexia política, consistente en implantar unha nova cultura política, centrada na consideración do Estado español como un rico mosaico plurinacional. A única plasmación e solución real viría a través dunha articulación confederal peninsular, posto que tamén Portugal entraría a formar parte integrante de esta estruturación. O seu pensamento podería sintetizarse nas seguintes ideas (Estévez, 2001: p. 129-160):

1. O carácter plurinacional del Estado español, que implicaba necesariamente a soberanía nacional de cada nación.

2. O recoñecemento e aplicación do dereito de autodeterminación para conseguir a soberanía de cada nación, dereito que comportaba o afán de expresar libremente a solidariedade cos demais pobos ibéricos.

3. Forma republicana de goberno en cada nación, con un réxime democrático de liberdades e progresismo social, rexido polo pacifismo e a cooperación no ámbito internacional.

10. ESTÉVEZ (1992), p. 149-152.

4. A independencia de cada nación formaba parte dun *desiderátum* final, pero para as nacións pequenas a Federación ou Confederación era máis axeitada. Polo tanto, o sistema de Estatutos de Autonomía era un procedemento puramente circunstancial, continxente e temporal.

5. A articulación confederal sería ibérica. Abranguería, por conseguinte, a Portugal co fin de constituír unha Comunidade Ibérica de Nacións mediante unha alianza entre elas ou unha Unión, libremente elixida por elas mesmas.

6. Para chegar a esta articulación confederal ibérica o movemento Galeuzca cumpría múltiples e esenciais funcións, intimamente vinculadas entre si. Castelao enumeraba as seguintes: control e dominio da política española, afondamento no ideal confederativo, enerxía renovadora revolucionaria para solucionar os contenciosos periféricos, medio eficaz para acadar a liberdade nacional, logro dun harmónico equilibrio peninsular dentro da lóxica diversidade, defensa do dereito de autodeterminación, salvagarda da soberanía nacional, eliminación dunha visión localista e egoísta dos nacionalismos periféricos, difusión internacional da problemática nacional peninsular, reforzamento político do réxime republicano, ponte imprescindible para incorporar Portugal á confederación ibérica a través dos lazos históricos galegos e, finalmente, o galeuzca converteríase no vehículo máis fácil para a entrada no previsible federalismo europeo.

Todos estes proxectos e/ou acordos e propostas elaboradas nos anos 1944-46 en Bos Aires, Londres, o interior e México posuían un denominador común: a aposta por un réxime republicano, democrático e confederal ibérico logrado a través do exercicio do dereito de autodeterminación. Habería que esperar á conxuntura de finais dos 50 para ollar o rexurdimento de novos proxectos galeuzcanos.

7. REXURDIMENTO DO GALEUZCA EN BOS AIRES E CARACAS (1958-59)

Un contexto internacional enfeitizado de elementos frescos e innovadores alumeaba este fito. Son dignos de mención: a existencia da ONU dende 1945, que nas súas declaracións e normas estimulaba nas colonias o dereito de autodeterminación dos pobos, el sopro de aires anticolonianistas e antimperialistas nas Conferencias do Terceiro Mundo como a de Bandung (1955), as loitas anticoloniais e a aparición de ideoloxías de esquerdas e obreiristas, así como a difusión do pensamento anticolonial nas obras de Albert Menni ou Frank Fannon, o trunfo da revolución castrista (xaneiro de 1959), a restauración da democracia

en Venezuela, a aparición de renovadas formacións entre os nacionalistas exiliados neste último país, o Movemento Galeguista, o Moviment d'Alliberament Nacional de Catalunya, e o grupo vasco, Euzko Mendigoizale Batza Jagi-Jagi, defensor de un Frente Nacional Vasco, e a constatación da consolidación e lexitimación internacional do franquismo tras o concordato con el Vaticano (1953), o Tratado con EEUU (1953) e a entrada na ONU (1955). (Estévez, 2019, p. 117-146).

A nova tesitura comezaba en Bos Aires, coa celebración o 14 de xullo de 1958 no Teatro Alvear dun magno festival Galeuzca baixo o lema: «*Tres Pueblos en pie*», que ocasionaría a publicación dun manifesto-pasquín de Galeuzca, datado o 18 de xullo (Estévez, 1992: p. 290-291). Por Galiza asinábao a Irmandade Galega, representada por Bieito Cupeiro Vázquez, Manuel Ucha e Denis Conles Tizado, por Euzkadi, Pablo Archanco Zubiri, José María Azarola e Jesús de Zabala, de Euzko Abertzale Alkartasuna (Frente Patriota Vasco) e por Cataluña Santiago Rubió i Tudurí, Pere Cerezo i Hernáez y Jaume Vachier i Pallé, do Consell de la Col·lectivitat Catalana. O manifesto constaba de cinco puntos: declaración da quebra do Estado español e repudio de calquera réxime ao marxe da vontade popular, instauración da democracia nas tres nacionalidades, recoñecemento do dereito de autodeterminación como paso previo á creación dun organismo plurinacional voluntariamente vinculante, incorporación das tres nacións como pobos libres a Europa occidental e traballo conxunto cos demais pobos libres peninsulares para lograr a xustiza social, a paz, a prosperidade, a liberdade e a democracia. O 10 de marzo de 1959 volvían a emitir un comunicado de Galeuzca, calcado ó do 18 de xullo de 1958, por mor do agravio inferido a causa do silencio das autonomía rexionais nun memorando emitido en xaneiro de 1959 polo Presidente da República no exilio, Félix Gordon Ordax.¹¹

En Caracas, decepcionados dos partidos tradicionais nacionalistas, decantáranse pola creación de novas formacións políticas: Movemento Galeguista, Moviment d'Alliberament Nacional de Catalunya, e o grupo vasco, Euzko Mendigoizale Batza Jagi-Jagi, defensor dun Frente Nacional Vasco. Estas tres forzas políticas, representadas por líderes recoñecidos, Xosé Velo, Andima Ibi-nagabeitia e Joaquim Juanola Massó, firmaron un pacto Galeuzca o 31 de maio de 1959 en Caracas.¹²

11. *Euzko Deya*, de Méxic, abril de 1959. ESTÉVEZ (1992), p. 290-291.

12. *Irrintzi*, núm. 7, de Caraques, 1959, p. 26. ESTÉVEZ (1992), p. 295-297.

«Galeuzca en Venezuela. En Venezuela se ha constituido Galeuzca siguiendo las directrices señaladas en la constitución de este organismo en Barcelona, el año 1923, bajo la primera denominación de la Triple Alianza y atendiendo la misma inquietud de Galeuzca de Buenos Aires. (Desde estas páginas invitamos a todos los patriotas vascos, gallegos y catalanes residentes en otros países se apresuren a constituir Galeuzca para satisfacer las necesidades políticas de nuestras respectivas nacionalidades de manera activa).

En Caracas se constituyó un Comité de Fundación de este organismo que por medio de la prensa convocó a los patriotas y entidades interesados, el día 19 de abril de 1959. En la Asamblea celebrada al efecto, el Dr. Joaquín Juanola Massó explicó el objeto de Galeuzca, que es la reafirmación de la Triple Alianza suscrita en Barcelona, Cataluña, el año 1923, entre Galicia, Euzkadi y Cataluña, para la lucha conjunta por la independencia de estas tres naciones.

Se aprobó por unanimidad la fundación de Galeuzca y se nombró el Comité de Constitución. A este acto concurrieron representaciones del Movimiento Galleguista, Frente Nacional Vasco, Resistencia Catalana, Movimiento Independentista Vasco Jagi-Jagi, Movimiento d'Alliberament Nacional de Catalunya, miembros afiliados al Partido Nacionalista Vasco, Consell Nacional Català y grupo independentista vasco Irrintzi.

Entre las personas asistentes, firmantes del acta fundacional, señalamos a los siguientes patriotas: Jaume Tarradas, Andima Ibinagabeitia, Dionisio Paesa, Jabier Elgezabal, Juan P. de Fuldain, Mariano Otero Castelao, José Ignacio Sesto, Albert Piera, M. Fernández Etxeberria, José Fargas Nadal, Dr. Sandalio de Tejada, Jaime Villena, Baldomero Gallego, Amadeu Oller, Bartolomé Cartel Rovira, Pedro de Zabala, Prudencio Foruria, Xosé Velo Mosquera, Julio López González, Albert Compte, Julio García Santiago, Xoan Lois Sesto Novás, José Galparsoro Ijurco, Andrés Basagoiti y Segismundo de la Torre y Larrinaga.

El Comité de Constitución hizo la convocatoria por medio de la prensa y por medio de cartas dirigidas a todas y cada una de las entidades patriotas vascas, catalanas y gallegas existentes en Caracas para el acto de constitución definitiva de Galeuzca para el día 31 de mayo de 1959.

La Asamblea, una vez abierta, declaró constituida Galeuzca de Venezuela; nombró la Junta Directiva para el primer año de su vida, recayendo los nombramientos por Cataluña en las personas de los señores Joaquín Juanola Massó y Amadeo Oller Navarro, por Galicia, señores Xosé Velo Mosqueira y Xulio García Santiago, y por Euzkadi, señores Andima Ibanagabeitia Ydoiaga

y Sandalio de Tejada y Sarabia; e hizo la Asamblea la siguiente Proclamación de Principios.

DECLARACIÓN DE PRINCIPIOS

Primera.- Galeuzca declara la Independencia de las Naciones gallega, vasca y catalana bajo las denominaciones de Galicia, Euzkadi y Cataluña.

Segunda.- Galeuzca se compone de todas las personas naturales y jurídicas que siendo gallegas, vascas y catalanas acepten y declaren la situación de Independencia de sus respectivas naciones, las cuales en el presente están sujetas al yugo opresor.

Tercera.- Galeuzca declara que no es un partido político, sino una Organización de lucha contra la tiranía franco-falangista-salazar que padecen las Naciones Ibéricas, y con este denominador común están dispuestas a unir su lucha con la de los Partidos Políticos y Organizaciones obreras peninsulares que por escrito se comprometan a respetar la Independencia de las tres Naciones que la componen.

Cuarto.- Galeuzca declara que propugna para cada una de las naciones que la componen un régimen de libertad, de democracia efectiva y de verdadera justicia social. A este efecto, proclama la libertad de pensamiento, de religión y de cultura, mediante la enseñanza gratuita en todos los grados de primaria, secundaria y superior, a fin de que las vocaciones y las inteligencias tengan libre acceso a la técnica, a la ciencia y al saber.

Quinta.- Galeuzca declara que propugna por la paz y por la constitución de los Estados Unidos de Europa, y mejor del Mundo, de donde formen parte todas las Naciones mediante la incorporación —con su Independencia— de las que están aún oprimidas.

Sexta.- Galeuzca llama a la lucha a todos los partidos políticos y organizaciones catalanas, gallegas y vascas, así como a la pequeña burguesía, a los artesanos y a la masa obrera y campesina para que se incorporen a la lucha para los expresados fines.

Séptima.- Galeuzca utilizará todos los medios posibles y necesarios para la consecución de sus postulados, obtenidos los cuales dejará de existir en cualquier parte del mundo donde esté constituida. Caracas, 31 de mayo de 1959».

Como pode observarse as características máis relevantes e orixinais deste pacto Galeuzca foron:

1. A asunción e incorporación aos principios do Galeuzca de elementos anticolonialistas, antiimperialistas, obreiristas e directamente independentistas, independentismo baseado explicitamente na Tripla Alianza de 1923, sen obviar a utilización de tódolos instrumentos posibles, incluídos os violentos, para lograr a soberanía.

2. O chamamento a pequena burguesía e a masa obreira para integrarse na loita pola independencia das tres nacións e a demolición das dúas autocracias ibéricas.

3. O combate inmediato debería ser o derribo das dúas ditaduras que oprimían a península ibérica: a salazarista en Portugal e a franquista en España.

4. A elaboración duns proximos Estatutos de Galeuzca, xurídica e organizativamente irreprochables. Probablemente foron confeccionados por un perito na materia, o avogado catalán Joaquim Juanola Massó.

5. A creación de comandos de acción, cuxo director foi nomeado o galego Xosé Velo Mosquera, e que derivarían no outono de 1959 na fundación do DRIL (Directorio Revolucionario Ibérico de Liberación). A acción máis rechamante desta organización, con financiamento vascos caraqueños e de cataláns, mediante un acordo destes últimos co DRIL, e cuxo ideólogo foi o citado Xosé Velo, consistiu no secuestro do trasatlántico Santa María o 22 de xaneiro de 1961.

Existiron entre 1969 e 1974 algúns intentos galeuzcanos en París efectuados polo catalanista Josep M. Batista i Roca, do Consell Nacional Català en Londres, para os que me remito ó meu libro, *Galeuzca: la rebelión de la periferia* (p. 92-94), que non prosperaron debido á negativa da representación vasca, encabezada por Manuel de Irujo, e da galega, liderada polo delegado en París, Javier Alvajar, do Consello de Galiza con en Bos Aires. Ambos representantes negábanse a concretar acordos galeuzcanos ó marxe da máxima institución de Cataluña no exilio, a Generalitat, presidida por Josep Tarradellas.

Algunhas incursións galeuzcanas moi humildes producíronse durante la Transición, pero sen a un mínimo aproveitable, perdendo unha conxuntura, en principio idónea. (Estévez, 2009: p. 94-97). As causas desta inacción foron múltiples e variadas, pero a análise delas salta o valado hermenéutico deste artigo.

8. A DECLARACIÓN DE BARCELONA (1998)

O contexto desta Declaración encadrábase a nivel estatal no marco dos gobernos Aznar (1996-2004), concretamente no seu primeiro mandato (1996-2000). Ao non obter nas eleccións a maioría absoluta, o PP tivo que recorrer ao apoio dos nacionalistas cataláns de CIU para gobernar. Os prolegómenos da Declaración orixináronse nunhas xornadas encol do Galeuzca histórico, celebradas en Bilbao na primavera de 1996, con conferencias a cargo de Víctor Castells, Pilar García Negro, Iñaki Anasagasti e Xosé Estévez, que culminaron coa erección o 19 de maio dun monumento a Castelao en Txurdinaga, sufragado pola Deputación Foral de Bizkaia, presidida por Josu Bergara, en coincidencia co 110 aniversario do nacemento de Castelao. Na inauguración do monumento estiveron presentes relevantes dirixentes do PNV, do BNG e de CiU. A partir desa data leváronse a cabo conversas discretas a cargo das respectivas secretarías das forzas integrantes, BNG, PNV e CiU, ostentadas respectivamente por Francisco García Suárez, Ricardo Ansoategi e Josep Camps. As dilixencias frutificaron na Declaración de Barcelona en xullo de 1998.

O texto dado a prensa da Declaración era breve, pero detrás existía un amplo e detallado documento de traballo elaborado e presentado en posteriores reunións celebradas en Vitoria-Gasteiz, en setembro, e en Santiago de Compostela, en outubro.

«Con la mirada puesta en el futuro y, al mismo tiempo inspirándonos en otras iniciativas de este siglo (la Triple Alianza de 1923 o la Galeuzca de 1933), el Bloque Nacionalista Galego, Partido Nacionalista Vasco y Convergencia i Unió, reunidos en Barcelona, declaramos que:

Al cabo de veinte años de democracia continúa sin resolverse la articulación del Estado español como plurinacional. Durante este periodo hemos padecido una falta de reconocimiento jurídico-político e incluso de asunción social y cultural de nuestras respectivas realidades nacionales en el ámbito del Estado.

Este reconocimiento, además de justo y democrático, resulta absolutamente necesario en una Europa en proceso de articulación económica y política y que, además, apunta a medio plazo hacia una redistribución del poder político entre sus diversas instancias y niveles. Una Europa cuya unión debe basarse en el respeto y la vertebración de los diversos pueblos y culturas que abarca.

Y lo es, también, en un mundo cada vez más independiente, sobre el cual pesa la amenaza de la uniformización.

Y ACORDAMOS:

Hacer un llamamiento a la sociedad española para compartir y dialogar acerca de una nueva cultura política acorde con esa comprensión del Estado y promover una concienciación colectiva que refuerce la idea de su plurinacionalidad.

Ofrecer a Europa y al mundo nuestras propuestas en defensa de la diversidad.

Encabezar la política de las identidades, y de su convivencia positiva y creativa.

Organizar de manera sistemática el intercambio de información, opinión y colaboración entre las gentes y sectores de la ciudadanía activos en los ámbitos intelectual, cultural, educativo, profesional y empresarial, con el objetivo de dialogar acerca de nuestras propuestas y difundirlas.

Establecer un plan de trabajo conjunto entre nuestras respectivas organizaciones sobre: lengua y cultura; fiscalidad y financiación pública; símbolos e instituciones, presencia en la Unión Europea, y sobre otras cuestiones que acordemos.

Por ello, y para todo ello, estableceremos una relación estable y permanente entre nuestras tres fuerzas políticas; una estructura abierta que permita llevar a cabo las actuaciones conjuntas que requieran los objetivos declarados y acordados.

Finalmente, nos comprometemos a continuar trabajando y desarrollando los temas que hemos comenzado a abordar en este primer encuentro tripartito, en las reuniones que este mismo año celebraremos en Bilbao, en septiembre, y en Santiago, en octubre. Barcelona, 16 de julio de 1998».

Esta Declaración, malia apelar expresamente á Tripla Alianza de 1923 e ao Galeuzca de 1933 como antecedentes históricos, carecía das características da primeira en canto a apelación directa á independencia (1923 e tamén en 1959) e asemellábase máis ben á segunda (a de 1933), que establecía unha coordinación cultural, organizativa e propagandística. Tampouco se aludía ao dereito de autodeterminación como nos proxectos e acordos do exilio en 1941, 1944-1946 e 1970. A Declaración apostaba pola diversidade, contemplada dentro das estruturas europeas, polo recoñecemento da plurinacionalidade do Estado español e polo impulso e a difusión dunha nova cultura política no Estado a prol da diversidade nacional, lingüística e cultural. En resumo, a Declaración de Barcelona demandaba

o recoñecemento, explícito e efectivo, desa plurinacionalidade e ofrecía o seu apoio real e a súa coordinación ás outras forzas políticas, para levar a termo unha reestruturación do Estado que se adaptase, formal e materialmente, á devandita plurinacionalidade. Contraíase o compromiso «de avanzar en un proxecto de remodelación del Estado español», para conseguir «mediante una acción conjunta», «configurar un Estado plurinacional de tipo confederal». O tratamento «en pie de igualdad», «fomento de la colaboración», «coordinación basada en la equidad», «solidaridad» y «libertad» eran palabras claves que aparecían no texto.

A lectura do sucinto texto da Declaración de Barcelona, sen internarnos na minuciosidade máis pragmática dos acordos, documentos posteriores e os compromisos de traballo, proporciona os eixos axiomáticos nas que se fundamentaba. A meu modesto entender serían os seguintes:

1. Denuncia da insistencia uniformizadora do Estado español e a persistencia irresoluta dunha articulación política, que colmase as demandas periféricas.
2. Aposta xebre pola integración en Europa, baseada na diversidade de identidades.
3. Impulso dunha nova cultura política, cimentada no recoñecemento do carácter plurinacional, pluricultural e plurilingüístico do Estado español.
4. Ese recoñecemento comportaría unha reestruturación política tendente ao confederalismo.
5. Establecemento entre os asinantes dun sistema de relacións permanentes e compromisos duradeiros de traballo para impulsar a nova cultura política e o ideario inserido na Declaración.

A conxuntura daquel verao de 1998 coincidiu con outros dous acontecementos altamente esperanzadores no ámbito vasco e con evidentes consecuencias no estatal.

1. O primeiro foi o pacto de Estella-Lizarrá, formalizado o 12 de setembro de 1998 por todo o espectro político e sindical nacionalista vasco, concretamente 23 organizacións, coa fin de conseguir a paz e, nun proceso aberto, o compromiso de estudar os factores que propiciaron o Acordo de Paz en Irlanda do Norte, non exixir condicións previas aos negociadores e solicitar a ausencia de violencia.

2. ETA respondía a este reclamo cunha declaración de tregua indefinida e sen condicións o 16 de setembro de 1998, que entraría en vigor dous días despois.

A Declaración de Barcelona iniciaba unha nova etapa e ofrendaba unha oportunidade para levar a cabo un traballo coordinado, distinto ao da vella

Galeuzca, nun escenario marcado pola integración nunha Europa en transcurso de articulación económica e política. Pero a Declaración de Barcelona axiña pasou por un proceso de esmorecemento. Por ese motivo reuníronse o 25 de xaneiro do 2006 en Madrid representantes do BNG, PNV e CiU coa fin de revitalizala. Titularon o novo intento como Galeuscat. Transcorridos oito anos, reivindicaban a vixencia da Declaración. Facían un chamamento á sociedade española para debater encol dunha moderna cultura política e para promover unha concienciación colectiva da súa plurinacionalidade. Ofrecían a Europa e ao mundo as súas propostas en defensa da diversidade e comprometéñanse a colaborar e dialogar cos diferentes sectores da cidadanía para difundilas. (Estévez, 2023: p. 209-215)

Con anterioridade e posterioridade houbo acordos parciais coa fin de acudir en conxunción ás eleccións ao parlamento europeo, que no poderían estritamente considerarse como galeuzcanos. Só incluíríamos como pactos Galeuzca, todos eles parciais, os dos seguintes, malia que aínda sexa arriscado valoralos. Un historiador honesto sabe que a historia é unha competición longa e sinuosa, un río caudaloso, cuxas augas, a veces, mergúllanse no silencio das simas para rexurdir coa forza das cachoeiras. Por iso, os procesos e acontecementos históricos só poden analizarse globalmente dende a alta perspectiva dun “tempo” xa madurecido.

9. A DECLARACIÓN DE BONAVAL (2015)

O Bloque Nacionalista Galego (BNG), EH Bildu e a Candidatura d’Unitat Popular (CUP) firmaron esta declaración na véspera do Día da Patria Galega, 24 de xullo do 2015, en Santiago de Compostela, a prol do dereito dos Pobos a decidir. Foi rubricada nun lugar emblemático, o antigo mosteiro de San Domingos de Bonaval, onde se atopan as instalacións do Museo do Pobo Galego e na súa igrexa o Panteón de Galegos Ilustres, que acolle agariñosamente os restos dos insignes galegos Domingo Fontán, Alfredo Brañas, Francisco Asorey, Ramón Cabanillas, Rosalía de Castro e Castelao. O texto da Declaración foi subscrito en galego, éuscaro e catalán:

«As organizacións abaixo asinantes somos instrumentos políticos ao servizo da Galiza, Països Catalans e Euskal Herria. As nosas formacións non

partillaron o esquema da chamada transición española nin tampouco foron cúmplices da creación da Unión Europea. Tanto o modelo territorial e político imposto no Estado español como o sistema que defende a UE, e que vemos aplicado en Grecia, téñense convertido, de facto, en expoñentes de vulneración, cando non de agresión aberta, aos dereitos da cidadanía e á soberanía dos pobos. No caso do Estado español, o denominado estado das autonomías, que non colmou as expectativas das nosas nacións, deu paso a unha recentralización e á progresiva eliminación dos escasos elementos de recoñecemento da realidade plurinacional do estado que foron conquistados en gran parte grazas á loita de quen non participamos na operación de branqueamento do réxime franquista do que son expoñentes claros a monarquía e Constitución do 1978. Por iso, e desde o respecto a realidades nacionais distintas, consideramos que non existen nin receitas nin modelos exportábeis, e que deberán ser os nosos pobos quen definan, de forma democrática, o camiño a seguir, sendo ese o verdadeiro exercicio do principio de soberanía nacional. A verdadeira democracia é aquela na que os pobos son libres para construír un futuro de xustiza social, igualdade e benestar. Un futuro que, para nós, pasa pola superación do modelo socio-económico imperante no Estado español como na Unión Europea. Coincidimos en que cada pobo debe dotarse dos instrumentos precisos para levar avante o seu proceso de autodeterminación, e entendemos que nese camiño é imprescindible o exercicio do principio de auto organización. As organizacións abaixo asinantes consideramos hoxe coma onte que non é posíbel unha auténtica democracia sen contemplar un proceso de ruptura co estado que nos oprime. Reclamamos para os nosos pobos o dereito a protagonizar, se así o deciden as nosas respectivas cidadanías, procesos constituíntes ou, o que é o mesmo, procesos de recuperación da soberanía e de profundización democrática que non estean subordinados a un proceso de similar natureza no Estado. Isto non significa que ollemos con desdén un cambio destas características no Estado, e en tanto que internacionalistas, podemos sentirnos e somos solidari@s cos pobos e sectores que aspiran a protagonizar unha transformación política longamente esperada.

As organizacións abaixo asinantes, reunidos en Compostela na véspera do Día da Patria Galega, comprometémonos a:

Estreitar as relacións entre os nosos pobos e promover o contacto e intercambio de experiencias políticas, sociais, culturais e lingüísticas entre as nosas respectivas nacións.

Establecer sinerxías que permitan avanzar no obxectivo común de ruptura co modelo de estado consagrado pola Constitución de 1978, e a posta en marcha de procesos constituíntes democráticos en Euskal Herria, Galiza e Països Catalans.

Apoiarnos mutuamente perante os ataques que procuren impedir o avance de cada unha das nosas nacións no camiño da súa plena soberanía.

Defender o dereito de todos os pobos do mundo a decidir o seu propio futuro sen inxerencias externas».¹³

10. A «DECLARACIÓ DE LA LLOTJA» (2019)

A «Declaració de la Llotja» foi asinada no fastoso monumento barcelonés da Llotja de Mar o 25 de outubro de 2019 por 12 forzas soberanistas catalás, vascas, galegas, valenciás e das Illes Balears. En concreto, rubricáron: JxCat, A Crida Nacional, PDCat, ERC, CUP, Demòcrates, EH Bildu, Esquerra Valenciana, Més per Mallorca, Més per Menorca, Bloque Nacionalista Galego e República Valenciana-Partit Valencianista Europeu. Entre os asistentes ao acto estiveron presentes o vicepresidente da Generalitat e coordinador nacional de ERC, Pere Aragonès; a portavoz de ERC, Marta Vilalta; o coordinador xeral de EH Bildu, Arnaldo Otegi; o conseller de Polítiques Digitals i Administració Pública, Jordi Puigneró; a candidata de JxCat ás eleccións xerais, Laura Borràs; o voceiro de JxCat no Parlament, Eduard Pujol; a deputada no Congreso de Deputados Míriam Nogueras, e o president do PDCat, David Bonvehí. Por parte da CUP asinaron Natàlia Sànchez e Núria Gibert; por parte de Demòcrates, Toni Castellà e Titón Laïlla; e por parte da Crida Nacional, Toni Morral e Pilar Calvo. Polo BNG asistiron Rubén Cela e Bieito Lobeira. Estiveron ausentes e non asinaron a Declaració nin o PNV nin Compromís, aínda que no pasado amosáranse seareiros dalgunhas teses reflectidas no texto. Fontes do PNV argumentaron que non se sumaron ao texto «por la inoportunidad del momento y la falta de espíritu constructivo» e sinalaron que a Declaració subscribírase a escasos días do comezo da campaña electoral e nun «clima político enrarecido». Malia todo, o PNV asegurou que tía «plena disposición» a

13. ESTÉVEZ (2023), p. 217-219.

traballar máis adiante nun «contexto máis reposado y con el margen de tiempo que demandan los grandes acuerdos», apostando, por exemplo, pola actualización da Declaración de Barcelona de 1998, que propoñía unha reforma plurinacional do Estado.

A Declaració de la Llotja de Mar, porén, ía máis alá da conxuntura inmediata e transmitía catro trazos importantes.

1. O que estaba en xogo en Cataluña, o famoso “procés”, era un problema político e como tal só podía resolverse a través da política. As restantes vías, xudicial, policial ou militar non facían máis que agravalalo. Tampouco valía calquera solución política, senón unha solución global ás lexítimas aspiracións de tódalas nacións sen estado.

2. Esta Declaració mostraba ao goberno español a tesa disposición a camiñar xuntos na defensa dos dereitos nacionais das tres nacións. Malia que os asinantes integraban forzas procedentes de culturas políticas diferentes, con formulacións ideolóxico-políticas diversas, nalgúns casos en competición electoral, e de pertenza a realidades nacionais distintas, era máis o que os xunguía, a falta de soberanía real e a defensa do dereito de autodeterminación, que o que os arredaba.

3. A Declaració carrexaba unha mensaxe implícita para a esquerda: nun tema como aquel non había neutralidade, nin equidistancia nin fuxida posibles. Estábase a prol da democracia e da liberdade e non co autoritarismo e coa represión. Cando a lei chocaba coa xustiza, predominaba a segunda.

4. As consecuencias e o alcance da sentenza contra os dirixentes políticos e sociais cataláns poñían tamén en grave risco os dereitos fundamentais do conxunto da poboación do Estado español. Diante dese proceso involutivo en relación aos dereitos e liberdades básicas, do aumento da represión, da persecución da disidencia política e do intento de recentralización, as formacións asinantes estarían unidas fronte ao Estado español. Este era o texto en galego, orixinalmente redactado tamén en Català e éuscaro:

«Diante da decisión da xustiza española de condenar os lexítimos representantes do pobo de Catalunya e aos líderes das organizacións sociais que fixeron posíbel o referendo do 1 de outubro de 2017, e fronte á grave restrición que esta sentenza imprimirá á acción política de agora en diante, as forzas políticas que subscribimos esta declaración desexamos compartillar cos nosos pobos, así como coa opinión pública do Estado español, a Unión Europea e dos países do mundo, as seguintes reflexións:

1. Máis de catro décadas despois da aprobación da Constitución Española de 1978 conséntase a imposibilidade dunha plena democratización do Estado pola resistencia das vellas estruturas do réxime anterior e pola falta de vontade política dos grandes partidos españois. A innegábel modernización do Estado en moitos ámbitos non chegou a sectores fundamentais para un funcionamento democrático homologábel. Determinados ambientes políticos, xudiciais, económicos, policiais e mediáticos impediron, por acción ou omisión, que España se transformase nun Estado plenamente democrático e moderno como os da súa contorna europea.

2. Durante os últimos anos, coincidindo coa aparición de grandes correntes políticas, tanto a nivel estatal como das súas minorías nacionais, que cuestionaron o resultado da Transición, o Estado entrou nunha etapa de regresión cara unha política de carácter cada vez máis autoritario, menos democrático e máis represivo. Esta reacción antidemocrática atinxiu por igual tanto aos diferentes pobos hoxe integrados no Estado español como aos movementos de ámbito estatal que piden unha modernización do Estado e a superación definitiva do réxime anterior. A restrición de dereitos e liberdades é hoxe evidente aos ollos de toda a cidadanía.

3. A falta de respecto ao dereito á autodeterminación que España asumiu e recoñeceu ao asinar o Pacto Internacional polos Dereitos Civís e Políticos é o corolario dun cada vez maior compendio de retrocesos democráticos que padecen as nosas nacións: ningún recoñecemento nin respecto á plurinacionalidade, ningunha separación de poderes, ameazas continuas de suspensión da autonomía, do autogoberno e de dereitos históricos a través de calquera vía, recorte permanente dos nosos respectivos niveis de autogoberno a medio do intervencionismo do Tribunal Constitucional e unha acción lexislativa recentralizadora, detencións arbitrarias de líderes políticos e sociais, persecución policial de activistas e actividades políticas de carácter non-violento, políticas penitenciarias e lexislacións excepcionais, persecución de artistas e publicacións, etc.

4. En consecuencia, e moi seriamente preocupados polos graves efectos que terán as sentenzas contra os líderes políticos e sociais cataláns para o exercicio de dereitos fundamentais de toda a cidadanía, constatamos a necesidade de alcanzar un acordo político para unírmonos na defensa dos seguintes puntos:

- A. O dereito á autodeterminación dos nosos respectivos pobos.
- B. O carácter democrático e pacífico de toda a nosa acción política.
- C. A liberdade dos presos políticos e o retorno dos exiliados.

D. As liberdades civís e políticas.

E. As políticas sociais e económicas que permitan o progreso dos nosos pobos.

5. Desde a defensa destes contidos, asumimos e manifestamos o noso compromiso coa procura de solucións democráticas e estábeis ao conflito político que os nosos pobos manteñen no seo do Estado español.

6. Por último, apelamos á comunidade internacional a posibilitar, apoiar e promover as devanditas solucións».

Despois de cen anos de traxectoria a palabra Galeuzca adquiriu soleira, apropiouse do vocabulario popular ao referirse ás relacións trinacionais periféricas e promoveu feraces e abastecidas actividades políticas, sociais, culturais, lúdicas, sentimentais e incluso gastronómicas. ¿É factible un novo Galeuzca na actualidade? Se existe vontade política non só é posible, senón absolutamente necesario.¹⁴

BIBLIOGRAFIA

ANASAGASTI, Iñaki (1985). *Castelao y los vascos*. Bilbao: Idatz Ekintza.

AMEZAGA IRIBARREN, Arantzazu (1999). *Manuel Irujo. Un hombre vasco*. Bilbao: Fundación Sabino Arana.

A NOSA TERRA (1977). *Castelao e Bóveda irmáns!!* Extra 5-6. Vigo: Promocións Culturais Galegas.

CASSASAS YMBERT, J. (1983). *La Dictadura de Primo de Rivera*. Barcelona: Anthropos.

CASTELLS, Víctor (2008). *Galeuzca. Un ideal compartit*. Barcelona: Rafael Dalmau editor.

CASTELAO, A. (1985). *Sempre en Galiza*. Madrid: Akal.

14. Curta digresión final: A conxuntura é propicia e demándao. Esperamos e desexamos que nun porvir non lonxincuo xermole en renovos, cuxas gaias libres só obedezan á forza amorosa do vento soberano. A través de esta exposición fomos viaxeiros no tempo na procura dun destino soñado para os nosos tres Pobos. Nas malas portamos as palabras de quen nos precederon. Intentamos non arredarnos delas, porque son exactas, necesarias e verdadeiras. É a xustiza que reclaman algúns mártires galeuzcanos como Alexandre Bóveda o Manuel Carrasco i Formiguera. Por xustiza e respecto escribimos estas páxinas. Tamén por xustiza e respecto precisamos este facho para manter a memoria acesa, ferramenta imprescindible de futuro.

- CASTRO, Xavier (1985). *O galeguismo na encrucillada republicana*. Deputación Provincial de Ourense.
- DAS CASAS, Álvaro (1935). *Diario dunha viaxe de nazionalistas*. *Galeuzca*. Revista *Alento*, Santiago de Compostel·la, números 1 i 2, p. 17-32, 1934; número 3, p. 49-64, 1934; números 7 i 8, p. 97-112, 1935.
- DÍAZ FOUCES, Óscar (2021). *Estrategas, diplomatas e espíões. O galeguismo em Barcelona (1936-1939)*. La Corunya: Medulia Editorial.
- DIÉGUEZ CEQUIEL, U. B. (1989). «Castelao e o nacionalismo vasco (1931-37)». A: *Actas do Congreso Castelao*. Santiago de Compostel·la, p 67-88.
- (1991). *De la Triple Alianza al pacto de San Sebastián (1923-1930)*. *Antecedentes del Galeuzca*. Sant Sebastián: Mundaiz.
- [comp.] (1992). *Antología de Galeuzca en el exilio. 1939-1960*. Donostia-Sant Sebastián: J. A. Ascunze editor.
- (1994). «Castelao no Galeuzca». A: *A Trabe de ouro*, tom I, any V, gener-febrer-març, p. 71-79.
- (2001). «O Galeuzca e a articulación ibérica en Castelao». A: *Actas do Congreso Castelao. Co pensamento en Galiza*, Concello de Pontevedra - ASPG - Universidade de Vigo: Concello de Pontevedra [editor], p. 129-160.
- (2002). *Castelao e o Galeuzca*. Santiago de Compostel·la: Laidvento.
- (2003). *Álvaro de las Casas. Biografía e documentos*. Vigo: Galaxia.
- (2009a). «Bóveda no Galeuzca de 1933». A: *A Galiza de Bóveda, Actas do Congreso A Galicia de Bóveda do 2003*, p. 417-460.
- (2009b). *Galeuzca: La rebelión de la periferia (1923-1998)*. Madrid: Entimema.
- (2015). *Nacionalismo galego aquén e alén mar. Desarticulación, resistencia e rearticulación (1936-1975)*. Santiago de Compostel·la: Laidvento.
- (2018). «O Galeuzca e o IX Congreso de nacionalidades europeas (1933)». *Murguía*, p. 33-67.
- (2019a). *O Galeuzca e Plácido Castro*. Vigo: Igadi.
- (2019b). «Xosé Velo Mosquera e o Galeuzca de 1959 en Caracas». A: SERRA BUSQUETS, Sebastià; RIPOLL GIL, Elisabeth [edició i coordinació] (Universitat Illes Balears): «Identitats nacionals i nacionalismes a L'Estat espanyol a l'època contemporània». A: *Simposi Galeusca Història IV*. Palma: GOIB - Conselleria de Cultura, Participació i Esports - Institut d'Estudis Baleàrics, p. 117-146.

- (2020). *Da Galiza ao Galeuzca*. Santiago de Compostel·la: Instituto Galego de Historia.
- (2021). *A Presenza de Castelao en Euskadi. Un líder carismático para os vascos*. Noia: Ed. Toxosoutos.
- (2023a). *Galeuzca. La periferia contra el páramo*. Iruña: Nabarralde.
- (2023b). «Estratexia e Obxectivos da viaxe triangular de Galeuzca en 1933». A: ARNABAT, Ramón; MORUNO, Carlos [coords.]. *De la primavera de las naciones a la guerra fría (1917-1947)*. Madrid: Sílex, p. 121-140.
- (2024). «O recoñecemento internacional de Galiza nación en 1933». A: *Congreso Recoñecemento Internacional de Galiza nación*. Via Galega, p. 11-25.
- GONZÁLEZ, Helena (2011). «A “viaxe triangular” ilustrada por Joaquim Renart». *Grial*, núm. 189, p. 49-54.
- GRANJA, José Luis de la (1987). «Apéndice: documentos históricos del Archivo Ramón Goñi, conservados en la Universidad de Nevada Reno». *RIEV*. Eusko Ikaskuntza - Sociedad de Estudios Vascos, tom XXXII, núm. 1, p. 232-252.
- (1989). *La alianza de los nacionalismos periféricos en la II República: Galeuzca*. Congreso Castelao, tom I, p. 321-347.
- (2000). «Las alianzas políticas entre los nacionalismos periféricos en la España del siglo XX». *Studia historica. Historia contemporánea*, núm. 18, p. 149-175.
- IRUJO, Manuel (s/d). «Galeuzca. Política nacionalista vasca peninsular». A: *Libro de Oro de la Patria*. Sant Sebastià: Gurea.
- MARQUINA BARRIO, Antonio (1980). «El Pacto Galeuzca». *Historia* 16, núm. 46.
- RAPPORT, Goñi (1987). *RIEV*, any 35, tom XXXII, núm. 1, gener-juny.
- RENART, Joaquim (1975). *Diari, 1918-1961*. Barcelona: Destino.
- ROIG I LLOP, Tomàs (1978). *Del meu viatge per la vida. Memòries 1931-1939*. Barcelona: Pòrtic.
- UCELAY-DA CAL, Enric; NÚÑEZ SEIXAS, Xosé M., i GONZÁLEZ VILALTA, Arnau [eds.] (2020). *Patrias diversas, ¿misma lucha? Alianzas transnacionalistas en el mundo de entreguerras [1912-1939]*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
- UGALDE ZUBIRI, A. (1996). *La acción exterior del nacionalismo vasco (1890-1939): Historia, pensamiento y relaciones internacionales*. Bilbao: IVAP.
- ZUGAZA, Leopoldo [ed.] (1977). *Galeuzca. Galiza-Euzkadi-Catalunya*. Durango.

RECENSIONS

REVIEWS

FIGUERES, Josep M. (2023). *Valentí Almirall. Quan tot va començar*. Barcelona: Editorial Base, 237 p.

Els processos polítics compten sovint amb individualitats que els atorguen una forma de representativitat social condicionada per la personalitat o per l'aportació ideològica d'aquests referents. Valentí Almirall ha estat un d'aquests exemples dins el pas del catalanisme cultural al catalanisme polític. 'Catalanisme' entès com a primera etapa estructurant dins la dinàmica policlassista del moviment de construcció nacional, segons les recerques contraposades de Josep Termes respecte de Solé Tura, dialèctica historiogràfica ben sintetitzada per Jordi Casassas en el pròleg de l'obra que comento de Josep Maria Figueres. Una segona etapa del moviment, complementària amb la primera, ve definida pel pas del catalanisme a l'independentisme, tal com ha estat estudiat, entre d'altres, per Fèlix Cucurull, Eva Serra i, de manera sistemàtica, per Fermí Rubiralta.

Dins aquestes dues etapes, l'estudi en qüestió —un primer enfocament del qual el podem trobar al capítol «Valentí Almirall, periodisme i identitat» dins *Periodistes indòmits. Guerra Civil i exili* (2016)— se situa en el primer apartat 'catalanista' esmentat

a partir de l'aportació de l'articulisme polític d'Almirall, el qual planteja, des de l'àmbit del republicanisme i des d'*El Estado catalán* —superació del federalisme unitari de planta espanyola (p. 26)—, una primera vinculació entre confederació i nació.

En aquest sentit, les sis recerques agrupades en aquest volum —amb un apèndix que recull una mostra de l'articulisme de l'autor d'*Espanya tal com és* (1885) difós a través de les quaranta-dues capçaleres en què col·laborà (p. 44-45)— aprofundeixen la funció de la premsa com a agent d'incidència política —ideològica— a la Catalunya de la darrera etapa del vuit-cents. Com desenvolupa l'autor de l'estudi, l'aplec d'articles entorn del periodisme polític com a matèria d'anàlisi parteix del diari, la revista, el pamflet, com a motors catalitzadors de concepcions polítiques i culturals, si bé moltes eren, segons Figueres, «conjunturals» (p. 31). La funció de la premsa analitzada, això sí, no reproduïa el testimoniatge passiu i, en qualsevol cas, idees seminals eren llavor de futurs compendis i estudis.

D'altra banda, i cal no minimitzar-ne el sentit, la premsa és útil per a aprofundir en la història comparada per a especificar —factor gens secundari— antinòmies o paral·lelismes entre mentalitats (p. 25). No es

tracta, doncs, de concebre una capçalera com a fi, sinó com a institució d'un moviment polític, element de cosmovisió d'una societat i plataforma de socialització d'un ideari. Aquest assoliment —la «fabricació» de materials propagandístics sorgits a l'alba de la industrialització— no fou, però, com és sabut, cap excepció «catalana»: fou la via sovintejada d'intervenció dels cercles intel·lectuals europeus d'opinió (el coetani d'Almirall, Émile Zola).

Cal, però, concretar empíricament la idea general esmentada —difusió d'opinió i de materials ideològics— que subjau a les recerques contingudes a *Valentí Almirall...* I és en aquest sentit que Figueres —que excel·leix en l'àmbit de la història social de la comunicació contemporània i en l'anàlisi del periodisme almirall·lià— ens ofereix les plataformes principals —ordenades per capçalera i cronologia— des de les quals Almirall Llozer posà les bases per al programa catalanista confederatiu. Així, el lector pot formular-se una idea de l'etapa més notòria de l'articulisme d'Almirall entre 1868 i 1888 del qual tenim constància sistemàtica als dos primers volums de l'*Obra completa* preparada per Figueres.

On rau, però, l'interès del text publicat? Els mitjans d'opinió estudiats mostren com una cultura política

es va perfilant a través de l'interdisciplinari periodisme polític. Almirall, com altres referents posteriors del catalanisme, configurarà el seu ideari a través de la prèvia difusió d'idees, fenomen que recorregué el primer terç del segle xx. Idees. Com esmenta Josep M. Figueres, ideòlegs com Prat de la Riba i Rovira i Virgili —i bona part de polítics, activistes i d'intel·lectuals— empraven els mitjans de propaganda, com a pràctica comuna, per a socialitzar idees.

Dit això, l'assaig que comentem cobreix, almenys, dues qüestions: a) contextualització de la relació entre òrgan de premsa i intel·lectual-home d'acció, i b) delimitació del programa d'un model de catalanisme que incidí en el seu procés de politització. Almirall, per bé que Rovira i Virgili el situava dins el «període regionalista», pensà fonamentalment —ací rau la importància del Segon Congrés Catalanista— el Principat com a subjecte polític, com a marc de la política catalana i no espanyola.

Pel que fa al primer objectiu, la dinàmica periodística de Valentí Almirall —amb la col·laboració de federals com Feliu i Codina— va vinculada a l'organització d'espais aglutinadors de catalanistes i federalistes —Centre Català— i associada a campanyes de premsa. Aquestes campanyes tenien per objecte contestar

posicionaments contraris —lliurecanvistes espanyols— als interessos dels catalans, com s'esdevingué en el cas de la redacció del *Memorial de greuges*. Segons l'autor del text, aquest document significà —hipòtesi a comprovar, però gens forassenyada— un «nou tombant» dins el moviment catalanista (p. 74): un tombant pertanyent a la primera etapa del moviment catalanista. El *Memorial*, referent rellevant d'un catalanisme no polaritzat en l'àmbit cultural ni entorn de la burgesia, pot anunciar aquest gir, per exemple, en el marc del pensament econòmic català. Així, tal com apunta Figueres, l'etapa entre 1885 i 1888 marca una conjuntura condicionada per la denúncia de l'estructura de la vida política espanyola de la Restauració i de l'espanyolisme. Dos indicadors d'aquesta sensibilitat foren la resposta d'Almirall a l'escriptor Gaspar Núñez de Arce i el discurs presidencial a l'Ateneu Barcelonès en defensa de la llengua (1896). Tot plegat és un exemple del paral·lelisme entre ideari i periodisme d'intervenció. Fou en aquest sentit que l'autor de *Lo Catalanisme* fundà el rotatiu *Diari Català*, objecte del doctorat de Figueres i Artigues.

La segona aportació —Catalunya com a subjecte polític, i no com a *apèndix* sucursalista de la política espanyola alfonsina— fa referència al

model de país pensat (o imaginat) per Almirall. La defensa del catalanisme i del proteccionisme esdevenia motiu econòmic d'oposició a l'organització política d'un estat: la seva manera de fer i la seva visió castellanocèntrica, avui simbolitzada pel Madrid-estat. A través de la «defensa dels interessos materials i morals», objectiu contingut a la *Memòria* llegida davant el rei espanyol Alfons XII, Almirall, redactor del manifest, cercà una representació d'intel·lectuals, de la burgesia vuitcentista i de sectors populars a fi d'aglutinar una mobilització representativa de la societat catalana. De fet, Figueres dedica un extens capítol a la gestació del manifest dins la conjuntura que anunciava la col·laboració d'Almirall amb el diari *La Renaixença*, representant del catalanisme apartidista, cosa que no volia dir que fos apolític (p. 113-152).

El proteccionisme, que apareix destacat en diversos passatges de l'estudi de Figueres, acomplí una funció política exterior —proposta de regeneració de la política espanyola—, però abastà, fonamentalment, una fita important del catalanisme que volia superar l'etapa cultural-literària: definir-ne el pensament econòmic —assumit posteriorment pel catalanisme d'acció patriòtica de la Unió Catalanista—, tal com ha estudiat exhaustivament l'historiador del

pensament econòmic Francesc Artal en la seva tesi doctoral dedicada a l'anàlisi de l'eix positivisme-doctrina proteccionista del vuit-cents, publicada amb el títol *Economia i economistes catalans 1840-1898* (2021).

A través de l'articulisme d'Almirall podem adonar-nos del potencial polític que tenia a l'època el vincle entre positivisme polític (catalanisme) i positivisme econòmic (proteccionisme), i també podem subratllar que la vindicació proteccionista des de cercles republicans —confederals— qüestiona la identificació entre catalanisme polític i burgesia («Democràcia i Proteccionisme», *Diari Català*, 17-IV-1881). En qualsevol cas, Almirall volgué polititzar una burgesia massa girada d'esquena a qüestions que l'afectaven i que incidien en el Principat. Seria potser útil que l'historiador Josep Maria Figueres contextualitzés la concepció almiralliana del proteccionisme, ben suggerida per la ploma d'Almirall (p. 80).

En conjunt, *Valentí Almirall. Quan tot va començar*, exposa amb claredat i aprofundiment el bastiment d'un pensament polític a través del treball periodístic. Un pensament que, conjuntural o no, fixà les bases del compromís amb una comunitat nacional que assenyalava un horitzó antitètic al de la centralització espanyola. No debades, l'autor de l'obra

es refereix al periodisme d'Almirall com a «creador d'identitat» (p. 185), és a dir, la forja d'un «segell propi» a fi de remarcar qüestions que influïen en la concepció del país.

Xavier FERRÉ TRILL
xavier.ferretrill@gmail.com

ORTELLS MIRALLES, Salvador; PÉREZ MORAGÓN, Francesc (2022). *Joan Fuster. D'un temps, d'un país (1922-1992)*. València: Alfons el Magnànim, 500 p.

Fins ara hem comptat —si més no entre mitjan anys vuitanta i començament del nou segle— amb una progressió d'estudis entorn de l'obra i de la trajectòria vital de Joan Fuster. Podem fer un balanç favorable pel que fa a recerques entorn de les concepcions filosòfiques, del pensament historiogràfic, literari i d'ideologia nacional.¹ També és meritori el nombre de treballs monogràfics

1. Em refereixo, entre d'altres, a les recerques de Josep Iborra, Júlia Blasco, Antoni Riera, Guillem Calaforra (concepcions filosòfiques), Pau Viciano, Gustau Muñoz, Ferran Archilés (pensament historiogràfic), Vicent Simbor (pensament literari) i Joan-Francesc Mira, Antoni Rico, Nèstor Novell i Josep Sorribes (ideologia nacional).

dedicats a la vida de l'intel·lectual.² El conjunt d'aquestes obres —tesis doctorals i investigacions acadèmiques— cal situar-lo dins el total de miscel·lànies acadèmiques —que centrant-se en qüestions concretes tracten d'obrir perspectives i línies de treball al voltant de la personalitat d'un *homme de lettres*—, volums corals d'homenatge i entrevistes —ara feliçment recuperades sistemàticament per Isidre Crespo (*De viva veu*). Malgrat tot, continuava faltant una biografia general, que no genèrica, de Joan Fuster. Un relat que aportés de forma global, però ben documentada, la vinculació entre vida i obra de l'autor de *Judicis finals*.

Aquest objectiu ha estat assolit per dos filòlegs i historiadors de la cultura, coneixedors precisos de la vida i de les idees de Fuster: Salvador Ortells, amb la tesi doctoral *Veure dins els versos*, i Francesc Pérez Moragón, autor, entre altres estudis, de *Joan Fuster, el contemporani capital*. Salvador Ortells, especialitzat en l'obra poètica de Fuster i en el context social en què va ser produïda, s'encarrega de la primera part de la trajectòria de l'assagista, delimitada entre 1922 i 1961.

2. Cal esmentar, entre d'altres, els treballs de Francesc Pérez Moragón, Santiago Cortés, Josep Ballester, Antoni Ferrando, Antoni Furió, Josep Muñoz i Lloret, J. Àngel Cano i Salvador Ortells.

Francesc Pérez Moragón, que conegué pregonament Fuster entre la fi de la dècada dels seixanta i el començament dels anys setanta, n'ha confegit la segona part, establerta entre 1962 i 1992.

Es tracta d'un treball molt ben escrit i acurat —profusament il·lustrat amb imatges procedents de l'arxiu Espai Joan Fuster— que compta amb dues perspectives del personatge: l'aportada per la generació d'estudiosos dels anys noranta (Ortells), la qual ha generat una recerca historiogràfica poc, o gens, deutora d'alguns models massa reductius, i la reportada pel grup generacional dels anys setanta. En aquest sentit, el lector podrà apreciar informacions ignorades, o no gaire difoses, fins ara, fruit del tracte personal de Pérez Moragón amb l'intel·lectual. I, nogensmenys, percebrà la vivència de la conjuntura reformista i monàrquica que acabà per condicionar, en part, el darrer tram de la vida de Fuster pel que feu a l'actitud de l'assagista vers la situació valenciana. Un darrer tram vital no exempt, però, de controvèrsies originades des del si d'una determinada estratègia del valencianisme d'acció cultural que volia i —vol— *jugar o incidir* en política.

La secció redactada per Salvador Ortells abasta des dels orígens de Fuster fins a l'etapa immediatament

anterior a l'any simbòlic de 1962. Es tracta d'un apartat coherent que recull la part biogràfica menys coneguda de l'assagista. El lector en pot extreure fites definitòries pel que fa a l'evolució projectiva del biografiat. Cal destacar, en aquest sentit —com es repetirà a la segona part de la biografia—, el recurs a les veus i als testimoniatges corals que aporten i complementen moments de la joventut de l'aleshores poeta: els orígens familiars ben definits pel que fa a la relació del Fuster adolescent amb son pare, l'ensenyament bàsic, les primeres coneixences i amistats locals, el primer ressò a la premsa, els originaris avatars valencianistes —amb la vinculació a grups literaris com el Grup Torre o la relació amb gramàtics republicans i nacionalistes com Carles Salvador—, la formulació d'una primera idea entorn d'Europa o l'experiència editorial de la revista *Verbo* amb José Albi. Aquests episodis són relatats a partir de recerques pròpies de l'autor, del material epistolar de Fuster —en curs de publicació— i de documentació provinent d'informació hemerogràfica i documental. Val a dir que una part representativa del material conservat per Fuster fou exposat prèviament al catàleg *Els arxius de Joan Fuster* (PUV: 2006).

Tot plegat, Ortells aporta un gresol d'opinions —una alteritat fusteriana— que precisa aspectes de tarannà

familiar o de l'activitat de grups tertulians, és a dir, fòrums de reunió i de debat de substitució davant la gairebé absència d'opinió pública. L'exhaustiu material de suport ajuda, doncs, a circumscriure la relació controvertida entre Casp i Fuster —preparació de *plaquettes* i de volums poètics— i facilita conèixer el sorgiment de primeres amistats generacionals que bastiran alguns ressorts de manifestació de país. Així s'anà formant, per exemple, el grup referencial —format per Garcia Richart, Josep Iborra, Vicent Ventura, icona fonamental, i Joan Fuster, però també anà definint-se la relació amb editors com Santiago Albertí, no prou estudiat en termes generals, i Max Cahner, vinculació significativa en la vida del biografiat per a comprendre dinàmiques civils dels anys seixanta i setanta. Dinàmiques que, d'altra banda, permeten conèixer els contactes de l'intel·lectual amb esglaons intermedis que el dugueren a la col·laboració amb la premsa del Movimiento de València.

Comptat i debatut, Salvador Ortells va elaborant el context que explica el sentit de la primera estètica fusteriana. Situar el marc de les condicions de possibilitat —les condicions materials d'un pensador en construcció— i sistematitzar la contextualització de l'obra del suecà era, en part, una assignatura pendent.

És així que les dues parts d'aquesta biografia aprofundeixen en l'*ambient* que explica Fuster. Un *ambient* que situa l'obertura progressiva de l'intel·lectual suecà. Una projecció informada a través d'interlocutors fonamentals com Vicent Riera Llorca des de Mèxic, o documentada per mitjà de les primeres col·laboracions a revistes capdavanteres de la diàspora (*Pont Blau* i *La Nostra Revista*). La dels anys cinquanta era una conjuntura, encara no del tot esporgada, en què l'assagista obrí solcs vers nous grups econòmics i periodístics de Barcelona i comptà amb mecenatge de l'exili que facilità la publicació d'obra (Francesc Farreras i Duran). Una obertura cap a l'exterior davant els orígens d'un buit —fins a un cert punt esperable— de sectors de pressió valencians franquistes. Entre els anys cinquanta i seixanta es produí un gir ascendent en la vida de Fuster, quan ja comptava amb una sòlida base de producció periodística i bibliogràfica. En aquest punt comença la segona part de l'obra a càrrec de Pérez Moragón, definida entre 1962 i 1992. El segon bloc concreta, entre altres fets, el canvi de velocitat en la vida de l'assagista explicat per la difusió que feu Fuster —amb el suport paral·lel de grups emergents valencianistes nacionals del projecte de Països Catalans i per la incidència

en nombrosos cercles d'activitat civil del Principat.

Si Salvador Ortells sintetitza les primeres bases socials i relacionals del món fusterià, Pérez Moragón argumenta, a la segona part de l'obra, la culminació de la construcció de Fuster com a escriptor, organitzador i intel·lectual. Ho fa mitjançant la descripció i l'anàlisi dels circuits literaris pels quals discorren la socialització de l'obra fusteriana, ara ja decantada definitivament cap a l'assaig i els estudis d'història social de la literatura catalana. A més, l'autor hi incideix encertadament a través d'un aspecte que cal no perdre mai de vista: l'atenció a la microhistòria de l'intel·lectual: la «vida quotidiana».

A tall d'espills antinòmics, qui és director de l'Espai Joan Fuster mostra la reacció que suscità l'enfocament de Fuster envers el País Valencià: el rebuig i la contestació davant la guia *El País Valencià* per part de la premsa valenciana és proporcional al suport i acceptació de l'obra i dels posicionaments nacionals del suecà a Barcelona o a les Illes. Cal remarcar, en aquest afer, l'aportació de Moragón en sintetitzar les tesis contràries a l'autor.

No hi ha dubte, però, que l'assaig *Nosaltres, els valencians* —les gestions de censura del qual, i l'informe d'algun contradictori lector— determina, com no podria ser altrament,

BUTLLETÍ DE LA SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS HISTÒRICS

un *abans* i un *després* en l'explicació de la trajectòria de l'autor d'*El descredit de la realitat*. L'assaig introspectiu encarregat per Max Cahner a l'escriptor de Sueca entorn de les contradiccions valencianes serveix de motivació per a traçar un camí ascendent del pensador on se superposen el compromís cívic i el treball d'escriptura en si mateix. Així, Moragón centra la vida i obra fusterianes en alguns episodis definitoris, alguns dels quals han estat temes de debat en cercles polítics i socials catalans i valencians.

El bienni 1962-1982 situà l'ortomoral de Fuster en un marc polític preestatutari i que encara —malgrat l'intent de cop d'estat del 23 de febrer de 1981— definia unes possibilitats reals de materialització de projectes pel que feia a la creació d'estructures polítiques de coordinació entre les Illes, el Principat i el País Valencià. *L'Ara o mai* del suecà a la plaça de bous de Castelló l'abril de 1982 per a commemorar el cinquantenari de les Normes de Castelló venia a formar part d'aquest afany. Per a detallar aquesta etapa de *lideratge*, Moragón desglossa el bienni en tres etapes raonades: 1962-1969 —etapa aconduïda per *Nosaltres...* i la guia— 1969-1975 i 1976-1982.

El període 1969-1975, etapa de desclosa de projectes culturals, però també d'atenció davant el final de

la dictadura franquista —no debades el subtítol de l'apartat, «Temps d'espera»— serveix de frontissa per a comprendre l'evolució de l'intel·lectual atès que el tardofranquisme i el postfranquisme ocasionaren una voluntat de radicalitat democràtica perceptible en un escriptor vinculat a campanyes de reivindicació de la llengua i del país, i particip en l'impuls d'empreses que maldaven per recuperar la identitat literària i col·lectiva dels valencians. La participació de Fuster en aquestes iniciatives, que incorporava espais socials d'una burgesia valenciana amb sensibilitat de país i sectors universitaris i culturals, pot merèixer un aprofundiment en un estudi independent, a fi de ponderar el pes específic d'una certa aliança entre intel·lectuals i polítics. Un exemple el tenim en la participació del mateix biògraf de Fuster en fets que conformaren la seva vida —per exemple, l'ascendent del suecà en l'edició de la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana* ens permet d'enriquir una visió contrastada.

Fuster, doncs, es *migpartia* entre pensament i acció, extrems que alhora esdevenien una unitat. Una unitat que s'accentuà en el període 1976-1982 i que —tal vegada per la capacitat de la seva influència social— comptà amb el segon intent d'assassinat del pensador el setembre de 1981. Es tracta

d'un episodi perfectament narrat a la biografia a través de les vivències de Moragón, d'amics de Fuster que varen viure l'acció i de les contribucions rigoroses del periodista Francesc Bayarri.

El darrer capítol, pràcticament el decenni 1983-1992, endinsa el lector cap a un *altre* Fuster. No pas distint respecte de qui manté les seves idees i posicionaments, però sí que l'apartat permet de constatar —amb l'aplicació de l'Estatut d'Autonomia valencià (1982), la creació d'unes mínimes infraestructures culturals conjuntament i l'aprovació de la Llei d'ús i ensenyament del valencià— una certa actitud pragmàtica motivada per algunes possibilitats de l'entramat autonòmic.

Amb tot, cal no deixar de petja esdeveniments que visqué Fuster. D'una banda, l'existència de corrents revisionistes de les tesis fusterianes i, el que és més greu, les maniobres —perfectament documentades al volum— perquè l'assaig presentat al premi d'assaig Joan Fuster de 1986, *De impura natione* —oposat als posicionaments del valencianisme nacional—, n'aconseguís el guardó. I de l'altra, la publicació —no autoritzada per Fuster— d'una entrevista que li dedicà *El Temps* el 1987. Es tractava de dos fets denotatius de l'enrarament d'actituds en el si del projecte

valencianista. I eren dos botons de mostra per a comprendre un *silenci* fusterià —potser necessari— que possibilités a l'intel·lectual de ponderar la situació política general i calibrar relacions personals establertes des de feia anys. A través del relat de Moragón, hom va percebent que el context s'anava capgirant cap a l'oficialisme polític.

Fuster —d'ofici escriptor— havia de regularitzar la seva vida laboral. Així, i atenent els trencacolls de decisions, fou acceptat —no sense polèmica— com a membre del claustre docent universitari. Es tractava de la seva darrera etapa vital, la qual permeté de copsar, però, una certa represa de la seva veu pública i la continuïtat del seu treball com a humanista: de la tesi doctoral a la preparació de miscel·lànies o conferències entorn de Josep Pla, un referent destacat per a ell. Es tracta d'una conjuntura *sentida* i, en aquest sentit, informada detalladament a través de documentació inèdita i de testimoniatges de confiança que seguiren Fuster fins al darrer moment.

La biografia *Joan Fuster* se subtitula *D'un temps, d'un país*. El producte final, ben coordinat a quatre mans —unificat pel que fa a l'estil i el propòsit, sincronia no fàcil d'assolir—, aixeca acta d'una època explicada a través de la vida d'un intel·lectual mai

no indiferent al pols del seu poble. Basteix un retrat de grup d'aquell *món* de Fuster. El subtítol és, doncs, plenament justificat. L'ús de fonts de documentació variades, que han facilitat la comprensió de les bambolines de la història (social) d'un intel·lectual, i la capacitat de síntesi dels autors de la biografia quant a les coordenades bàsiques explicatives fan d'aquest estudi un referent canònic per a properes recerques entorn d'un autor no reduïble al culturalisme: a l'esteticisme de l'obra per l'obra.

Xavier FERRÉ TRILL
xavier.ferretrill@gmail.com

BARRERA I PUIGVÍ, Agustí; SURROCA I TALLAFERRO, Robert (2024). *Per Catalunya. Portaveu del Front Nacional de Catalunya a la clandestinitat (1945-1947) i l'exili (1954-1959)*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, col. «Camí Ral», 48. Pròleg de Fermí Rubiralta, p. 286.

No tenim a l'abast les principals publicacions de la premsa de l'exili, la clandestinitat o l'emigració. És per definició un material fràgil per excel·lència i, a més, les col·leccions són sovint incompletes. Pensem en aquella *La Gralla* de fa un segle i escaig a

l'Uruguai que no localitzarem en cap biblioteca pública, o en el diari, sí, efectivament una publicació d'edició diària, el clandestí *L'Hora de Catalunya*. Moltes publicacions només es conserven a llocs tan bonics com el Pavelló de la República o la Biblioteca Hemeroteca de Comunicació, a la UB i la UAB respectivament, autèntiques joies bibliogràfiques.

Molts centres malden per a facilitar l'accés digital en aquestes col·leccions: CEDOC de la UAB, ARCA de la Biblioteca Nacional de Catalunya, Arxiu d'Història de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Biblioteca Nacional de España... El nombre de publicacions digitals a les quals hom pot accedir va creixent de mica en mica, però costa de saber quines estan digitalitzades i en quins centres estan a l'abast. Potser fora arribat el moment que alguna institució de rellevància pogués centralitzar la informació i així, en una web de referència, trobar els enllaços amb més facilitat que l'actual atès que són nombroses les institucions, tant d'ací com estrangeres, que faciliten una col·lecció de premsa de forma digital. Així per exemple, tenim les tan interessants publicacions que es van editar durant la guerra i l'exili a París, *El Poble Català*, accessible al web de la Fundació Josep Irla o *Le Journal de Barcelone*, digitalitzat a Gallica a la Biblioteca Nacional de

París; el diari de Barcelona *Avui* és a l'Arxiu de Girona, i revistes setmanals com *Canigó* a Alacant. I tantes i tantes entitats que han digitalitzat alguna revista que editaren i que sovint són fora d'on creus i costa de trobar malgrat cercadors, etc.

Són només un petit exemple de la dispersió actual i malgrat repositoris centrals com ARCA per a la premsa històrica o RACO per a la premsa viva, hi ha un alt nombre de publicacions que sense una guia són com caminar pel bosc en dia mig boirós. Seria d'utilitat, en un món on tot es vol a l'acte, facilitar els enllaços per ajudar la consulta. Un web on poguessin constar els títols, el mapa d'ubicació, la taula cronològica... facilitaria la consulta, i la recerca, és clar. Tenim publicacions d'exili com *Pont Blau* (Biblioteca Cervantes), *Xaloc* (AHCB) o *Ressorgiment* (ARCA) i no sempre els cercadors faciliten aquesta informació fàcilment. La comoditat i l'accessibilitat en consulta o reproducció són una ajuda per a l'usuari.

Malgrat aquesta acció digital, es continua editant el facsímil d'una revista en paper seguint la funció tan lloable que feu Leteradura amb una vintena de títols fa unes dècades o l'esforç de tants editors públics i privats per a donar a conèixer capçaleres importants i emblemàtiques com

La Llumanera de Nova York, D'Ací, D'Allà, Hèlix, El Be Negre, Revista de Girona, La Pàtria Catalana, El Mole, Studium... per a esmentar només els primers títols que ens venen a la memòria de gairebé un centenar. Amb els facsímils es preserven més els originals i hom pot consultar així el llibre o volums de la revista en qüestió amb comoditat atès que es multipliquen els centres on es poden consultar. Ens ocupem avui d'un d'aquests títols que és novetat. Es tracta de *Per Catalunya*, editada a Barcelona en clandestinitat i a París a l'exili i que esdevé una molt bonica aventura de la mà dels seus artífexs Robert Surroca i Agustí Barrera, de llarga trajectòria en la reivindicació i preservació dels papers del nacionalisme català.

El títol *Per Catalunya* evoca els darrers mots de Lluís Companys, que va pronunciar davant l'escamot d'execució el 1940. Tenen una gran força emotiva i simbòlica. Entre altres han estat usats com a títol del llibre de Josep Pous i Pagès que ressenyàrem en aquest mateix *Butlletí* (núm. XXXII) i fou un volum que aplegà els seus escrits i parlaments de guerra. Amb el mateix títol es van publicar altres revistes d'exili com la del Casal Català de Clermont-Ferrand el 1946-1947, o a Niça, de la qual coneixem sis números, amb

articles signats i consultable fàcilment al fons d'Albert Viladot a l'esmentat CEDOC de la UAB.

Aquesta *Per Catalunya* ha estat editada en paper i el fet, tanmateix, presenta una útil particularitat en la seva consulta: la comoditat, no calen fonts d'energia, aparells i programes... com ahir amb el microfilm, després amb els CD i ara directament, si bé no sempre, en pantalla. No totes les revistes són accessibles en línia. Sovint cal anar a la biblioteca —una pèrdua de temps— o hemeroteca per a la consulta, sigui a Madrid o Barcelona o arreu. Amb el paper simplement cal disposar del volum i la consulta es fa llum. Per aquesta raó les reedicions en facsímil són, com dèiem, d'agrair i si és de premsa de l'exili, tan poc estudiada, encara millor, tot i que tenim diversos títols editats en facsímil: *Endavant*, *Nous Horitzons* (parcialment), *Butlletí de Guadalajara* (Mèxic), *Quaderns de l'Exili...* Ara s'hi afegeix una publicació emblemàtica i que representa, amb la premsa comunista, anarquista i socialista, l'altre gran bloc ideològic fonamental de l'exili català, els nacionalistes. També sovint, no sempre malauradament, s'inclouen eines auxiliars com un buidatge o la història de la publicació amb dades que permeten la contextualització com és el cas de *Ressorgiment*, que és accessible en PDF des de

la Biblioteca Nacional de Catalunya i constitueix una poderosa eina de cerca.

Pel cas que ens ocupa, el volum ha estat publicat per Rafael Dalmau Editor, l'editorial que en el seu logotip té un estel solitari i una nau que solca el mar amb veles inflades, en una bella i històrica declaració de principis. L'edició ha reduït el format, però és perfectament llegible i presenta amb cura, com tota la col·lecció «Camí Ral», una digna i pulcra presentació. Tècnicament, doncs, l'edició és reeixida, té un bon nivell i s'ha tingut cura en la qualitat del paper, la nitidesa de la impressió, el format i relligat, i l'obra està molt ben feta. Els autors, Agustí Barrera i Robert Surroca, són històrics militants nacionalistes divulgadors de la història del Front Nacional de Catalunya (FNC); el primer és autor de diverses obres sobre l'FNC i el nacionalisme, entre les quals destaquen les monografies sobre l'11 de setembre i, especialment, el repertori de premsa d'exili que va editar el 2004 la Generalitat de Catalunya i que constitueix un conjunt de fitxes de la premsa catalana de l'exili.

L'edició segueix les vicissituds de la revista: així, no es reproduïxen quatre números (del 2 al 5 inclosos) que diuen que no s'editaren en un episodi que ens sembla fosc. Pel que fa a la introducció, al nostre parer breu i que

podria donar més dades sobre la revista tot i les dificultats d'obtenció atès que cal consultar difícils arxius policials, francesos, etc., s'enriqueix amb una antologia de textos i citacions de Pere Vilella, ben interessants per les dades que aporten de les memòries de Jaume Martínez, de testimonis de l'FNC del mateix Surroca, de Núria Rius sobre el matrimoni Viusa-Galí, de memòries del mateix Triadú, de Pere Carbonell... Testimonis ben rellevants, així com una presentació sobre l'activitat resistent de l'FNC en el període de la vida de *Per Catalunya* (p. 13-20) i de nombrosa bibliografia, tot i que no exhaustiva.

Pel que fa a les dues edicions de la revista, la de Barcelona i la de París, s'hi exposen breument (p. 21-23) les principals dades amb menció dels tècnics abnegats i ardits o simples col·laboradors, amb una molt extensa nòmina, entre els quals remarquem els següents: Josep Serra i Estruch, Antoni Andreu i Abelló, Gertrudis Galí, Joan Josep Ferrer i Grau, Joan Triadú, Josep M. de Sagarra, Josep Palau i Fabre, Joan Cornudella, Antoni Malaret...

La manca de documentació, tanmateix, fa que no es puguin relacionar les col·laboracions perquè els textos, òbviament, van sense signar per mor de la repressió i se'n desconeix els autors fora d'algun cas puntual, com el simbòlic article de Josep Palau i Fabre

sobre els col·laboracionistes —els catalans de *Destino* com Ignacio Agustí—, o el poema de Josep M. de Sagarra. Editar la revista comporta detencions i tortures, fins i tot un assassinat per la política franquista, les caigudes, alguna de tan nombrosa com la del maig de 1946.

El contingut de la revista, en el qual no entrem, no és analitzat i fora bo que es pogués estudiar amb profunditat pel que significa de testimoniatge d'un grup nombrós de resistents al franquisme que gosaren plantar cara en moments de dificultats i gràcies a la tenacitat i valor de personatges com Viusà elaboraren amb temps, diners propis i arriscant la pell, un acte de servei patriòtic desafiant la dictadura malgrat el pànic a les tortures de les quals ara hom vol seguir esborrant el rastre amb anul·lacions de lleis —ja limitades— de memòria històrica.

Josep M. FIGUERES
josepmaria.figueres@uab.cat

EVOCACTIONS

EVOCACTIONS

JAUME TORRAS ELÍAS (1943-2024)

JOAQUIM NADAL I FARRERAS
ICRPC-CERCA

L'historiador Jaume Torres Elías, el segon per l'esquerra, en l'acte de presentació dels seus llibres *Fabricantes sin fábrica*, i *La industria antes de la fábrica*, a la Universitat Pompeu Fabra, el 10 de maig de 2019. (Fotografia: Universitat Pompeu Fabra)

El recent traspàs del professor Jaume Torras Elías ha estat des del primer moment una notícia d'impacte. La Societat Catalana d'Estudis Històrics vol recollir aquest sentiment col·lectiu de la comunitat historiogràfica i vol participar amb una nota d'urgència per fer memòria de l'historiador que ens ha deixat. De forma immediata a la notícia del seu traspàs han proliferat les notes d'evocació i reconeixement i en aquest sentit vull ressaltar el text del professor Ricardo Robledo: *Jaume Torras Elías (1943-2024)*, *In Memoriam* a la pàgina web Conversaciones sobre Historia i escrit el mateix 18 de juliol, data del traspàs de Jaume Torras: <<https://conversacionsobrehistoria.info/2024/07/18/jaume-torras-elias-1943-2024-in-memoriam>>.

Una guia imprescindible que aporta claus personals i elements biogràfics significatius alhora que reflexions bàsiques per al coneixement del seu itinerari intel·lectual, és l'entrevista que li van fer Antonio López Estudillo i Rosa Ros Massana per a la revista *Mestall* en dues parts. Vegeu *Mestall*, núm. 50 (desembre de 2021), p. 44-50, i núm. 51 (juny de 2022), p. 6-11.

Confegim, doncs, la nostra nota memorial amb els elements que aporten aquests treballs biogràfics i el nostre propi record personal.

Fill d'una família de flequers del Clot de Barcelona, ell mateix explica que va aprendre l'ofici i que va entrar al món dels estudis a partir de la constatació que l'escàs nombre d'instituts restringia les possibilitats d'accés dels fills de la menestralia als centres oficials d'estudi. Així, la peripècia dels estudis en una acadèmia i l'obligació d'examinar-se cada any en un parell de dies de les assignatures del batxillerat a l'Institut Menéndez Pelayo de Barcelona fins que finalment va aconseguir entrar a l'Institut Milà i Fontanals. Confessa que, seduït pel professor Cuéllar de Filosofia, es va decantar pels estudis de lletres un cop amb altres companys seus va detectar que els estudis a la facultat d'econòmiques requerien coneixements de matemàtiques. En definitiva, com passa sovint, la vocació d'historiador la podem considerar sobrevinguda i per decantament però és evident que, un cop coneguda la trajectòria posterior, hi va entrar de manera apassionada i vocacional.

A partir de la facultat s'introdueix a la redacció de l'Enciclopèdia Larousse que editava Planeta i que tenia un equip de redacció d'història coordinat per Josep Fonatana i amb participació d'una bona colla d'historiadors vinculats al PSUC. La Caputxinada (1966) i la creació del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona marcarien la seva biografia fins que un cop acabada la carrera se li va oferir l'oportunitat d'anar a París si disposava de la

tesi de llicenciatura (tesina). Per tant, un cop llicenciat a la UB el 1966 va anar a París (1966-1968) a l'Institut d'Histoire économique et sociale, on trobaria Pierre Vilar de director.

De retorn de París va començar una trajectòria acadèmica ascendent amb la mateixa implicació en la docència, la recerca i la gestió. Ha estat un professor excel·lent que ha seduït els estudiants amb qui ha compartit els seus treballs. Destacar l'excel·lència en docència no hauria de ser notícia, però passa massa sovint que un bon professor és l'excepció que confirma la regla. Successivament, va desplegar la seva activitat a València (1968-1970), com a ajudant, on coincidí amb Josep Fontana i Jordi Nadal Oller; a l'Autònoma de Barcelona (1970-1980), com a adjunt, on va ser cridat per Jordi Nadal a la facultat d'economiques; i a Saragossa, després de guanyar les oposicions d'agregat (1980-1982); posteriorment retornà com a catedràtic a l'Autònoma de Barcelona (1982-1992) i a la Universitat Pompeu Fabra (1992-2024), on va acabar com a catedràtic emèrit.

En aquesta universitat i en l'etapa del rector Enric Argullol, va ser vicerector i adjunt al rector des de 1994 fins a 2001 i director de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives (2001-2007).

La seva projecció internacional es va manifestar amb estades en centres estrangers com el Max Plank Institut für Geschichte a Göttingen (1986), la Cornell University d'Ithaca (1992), La London School of Economics and Political Science (1997) i la Universitat de Durham (2000) al Regne Unit.

Ha rebut nombrosos reconeixements, però vull subratllar per damunt de tots els altres la distinció Jaume Vicens Vives que atorga la Generalitat de Catalunya com a reconeixement a una trajectòria docent.

Es va vincular de manera immediata al consell de redacció de la revista *Recerques* que impulsaven els seus amics Josep Fontana, Josep Termes, Joaquim Molas, Ramon Garrabou i Ernest Lluch des de 1970 i en el marc de la seva activitat acadèmica va formar part del consell de redacció de la *Revista de Historia Industrial* (Universitat de Barcelona), que va publicar el seu primer número l'any 1992.

La producció bibliogràfica de Jaume Torras és un destil·lat dels seus treballs de recerca i una permanent actualització de les seves aportacions en revistes, congressos i debats que després ha recollit en aplecs molt rellevants d'aquestes aportacions.

Queda molt lluny en el temps la seva primera aportació pionera i que ja entrava de ple en els intents de revisar les interpretacions de les causes, les

conseqüències i les raons de la rebel·lia camperola expressada en termes de vinculació amb els moviments carlins i tradicionalistes de la reacció contra el liberalisme. Des de ben aviat, Jaume Torras va voler deixar ben clar que s'havia de fugir de les interpretacions maniquees, tradicionalistes o progressistes, i que calia anar a buscar les arrels en els impactes del sistema de producció agrària i d'explotació de la renda i en el rebuig frontal de l'explotació expressada amb reaccions diverses i no susceptibles d'interpretar-se a la mida dels uns o dels altres. Així *La guerra de los Agraviados* (Barcelona, Cátedra de Historia General de España, 1967) s'inscrivía en la col·lecció de tesines que rescatava el professor Carlos Seco Serrano des de la facultat de Lletres de la UB, i abordava un tema que seria objecte d'un plantejament més general en la seva tesi doctoral (UAB, 1971), que va publicar en forma de conjunt de treballs i amb una rigorosa depuració, exigent de tot el que li semblava sobrer, en un llibre que esdevindria un clàssic del tema dins de la prestigiosa col·lecció Ariel Quincenal que inspirava un dels seus mestres, Josep Fontana Lázaro. *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823* (Barcelona, Ariel, 1976).

Altres aportacions remarcables són *Tres estudios de historia económica de Aragón* (Universidad de Zaragoza, Departamento de Historia Económica, 1982), amb Carlos Forcadell i Eloy Fernández Clemente, professor de la Universitat de Saragossa amb qui feu amistat durant els seus anys docents.

Fabricants sense fàbrica. Els Torelló d'Igualada (1691-1794) (Vic, Eumo Editorial, 2007), que seria actualitzat en una nova versió a *Fabricantes sin fàbrica, en el camino de la industrialización: los Torelló* (Barcelona, Crítica, 2018).

Les seves aportacions més recents en forma de llibre i compendi d'estudis cal anar-les a buscar a *La industria antes de la fàbrica* (Salamanca, Universidad, 2019) i a *Canvis i conflictes en el món rural català, segles XVIII-XIX: onze estudis d'història econòmica i social* (Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2021).

La revisió de les interpretacions sobre els moviments camperols al final de l'Antic Règim, l'estudi de la renda agrària i dels mecanismes de detracció de la renda feudal, la creació per part de fabricants catalans d'una xarxa comercial a tota la Península, l'evolució de la draperia, l'impacte de la producció vitícola en el creixement econòmic de Catalunya en el segle XVIII, la noció sobre la indústria abans de la fàbrica i les mostres de creació d'una activitat comercial i industrial en el trànsit de la societat feudal al món del liberalisme i de l'economia capitalista són els enunciats bàsics de les seves aportacions més remarcables.

Exigència, minuciositat, rigor, excel·lència, discreció. Vet aquí els elements que configuren una trajectòria que ha defugit sempre les temptacions d'exhibicionisme banal i ha mostrat les millors virtuts que hom espera del professorat universitari.

JOAN B. CULLA I CLARÀ (1950-2023) L'HISTORIADOR DEL PRESENT

FRANCESC MARCO-PALAU
Universitat Autònoma de Barcelona

Homenatge a Joan B. Culla al CCCB. D'esquerra a dreta: l'historiador Borja de Riquer, els presidents de la Generalitat Pere Aragonès i Jordi Pujol, Joan B. Culla i la seva esposa, Imma Cervià, els presidents de la Generalitat Josep Montilla i Artur Mas, i l'historiador i conseller Joaquim Nadal. Fotografia Arxiu Marco-Palau.

HISTORIADOR ICÒNIC

Els presidents Jordi Pujol, José Montilla, Artur Mas i Pere Aragonès, juntament amb cinc-cents amics i admiradors, van omplir el Centre de Cultura Contemporània de Barcelona per reconèixer la trajectòria de l'historiador Joan B. Culla. Era el dijous 21 de setembre de 2023 i la munió de congregats, amb periodistes, polítics, exalumnes i membres de la societat civil, així com l'impacte comunicatiu de la trobada, evidenciava que es tractava d'un acte excepcional —i poc freqüent— en el context acadèmic.

El fet s'explica perquè Joan Baptista Culla i Clarà (Barcelona, 1952-2023) no havia estat només un llarg professor de la Universitat Autònoma de Barcelona que havia impartit classe, al llarg dels seus més de quaranta anys d'exercici de la docència, a prop de 10.000 estudiants a les aules de Bellaterra, sinó que havia comptat durant bona part de la seva vida amb una projecció pública continuada, tant a la premsa escrita, en la seva faceta d'articulista de diverses capçaleres, com a les tertúlies matinals radiofòniques i televisives, a més de presentar programes de divulgació històrica a la petita pantalla i de publicar sòlids llibres al voltant de la història parlamentària i tantes altres referències —conferenciant, coneixedor de la realitat internacional, *notari* dels congressos de les formacions polítiques, etc.— que, amb els anys, van convertir el professor Culla en un nom mediàtic dins de l'imaginari col·lectiu del país, això és, un historiador icònic —en el sentit de reconeixible, fàcil d'identificar per part dels lectors i dels teleespectadors— de la Catalunya de les darreres dècades del segle xx i el primer quart del segle xxi, fet que suposa un element poc comú en l'àmbit de la recerca i de les humanitats.

Molts d'aquests aspectes, així com el vessant més personal del professor —amb corbata, sempre elegant— van ser tractats al CCCB des d'un punt de vista historiogràfic per Borja de Riquer, Conxita Mir, Josep M. Muñoz, Francesc Vilanova, Joaquim Nadal i María José Recoder; i, des d'un punt de vista periodístic, per Salvador Alsius, Joan Manuel Tresserras, Josep Ramoneda, Vicenç Villatoro, Mònica Terribas i Esther Vera en l'emotiu homenatge que va conduir Antoni Bassas, i que va cloure el mateix homenatge destacant que li acabaven de proporcionar «l'equipatge més preciós que un pot portar en el viatge que em resta per fer». Així, en aquell moment ja s'era plenament conscient que aquell era el més emotiu dels reconeixements que hom podia dedicar a un referent, des de l'altar de l'amistat. Però no podia esperar-se que el desenllaç fos tan ràpid, i que tan poques setmanes

després l'abat del monestir de Poblet, Octavi Vilà —l'actual bisbe de Girona—, ja n'hauria d'oficiar la cerimònia de comiat al monestir de Sant Cugat.

PROFESSOR DE PERIODISTES

Nascut l'any 1952 al barri de Sant Andreu de Barcelona, Joan B. Culla creix en el si de les capes populars de catalanitat intrínseca, en una família lectora i amb vocació associativa —socis de l'Orfeó Català, llegien *Serra d'Or*—, en un context de represa cultural, amb banda sonora de Salomé i el seu *Sé'n va anar*, del V Festival de la Canción Mediterránea. Així, el seu pare era encarregat a la Hispano Olivetti, directiu del Júpiter —la família provenia del Poblenou— i arribaria a formar part del Comitè de Competició de la Federació Catalana de Futbol. Les tardes dominicals que el seu pare no acompanyava l'equip de futbol en els seus desplaçaments, les passaven fent col·loqui a l'Ateneo Colón del Poblenou, fet que ajudaria a conformar, com a mínim en part, el caràcter argumentatiu del futur tertulià.

Així mateix, el jove Culla aviat passarà de llegir els còmics de Tintín —amb la petita monarquia balcànica de Sildàvia— i d'imaginar els viatges de Jules Verne, a interessar-se pels reportatges periodístics i les cròniques dels rotatius, per bé que la passió per Hergé i el vincle afectiu amb les obres de l'escriptor francès, els mantindrà sempre. També els records d'aquell mig any viscut amb la padrina Lola de Cal Peretó a la Segarra —on cantaria caramelles— o els estius en bicicleta a Paret del Vallès, on els seus pares van comprar una parcel·la en una urbanització inspirada en el model ciutat-jardí.

Format a l'Institut Escolar Academia Vila, a La Salle Condal i a l'Academia Peñalver, Joan B. Culla estudia Filosofia i Lletres en els agitats anys assemblearis de la Universitat de Barcelona dels setanta, on fa amistat amb el periodista Miguel Ángel Bastenier, aleshores redactor del *Diari de Barcelona*, i converteix la Casa de l'Ardiaca en la seva segona llar, tot consultant l' Hemeroteca Municipal de Barcelona.

Aquells són uns anys intensos en els quals tant podia organitzar una conferència de Pierre Vilar a la facultat o acabar sent company de viatge dels estudiants del PSUC als òrgans de govern universitaris, passant per posar en circulació *Història i societat. Quaderns crítics d'Història moderna i contemporània*, que esdevindria l'embrió de la futura revista *L'Avenç*. Pel que fa als avenços acadèmics, la

confecció de la tesi de llicenciatura sobre el grup de l'Opinió, dirigida per Emili Giralt i Jesús Rodés, ofereix a Joan B. Culla l'oportunitat de conversar amb Joan Casanellas a París i de conèixer el president Josep Tarradellas, a qui entrevista a Clos de Mosny, l'estiu de 1975. El treball resultant, després de ser avaluat per Emili Giralt, Josep Termes i Mercedes Vilanova, seria editat per Max Cahner a *El catalanisme d'esquerra. Del Grup de l'Opinió al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra, 1928-1936* (Curial, 1977).

Finalitzada la mili a Galícia —en el marc de la qual seria agregat al Govern Militar per encarregar-se de la redacció de la revista *Finisterre*—, Culla s'incorpora com a docent a la Universitat Autònoma de Barcelona i exerceix de professor d'Història dels futurs periodistes, tasca continuada que amb el pas de més de quatre dècades l'anaren convertint en un dels professors emblemàtics de Ciències de la Comunicació, el planter dels futurs redactors, presentadors i opinadors. També durant uns anys assumeix responsabilitats de gestió i, amb Salvador Alsius, forma part de l'equip del deganat. També, al campus de Bellaterra, Culla va conèixer Imma Cervià, amb qui compartiria la resta de la seva vida. En paral·lel amb la quotidianitat docent, Culla desenvolupa la seva tesi doctoral al voltant del lerrouisme, dirigida per Josep Termes, i que seria defensada davant d'un tribunal format pels professors José Antonio González, Isidre Molas, Borja de Riquer, Jordi Casassas i Josep Florit, que li atorgarien el *cum laude*. La tesi es publicaria posteriorment a *El republicanisme lerrouista a Catalunya 1901-1923* (Curial, 1986).

Com en el cas de la recerca al voltant del grup de l'Opinió, o la del lerrouisme, Joan B. Culla va anar plasmant la història de diferents sigles polítiques en obres en les quals n'analitzava l'evolució ideològica, la incidència parlamentària, la documentació congressual, els equilibris interns entre els seus dirigents, així com les seves escissions, els acords electorals o processos de confluència de Convergència, d'Unió, de la dreta espanyola a Catalunya o d'Esquerra Republicana. Per això, quan vaig proposar-li que em dirigís la tesi doctoral a la UAB al voltant dels vincles entre els partits catalans i els valencians del darrer mig segle, va trobar-ho especialment interessant, i sempre li estaré agraït.

Tal com s'esmentava, a més de dirigir, amb Isidre Molas, el *Diccionari de partits polítics de Catalunya. Segle XX* (Enciclopèdia Catalana, 2000), Culla coordina —a petició de l'aleshores secretari general de CDC, Pere Esteve— *El pal de paller. Convergència Democràtica de Catalunya 1974-2000* (Pòrtic, 2001), coincidint amb el vint-i-cinquè aniversari del naixement del partit de Jordi Pujol. I, per les mateixes dates, els democratacristians li encarreguen una radiografia

històrica de la formació de Carrasco i Formiguera, Joan Rigol i Josep Antoni Duran i Lleida que es concreta en *Unió Democràtica de Catalunya. El llarg camí 1931-2001* (UDC, 2002). Pocs anys després, a *La dreta espanyola a Catalunya 1975-2008* (La Campana, 2009), el professor posa el focus en la línia política que ressegueix des d'Alianza Popular al PP català, tot evidenciant les disputes internes i la supeditació parlamentària a l'estratègia política de Madrid. Finalment, Culla plasmà en paper una síntesi voluminosa del seu ampli coneixement al voltant del partit de Macià i Companys —i del seu amic Carod-Rovira— a *Esquerra Republicana de Catalunya 1931-2012. Una història política* (La Campana, 2013).

Per tal de complementar tot el conjunt de monografies publicades, i tenint en compte els accelerats canvis de tauler polític que hi havia amb l'eclosió del procés sobiranista, Joan B. Culla publica *El tsunami. Com i per què el sistema de partits català ha esdevingut irreconeixible* (Pòrtic, 2017), una obra divulgativa que ens permet ser conscients de les enormes transformacions que el context polític va traslladar a la realitat orgànica dels partits de l'arc parlamentari del parc de la Ciutadella.

ARTICULISTA I TERTULIÀ

Si, ja des del temps d'estudiant, Culla s'havia apassionat per retallar periòdics i aplegar els retalls en carpetes temàtiques, construint el seu propi arxiu, la seva trajectòria estaria íntimament relacionada amb els mitjans de comunicació. Ja com a lector habitual de capçaleres de premsa, a la facultat entra en contacte —de la mà de Bastenier— amb joves periodistes del moment. Aviat passarà de ser lector d'*El País* a escriure-hi de manera periòdica cada divendres, a través de Lluís Bassets; de la mateixa manera que durant els anys vuitanta i noranta escriurà, sobretot els dilluns, prop de tres-cents articles d'anàlisi, història i política per al diari *Avui*.

Tot i ser especialment un apassionat del paper, la televisió també va tenir un paper cabdal en la seva tasca de divulgador històric. El 1982 suposarà l'esclat mediàtic televisiu de Culla, a partir del programa *Memòria popular*, que enregistraven als estudis de Miramar amb Salvador Alsius i Borja de Riquer; i el 1986 debuta com a analista de la nit electoral de les eleccions espanyoles que té lloc al plató de TV3. Pocs anys després, el 1991, començava l'emissió de *Segle XX* al Canal 33, un programa dirigit i presentat per ell mateix —que duraria vint-i-dos anys en pantalla— en el

qual es projectaven, doblats al català, documentals audiovisuals internacionals sobre fets i circumstàncies del segle xx, en els quals la història bèl·lica de la Primera i de la Segona Guerra Mundial tenia un protagonisme important.

A partir de 1992, Joan B. Culla també seria un ponent habitual de les tertúlies radiofòniques matinals d'*El matí de Catalunya Ràdio*, que aleshores presentava Josep Cuní i que anirà succeint-se amb Antoni Bassas, Neus Bonet, Manel Fuentes i Mònica Terribas, convertint-se, ja durant el postprocés en el tertulià més veterà de tots els que prenen la paraula a la Diagonal 614. Algunes temporades, i sota la batuta de Josep Cuní, Culla també havia fet col·laboracions fixes a COMRàdio i Ona Catalana.

D'aquesta manera, amb els comentaris radiofònics, les tertúlies televisives, el programa de TVE i el del Canal 33, i els articles que més recentment publicava amb assiduitat al diari *Ara*, Joan B. Culla es consolidava, any rere any, com una personalitat amb opinió pròpia i claus interpretatives fonamentades que calia escoltar i llegir.

DE CONGRESSOS, ACTES I PARTITS

Des de la seva entrada com a estudiant universitari de Filosofia i Lletres, Culla va agafar per costum recollir i guardar fulls volants i papers clandestins, perquè ja l'atreia allò que els francesos en diuen *l'histoire du temps present*. Així, a més de pelegrinar per les seus de les nombroses sigles dels anys setanta, en jornades com les de Sant Jordi, el Primer de Maig o la Diada de l'11 de Setembre, Culla ampliava de manera substancial el seu ja considerable arxiu personal, font posterior de referències precises per als seus nombrosos articles periodístics. Aquest hàbit s'amplia, a partir de 1981, amb l'assistència com a convidat als congressos —en total, cent cinquanta— de les diferents formacions polítiques catalanes de les quals acaba exercint, gairebé, de *notari*. Era la seva manera de gestionar l'atracció que sentia pels esdeveniments que el país vivia, i que preferia viure'ls no com a actor polític sinó com a observador, en la seva faceta d'historiador.

Tanmateix, tant pel seu tarannà com per l'impacte que tenien les seves columnes a l'opinió pública —o les seves valoracions radiofòniques, o els seus plantejaments a les tertúlies televisives—, Culla fa un pas més i coneix a fons el món polític a base de coincidir en actes, d'establir reunions i de dinars ben dispars a partir dels seus interlocutors i amics dels diversos espais ideològics. Així, per posar

només alguns exemples, a partir de 1980 Culla visita mensualment el president Tarradellas, la mateixa freqüència amb la qual Culla dina amb l'activista Miquel Sellarès, un altre dels noms destacats de l'entorn de Max Cahner, del qual durant uns anys també forma part l'historiador. De la mateixa manera, podem trobar que l'historiador acompanya la cúpula del Grup Godó al monestir de Poblet, que participa en unes jornades d'INHECA d'intel·lectuals catalans i espanyols sobre la qüestió nacional al parador d'Aiguablava o que entra a formar part, els primers anys 2000, del nucli assessor del Centre d'Estudis Jordi Pujol, a partir de la seva gran relació intel·lectual amb el president, a qui visita amb elevada freqüència.

És així com preparar una conferència pel centenari de l'Escola d'Administració Pública, vindicar la importància del nou Estatut d'Autonomia, acompanyar corresponsals internacionals —especialment francòfons— que volien entendre la complexitat política catalana, o glossar una semblança biogràfica del president Lluís Companys al fossar de Santa Eulàlia, participar al Centre d'Història Contemporània de Catalunya i al Centre d'Estudis de Temes Contemporanis, o entrar a formar part de la Junta de Govern del Memorial Democràtic, eren fets destacats que anaven molt més enllà de l'habitual tasca docent.

A més del seu paper d'observador, en algunes ocasions, Joan B. Culla també faria el pas d'actuar en l'àmbit de la societat civil, més enllà de l'estrictament acadèmic. Així, juntament amb Miquel Sellarès i Max Cahner forma part del Club Ramon Muntaner; fa fortuna la seva idea-força «Per un nacionalisme desacomplexat» a les Primeres Jornades Sobre el Nacionalisme Català a la Fi del Segle xx, celebrades el 1987 a Vic; presideix la Fundació Acta, amb Vicenç Villatoro, Josep Maria Solé i Sabaté, Pilar Rahola i Àngel Castiñeira, en el marc de la qual dialogarien amb polítics d'Eslovàquia i les repúbliques bàltiques en els moments més decisius dels primers noranta; i forma part del Cercle d'Economia durant les presidències de Josep Piqué, Anton Costas i Juan José Brugera, que va ser escenari de tenses reunions empresarials en ple procés sobiranista.

OBSERVAR EL PRÒXIM ORIENT

Juntament amb l'estudi del parlamentarisme català, un altre dels punts d'interès de Joan B. Culla van ser les temàtiques internacionals, en un context de política de blocs, com mostren els seus interessants viatges de finals de la dècada dels setanta i primers vuitanta a Romania, Hongria, Bulgària i

Iugoslàvia —poques setmanes després de la mort de Tito—, a més de recórrer el cor de Rússia i les immensitats siberianes fins a l'Àsia central per copsar la realitat de tadjiks i uzbeks; o, en altres ocasions, desplaçant-se fins a l'Índia i el Nepal, tot immergint-se en el convuls Caixmir indi. Però, d'una manera ben especial, en l'àmbit internacional Culla va focalitzar el seu estudi en l'evolució històrica del Pròxim Orient, amb la mirada fixada en l'Estat d'Israel, que conforma el seu filoisraelisme, ja que Culla n'admirava la força de voluntat i el talent.

Si ja amb deu anys, Culla prestava especial atenció a les pàgines internacionals d'*El Noticiero Universal*, el diari vespertí que comprava el seu pare al sortir de treballar de la Hispano Olivetti, la trobada casual de la novel·la històrica *Éxodo*, de Leon Uris, un diumenge al matí de 1966 al mercat de Sant Antoni, va descobrir-li tot un món en el qual s'aniria endinsant, també, a través de les explicacions del professor Jaime Vándor, jueu austrohongarès que des de finals de la dècada dels cinquanta era docent de Semítiques a la Universitat de Barcelona. La posterior fundació de l'Associació de Relacions Culturals Espanya-Israel (ARCEI); la coneixença amb Shlomo Ben Ami, responsable del departament d'Història de la Universitat de Tel-Aviv, que acabaria sent ambaixador d'Israel a Espanya i, després, ministre d'Afers Exteriors; i els diversos articles i conferències sobre la temàtica que pronunciaria Culla van convertir ràpidament l'historiador en l'expert català en la matèria.

Així, entre d'altres, quan el maig de 1987 tingué lloc un viatge oficial de Jordi Pujol a Israel per normalitzar les relacions diplomàtiques a banda i banda del Mediterrani, Joan B. Culla acompanyà el president a Jerusalem, ciutat a la qual Culla ja havia viatjat el febrer de 1986 per participar en un congrés d'associacions d'amistat amb el país imaginat per Theodor Herzl unes dècades abans. Com en el cas dels governs Pujol, també durant el tripartit, el gener de 2008 Culla tindria l'ocasió d'acompanyar l'aleshores president del Parlament de Catalunya, Ernest Benach, en la seva visita oficial a la Knesset.

Per tal de traslladar els seus coneixements sobre la qüestió a l'àmbit acadèmic, des del curs 1996-1997 Joan B. Culla va començar a impartir a la UAB un curs de doctorat sobre història del conflicte arabisraelià, oferta acadèmica singular que perllongà fins a la seva jubilació. Així mateix, aprofitant el curs sabàtic 2002-2003 —arran dels vint-i-cinc anys de docent a l'Autònoma—, Culla va sintetitzar tota aquella panoràmica històrica en un llibre voluminós, *Israel. El somni i la tragèdia* (Pòrtic, 2004), que vint anys després, amb Adrià Fortet, va ampliar i actualitzar, incorporant els nous esdeveniments de les darreres dues dècades.

RECONeixEMENT DE PAÍS

Després d'alguna targeta groga que la salut ja li havia ensenyat, Joan B. Culla decideix publicar *La història viscuda. Memòries* (Pòrtic, 2019), amb tan sols seixanta-sis anys, perquè l'historiador se sentia sobretot un home del segle xx, cada cop més *dépaysé* a mesura que avançava el nou segle. «Jo he vist coses que vosaltres no creuríeu», remarcava sovint el professor, quan parlava amb els seus alumnes, tot emulant la frase de la pel·lícula *Blade Runner*. Culla, que havia passat la seva vida analitzant les dinàmiques parlamentàries, veia com tota aquella classe política forjada durant la Transició havia gairebé desaparegut de la primera línia dels seus respectius espais ideològics i també de les institucions, de la mateixa manera que les redaccions de diaris tampoc no tenien res a veure amb les que hi havia hagut vint o trenta anys enrere. El món que venia, amb les noves formes de comunicació política, ja era tot un altre.

Un compromís personal adquirit amb la seva cunyada, l'actriu Cristina Cervià, el feu endinsar en la vida del pare Bernat Morgades, amb la cogulla blanca del Cister, al qual dedicà la biografia *Amb Poblet al cap i al cor* (Pòrtic, 2021). I, tot i els problemes de salut, que anaven en augment, encara va elaborar un darrer llibre biogràfic, aquest d'edició privada, per a la nissaga d'un dels emprenedors i mecenes de la cultura catalana més rellevants del darrer terç del segle xx.

Després d'una multitudinària darrera classe magistral a la UAB, el 25 de maig de 2023 a la Sala de Graus de la Facultat de Filosofia i Lletres, ja en els darrers mesos de la seva vida, diversos reconeixements —com el nomenament de fill predilecte de Sant Cugat del Vallès, per part de l'Ajuntament del municipi en el qual vivia des de feia vint-i-cinc anys— van evidenciar de nou que Culla no havia deixat empremta només en l'àmbit universitari; també en l'àmbit institucional, el periodisme, el món cultural i d'una manera general en aquells lectors, oients i telespectadors que al llarg de les dècades havien compartit arguments i s'havien sentit identificats amb les rellevants interpretacions contextualitzades de Joan B. Culla, l'historiador del present que ha analitzat amb rigor la Catalunya dels nostres dies.

BIBLIOGRAFIA

- CULLA I CLARÀ, Joan B. (2021). *Amb Poblet al cap i al cor: el Pare Bernat Mor-gades i el seu temps (1911-1963)*. Barcelona: Editorial Pòrtic.
- (2019). *La història viscuda. Memòries*. Barcelona: Pòrtic.
- (2017). *El tsunami. Com i per què el sistema de partits català ha esdevingut irreconeixible*. Barcelona: Pòrtic.
- (2013). *Esquerra Republicana de Catalunya 1931-2012. Una història política*. Barcelona: La Campana.
- (2009). *La dreta espanyola a Catalunya 1975-2008*. Barcelona: La Campana.
- (2004). *Israel. El somni i la tragèdia*. Barcelona: Pòrtic.
- (2002). *Unió Democràtica de Catalunya. El llarg camí 1931-2001*. Barcelona: UDC.
- (2001). *El pal de paller. Convergència Democràtica de Catalunya 1974-2000*. Barcelona: Pòrtic.
- (1986). *El republicanisme lerrouxista a Catalunya 1901-1923*. Barcelona: Curial.
- (1977). *El catalanisme d'esquerra. Del Grup de l'Opinió al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra, 1928-1936*. Barcelona: Curial.

NÚRIA SALES I FOLCH (1933-2023) SEMBLANÇA BIOGRÀFICA I BIBLIOGRAFIA

SEBASTIÀ SOLÉ I COT*
JOAN PONS ALZINA**
Societat Catalana d'Estudis Històrics

Núria Sales en una imatge d'arxiu. (Elisabeth Magre)

(*) <<https://orcid.org/0000-0002-2494-7990>>.

(**) <<https://orcid.org/0000-0002-6563-2645>>.

El 10 de juliol de 2023 ens va deixar la historiadora Núria Sales. Ha estat una historiadora amb una obra extensa, de temàtica àmplia, de contingut innovador i de força interès. Ha exercit una influència notable en els historiadors de l'edat moderna, i ha gaudit d'un gran reconeixement, tot i, o potser justament per, haver elaborat la seva obra i exercit un gran mestratge des de fora de la Universitat, amb algunes col·laboracions amb l'*Alma mater*, la més llarga de les quals va ser amb l'Institut d'Història Jaume Vicens i Vives, de la Universitat Pompeu Fabra, on impartí cursos de doctorat entre 1991 i 1995 de la mà de Josep Fontana, Jaume Torras i Eva Serra. Aquesta gran influència, que ha exercit i que exercirà durant molt de temps, i aquest ampli reconeixement han fet que, amb el seu traspàs, diferents historiadors publiquesin en diferents mitjans obituaris de la historiadora traspasada. En aquestes línies intentarem no repetir el que ja ha estat dit sobre ella i la seva obra —ens remetem especialment a la llarga i excel·lent entrada que sobre aquesta historiadora va escriure Eva Serra en el *Diccionari d'historiografia catalana*—,¹ i acabarem amb una relació al més completa que ens ha estat possible d'elaborar de les obres publicades de Núria Sales.

Nascuda l'any 1933, el 1939 els seus pares se la van emportar amb ells a l'exili: uns mesos a França, un parell d'anys a la República Dominicana, d'on passaren a Mèxic; tornada a Catalunya el 1948,² on va treballar en un taller

1. Antoni SIMON I TARRÉS [dir.] (2003), *Diccionari d'historiografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 1053-1055.

2. Carles Sentís havia estat al domicili mexicà dels Sales-Folch per proposar-los que tornessin a Catalunya, tornada que potser —això no em consta— ell va gestionar davant les autoritats franquistes; ella parla de l'aval d'un parent —Josep M. Muñoz, «Núria Sales. L'ull crític» [entrevista], a *L'Avenç*, núm. 435 (juny 2017), p. 21 i 24. Desconeixem fins a quin punt la seva proposta va influir en la decisió de tornar. La Núria, quan va tornar, tenia uns 15 anys, que era una mala edat per fer-ho: els exiliats sabien que, a partir dels 12 o 13 anys, els fills ja es resistien a deixar els seus amics i el país en el qual havien crescut i s'havien educat per tornar a Catalunya. Carles Sentís, que, després de 1939, va viatjar molt com a periodista per Europa i Amèrica, va contactar amb molts intel·lectuals catalans de l'exili per convèncer-los, no sempre amb èxit, que tornessin a Catalunya i es reincorporessin a la vida civil i, sobretot, intel·lectual; ell formava part de l'aparell franquista i podia tocar moltes tecles per facilitar-ne la tornada, tot i que la integració i subsistència material dels intel·lectuals que tornaven no era fàcil, sobretot si només volien escriure en català o no volien sotmetre's a cap censura. També va promoure la tornada d'intel·lectuals exiliats Martí de Riquer, igualment ben situat dintre el franquisme, creiem que d'una manera més limitada que Sentís, ja que, a diferència d'aquest, va residir sempre o gairebé sempre a Barcelona. Crec que és just de reconèixer-los-hi com una cosa positiva: no tenien cap necessitat de fer-ho i, segons el que fessin els que tornaven, els podien posar en un compromís. Núria Sales diu que Riquer tenia simpatia pel seu pare. Vegeu MUÑOZ, *op. cit.*, p. 26.

de decoració de porcellanes i a les oficines d'una fabrica de teixits, alhora que cursava per lliure el batxillerat i la carrera de Filosofia i Lletres, secció d'Història, assistint a classes de Vicens i Vives a la Universitat de Barcelona i de Ferran Soldevila als Estudis Universitaris Catalans de l'IEC, mentre que al British Institute de Barcelona aprenia llengua, literatura i història angleses; residència a la regió de París des de 1962; estada a Madrid (1972-73) acompanyant sempre el seu marit, el físic Oriol Bohigas i Martí —fill del filòleg i historiador de la literatura Pere Bohigas i Balaguer—, en les seves estades en diversos llocs per raons professionals, i, havent mort el seu marit el 2013, tornada definitiva a Barcelona. Aquesta experiència vital repartida en diferents països li va donar una visió més universal de la història, li va permetre dominar alguns idiomes com el francès i l'anglès, li va permetre gaudir del tracte i del mestratge de grans historiadors com Ernest Labrousse i Pierre Vilar —amb qui va col·laborar llargament i estretament fins al punt de dir que, sense Vilar, la seva obra històrica no hauria estat mai escrita—,³ va tenir contactes amb l'historiador Fernand Braudel⁴ —un dels capdavanters de l'anomenada Escola dels Annales—, i li va permetre investigar amb assiduitat als grans arxius històrics de París.⁵

El seu excel·lent domini de llengües com el francès i l'anglès, a més del català i del castellà, no va obstar perquè la major part de les seves obres fos redactada i publicada en català, ni perquè fos llegida i apreciada pels historiadors de diferents països. Els anys cinquanta havia traduït al castellà obres d'història de Valls i Taberner i de Ferran Soldevila per encàrrec d'aquest darrer historiador,⁶ que van ser publicades per l'Escuela de Estudios Medievales del CSIC; els primers anys de residència a la regió de París va traduir al castellà, per encàrrecs editorials, obres literàries de Skou-Hansen, Blaise Cendrars i Pär Lagerkvist;⁷ i els darrers anys

3. MUÑOZ, *op. cit.*, p. 27.

4. A la biblioteca de l'Institut de France es conserva una carta manuscrita de Núria Sales a Braudel, i la resposta del secretariat d'aquest (vegeu <<https://calames.abes.fr/pub/#details?id=Calames-202192212944761>>, consultat el 28-8-2024).

5. Secció de manuscrits de la Bibliothèque National de Paris; Archives du Ministère d'Affaires Étrangères (Quai d'Orsay); Archives Historiques de l'Armée de Terre de Vincennes...

6. MUÑOZ, *op. cit.*, p. 28.

7. En l'entrevista que Andreu Barnils li va fer per a Vilaweb l'1-12-2018, la nostra historiadora explica que va anar a París havent acabat de cobrar la traducció d'una biografia de John F. Kennedy per encàrrec d'Edicions Ariel (<<https://www.vilaweb.cat/noticies/nuria-sales-un-estat-es-inimaginable-sense-exercit/>>, consultada el 6-9-2024). En una altra entrevista, diu que, en guanyar Kennedy les eleccions, la biografia traduïda per Núria Sales fou publicada (entrevista de Pep Martí a Núria

de la seva vida va traduir al català, igualment per encàrrec editorial, obres també literàries de Dickens i altres autors.⁸

Obtinguda la llicenciatura el setembre de 1959 amb la qualificació de Notable, feu un estudi de la nissaga dels Veciana, avantpassats seus, creadors i comandants de les anomenades Esquadres del Batlle de Valls durant cinc generacions, que va publicar el 1962.⁹ L'obra va aportar nous coneixements sobre els Mossos d'Esquadra i els seus comandants, els Veciana, que es transmeteren la comandància del cos —que disposava de gran autonomia i moltes competències i funcionava com una empresa privada de seguretat al servei del rei— durant cinc generacions. Un conegut sud-americà de l'autora se sorprengué del fet que el patrimoni de les cinc generacions de Vecianes que comandaren les Esquadres i que, per tant, gaudiren d'un gran poder i impunitat a Catalunya, provenia de les seves mullers i no d'un exercici corrupte del càrrec.

Fins aquell moment, la història de Catalunya al segle XVIII i, en general, de tota l'edat moderna, a penes havia cridat l'atenció dels historiadors més enllà de l'estudi de les guerres dels Segadors i de Successió. Va ser als anys cinquanta i seixanta que van aparèixer les obres de Vicens i Vives, Joan Reglà, Pierre Vilar, Joan Mercader, John Elliott, Josep Sanabre, Carrera i Pujal, Pere Voltes, Jesús Lalinde... Tota una novetat i tot un estímulo per als historiadors que començaven.

A París, Pierre Vilar, amb qui ja es coneixien de feia temps,¹⁰ li dirigí la tesi,¹¹ que presentà el setembre de 1965 a la Universitat de París (la vella

Sales per a Nació Digital, 28-8-2018 i 4-9-2018, <https://naciodigital.cat/politica/nuria-sales-lex-humacio-de-franco-no-em-sembla-be-es-una-cosa-molt-hispanica_67338_102.html>, consultada 21-9-24.

8. Vegeu sota, obres de Núria Sales, apartat «Traduccions».

9. En els seus llargs agraïments a la introducció de la *Història dels Mossos...*, dona les gràcies «als Drs. Ferran Soldevila, Joan Mercader Riba [autor del pròleg del llibre], i Pierre Vilar; a Mercè Martí de Bohigas i a Joan Sales, pels seus consells i revisió» (*op. cit.*, p. 21): tenia uns bons padrins. No es va matricular de doctorat a la UB fins al curs 1988-89, en el programa «La societat urbana a l'Europa moderna» del Departament d'Història Moderna. Anteriorment, havia fet dos cursos de doctorat a la Universitat de València, que la UB l'hi va reconèixer, però no va obtenir mai els crèdits que li faltaven ni va presentar cap tesi.

10. A l'entrevista que li va fer Josep M. Muñoz per a *L'Avenç* (juny 2017), Núria Sales explica com va conèixer Pierre Vilar a través de Pere Bohigas, pare del seu marit (p. 28).

11. No hem pogut consultar la tesi, que no s'ha publicat. La direcció de Pierre Vilar, que no surt en les referències que hem trobat a la Xarxa, la fa constar Núria Sales, si més no, en una nota al peu a *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*, p. 138.

Sorbona) sota el títol de *Service militaire et société en France et en Belgique au XIXe siècle. Remplaçants, remplacés, marchands d'hommes et assurances contre le service militaire*. El tema tenia connexions amb les seves investigacions sobre els mossos d'esquadra perquè, entre altres funcions, actuaven de policia auxiliar de l'exèrcit reial vigilant, entre altres coses, que els joves no s'amaguessin per no ser quintats i, després, que no fugissin un cop ho havien estat, o col·laborant en reclutaments arbitraris que no eren altra cosa que segrests de joves. La tesi no es va publicar, però va donar peu a alguns articles que sí que ho van ser, que després van ser aplegats en un llibre, *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos* (1974).¹²

Passada l'època de formació i de primeres i relativament nombroses publicacions, i el parèntesi poc productiu historiogràficament, per raons familiars —creixença dels fills—, dels anys setanta, però sense deixar mai les lectures ni del tot la investigació, Núria Sales, en plena maduresa com a historiadora, durant els anys vuitanta i noranta portarà a la impremta una gran quantitat de treballs,¹³ molts publicats a les revistes *L'Avenç* i *Afers* —aquesta dirigida per l'editor, historiador i activista cultural valencià Vicent Olmos, amb qui cooperà llargament—, i col·laborarà amb diferents historiadors, com Rosa Congost, Josep Fontana, Eva Serra i els nombrosos deixebles i col·laboradors d'aquesta historiadora,¹⁴ col·laboracions que foren causa d'un enriquiment recíproc. L'elaboració i publicació de treballs historiogràfics seus minvarà considerablement en nombre a la primera dècada del segle XXI, i cessarà pràcticament del tot a la segona dècada del segle.

En la seva extensíssima obra (onze llibres, participació en quinze obres col·lectives, prop de vuitanta articles en revistes científiques, una cinquantena de recensions, més de nou articles de diari, tres o més pròlegs de llibres, una dotzena de traduccions de l'anglès, francès, català i castellà) trobem estudis d'història local, d'història nacional, d'història reial o estatal i d'història universal

12. Sorprenentment, aquestes aportacions de la nostra historiadora són ignorades a l'entrada «història militar» del *Diccionari d'historiografia catalana*, potser perquè no se centren en la història militar de Catalunya, si bé també s'hi refereixen.

13. Coincidint si fa o no fa amb aquesta nova etapa, la nostra historiadora signa els treballs «Núria Sales», sense l'afegit «de Bohigas» que havia fet servir fins aleshores.

14. Miquel Pérez Latre, Josep M. Bringué, Joan Pons Alzina, Imma Muxella, Josep Capdeferro... Aquests historiadors, dirigits per Eva Serra, duen a terme l'edició dels processos de Cort de l'edat moderna.

—d'aquests darrers, ben pocs, però igualment interessants i ben plantejats—. La història local ben feta —pel mètode i per la selecció de l'objecte i àmbit de l'estudi històric— té tant d'interès com la història d'àmbits socials més amplis, i pot contenir aportacions imprescindibles a la història d'aquests darrers. Així són els treballs d'història local de Núria Sales, i per això ella va defensar, per exemple, els treballs de l'historiador Jaume Codina sobre diferents èpoques i aspectes de poblacions del Baix Llobregat.

La majoria dels treballs historiogràfics redactats per Núria Sales són monografies, és a dir, estudis sobre un tema concret, basats en gran part en fonts arxivístiques i, secundàriament, en fonts bibliogràfiques; fins i tot cinc dels deu llibres d'història que va publicar són reculls de monografies seves revisades que ja havien estat publicades i on fa constar on ho havien estat i si hi ha introduït modificacions. Només va redactar dues obres de síntesi de períodes històrics més o menys llargs: una són els capítols que tracten de Catalunya i les Illes Balears i Pitiüses al segle XVIII i el primer terç del XIX de la *Història dels Països Catalans*;¹⁵ l'altra és *Els segles de la decadència (segles XVI i XVII)*,¹⁶ que sorprenen per la seva originalitat i referències de fets, dades i dites poc o gens sabuts, moltes de les quals ella coneixia de primera mà per les seves investigacions.

Ha estudiat temes d'història local —que, si es fa ben feta, és més difícil, per mal coneguda i amb unes fonts de més difícil accés i mal conservades, que la història d'àmbits més amplis—, d'història familiar, d'història social, d'història política, d'història econòmica, d'història institucional, d'història municipal, d'història militar, d'historiografia, d'arxivística, de l'ensenyament de la Història...

Esmentarem, sense ànim d'exhaustivitat, els seus estudis sobre el bandolerisme, en algun dels quals rebutà la tesi de la pèrdua de posicions econòmiques de la noblesa catalana els segles XVI i XVII;¹⁷ sobre els barons i les jurisdiccions senyoriales; sobre ciutats i viles —els comuns— i les seves institucions; sobre ramblers, traguers i mules, un sector fonamental per a la societat de l'Antic Règim, totalment oblidat per la historiografia hispànica, que l'entronca amb

15. M. ARDIT; A. BALCELLS i N. SALES (1980), *Història dels Països Catalans III. De 1714 a 1975*, Barcelona, Edhasa.

16. *Els segles de la decadència (segles XVI-XVII)*. Vol. IV de la *Història de Catalunya* (1989), dirigida per Pierre Vilar, Barcelona, Edicions 62.

17. Eva SERRA, s.v. «Núria Sales», a SIMON, *Diccionari d'historiografia...*

el seu primer treball historiogràfic, la *Història dels Mossos...* (els Veciana eren una nissaga de ramblers, és a dir, de traficants d'animals de tir, que recorrien tot Catalunya i més enllà per comprar i vendre aquests animals a les fires de bestiar i que per això coneixien tan bé la ruralia, que serà on exerciran fonamentalment les seves funcions les Esquadres del Batlle de Valls).

Un dels seus treballs, que s'allunya dels temes i de la seva metodologia habitual perquè no es basa en fonts arxivístiques i és d'àmbit gairebé universal, és «Com s'ensena la història per aquests mons. Mitologies nacionals i manuals escolars»,¹⁸ en el qual analitza com interfereixen en l'ensenyament escolar de la història la tradició cultural, els mites nacionals, la situació política i social, els interessos econòmics de les classes dominants i altres circumstàncies en un gran nombre de països i àrees culturals del planeta, però no d'Espanya ni de Portugal, entre d'altres que no hi són analitzats. Aquest article, que, a diferència dels altres de l'autora, té un gran interès pràctic perquè tracta de l'ensenyament escolar de la història, no creiem que hagués tingut la difusió i repercussió que es mereixia.

Característiques de la seva personalitat investigadora i de la seva obra històrica són:

- una increïble i envejable capacitat de treball;
- una àmplia cultura i un gran coneixement de la història i de la literatura occidental a través d'infinat de lectures. Era dotada d'una potent memòria de tot el que veia, sentia i llegia;
- el seu estil literari arrossega el lector, se l'enduu cap on ella vol, té nervi, és seductor, irresistible, digne de la filla de Joan Sales i de Núria Folch, que també era escriptora, tot i que se sentia lluny dels seus pares, que, segons ella, no apreciaven les seves qualitats intel·lectuals (trobaven que no tenia «curiositat intel·lectual») ni van intentar adoctrinar-la, tot i que, com diu ella mateixa, el catalanisme, a casa, es respirava, no calia que l'en volguessin convèncer; hi havia una gran influència tàcita;¹⁹

18. *L'Avenç*, núm. 94 (juny 1986), p. 52-63.

19. Les relacions de Núria Sales amb els seus pares estan molt ben explicades per ella mateixa a l'entrevista que li va fer Josep M. Muñoz per a *L'Avenç*, núm. 435 (juny 2017), especialment a les pàgines 25-26. En contra del que ella diu o insinua, nosaltres creiem que, si més no el seu pare, sí que creia en les qualitats de la seva filla, la va ajudar i la va promocionar: pensem que alguna cosa va haver de tenir a veure en l'encàrrec de les traduccions de la *Història de Catalunya* de Valls i Taberner i Soldevila, i de la biografia de John F. Kennedy per a l'editorial Ariel, en la qual Joan Sales treballava;

- d'acord amb el seu domini de la llengua, sabia posar als seus treballs títols cridaners, atractius, retòrics, però sempre adients al contingut del treball i no dels que desorienten el lector;
- combinant el seu estil, els seus coneixements i la seva curiositat, era capaç de fer de lectura apassionant i profitosa, tot oferint enfocaments nous, temes aparentment ensopits —poso p. ex., «Història eclesiàstica o història d'eclesiàstics?: un diccionari, un episcopologi, els dos (o més) Felius, i mossèn Melet»—, o temes ja molt treballats —p. ex., «Tractà dels Pirineus el Tractat dels Pirineus?», on, entre altres afirmacions d'interès, assenyala que, en aquest Tractat, a penes són esmentats els Pirineus, i que, tanmateix, a partir d'aquest Tractat va canviar el concepte de la serralada: mentre que fins aleshores, i des de l'Antiguitat, els Pirineus comprenien les Alberes i les Corberes a Llevant, i la serralada Cantàbrica a Ponent, a partir del Tractat el concepte de Pirineus queda identificat amb la frontera hispanofrancesa (per l'ús, no pas perquè ho digui el Tractat);
- les nombroses preguntes que trobem en els seus treballs, preguntes retòriques o simplement expressió d'hipòtesis o d'interpretacions indemonstrables de moment o per sempre, ens recorden les que trobem també sovint als treballs de Pierre Vilar, que creiem —i que es desprèn de les seves mateixes afirmacions—²⁰ que va ser el mestre que més la va influir;
- els seus treballs són fruit de la recerca i lectura d'una gran quantitat de documents d'arxiu, dels quals va treure tot el fruit possible. La utilització d'aquestes fonts com a base fonamental dels seus treballs és el que els fa tan originals, tan interessants, tan útils i tan meritoris;²¹

al pròleg de la *Història dels Mossos...* (1962), la nostra historiadora agraeix els «consells i revisió» del text que hi van fer, entre d'altres, Ferran Soldevila i Joan Sales (p. 21). Les coses desagradables que Núria Sales retreu que li van dir els seus pares, en aquella època no eren excepcionals en les relacions entre pares i fills, es deien ja fos perquè als fills no els pugessin els fums al cap, ja fos per refermar l'autoritat i la superioritat paterna: no hi havia aquesta veneració i sobreprotecció dels fills que hi ha avui i que tant mal està fent; el tracte entre pares i fills era dur, distant i sever, però, fora de la família, els pares es desfeien en elogis dels fills i els defensaven amb dents i ungles; com diu ella mateixa a l'entrevista esmentada, «La meva mare [...] hauria donat la vida per mi» (p. 26).

20. El mestratge de Pierre Vilar sobre Núria Sales l'explica la historiadora a l'entrevista de MUÑOZ, *op. cit.*, p. 27-29.

21. Cal tenir en compte que la investigació de l'historiador en un arxiu és a vegades molt ingrata: deficiències en la catalogació i en la conservació dels documents (desordenats, bruts, paràsits del paper, pólvores insecticides), l'investigador sovint no sap què hi trobarà i dubta si prendre nota de coses interessants que no són l'objecte de la investigació, limitacions —sovint

- l'originalitat i l'agudesia. Fins i tot en els temes més conreats pels historiadors n'assenyalava obllits i era capaç de presentar-los des de punts de vista nous i atractius, que guiaran durant molt de temps les investigacions futures. Com si llegís el pensament dels protagonistes dels fets històrics que estudiava. Sempre obria perspectives noves. Ja hem citat més amunt la seva anàlisi del Tractat dels Pirineus. En els seus dos únics treballs generalistes de síntesi històrica de períodes més o menys llargs que ja hem esmentat, aportava oportunitat gran quantitat de dades que coneixia de les seves investigacions o de les seves lectures, dades sovint poc o gens conegudes fins i tot pels especialistes; Pierre Vilar diu, en el pròleg d'*Els segles de la decadència...*, que «el veritable historiador [...] [com Núria Sales] és l'investigador que *revela problemes* allà on no era costum descobrir-ne [...]»;²²

- era crítica amb els protagonistes dels fets històrics, i amb les obres dels historiadors —i, més que amb ningú, amb ella mateixa—, però sempre, en les seves publicacions, dintre de la més estricta correcció acadèmica;²³

- una moderada tendència a la provocació, potser en part influïda per un dels seus mestres en història, Pierre Vilar;

- revisava, modificava, actualitzava fins al darrer moment els seus treballs, tant quan s'havien de publicar per primera vegada com en les reedicions.

Els aspectes innovadors de l'obra de la nostra historiadora han estat assenyalats per Eva Serra en el seu article del *Diccionari d'historiografia catalana* que ja hem indicat més amunt. Hi afegirem, i n'hi deu haver més, que va copsar la superació del caràcter estamental i la importància del «nou braç militar» i de la Junta dels Tres Comuns, que significava la superació de la societat dels ordes bastant abans de la Revolució Francesa.²⁴ O assenyalava els setcentistes *Manual*

absurdes— en la reproducció dels documents... Aquests inconvenients arriben a nivells dramàtics en els arxius municipals, comarcals i «patrimonials» (nobiliaris, familiars...), en els quals cal afegir altres impediments com ara la localització en poblacions allunyades de la residència de l'historiador, horaris impossibles, escassetat o fins i tot manca absoluta de personal arxiver, falta de suport del personal quan n'hi ha, ambient gèlid a l'hivern, mala il·luminació...

22. *Op. cit.*, p. 9. Les cursives són de Pierre Vilar.

23. La seva crítica a la historiografia generalment més acceptada la trobem, p. ex., a «Diputació, síndics i diputats. Alguns dels errors evitables», inclòs a *De Tuïr a Catarroja*, p. 197-204.

24. Núria Sales, «Les institucions polítiques catalanes en vigílies de la seva abolició», a *De Tuïr a Catarroja*, p. 210-212.

Digest i Politar andorrà —que ben pocs historiadors han llegit i que potser molts ni en coneixen l'existència— com a «més mereixedors del qualificatiu de “primer tractat d'economia política” d'aquestes terres que no pas el pàl·lid i vuitcentista Jaumandreu».²⁵

A la segona meitat del segle xx, i especialment a partir dels anys vuitanta, la historiografia espanyola ha reprès antics mites i obsessions de tipus espanyolista respecte de la història de Catalunya, amb exaltació de la monarquia absolutista, unitarista i centralista, que han influït en alguns historiadors catalans. Un dels mites que es va escampar va ser que Catalunya, a l'edat moderna, era un país anacrònic, que anava contra el progrés que representava la monarquia absoluta, i que tenia un sistema jurídic i polític poc democràtic o antidemocràtic conduït per oligarquies refractàries a la *modernització*. Núria Sales va ser impermeable en aquest corrent i el va criticar en els seus treballs quan s'esqueia.²⁶ En la lliçó pronunciada la vigília d'un Onze de Setembre al Saló de Cent de la Casa de la Ciutat de Barcelona, va respondre al corrent historiogràfic espanyolista dient que «[òbviament] la Catalunya d'aquells segles no era pròpiament una “democràcia” [...], però els vencedors de 1714 s'haurien quedat molt parats de veure que algú acusava les institucions abolides de purament oligàrquiques, de mers instruments a les mans de la noblesa i altres senyors de vassalls [...]. Un Decret de Nova Planta que havia consolidat la dependència senyorial: les “constitucions i els privilegis” abolits eren els dels comuns, no pas (o ben poc) els dels senyors».²⁷

Direm, per acabar, que Núria Sales va mantenir una densa i regular correspondència amb diversos historiadors i amics, que, si algun dia es publica, ajudarà a conèixer el seu pensament i la seva obra.

25. *Op. cit.*, p. 207.

26. Una vegada, davant l'admiració i els elogis del llibre de John Elliott *La revolta catalana de 1640*, va manifestar al primer dels signants d'aquest article que no ho compartia, que Elliott presentava els catalans com a anacrònics, curts de mires, obsedits amb les constitucions, drets i privilegis, mentre que el rei i els castellans els presentava com a moderns, llestos, intel·ligents...

27. SALES, «Abans del 1714», a *De Tuïr a Catarroja...*, p. 228-229.

BIBLIOGRAFIA

- 1961: *Exili a Playamurtos*. Barcelona: Ossa menor, 1961. [Poesia. Premi Màrius Torres 1960].
- 1962: *Història dels Mossos d'Esquadra: la dinastia Veciana i la policia catalana el segle XVIII*. Pròleg de Joan Mercader. Barcelona: Aedos, 266 p.
- 1962: *Una vila catalana del segle XVIII*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, 78 p. [Reeditat el 2006].
- 1967: *Els Caputxins catalans del Caroní i els generals de Bolívar: un aspecte de la «colonització de frontera» Guayana i dels problemes de reclutament i intendència a les guerres d'independència sud-americanes*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, 63 p.
- 1974: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*. Esplugues de Llobregat: Ariel, 277 p. [A la «Nota preliminar», l'autora refereix on havien estat publicats prèviament els treballs i a l'inici de cadascun si hi va introduir cap modificació, p. 5, 8, 58, 138 i 208].
- 1981: *Els botiflers, 1705-1714*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, 89 p.
- 1984: *Senyors bandolers, miquelets i botiflers: estudis d'història de Catalunya (segles XVI al XVIII)*. Barcelona: Empúries, 219 p.
- 1989: *Els segles de la decadència (segles XVI-XVII)*. *Història de Catalunya*. Vol. IV. Pròleg de Pierre Vilar. Barcelona: Edicions 62, 517 p.
- 1991: *Mules, ramblers i fires (s. XVIII-XIX)*. Presentació de Pere Anguera. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 134 p.
- 1999: *Els botiflers, 1705-1714*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, 109 p. [Nova edició que, segons l'autora, suprimeix «dotzena i mitja de ratlles, de les p. 29-30 de l'edició original», afegeix noves notes i, en apèndix, incorpora «Abans del 1714: cap a una democratització de les institucions catalanes», discurs de 1991 en ocasió de la commemoració de l'Onze de Setembre al Saló del Consell de Cent barceloní].
- 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Editorial Afers, 229 p. [A l'«Advertiment preliminar», l'autora refereix on havien estat publicats prèviament alguns dels treballs i si hi va introduir cap modificació, p. 11-14].

Participació en obres col·lectives, congressos i debats

- 1977: «Sociedades de seguros contra las quintas (1865-1868)». A: *La revolución de 1868. Historia, pensamiento, literatura*. Nova York: Las Américas Publishing Co, p. 109-125.
- 1980: Manuel ARDIT, Albert BALCELLS i Núria SALES, *Història dels Països Catalans III. De 1714 a 1975*. Barcelona: Edhasa. [Núria Sales és autora dels capítols relatius a Catalunya i les Illes Balears durant el segle XVIII i el primer terç del XIX].
- 1981: «Els mossos d'esquadra a l'antic règim (1721-1835)». A: *Els mossos d'esquadra*. Barcelona: L'Avenç estudis, p. 11-49. Publicat de nou amb retallades a: *Mossos d'esquadra. Història i present*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 27-77.
- 1986: «Classes ascendents i classes descendents a la Catalunya francesa d'Antic règim: la noblesa rossellonesa, arruïnada i disminuïda?». A: *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als països catalans*. Barcelona: Editorial Crítica, p. 23-41.
- 1986: «Naturals i alienígenes: un cop d'ull a algunes naturalitzacions dels segles XV a XVIII». A: *Studia in honorem prof. M. de Riquer I*. Barcelona: Quaderns Crema, p. 675-705. Tema que fou reprès a «Naturalitzacions catalanes dels segles XVI-XVIII», *L'Avenç*, núm. 100 (1987), p. 32-36; a «Naturalizações catalãs, seculos XV a XVIII». *Ler Història*, núm. 9 (1986), p. 41-64, i molts anys després i amb un text aparentment molt diferent a *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 95-126.
- 1988, juliol-agost: «El mil·lenari i l'historiador», *L'Avenç*, núm. 117, p. 54-55. [Resposta al debat promogut per la mateixa revista mitjançant l'article de Josep M. SALRACH «El mil·lenari com a pretext per a un debat entre historiadors» que va ser enviat, a més de a Núria Sales, a Josep M. Ainaud de Lasarte, Ramon Alquézar, Agustí Altisent, Miquel Barceló, Carlos Estepa Díez, Víctor Ferro, José Ángel García de Cortázar, Josep M. Gay Escoda, Miquel Izard, Jordi Maluquer de Motes, Anscari M. Mundó, Jaume Riera i Sans, Manuel Riu i Riu, Gabriel Roura, José. E. Ruiz Domènec, Esteban Sarasa Sánchez, José Ángel Sesma Muñoz, Eva Serra i Puig, Jaume Sobrequés i Callicó i Frederic Udina i Martorell].

- 1989: «Alguns aspectes de la Catalunya del Barroc». A: *El barroc català. Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*. Barcelona: Quaderns Crema, p. 9-12. Publicat de nou amb modificacions l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 183-195.
- 1989: «Història local, quin passat, quin present, quin futur?». A: *L'espai viscut. Col·loqui internacional d'història local. València, 7, 8, 9 i 10, novembre, 1988*. València: Diputació de València, p. 29-41.
- 1990: «Le système de classification des archives officiels français. La série W. Débat [entre Lucie Favier, Josep Matas, Claudine Pailhes, Michel Roberge, Montserrat Salvador, Núria Sales i Margarita Vázquez de Prada]». *Lligall: revista catalana d'arxivística*, núm. 2, p. 59-66.
- 1990: «Tria i eliminació de documents. Debat [entre Francesc Balada Bosch, Josep M. Benaül Berenguer, Joan Boadas Raset, Josep Matas Balaguer, Michel Roberge, Núria Sales i Joan Vintró Castells]». *Lligall: revista catalana d'arxivística*, núm. 2, p. 195-210.
- 1991: «La “Guerra dels segadors”, la pre-guerra i la postguerra als arxius rossellonesos». A: *La revolució catalana de 1640*. Barcelona: Editorial Crítica, p. 211-238.
- 1992: «Alguns problemes metodològics entorn a la investigació de moviments populars i altres “turbacions” (dels segles xv al xviii)». A: *Revoltes populars contra el poder de l'estat*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, p. 58-63.
- 1993, setembre: «Estat fort = Estat nació?». *L'Avenç*, núm. 173, p. 44-45. [Article de resposta a la invitació al debat plantejat per Borja de Riquer en la mateixa revista mitjançant l'article «Reflexions entorn de la dèbil nacionalització espanyola del segle XIX» (*L'Avenç*, núm. 170) i en el qual participaren, a més de Núria Sales, Miquel Izard i Jordi Casassas].
- 1994: «Abans de 1714: cap a una democratització de les institucions catalanes». A: *La Commemoració de l'Onze de Setembre a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1994, p. 96-104. Publicat de nou en una versió diferent i com a annex a la tercera edició (2000) d'*Els botiflers*, i l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 205-212.
- 2000: «Manual d'economia política escrit en català». A: *Manual Digest*. Andorra la Vella: Fundació CaixaBank, p. 619-622.

2007: «Gaspar de Llupià, ambaixador (1477-1497) de Maximilià I, Rei de Romans». A: *Història dels Llupià (1088-1771) i dels seus llinatges incorporats: Icard, Roger i Vallseca*. Canet: Trabucaire, p. 75-84. Originalment publicat a *Pedralbes: Revista d'història moderna*, núm. 18, p. 147-156.

Articles de revista

- 1968: «Some Opinions on Exemption from Military Service in Nineteenth-Century Europe», *Comparative Studies in Society and History*, núm. 10, p. 261-289.
- 1968: «Marchands d'hommes et sociétés d'assuranciers contre le service militaire au XIXe siècle». *Revue d'histoire économique et sociale*, núm. 46, p. 339-380. [Publicat de nou en traducció castellana de Josep M. Palàcios, i, segons Núria Sales, «ligeramente enmendada» l'any 1974: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*. Barcelona: Editorial Ariel, p. 137-135. Resum de la tesi doctoral *Service militaire et société en France et en Belgique au XIXe siècle. Remplaçants, remplacés, marchands d'hommes et assurances contre le service militaire*, dirigida per Pierre Vilar i defensada el 1965].
- 1970: «Esclavos y reclutas en Sudamérica, 1816-1826». *Revista de Historia de América*, núm. 70, p. 279-337. [Publicat de nou, aparentment sense retocar, l'any 1974: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*. Barcelona: Editorial Ariel, p. 57-135].
- 1970: «Servei militar i societat a l'Espanya del segle XIX». *Recerques. Història, economia, cultura*, núm. 1, p. 145-181. [Publicat de nou en traducció castellana de Josep M. Palàcios l'any 1974: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*. Barcelona: Editorial Ariel, p. 207-277].
- 1971: «La desaparición del soldado gentilhombre». *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 21, p. 41-69. [Publicat de nou l'any 1974: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*. Barcelona: Editorial Ariel, p. 7-56].
- 1982: «Sobre una disputa entre els regidors de Valls i el batlle Pere Anton Veciana». *Quaderns de Vilaniu*, núm. 1, p. 67-68.
- 1983, gener: «Miquelets catalans i protestants del Llenguadoc». *L'Avenç*, núm. 56, p. 15-23.
- 1983, maig: «El Tercer Planeta. Estructures familiars i sistemes ideològics». *L'Avenç*, núm. 60, p. 4-5.

- 1983, juliol-agost: «Mules, ramblers i fires (s. XVIII-XIX)». *L'Avenç*, núm. 62, p. 23-33. Publicat de nou amb títol diferent el 1991: *Mules, ramblers i fires (s. XVIII-XIX)*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, p. 15-42.
- 1983, octubre: «Türcs de professió o l'acceptació a-crítica de l'Islam». *L'Avenç*, núm. 64, p. 9-10.
- 1983, novembre: «Les recerques històriques d'esquena a Perpinyà». *L'Avenç*, núm. 65, p. 9-10.
- 1983: «Un cop d'ull a nou-centes cartes vallenques de fa dos segles: inseguretat i criminalitat a la vetlla de les guerres napoleòniques». *Quaderns de Vilaniu*, núm. 3, p. 37-40.
- 1983: «Ramblers, traginers i mules (s. XVIII-XIX)». *Recerques. Història, economia, cultura*, núm. 13, p. 65-81. Publicat de nou amb lleugeres modificacions el 1991: *Mules, ramblers i fires (s. XVIII-XIX)*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, p. 43-69.
- 1984, febrer: «La impia aliança amb l'enemic». *L'Avenç*, núm. 68, p. 11.
- 1984, abril: «La fam en el món: situació actual». *L'Avenç*, núm. 70, p. 7.
- 1984, juny: «Bruixes, per exemple». *L'Avenç*, núm. 72, p. 7-8.
- 1984, setembre: «Rèquiem per un tren?». *L'Avenç*, núm. 74, p. 9.
- 1984, octubre: «Prats de Molló i la retirada de 1939». *L'Avenç*, núm. 75, p. 7.
- 1984, novembre: «La batalla dels euromíssils». *L'Avenç*, núm. 76, p. 7-8.
- 1984, desembre: «Canonges caritatius i pagesos de cor eixut». *L'Avenç*, núm. 77, p. 9-10.
- 1984: «Un cop d'ull al llibre de la cort dels batlles de Vallclara dels segles XVI i XVII». *Quaderns de Vilaniu*, núm. 5, p. 115-122.
- 1985, gener: «Guerres de religió i inquisició espanyola». *L'Avenç*, núm. 78, p. 7-8.
- 1985, febrer: «¿Fins a quan pogueren els senyors alt-justiciers condemnar a mort?». *L'Avenç*, núm. 79, p. 20-27.
- 1985, maig: «'Bandoliers espanyols' i guerres de religió franceses». *L'Avenç*, núm. 82, p. 46-55. [Publicat de nou l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 143-166].
- 1985, octubre: «Masies, per exemple». *L'Avenç*, núm. 86, p. 7.
- 1985: «Feudalisme a França i Espanya en els segles XVI a XVIII: alguns aspectes». *Manuscrits. Revista d'història moderna*, núm. 1, p. 17-28.
- 1986, gener: «El món rural a l'Antic Règim». *L'Avenç*, núm. 89, p. 75-77.

- 1986, febrer: «Muntanyes de la por i l'esperança». *L'Avenç*, núm. 90, p. 65-67.
- 1986, abril: «Inventaris post-mortem». *L'Avenç*, núm. 92, p. 54-57.
- 1986, juny: «Com s'ensenya la història per aquests mons. Mitologies nacionals i manuals escolars». *L'Avenç*, núm. 94, p. 52-63.
- 1986, novembre: «Servei militar i societat: la desigualtat enfront del servei obligatori, segles XVII-XX». *L'Avenç*, núm. 98, p. 6-13.
- 1986, desembre: «Un centenari: el de Marc Bloch, 1886-1986». *L'Avenç*, núm. 99, p. 55-57.
- 1986: «Naturalizações catalãs, seculos xv a xviii». *Ler História*, núm. 9, p. 41-64.
- 1987, gener: «Naturalitzacions catalanes dels segles XVI-XVIII». *L'Avenç*, núm. 100, p. 32-36. [Nota de l'autora: «Text que correspon, en bona part, al d'un seminari fet al Col·legi Universitari de Girona, la primavera del 1985. La transcripció completa de les demandes de 1599 es troba en un article sobre el mateix tema que publico als *Studia in honorem prof. M. De Riquer I*. Barcelona: Quaderns Crema, p. 675-705, bibliografia i notes, en el mateix, i també en un altre article sobre aquest tema, traduït al portuguès, a *Ler História*].
- 1987, maig: «Existí un bandolerisme català del Barroc?». *L'Avenç*, núm. 104, p. 56-62. Publicat de nou l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 167-181.
- 1987, juny: «Més històries pirinenques i de boscos». *L'Avenç*, núm. 105, p. 63-65.
- 1987, juny: «Gremis i oficis a Girona». *Plecs d'història local*, núm. 9, p. 140-141.
- 1987, juliol-agost: «¿Quins eren els negres més ben tractats del món?». *L'Avenç*, núm. 106, p. 5-8.
- 1987, novembre: «Guadalupe 1486, ¿triomf del mas sobre el castell?». *Revista de Catalunya*, núm. 13, p. 53-63.
- 1987: «El bisbe d'Alet i les bruixes del Capcir». *Recerques. Història, economia, cultura*, núm. 19, p. 133-143.
- 1987: «Justiça, criminalidade e tribunais senhoriais entre os secs. XVI e XVIII. Algumas questões metodológicas». *Ler História*, núm. 12, p. 77-93.
- 1988, gener: «Un útil instrument de treball: l'Arxiu de textos catalans antics». *L'Avenç*, núm. 111, p. 58-59.
- 1988, febrer: «Església, masia i poble». *Revista de Catalunya*, núm. 16, p. 60-72.

- 1988, abril: «La Catalunya francesa de 1780-1820. Una societat contra l'Estat?». *L'Avenç*, núm. 114, p. 50-52.
- 1989, març: «De la processó obligatòria a la processó prohibida, segles XV-XVIII». *L'Avenç*, núm. 124, p. 72-73.
- 1989, setembre: «Una impossible bibliografia rossellonesa?». *L'Avenç*, núm. 129, p. 58-59.
- 1990, gener: «Inventaris i inventaris». *L'Avenç*, núm. 133, p. 58-59.
- 1990, febrer: «De Tuïr a Catarroja», *Revista de Catalunya*, núm. 38, p. 126-130. Publicat de nou l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 15-21.
- 1990, novembre: «Torres de Farahó, Torres-Campanars i altres marrades». *L'Avenç*, núm. 142, p. 8-9.
- 1990, desembre: «Altres inventaris». *L'Avenç*, núm. 143, p. 68-71.
- 1990: «L'eliminació de documents. El punt de vista de l'historiador». *Lligall: revista catalana d'arxivística*, núm. 2, p. 137-142.
- 1990: «Un problema metodològic: l'oblit de les cúries baronials en estudis sobre justícia i delinqüència (França i Espanya, segles XVI-XVIII)». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. V, núm. 10, p. 363-383.
- 1990: «Dom Mabillon, dom Lobineau i el P. Villanueva: Una no-història?». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. V, núm. 10, p. 521-532.
- 1991, gener: «Vallclara, un poble sense història?». *L'Avenç*, núm. 144, p. 61-63. [Fou publicat de nou el maig de l'any 2017: «Vallclara, un poble sense història?». *L'Avenç*, núm. 441, p. 8-10].
- 1991, maig: «Calls i els jueus catalans». *L'Avenç*, núm. 148, p. 48-51.
- 1991: «Cómo enseñar la historia de la Segunda Guerra Mundial?: un coloquio», *Ler història*, núm. 21, p. 170-175.
- 1992, desembre: «Parahistoriografia catalana?». *L'Avenç*, núm. 165, p. 70.
- 1993: «Jueus i conversos: algun recull recent». *Recerques. Història, economia, cultura*, núm. 27, p. 91-100.
- 1993: «Ramon Villares y Galicia», *Ler història*, núm. 24, p. 137-141.
- 1993: «Institucions polítiques catalanes en vigílies de la seva abolicció: una tasca historiogràfica urgent: la reedició de la compilació de constitucions de 1588-1589, la publicació dels processos de cort de 1585-1705». *Pedralbes: Revista d'història moderna*, núm. 13, p. 275-279. Publicat de nou l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes*

- i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 205-212.
- 1994, novembre: «Per què l'adquisició del Rosselló és presentada per la historiografia francesa com una conquesta militar més». *Revista de Catalunya*, núm. 90, p. 23-38.
- 1994: «Censos, censals i masies del monestir de la Portella. De la ruïna del segle xv a la recuperació del xvi-xviii». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. IX, núm. 19, p. 575-597.
- 1995: «Diputació, síndics i diputats. Alguns errors evitables». *Pedralbes: Revista d'història moderna*, núm. 15, p. 95-102. Publicat de nou l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 197-204.
- 1996: «Estat, monarquia i llengua». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XI, núm. 23-24, p. 357-365.
- 1997: «Podem parlar de la Catalunya dels Àustria com d'un estat? I on rau l'estatalitat en monarquies compostes?». *Manuscrits. Revista d'història moderna*, núm. 15, p. 23-31. Publicat de nou en «versió molt semblant» l'any 2002: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 83-93.
- 1997: «Catalunya francesa, Catalunya Nord, Comtats, Rosselló, “Pyrenées Orientales”, Terres catalanes de França, “Pays Catalan”, Antigues vegueries del Rosselló-Vallespir, Conflent-Capcir i Cerdanya?». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XII, núm. 28, p. 517-520.
- 1997: «Premsa rossellonesa i historiografia». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XII, núm. 28, p. 691-699.
- 1997: «Dos reculls d'història medieval editats pel CREPF de Perpinyà». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XII, núm. 28, p. 709-714.
- 1997: «Quinto centenario de “la” expulsión de los judíos (1492-14998): notas desordenadas sobre tres o cuatro compilaciones», *Ler història*, núm. 33, p. 83-94.
- 1998: «Un ambaixador rossellonès del Sacre Imperi Romanogermànic?: Gaspar de Llupià i Maximilià I, rei dels romans (1477-1497)». *Pedralbes: Revista d'història moderna*, núm. 18, p. 147-156. Publicat de nou «amb algun complement en matèria de notes» l'any 2007: *Història dels Llupià (1088-1771) i dels seus llinatges incorporats: Icard, Roger i Vallseca*. Canet: Trabucaire, p. 75-84.

- 1999: «Un cop d'ull a alguna revista rossellonesa recent». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIV, núm. 32, p. 269-272.
- 2001: «La llengua dels documents baronials: un cop d'ull a papers rossellonesos de l'arxiu del marquès d'Alfarràs (c. 1660-1860)». *Estudi general: Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, núm. 21, p. 261-282.
- 2002: «Templers, croats i excomunicats. Notes desordenades de lectura entorn d'Oliver de Termes, "mestre de ginys" a la conquesta de Mallorca». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XVII, núm. 42-43, p. 627-634.
- 2003: «Una industrialització totalment exògena: la de Tarragona». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XVIII, núm. 45, p. 479-482.
- 2003: «Història eclesiàstica o història d'eclesiàstics?: un diccionari, un episcopologi, els dos (o més) Felius, i mossèn Melet». *Afers: fulls de recerca i pensament*, núm. 46, p. 735-748.
- 2004: «Tractà del Pirineus, el tractat del Pirineus?». *Estudis d'història agrària*, núm. 17, p. 829-840.
- 2009: «La missió dels Pirineus del jesuïta Jean Forcaud (1635-1649)». *Afers: fulls de recerca i pensament*, núm. 64, p. 631-638.
- 2017: maig: «Vallclara, un poble sense història?». *L'Avenç*, núm. 441, p. 8-10.

Ressenyes de llibres, congressos i notes de lectura²⁸

- 1982: «A History of some early families at Oak Glen / Ida Condit». *Quaderns de Vilaniu*, núm. 1, p. 71-72.
- 1985: «Eulàlia Duran, *Cròniques de les Germanies*, València, Tres i Quatre, Eliseu Climent editor, 1984, 414 p.». *Arxiu de textos catalans antics*, núm. 4, p. 478-480.
- 1986: «*Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*». *L'Avenç*, núm. 98, p. 73-75. [Ressenya del llibre: Antoni PLADEVALL FONT; Antoni SIMON TARRÉS. *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*. Barcelona: Curial, 1986, 148 p.]
- 1986: «J. F. Le Nail, H. Cavaille's, B. Druéne, C. Desplat, F. A. Floristan, A. J. Gorria, A. Brives, F. Baby i M. Papy, *Lies et passeries dans les Pyrénées*,

28. Per tal com moltes bases de dades de revistes no indexen les ressenyes, no podem oferir-ne una relació completa.

- Tarbes, Société d'Études des Sept Vallées i Bibliothèque Centrale de Prét, 1986, 236 p.». *Arxiu de textos catalans antics*, núm. 5, p. 349-350.
- 1987, febrer: «Senyors i vassalls al Camp de Tarragona». *Plecs d'història local*, núm. 7, p. 104-105. [Ressenya dels llibres: Josep M. RECASENS COMES. *El senyoriu de Morell, 1173-1835*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1985, 186 p. i Lluís M. FIGUERAS FONTANALS. *El senyoriu de Celma*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs, 1985, 240 p.].
- 1987, abril: «R. Verdier, *La vengeance, études d'ethnologie, d'histoire et de philosophie*, París, 1980-1984». *L'Avenç*, núm. 103, p. 68-69.
- 1988, febrer: «Le Roussillon, une société contre l'état, 1780-1820 de Miquel Brunet». *Revista de Catalunya*, núm. 16, p. 160-161.
- 1988, març: «Victor Ferro, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al decret de Nova Planta*. Eumo: Vic, 1987, 606 p.». *L'Avenç*, núm. 113, p. 66-67.
- 1988, maig: «Senyors i pagesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII», *L'Avenç*, núm. 115, p. 52-53. [Ressenya del conjunt de les darreres aportacions d'Eva Serra, especialment del llibre: *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat*. Barcelona: Crítica, 1988, 500 p.].
- 1988, juny: «Històries de Linyola». *Plecs d'història local*, núm. 15, p. 237. [Ressenya del llibre: E. MESTRE I ROIGÉ [coord.]. *Història de Linyola*. Lleida: Virgili i Pagès, 1987, 256 p.].
- 1988, juny: «J. Boadas, J. N. Oliveras i X. Sunyer, El Ter, Quaderns de la Revista de Girona, núm. 12, 1987, 108 p.», *Plecs d'història local*, núm. 15, p. 237.
- 1989, novembre: «Peter McPhee, *Collioure et la Revolution Française*. Perpinyà: Ed. Le Publicateur, 1989, núm.165». *L'Avenç*, núm. 131, p. 59-60.
- 1989, desembre: «Afers. Fulls de recerca i pensament». *L'Avenç*, núm. 132, p. 75-76.
- 1989: «Valmy' 89», *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. IV, núm. 8, p. 585-591.
- 1990, febrer: «Hi ha trajos i trajos». *L'Avenç*, núm. 134, p. 79. [Ressenya dels llibres: C. VILELLA. *Trajes de la isla de Mallorca*. Palma: J. J. De Olañeta, 1989, 100 p. i Donald G. MURRAY; Aina PASCUAL, *La casa y el tiempo. Interiores señoriales de Palma*. Palma: J. J. de Olañeta, 1988, 176 p.].
- 1990, febrer: «Premsa rossellonesa del segle passat». *Plecs d'història local*, núm. 25, p. 48. [Ressenya dels llibres: Gérard BONET, *L'histoire d'un journal. Un*

- journal dans l'Histoire, 1846-1848*. Perpinyà, 1987, 416 p. i Clement RIOT, *La presse roussillonnaise*. Prada: Terra Nostra, 1987, 366 p.].
- 1990, octubre: «Dels fets e dits del gran rey Alfonso». *L'Avenç*, núm. 141, p. 79-80. [Ressenya del llibre: A. BECADELLI «EL PANORMITA». *Dels fets e dits del gran rey Alfonso*. Barcelona: Barcino, 1990, 404 p].
- 1991, febrer: «L. Assier i altres, *Une France coutumière, enquête sur les usages locaux et leur codification (XIXe-XXe siècles)*. París: CNRS, 1990, 208». *L'Avenç*, núm. 145, p. 79.
- 1991, maig: «Una bibliografia tarraconense». *L'Avenç*, núm. 148, p. 60. [Ressenya del conjunt de la publicació amb motiu de la publicació del número XII].
- 1991, octubre: «*Los veinte años de inscripción* i altres dietaris del temps dels carlins editats per Pere Anguera». *L'Avenç*, núm. 152, p. 78-79. [Ressenya d'estudis de Pere ANGUERA, principalment dels llibres editats o anotats: *Libro de varias cosas sucedidas en esta villa y algunos parages de Cataluña*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1988, 248 p.; *Los veinte años de inscripción. Una visió carlina de la primera meitat del segle XIX*. Reus: Centre d'Estudis Comarcals Josep Iglésies, 1990, 154 p., i altres].
- 1991: «Hidalgos, ciudadanos, ciudadanos-militars: lecturas paralelas en torno a un libro reciente. AAVV. *Hidalgos & hidalguía dans l'Espagne des XVI-XVIIIe siècles*. París: CNRS, 1989, 240 p.», *L'er història*, núm. 22, p. 163-172.
- 1994, abril: «Henry Ettinghausen. *La Guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època*. Barcelona: Curial, 1993, 4 vol.». *L'Avenç*, núm. 180, p. 78-79.
- 1995, juliol-agost: «Les actes del tercer congrés d'història moderna de Catalunya». *L'Avenç*, núm. 194, p. 72-73. [Ressenya del número doble de la revista *Pedralbes* dedicat a les aportacions del congrés].
- 1995, octubre: «Una iniciativa important: la publicació sistemàtica dels *Dietaris de la Generalitat de Catalunya, 1411-1714*». *L'Avenç*, núm. 196, p. 73-74. [Ressenya del llibre: Josep M. SANS I TRAVÉ [dir.], *Dietaris de la Generalitat de Catalunya, 1411-1714*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1994, 520 p].
- 1995: «Actes del Primer Congrés d'Història del Notariat Català, Fundació Noguera. Barcelona: 1994, 770 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. X, núm. 21, p. 409-413.
- 1995: «Roland Gerrer-Brià: *La Menera de Cabrenç. Régión secrète*. Perpinyà: SAS-LPO, 1993, 350 p.; *Toulouges en Roussillon*. Presses littéraires, Sant Esteve,

- 1989, 294 p.; *Itinéraire catalanista de Roussillon*. Presses littéraires, Sant Esteve, 1989, 384 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. X, núm. 22, p. 642-645.
- 1998: «La ville et les pouvoirs / La ciutat i els poders. Col·loqui celebrat arran del vuitè centenari de la Carta de llibertats comunals de Perpinyà (1197-1997). Ajuntament de Perpinyà - Institut Catalan de Recherches en Sciences Sociales (ICRESS) de la Universitat de Perpinyà, amb la col·laboració del Conseil Régional du Languedoc-Roussillon (Perpinyà, Capella de Sant Domènec, 23-25 d'octubre de 1997)». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIII, núm. 29, p. 252-257.
- 1998: «Aymat Catafau: *Les celleres et la naissance du village en Roussillon (X^e-XVe siècle)*. Perpinyà: Els llibres del Trabucaire - Presses universitaires de Perpignan, 1998, 718 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIII, núm. 30, p. 497-500.
- 1998: «Gilbert Larguier: *Le drap et le grain en Languedoc, Narbonne et narbonnais, 1300-1789*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1996, 3 vol., 1366 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIII, núm. 30, p. 501-502.
- 1998: «Josep M. Recasens i Comes: *El municipi i el govern municipal de la ciutat de Tarragona, segles XVI i XVII*. Tarragona: Consell Comarcal del Tarragonès - Arola Editors, 1998, 600 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIII, núm. 31, p. 721.
- 1998: «Jaume Codina: *Contractes de matrimoni al delta del Llobregat (segles XIV al XIX)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1997, 508 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIII, núm. 31, p. 721-724.
- 1999: «Francesc Soro i Pere de Montaner [coords.]: *Gafsa Une medina casienne en Tunisie*. Palma, 1998, 350 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIV, núm. 32, p. 226.
- 1999: «II Congrès Internacional "Història dels Pirineus". Centre Associat de la UNED - Universitat de Girona, 11-14 de novembre de 1998». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIV, núm. 32, p. 253-258.
- 1999: «J. F. Dubost i Peter Sahlins: *Et si on faisait payer les étrangers?* París: Flammarion, 1999, 476 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIV, núm. 33/34, p. 653-654.
- 1999: «Àpoca. Butlletí català d'informació notarial». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XIV, núm. 33/34, p. 687-688.

- 2000: «Rosa Congost i Lluís To [coords.]. *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Universitat de Girona, 1999, 492 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 35, p. 235-238.
- 2000: «Segon encontre d'Elna, col·loqui organitzat per la Société des Amis d'Illibéris. Elna: Col·legi Paul Langevin, 30 d'octubre i 1 de novembre de 1999». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 35, p. 253-254.
- 2000: «Estudis històrics i documents dels arxius de protocols del Col·legi de notaris de Catalunya». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 35, p. 255-258.
- 2000: «Del fals "Nobiliari" de Bover a l'"Alistamiento noble" de Ramis d'Ayreflor». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 35, p. 258.
- 2000: «Laurent Vidal i Emilie d'Orgeix [dirs.]. *Les villes françaises du Nouveau Monde*. París: Somogy éd. d'Art, 1999, 192 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 36, p. 513-515.
- 2000: «A. Ramiere de Fortanier, J. J. Milhiet, J. Dubu, B. Neveu, F. Girard i A. Friejus: *Les Demoiselles de Saint-Cyr, Maison Royale d'Education (1686-1793)*. París: Archives Departamentales des Yvelines - Somogy Editions d'Art, 1999, 336 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 37, p. 769-770.
- 2000: «Manuel Oliver i Moragues [coord.]. *L'orde de Malta, Mallorca i la Mediterrània*. Palma: Delegació de Balears del Sobirà Orde de Malta, 2000, 276 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XV, núm. 37, p. 771-772.
- 2002: «Youssef Ragheb: *Les messagers volants en terre d'Islam*. París: CNRS, 346 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XVII, núm. 42-43, p. 656-657.
- 2002: «Carles Maristany i Tió: *El "Dietari" del rector Pradell i altres cinc estudis (segles XVI-XVIII)*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 2001, 154 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XVII, núm. 42-43, p. 660-661.
- 2002: «Valentí Gual Vilà: *Justícia i terra. La documentació de l'Arxiu de Poblet (Armari 11)*. Valls: Cossetània, 2003, 944 p.». *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. XVIII, núm. 46, p. 755-759.

Reculls bibliogràfics

- 1990 (amb Rosa Congost): «Bibliografia de Pierre Vilar». *Recerques. Història, economia, cultura*, núm. 23, p. 203-219.

Articles de diari

- 1993, gener, 3: «El perill d'oblidar les lleis». *Avui*, p. 42.
1993, desembre, 5: «Lleudes». *Avui*, p. 43.
1994, març, 6: «Sermons del rei en Jaume». *Avui*, p. 44.
1994, juny, 2: «L'illot insalubre número 16». *Avui*, p. XIV.
1995, març, 2: «Esclaus fugitius, a la línia de la Tor de Querol?». *Avui*, p. XI.
1995, abril, 6: «De la Biblioteca de Catalunya als braços sards». *Avui*, p. XIV.
1995, juny, 1: «El llibre català, “ja moribund” al segle XVII?». *Avui*, p. XI.
1995, setembre, 7: «Cristians d'Orient, què en queda?». *Avui*, p. XI.
1995, octubre, 10: «Ressenyes». *Avui*, p. XIV.

Pròlegs

- 1988: SERRA, Eva. *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*. Barcelona: Editorial Crítica, p. 7-15.
1990: CODINA, Jaume. *Els santboians de 1490. Com es vivia fa 500 anys a la vila de Sant Boi de Llobregat*. Barcelona: Ajuntament de Sant Boi de Llobregat - Publicacions Abadia de Montserrat, p. 9-17.
2005: SANS TRAVÉ, Josep M. [dir.]. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Vol. IX, p. IX-XIII.

Traduccions

- 1955-1957: VALLS I TABERNER, Ferran; SOLDEVILA, Ferran. *Historia de Cataluña*. Barcelona: 2 toms, part integrant (Vol. III) de les *Obras Selectas de Fernando Valls-Taberner*. Barcelona: CSIC. [Publicada de nou el 1982 en un sol volum per Alianza Universidad].
1960: BURNS, James MacGregor. *John Kennedy: perfil de un político de valor*. Barcelona: Editorial Ariel.
1962: SKOU-HANSEN, Tage. *Los árboles desnudos*. Barcelona: Seix Barral.
1974: CENDRARS, Blaise. *El hombre fulminado*. Madrid: Nostrame. [Reeditat per les editorials Argos Vergara el 1980 i Valdemar el 1998].
1984: LAGERKVIST, Pär. *Barrabàs*. Barcelona: Edicions Proa.
2020: DICKENS, Charles; *Història de dues ciutats*. Barcelona: Club Editor.
2021: CATHER, Willa. *El pont d'Alexander*. Barcelona: Cal Carré.

- 2023: AUSTEN, Jane. *Sanditon*. Barcelona: Cal Carré.
- 2023: CATHER, Willa. *Pioners, oh pioners!* Barcelona: Cal Carré.
- 2024:²⁹ AUSTEN, Jane. *Els Watson*. Barcelona: Cal Carré.
- 2024: CATHER, Willa. *Lucy Gayheart*. Barcelona: Cal Carré.
- 2024:³⁰ BERTRANA, Aurora; *Entre dos silencis*. Barcelona: Club Editor.

Entrevistes i altres escrits amb dades biogràfiques

- 1985, juliol-agost: GARCÍA CÁRCCEL, R.; SÁNCHEZ, P. «Conversa amb Núria Sales. Un combat per la història». *L'Avenç*, núm. 84, p. 62-66.
- 1995, novembre, 18: ARAGAY, Ignasi. «Núria Sales: “Els municipis ja van néixer endeutats”». *Avui*, p. 38.
- 2017, juny: MUÑOZ LLORET, Josep M. «Núria Sales, l'ull crític». *L'Avenç*, núm. 435, p. 18-29. Publicat de nou amb lleugeres modificacions a: *Les petjades de la memòria. Onze entrevistes de L'Avenç*. Barcelona: L'Avenç, 2023, p. 19-45.
- 2018, 8 d'agost i 4 de setembre: MARTÍ, Pep; entrevista a Núria Sales per a *Nació Digital*, <https://naciondigital.cat/politica/nuria-sales-lexhumacio-de-franco-no-em-sembla-be-es-una-cosa-molt-hispanica_67338_102.html> (darrer accés 18/10/2024).
- 2018, desembre, 1: BARNILS, Andreu; «Núria Sales: ‘Un estat és inimaginable sense exèrcit’», *VilaWeb*, <<https://www.vilaweb.cat/noticies/nuria-sales-un-estat-es-inimaginable-sense-exercit/>> (darrer accés 18/10/2024).
- 2020, març, 21: Núria Sales, nota autobiogràfica (sense títol) en el web del Club Editor, <<https://clubeditor.cat/traductors/nuria-sales/>> (darrer accés 18/10/2024).

29. Com en totes les referències de la relació present, l'any que hi figura és el de la publicació i no el de la traducció o redacció del treball per l'autora.

30. L'obra va ser escrita originàriament en castellà, la llengua de la mare de l'autora; Joan Sales ja n'havia iniciat la traducció al català, que va acabar la seva filla Núria (<<https://www.lavanguardia.com/encatala/20190905/47189303623/aurora-bertrana-club-editor-maria-bohigas-joan-sales-nuria-sales-georgina-sola.html>>, consultat el 23-9-24).

**NORMES PER A LA PRESENTACIÓ
D'ORIGINALS**

AUTHOR GUIDELINES

INFORMACIÓ GENERAL

1. Tramesa: Els treballs s'han d'enviar a la Societat Catalana d'Estudis Històrics (sceh@iec.cat) en format Word. S'ha d'adjuntar una sol·licitud d'avaluació del treball, en la qual constin: a) les dades de contacte de l'autor/a; b) una declaració que garanteixi l'autoria, l'originalitat i la no edició prèvia ni en curs de l'article; c) un breu resum de les novetats que presenta, i d) si l'article pertany a algun projecte i institució que li hagi donat suport.

2. Revisió cega (*peer review*): El Consell Editorial farà una primera valoració editorial. Si l'article és considerat apte per a la publicació, s'enviarà a avaluar per part de dos revisors/es experts, externs o del Consell Científic, de manera confidencial i anònima (revisió cega). En el cas de judicis dispars, el treball es remetrà a un tercer avaluador/a. Els factors en què es fonamenta l'acceptació o el rebuig dels treballs són els següents: originalitat, actualitat i novetat, rellevància, significació per a l'avenç del coneixement científic, fiabilitat i validesa científica, qualitat metodològica, i redacció. L'editor/a donarà a conèixer als autors/es el resultat de l'avaluació.

3. Drets d'autor i responsabilitats: La propietat intel·lectual dels articles és dels respectius autors/es. En el moment de lliurar els articles per sol·licitar-ne la publicació, aquests accepten els termes següents:

— **Drets d'autor:** els autors/es cedeixen a la Societat Catalana d'Estudis Històrics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, els drets de reproducció, comunicació pública (incloent-hi la comunicació a través de les xarxes socials) i distribució dels articles presentats per a ser publicats al *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, en qualsevol forma i suport, i per qualsevol mitjà, incloses les plataformes digitals. El Consell Editorial es reserva els drets d'acceptar o de refusar els treballs presentats i, igualment, es reserva el dret de fer qualsevol modificació editorial que consideri convenient. En cas de ser acceptada pels autors/es, aquests hauran de lliurar l'article amb els canvis suggerits.

— **Autoria, originalitat i obra inèdita:** els autors/es responen davant la Societat Catalana d'Estudis Històrics de: a) Autoria: cadascuna de les persones que figuri com a autor/a haurà d'haver participat de manera rellevant en el disseny i el desenvolupament de l'article i haurà d'assumir la responsabilitat dels continguts. b) Originalitat: els autors/es garanteixen que no hi ha hagut apropiació intel·lectual ni plagi —en qualsevol de les seves formes—; que no presenten un article redundant amb altres anteriors, i que han citat degudament els

NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

treballs d'altres autors/es. c) Obra inèdita: els autors/es declaren que el contingut dels seus articles no ha estat publicat prèviament i que no es troba en procés de revisió en cap altra publicació. També garanteixen que no s'infringeixen els drets d'autor de tercers. Els autors/es accepten aquesta responsabilitat i s'obliguen a deixar indemne la Societat Catalana d'Estudis Històrics de qualsevol dany i perjudici originats per l'incompliment de la seva obligació. Així mateix, han de deixar constància en els articles que enviïn a la revista de les responsabilitats derivades del contingut dels articles.

— **Drets i permisos de reproducció:** És responsabilitat dels autors/es obtenir els permisos per a la reproducció sense restriccions de tot el material gràfic inclòs en els articles, així com garantir que les imatges tenen el consentiment de les persones que hi apareixen, i que el material que pertany a tercers està clarament identificat i reconegut dins del text. Així mateix, han de proporcionar els consentiments i les autoritzacions corresponents a la Societat Catalana d'Estudis Històrics en lliurar els articles.

— **Propietat intel·lectual:** La Societat Catalana d'Estudis Històrics està exempta de tota responsabilitat derivada de l'eventual vulneració de drets de propietat intel·lectual per part dels autors/es. En tot cas, es compromet a publicar les correccions, els aclariments, les retraccions i les disculpes si escau.

— **Accés lliure:** Els continguts publicats a la revista estan subjectes —llevat que s'indiqui el contrari en el text o en el material gràfic— a una llicència Reconeixement - No comercial - Sense obres derivades 3.0 Espanya (by-nc-nd) de Creative Commons, el text complet de la qual es pot consultar a <<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>>. Així doncs, s'autoritza el públic en general a reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada.

— **Codi ètic, responsabilitats i mesures contra el plagi:** L'equip editorial de la revista es compromet a garantir l'ètica dels articles que publica prenent com a referència el Codi de Conducta i Bones Pràctiques per a editors de revistes científiques que defineixen el Comitè on Publications Ethics (COPE), consultable a <<https://publicationethics.org/core-practices>>. La revista no es fa responsable de les idees i opinions exposades pels autors/es dels articles publicats. Qualsevol punt de vista expressat en aquesta publicació correspon únicament al punt de vista dels autors/es, i no és atribuïble, en cap cas, als editors ni a les institucions ni a les universitats implicades. Així mateix, l'equip editorial és

especialment estricta amb el plagi. Els textos que s'identifiquin com a plagis no es publicaran o seran eliminats de la revista.

— **Paritat de gènere:** La Societat Catalana d'Estudis Històrics es compromet a vetllar per la paritat de gènere dels articulistes, consell de redacció i assessors.

4. Sistemes d'indexació: la revista està inclosa a CARHUS Plus+; ISOC, DIALNET, OAIster, LATINDEX, RACO, ERIH Plus, REBIUN, MIAR.

5. Revista electrònica: Amb l'objectiu d'afavorir la difusió i l'intercanvi global de coneixement, la revista proporciona accés lliure immediat als seus continguts digitals als portals (URL) <<https://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH>>, i <<https://publicacions.iec.cat>>.

CARACTERÍSTIQUES FORMALS DELS ARTICLES

1. Extensió: L'extensió màxima de l'article és de 20 pàgines, incloses bibliografia, annexos i figures.

2. Encapçalament: L'article ha d'anar encapçalat pel títol del treball en català i anglès; el nom de l'autor/a, el seu correu electrònic, i la institució a la qual pertany. En un segon bloc, hi ha d'anar el resum de l'article (màxim, 200 paraules) i les paraules clau (màxim, 5), en català i anglès.

3. Estructura de l'article: Cal dividir l'article en seccions definides i numerades. Es recomana un màxim de dos nivells de titulació.

4. Tipografia: S'ha de fer servir la cursiva per a paraules d'altres llengües (amb l'excepció de les cites textuales).

5. Citacions: Les citacions textuales s'han de reduir al mínim i se n'especificarà la procedència amb la nota corresponent. Si la cita fa més de tres línies, es posarà en paràgraf a part i entrades sagnades. Les citacions dins el text general han d'anar entre cometes baixes.

6. Bibliografia: Per ordre alfabètic del primer cognom. En el cas de més d'una obra del mateix autor/a, per ordre cronològic. Els autors/es s'han d'ajustar als següents formats:

a) Llibres: SALES, Núria (1991). *Mules, ramblers i fires*. Reus: Edicions del Centre de Cultura.

b) Articles de revista: ASHTOR, Elihayu (1978). «Aspetti della espansione italiana nel Basso Medioevo». *Rivista Storica Italiana*. Vol. XC, núm. 1, p. 5-29.

c) Articles en obres col·lectives: PUJADES RÚBIES, Isabel. «L'expansió demogràfica de 1857 a 1980: de la ciutat industrial a la ciutat metropolitana». A:

NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

ADROHER, Anna Maria [cur.] (1989-1990). *Història urbana del Pla de Barcelona: Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona celebrat a l'Institut Municipal d'Història els dies 6 i 7 de desembre de 1985*. Vol. I. Barcelona: Ajuntament, p. 193-204.

d) Obres col·lectives en volums independents coordinades per un o més directors: FONTANA, Josep (1988). *La fi de l'Antic Règim i la industrialització: 1787-1868*. A: VILAR, Pierre [dir.]. *Història de Catalunya*. Vol. V. Barcelona: Edicions 62.

7. Notes a peu de pàgina: de tres línies com a màxim i amb un cos de lletra 10. Es recomana no fer referències a la bibliografia en les notes, sinó dins el text general. Exemple: (Bensch, 1989, p. 324-325). En el cas que s'esmenti a les notes, la primera vegada s'ha de consignar d'acord amb aquest exemple: Stephen BENSCH (1989), «La primera crisi bancària de Barcelona», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 19, p. 324-325. Si la mateixa obra apareix més vegades al text, s'abreujarà tal com segueix: BENSCH (1989), p. 324-325.

8. Il·lustració: Les fotografies, els mapes, gràfics i taules s'han de lliurar en cada cas en un arxiu individual. Aniran numerats i citats correlativament al text (Fig. 1, Fig. 2, etc.). És obligatori fer-hi constar els autors i les fonts. Les imatges no es publicaran si no tenen bona resolució i els editors se'n reserven l'edició en blanc i negre o color.

FORMAT DE LES RESSENYES O RECENSIONES

1. Extensió: Les ressenyes de llibres i articles no han de superar les 2.000 paraules.

2. Format: S'ha d'especificar el llibre o article ressenyat segons aquests models:

a) Llibres: MASSOT I MUNTANER, Josep (2021). *Caçadors de cançons. Les missions de l'«Obra del Cançoner Popular de Catalunya. 1920-1940»*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 401 p.

b) Articles: BERNI MILLET, Piero (2015). «Novedades sobre la tipologia de las ánforas Dressel 2-4 tarraconenses». *Archivo Español de Arqueología*, 88, p. 187-201.

Es pot consultar una versió més extensa de les Normes de Publicació a: <<https://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/information/authors>>.

Declaració de privacitat: L'Institut d'Estudis Catalans (IEC) compleix el que estableix el Reglament general de protecció de dades de la Unió Europea (Reglament 2016/679, del 27 d'abril de 2016). De conformitat amb aquesta norma, s'informa que, amb l'acceptació de les normes de publicació, els autors autoritzen que les seves dades personals (nom i cognoms, dades de contacte i dades de afiliació) puguin ser publicades en el corresponent volum de la revista *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. Aquestes dades seran incorporades a un tractament que és responsabilitat de l'IEC amb la finalitat de gestionar aquesta publicació. Únicament s'utilitzaran les dades dels autors per a gestionar la publicació de la revista *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* i no seran cedides a tercers, ni es produiran transferències a tercers països o organitzacions internacionals. Un cop publicada la revista, aquestes dades es conservaran com a part del registre històric d'autors. Els autors poden exercir els drets d'accés, rectificació, supressió, oposició, limitació en el tractament i portabilitat, adreçant-se per escrit a l'Institut d'Estudis Catalans (carrer del Carme, 47, 08001 Barcelona), o bé enviant un correu electrònic a l'adreça *dades.personals@iec.cat*, en què s'especifiqui de quina publicació es tracta.

MEMÒRIA D'ACTIVITATS
DE LA SCEH 2023

*REPORT ON THE WORK
OF THE SCEH 2023*

Any de fundació: 1946

JUNTA DIRECTIVA

Presidència: Jaume Sobrequés i Callicó

Vicepresidència: Mercè Morales Montoya

Secretaria: Santiago Izquierdo Ballester

Tresoreria: Josep M. Roig Rosich

Editora del Butlletí: Mercè Morales Montoya

Vocalies:

Josep M. Figueres Artigues

Tünde Mikes

Joaquim Nadal Farreras

Marta Prevosti i Monclús

Delegat de l'IEC:

Josep M. Salrach i Marés

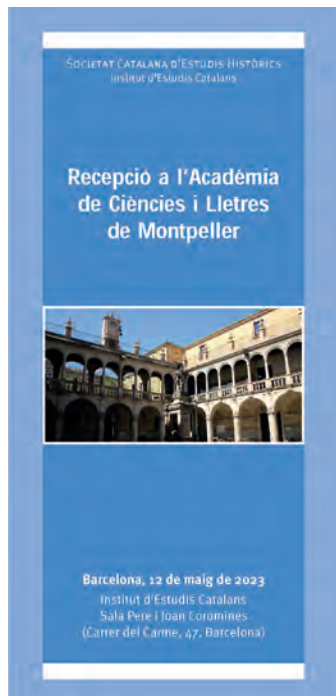
Secretaria administrativa:

Mariàngels Gallego Ribó

Assessors:

Montserrat Duch Plana, Lluís Duran i Solà, Antoni Iglesias Fonseca, Jordi Maluquer de Motes, Josep Lluís Martín Berbois, Pelai Pagès i Blanch

MEMÒRIA D'ACTIVITATS DE LA SCEH 2023

12 de maig de 2023

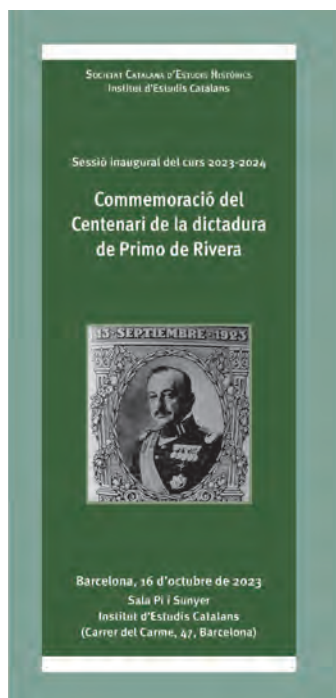
Sessió acadèmica

RECEPCIÓ A L'ACADÈMIA DE CIÈNCIES I LLETRES DE MONTPELLER

Participants: Jaume Sobrequés i Callicó, Gemma Durand, Christian Nique, Bernard Lebleu, Josep Maria Figueres i Daniel Claret

Organitzadors: Acadèmia de Ciències i Lletres de Montpeller, Biblioteca de Catalunya i Societat Catalana d'Estudis Històrics

Lloc: Sala Pere i Joan Coromines de l'Institut d'Estudis Catalans

6 d'octubre de 2023

Sessió inaugural del curs

COMMEMORACIÓ DEL CENTENARI DE LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA

Participants: Jaume Sobrequés i Callicó, Carles Boix, Oriol Sabaté Domingo i Josep Maria Roig i Rosich

Organitzadors: Societat Catalana d'Estudis Històrics

Lloc: Sala Nicolau d'Olwer de l'Institut d'Estudis Catalans

16 d'octubre de 2023

ASSEMBLEA GENERAL DE SOCIS I SÒCIES

Lloc: Sala Nicolau d'Olwer de l'Institut d'Estudis Catalans

17-20 d'octubre de 2023

Sessió acadèmica

II CONGRÈS INTERNACIONAL D'ICONOGRAFIA PRECOLOMBINA

Participants: Jaume Sobrequés i Callicó, Victòria Solanilla, P. Ochoa, N. Hellmuth, K. Nagy, L. H. Ballestas, C. Erauw, J. Lobo, Y. Fleitman, G. Rodríguez Wood, M. A. Bovisio, S. Blanco, C. Simmonds, A. M. Llamazares, M. Sánchez David, C. Pérez Maestro, P. di Cosimo, A. Bestard, N. Font, M. Camacho, M. Valls, M. E. Berger, S. Kauffmann, R. Romero, O. Esparza, A. Villalonga, D. Salazar, A. Alzate, R. Morante, M. Basile, N. Ratto, N. Santisteban, R. Campos, D. Dupiech Cavaleri, L. Dorantes, P. Mongne, U. Carlson, N. J. Nielsen, I. M. Bargalló, K. Ruiz, L. J. Castillo, Ch. Huckert; R. Juárez, S. Ramos, J. R. Ramírez, H. Horta, M. Paulinyi, L. H. Ballestas, C. Vidal, p. Horcajada, E. Sanjosé, E. Cont, R. Palonka, N. Moragas, D. Arnold

Organitzadors: Grup d'Estudis Precolombins, Societat Catalana d'Estudis Històrics, Museu Etnològic i de Cultures del Món

Lloc: Sala Pere i Joan Corominas de l'Institut d'Estudis Catalans i Museu Etnològic i de Cultures del Món

13-14 de novembre de 2023

Simposi

**LA TRANSICIÓ: ENTRE LA REFORMA I LA RUPTURA
DEMOCRÀTICA**

Participants: Jaume Sobrequès i Callicó, Ramón Cotarelo, Xavier Arbós, Josep Maria Castellà, Pere Ysàs, Xosé Núñez-Feixas

Organitzadors: Centre d'Història Contemporània de Catalunya i Societat Catalana d'Estudis Històrics

Lloc: Sala Pi i Sunyer de l'Institut d'Estudis Catalans

Organitzadors: Grup d'Estudis Precolombins, Societat Catalana d'Estudis Històrics

29-30 de novembre de /2023

Sessió acadèmica

LAS CHAMANAS

Participants: Victòria Solanilla, Sarai Ramos, Marisa Sánchez David, Noa Font, Marina Valls, Nathalie Santisteban, Anabel Villalonga, Elisa Cont, Catalina Simmonds, Geydy Rodríguez Wood, Luz Helena Ballestas

Lloc: sessió online

Publicacions

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics

Vol. XXXIV (2023)

100
anys

Revista
de Catalunya

Amb motiu del centenari de la revista, us presentem aquest volum que aplega en català i anglès una selecció d'articles publicats al llarg d'aquests cent anys, i que vol ser una invitació a ser llegits i a ser coneguts arreu.

Preu del volum
en paper:
25,00 euros

Preu del volum
en digital:
15,00 euros

Podeu comprar el vostre exemplar a:
revistadecatalunya@gmail.com
www.revistadecatalunya.cat

ÍNDIX Número XXXV / 2024

Articles

- La Dictadura de Primo de Rivera i la seva incidència a Catalunya*, per Josep M. Roig Rosich
- En ruta cap a la Transició. L'afebliment del règim de Franco*, per Ramon Cotarelo García
- La Transició a Catalunya. La recuperació de l'autogovern*, per Pere Ysàs
- Maréchalisme et corporatisme dans la colonie française de Barcelone (juin 1940 - novembre 1942)*, per Guillaume Horn
- L'Intransigent. Periòdic nacionalista de joventuts (1918-1922), una publicació de transició del separatisme polític*, per Frederic J. Porta
- La Coronela de Barcelona a la Guerra de Successió: continuïtats seculars, problemàtiques específiques i debat entorn del servei militar dels gremis*, per Víctor J. Jurado Riba
- La influència dels propietaris de terrenys en la configuració de l'Eixample de Barcelona: Santa Madrona (Poble-sec) i l'avinguda del Paral·lel*, per Dolors Domingo Rúbies

Tesi doctoral

- Relacions entre la Corona d'Aragó i el Magreb al segle XIII. Un estudi polític, militar i econòmic de l'expansió catalana al Magreb en temps del rei Jaume I (1213-1276)*, per Lluís Arroyo Amores

Document històric

- Cen Anos de Galeuzca: a periferia contra o ermo*, per Xosé Estévez

Recensions

- Josep M. Figueres (2023): *Valentí Almirall. Quan tot va començar*, per Xavier Ferré Trill
- Salvador Ortells Miralles; Francesc Pérez Moragón (2022): *Joan Fuster. D'un temps, d'un país (1922-1992)*, per Xavier Ferré Trill
- Agustí Barrera i Puigví; Robert Surroca i Tallaferro (2024): *Per Catalunya. Portaveu del Front Nacional de Catalunya a la clandestinitat (1945-1947) i l'exili (1954-1959)*, per Josep M. Figueres

Evocacions

- Jaume Torras i Elías (1943-2024)*, per Joaquim Nadal i Farreras
- Joan B. Culla i Clarà (1950-2023). L'historiador del present*, per Francesc Marco-Palau
- Núria Sales i Folch (1933-2023). Semblança biogràfica i bibliografia*, per Sebastià Solé i Cot i Joan Pons Alzina